

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Gündeme Bakmak: Neoliberalizmin Ötesinde

Yayın Kurulu

Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ateş Uslu, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Besime Şen, Burak Gürel, Burak Sönmez, Bülent Batuman, Cenk Saraçoğlu, Demet Özmen, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Erden Atilla Aytekin, Fuat Özdiç, Gökhan Atılğan, Hakan Güneş, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Koray Yılmaz, Mustafa Bayram Mısı, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazım Güveloğlu, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Özgür Mehmet Kütküt, Selime Güzelsarı, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Şebnem Oğuz, Taylan Koç, Tolga Tören, Ümit Akçay

Danışma Kurulu

Ahmet Haşim Köse, Asuman Türkün, Berna Müftüoğlu, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Ferdan Ergut, Fuat Ercan, Galip L. Yalman, Gamze Yücesan Özdemir, H. Tarık Şengül, Hatice Kurtuluş, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayuz, Mehmet Turkey, Mehmet Yetiş, Metin Altıok, Nail Satılğan, Neşe Özgen, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pınar Bedirhanoğlu, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

21. Sayı Editörleri

Mustafa Kemal Bayırbağ, Erden Atilla Aytekin

Praksis hakemli bir dergidir.

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz Ltd Şti adına; Emirali Türkmen

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

İdare Yeri: Dipnot Yayınları Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay/Ankara

Tel: 0312 419 29 32 *Faks:* 0312 419 25 32

Tasarım: Savaş Çekiç

Baskı Öncesi Hazırlık: Vira Reklam - 0216 318 6837

Baskı Yeri: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.

GMK Bulvarı No 83/32 Maltepe/Ankara

Web: www.praksis.org

E-posta: praksisdergi@yahoo.com
praksis@praksis.org

Satış ve Dağıtım Adresi

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay/Ankara

Tel: (0 312) 4192932 / Faks: (0 312) 4192532

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

Sertifika No: 14999

Praksis dergisinin bütün yayın dağıtım

satış hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Abonelik Koşulları

YURTİÇİ ABONELİK: Yıllık üç sayı için bireysel abonelik bedeli olan 50 YTL, kurumsal abonelik bedeli olan 80 TL Yapı Kredi Bankası Meşrutiyet Şubesi 61253933 numaralı hesaba DIPNOT BAS. YAY. LTD.ŞTİ adına yatırılmalı ve dekont dergilerin teslim adresiyle birlikte Dipnot Yayınları adresine fakslanmalı ya da postalanmalıdır.

Yurtdışı Abonelik Bedeli: Avrupa için 50 Euro (dayanışma aboneliği 100 Euro), ABD için 70 (dayanışma aboneliği 100 USD) Amerikan dolarıdır.

İçindekiler

- 5 | Bu Sayıda
- 9 | Uluslararası Krizin Düşündürdükleri *Korkut Boratav*
- 17 | İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekân, Sınıf ve Kentsel Yaşam *Cenk Saraçoğlu*
- 47 | Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971):
Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar *Gökhan Atılğan*
- 77 | Ergenekon Davaları ve Solun Tutumu Üzerine Bazı Gözlem
ve Değerlendirmeler *Mustafa Bayram Mısırlı*
- 113 | 29 Mart 2009 Seçimleri ve AKP: Türkiye'nin Siyasal Coğrafyası Açısından
Bir Değerlendirme *Ali Ekber Doğan*
- 135 | Yeni Bölgeselcilik ve Denizli: Yerel Endüstriyel Gelişimi ve Dönüşümü
Yeniden Düşünmek *Mehmet Penbecioğlu*

Bu sayıda

Bu sayının temel kaygısı, Marksist perspektiften gündeme nasıl müdahale edilebileceğine ilişkin somut önerileri tartışmaktır. AKP'nin farklı siyasa alanlarında ortaya koyduğu uygulamalar ve müdahale programları ele alınırken yapılan temel tartışma, neoliberalizm kavramı etrafında gelişmektedir. Bu kavramın, özellikle sermaye birikim dinamiklerine dayalı yapısal ve uzun vadeli dönüşümler söz konusu olduğunda, belirli bir açıklayıcı güce sahip olduğunu düşünüyoruz. Ancak, yine de, güncel siyasi gelişmeleri ve bu gelişmelerle AKP'nin uygulamaya koyduğu uzun erimli siyasa programlar arasındaki ilişkileri ve gerilimleri çözümlemeye giriştiğimizde, neoliberalizm kavramının açıklayıcılığının sınırlarına dayandığını da görürüz.

Bu dar vurgu, özellikle Marksist bir perspektiften gündeme müdahale edilmediği noktada, sosyalist perspektiften bakanların tüm bu olup bitenlere karşı pozisyon almakta zorlanmasına ya da olmaması gereken bir biçimde, tarafsız kalmasına neden olmaktadır. Bu muğlaklık ya da tarafsızlık durumunun aşılabilmesi için gündemi ele almakta ve bu gündeme müdahale etmekte yararlı olabilecek kimi temel Marksist kavram setlerinin söz konusu tahlil çabalarında kendine yer bulması gerekmektedir. Elinizdeki sayı, işte bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Yukarıda ortaya koymuş olduğumuz kaygı, bu sayıda okuyacağınız makalelerin ele aldıkları meseleler bakımından çeşitlilik göstermesini olanaklı kılmaktadır. Ayrıca, yine bu meyanda, yalnızca analitik kategoriler etrafında gelişen ve metinler arası okumalardan çıkan çalışmalardan çok, Marksist çözümleme kategorilerini etkin bir biçimde kullanan ayrıntılı görgül çözümlemelerin yer alması tercihimiz de sayının içeriğine rengini verdi.

Önünüzde, okunmayı bekleyen altı yazı bulunuyor. Bunlardan ilki, Korkut Boratav'ın Ankara Üniversitesi'nin 2009-2010 Öğretim Yılı Açılış Dersi'nde sunmuş olduğu "Uluslararası Krizin Düşündürdükleri" başlıklı yazıdır. Boratav'ın bu kısa yazısı 2008'de patlak veren, ve gelecek sayımızda daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olan ekonomik krizi birden fazla yönüyle ele almaktadır. Yazar, öncelikle, yaşanan krizin ABD ekonomisinde çok daha önce ortaya çıkmış kimi yapısal eğilimler – ya da yazarın deyimiyle "Tehlikeli bir Yaşlılık Hali" – ile ilişkisini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Yazının ilerleyen bölümleri, ne kadar kontrol edilmeye çalışılırsa çalışılsın, doğası gereği finans sermayesine dayalı bir ekonomik ilişkiler düzeninin er ya da geç krizi üreteceğini vurgulamakta; metropol ülkelerde ortaya çıkan kriz eğilimlerinin, son dönemde çıkışa geçmiş ülkelerin (Meksika, Latin Amerika, Türkiye, kimi Doğu Asya ülkeleri ve Rusya gibi) bu çıkışını ters yöne çevirdiğini ya da çevireceğini belirterek, siyasa-yapıcıların bu duruma gösterdiği duyarsızlığın ne ölçüde bilinçsizlikten kaynaklandığını da sorgulamaktadır. Yazı, krizi üreten ilişkileri çözmeye yönelik olarak alınmaya başlayan önlemlerin en önemli özelliğinin, "eski tas eski hamam" vurgusunu sürdürürken tellakları değiştirmek olduğunu göstermektedir.

İkinci yazı, "İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekân, Sınıf ve Kentsel Yaşam" başlığını taşıyor. Cenk Saraçoğlu tarafından hazırlanan yazı, yakın zamanda tekrar gündeme gelen, ancak güncel siyasal mülahazalarla sığ sosyolojik analizlerin arasında kalan bir meseleye, kentli sınıfların Kürt göçmenlere yönelik antipatisine dair bütünlüklü bir yaklaşım getiriyor. Saraçoğlu, genelde Batı kentlerindeki, özelde de İzmirli orta sınıfların Kürt göçmenlere yönelik düşmanca tutumunun "tanıyarak dışlama"

kavramı dolayısıyla daha iyi anlaşılabilceğini ileri sürmektedir. Tanıyarak dışlama olgusu, Kürt karşıtı politikalarının, ya da toplumdaki Türk milliyetçiliğinin basit bir uzantısı değildir. Neo-liberal politikaların ve zorunlu göçün doğrudan bir neticesi de değildir. Kürt göçmenleri göç ettikleri kentlerde sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak dezavantajlı bir konuma yerleştiren tüm siyasal ve toplumsal süreçlerin orta-sınıf tarafından kültürel olarak deneyimlenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Cahillik, bölücülük, kent hayatını bozma, haksız kazanç sağlama, kentleri işgal etme gibi eski ve orta sınıfa özgü olmayan söylemler, bu süreç içinde yeni bir anlam kazanmakta ve orta sınıfların hayat deneyimlerinin ve pratiklerinin bir sonucu olarak etnikleştirilmiş düşmanca bir hissiyatın oluşumunun temelini oluşturmaktadır. Saraçoğlu'nun yazısı İzmir'deki Kürt karşıtlığının mutlak ve değişmez bir olgu olarak tartışıldığı şu günlerde özellikle önemlidir.

Gökhan Atılğan tarafından hazırlanmış olan "Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar" başlıklı yazı sol-Kemalizm ilişkisine daha geniş bir perspektiften ve tarihsel olarak bakmayı öneriyor. Atılğan'ın yazısı Türkiye'de sosyalist hareketin Kemalizmle ilişkisini çözümlemeyi hedefliyor. Türkiye Komünist Partisi'nin kurulduğu 1920 yılı ile 1971 arasında sosyalistlerin Kemalizmle ilişkisini elen alan yazı, Kemalizmin sosyalist harekete karşı aldığı sert ve tavizsiz tutuma rağmen sosyalist hareketin belirli kesimlerin Kemalizme olumlu yaklaşmasının nasıl mümkün olabildiğini soruyor. Atılğan'a göre bu çelişkili duruma sosyalist hareketin bazı özgülükleri ve Kemalizmin belirli özellikleri yol açmıştır. Örneğin sosyalistler Kemalizmin anti-empyralizmine anti-kapitalist bir anlam yüklediler. Aynı biçimde Kemalizmin modern devlet kurucu işlevinin kendilerine bir alan açacağı zannına kapıldılar. Kemalizme yönelik bu eleştirel olmayan yaklaşımın sosyalist hareket açısından önemli sonuçları oldu. Sosyalist hareket projesini topluma Kemalizmin diliyle anlatmak zorunda kaldığı gibi, yer yer ideolojisini ve siyasal programını da Kemalizm içerisinde kurmaya yöneldi. Sosyalistler Kemalizme karşı eleştirel ve mesafeli bir tutumu ancak 1971 Darbesi sonrası geliştirmeye başladılar. Atılğan bu yazısıyla son yıllarda özellikle ulusalcılık bağlamında sıkça tartışılan sol-Kemalizm ilişkisine tarihsel bir açılım getiriyor.

Mustafa Bayram Mısır'ın "Ergenekon Davaları ve Solun Tutumu Üzerine Bazı Gözlem ve Değerinler" başlıklı yazısı Ergenekon Davaları'nın şimdiye kadarki gelişimini okuyucuya aktarıyor ve operasyon ve dava sürecinde sosyalist solun aldığı çeşitli teorik ve politik pozisyonları tartışıyor. Yazının iddiası temel olarak sosyalist solun meseleye bakışına odaklanmak olsa da, yazıda davanın kendisine ve seyrine ilişkin de hatırı sayılır bilgiler veriliyor. Mısır'ın yazısının son derece karmaşık bir süreç olan Ergenekon Davaları'nın gidişatını özetlemesi ve solun verdiği tepkileri derlemesi, kendi başına önemli bir katkıdır. Ancak yazar bunun ötesine geçerek, Ergenekon tartışmalarında liberal ya da ulusalcı kutuplara savrulmamak ve savcılığa ya da sanıkların avukatlığına soyunmamak gerektiğini göstermektedir. Dahası bu iki kutbun dışında, üçüncü, özerk bir pozisyon almaya çalışan çeşitli sosyalist yazarların Ergenekon meselesine dair politik ve kuramsal yaklaşımlarını eleştirel biçimde analiz etmektedir. Yazarın bu bağlamda ele aldığı tezler, Ergenekon'u anlamakta kullanılan burjuvazinin iç savaşı, bir ABD projesi ve sermaye hegemonyası tezleridir. Yazı, hem ulusalcı ve liberal pozisyonlara karşı bir "pas si bête" cevabı, hem de sosyalist sola analizleri geliştirme ve derinleştirme yönünde bir çağrı olarak görülebilir.

Ali Ekber Doğan tarafından hazırlanmış olan beşinci yazı, yakın zamanda gündemi işgal etmiş 2009 yerel seçimlerini ele almakta ve Türkiye'de siyasetin coğrafya üzerinden okunması gerektiğini vurgulamaktadır. "29 Mart 2009 Seçimleri ve AKP: Türkiye'nin Siyasal Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme" başlıklı bu çalışma, seçim coğrafyasını üreten siyasal dinamikleri tartışırken, ortaya çıkan re-

simden yola çıkarak AKP, DTP ve diğer muhalefet partilerinin hangi toplumsal gerilimler üzerinden seçim stratejilerini kurguladıklarını ve ortaya koydukları siyasal program ve söylemlerin ne ölçüde anlamlı bir coğrafi ayrışmaya dönüştüğünü; eğer bu türden ayrışmalar ortaya çıkmıyorsa, bunun ne anlama geldiğini tartışmaktadır. Bu anlamda, çalışmanın ilgili yazına sunduğu önemli bir diğer katkı, seçimden beklenen sonuçlar ile ortaya çıkan tablonun farklılaşmasının ardındaki nedenlere ilişkin çözümlemelerdir. Özellikle ekonomik krize rağmen, AKP'nin politikalarına karşı sınıf temelli tutarlı bir tepkinin bu seçimde neden ortaya çıkmadığı sorusu, dikkate değer bir mesele olarak ortaya konmakta ve buna ilişkin tahlillere yazıda yer verilmektedir.

Sayının, "Yeni Bölgeselcilik ve Denizli: Yerel Endüstriyel Gelişimi ve Dönüşümü Yeniden Düşünmek" başlıklı son yazısı, Mehmet Penbecioğlu tarafından hazırlanan bir çalışma. AKP'nin siyasi temsilciliğine soyunduğu "Anadolu Kaplanları"ndan bir tanesi olan Denizli kentinin sanayileşme serüvenine yakından bakan bu çözümleme, "yerel başarı hikâyesi" mitinin sınırlarını ve farklı toplumsal sınıflar için ne anlama geldiğini ortaya koyuyor. 1980 sonrasında güç kazanan ve yerel girişimciliği kutsayan kaplanlar söylemi, AKP döneminde siyasal olarak daha sağlam bir zemine otururken, özellikle kriz döneminde iktidar partisinin sunduğu krizden çıkış programında ağırlıklı bir yer tutan ve küçük ve orta ölçekli girişimciye destek veren, bölge temelli müdahale programlarının içinde barındırdığı tutarsızlıkları görmekte; ve eğer krizden bir çıkış gerçekleşecekse, bunun faturasının kimlere çıkacağı hakkında önemli ipuçları vermektedir bu çalışma. Yazı, özellikle 2000'lerin Denizli'sine bakmakta ve bu dönemde, özellikle istihdamda enformelleşmenin ve emek sömürsünün arttığını; ayrıca küçük ve orta ölçekli girişimciyi kutsayan söylemin aksine, sanayi burjuvazisinin içinde de, firma ölçeğine bağlı olarak ciddi bir çatlamanın ortaya çıktığını somut bulgularla ortaya koymaktadır.

Yukarıda tanıtımını yaptığımız yazılar, içerik itibarıyla, izleyen sayılarda ele alınacak tema ve tartışmalara ilişkin kimi ipuçlarını da içlerinde barındırmaktadır. Sizlere, yazıları bu gözle de okumanızı öneriyoruz. İzleyen sayılarımız şu başlıkları taşıyor: "Günümüz Krizinin Tarihsel ve Toplumsal Özgünlükleri" (22. sayı), "Liberalizm ve Türkiye'deki Yönsmeleri" (23. sayı) ve "2000'lerde Türkiye: Sınıf Hareketi ve Toplumsal Muhalefet" (24. sayı). İyi okumalar!

Uluslararası Krizin Düşündürdükleri: Ankara Üniversitesi, 2009-2010 Öğrenim Yılı Açılış Dersi

Korkut Boratav

1. Sunuş

Ankara Üniversitesi'nin 2009-2010 öğrenim yılı açılış dersini verme göreviyle onurlandırıldım. Ben de, bu görevi biraz kötüye kullanarak, uluslararası kriz üzerinde konuşmaya karar verdim.

"Kötüye kullanarak" diyorum, zira, son bir yıl boyunca Üniversitemizin değerli öğretim elemanlarının, öğrencilerinin kriz söylemlerine fazlasıyla doymuş olduklarını tahmin ediyorum. Sadece yazılı, görsel ve sesli medyada değil, önemlice bir bölümü Üniversitemizin de katkılarını içeren bilimsel toplantı ve yayınlarda da "uluslararası kriz ve Türkiye" konusu öylesine tartışıldı ve incelendi ki, bu toplantının programında da "kriz" konusuyla karşılaşan kimi meslektaşlarımızın, öğrencilerimizin, "*bir de burada mı?*" tepkisini göstermiş olmalarını doğal bulurum.

Öte yandan, bu konuşmada bir iktisatçı olarak yeni ve özgün şeyler söyleme iddiasında da değilim. İktisatçılar camiasının bu krizi öngörmekte, kavramakta başarılı bir sınav vermemiş oldukları kanısı yaygındır. Kraliçe Elizabeth de bu kanıyı paylaşmakta olduğu için sordu: "*İktisatçılar bu krizi niçin öngörmediler?*" Ünlü iktisatçılar Kraliçe'yi aydınlatmaya çalışırken sorguladılar: "*Kabahat bizde mi; iktisat disiplininin gelişim biçiminde mi?*" Bu sorgulamada da krizi kavramaya fazla ışık tuttuklarını söylemek mümkün değil. Bu doğrultuda bir "ışık tutma" bilgeliliğinden yoksun olduğumu da peşinen ifade etmem uygun olacaktır.

Uluslararası krize ışık tutacak yeni ve özgün bir şeyler söylemek yerine, krizin arka planı ve ülkemize yansımaları üzerinde var olan bilgi ve olgulardan birkaçının basitçe ve gündelik dille ifadesinin mümkün olacağını düşündüm. Bu anlatım tarzının, çok çeşitli bilim alanlarını ve disiplinlerini temsil eden meslektaşlarımla da yadırganmayacağı umuyorum.

2. Tehlikeli Bir Yaşlılık Hali

Uluslararası krizi tartışacak, inceleyeceksek başlangıç noktası, elbette Amerika olacaktır. 2007 içinde ipotekli konut piyasasında başlayan gerilimlerin, 2008’de dört başı mamur bir finansal krize dönüştüğünü; zincirleme çöküntülerle Avrupa’ya yayıldığını, önce Batı ekonomilerinde, giderek “Güney” ve “Doğu” coğrafyalarında üretimi, milli geliri aşağıya çektiğini biliyoruz.

Kriz ortamının hemen arifesinde, 2006’da Amerikan ekonomisinin bazı özelliklerine hatırlatalım: Cari işlem dengesi 800 milyar doların üzerinde açık veriyordu ve bu büyüklük ABD milli gelirinin yüzde 6’sını aşmaktaydı. Bu durum bir yıla özgü, istisnaî bir bozulma değildi: ABD’nin dış açığı son otuz yıl boyunca belirgin bir yükselme eğilimi içindeydi.

Dış açıkların genel olarak bir sebep değil sonuç olduğunu da biliyoruz. Amerika’da da durum böyleydi: Cari işlem açıkları, kamunun ve özel kesimin (şirketlerin ve hane halklarının) açıklarının büyüklüğünden, tırmanmasından kaynaklanıyordu. Hane halklarının ortalama tasarruf oranları sifıra yaklaşmıştı. Tipik bir Amerikalı, tüketim düzeyini borçlanarak sürdürmekte; kamu açıkları (örneğin Irak savaşının finansmanı) ABD Hazinesi’nin bono ve tahvil ihracıyla karşılanmakta; ABD borsalarına giren para akımları ile gayrimenkul, şirket alımlarına yönelen doğrudan yatırımlar da özel sektörün finansman açığını kapatmaktaydı.

Bu özelliklerin tümünü “*bir yaşlılık hali*” olarak nitelendirebileceğimizi düşünüyorum ve burada *yaşlılık* “ikinci çocukluk” anlamında kullanıyorum. Dünya ekonomisinin en büyük, rivayete göre en güçlü ekonomisinin bu özelliklerinin, 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, “gelişmekte olan” ekonomilerle büyük benzerlikler taşıdığına dikkat çekelim. Dünya ekonomisinin çevresinde yer alan ve gelişmelerinin daha erken (“çocukluk” değilse bile, “gençlik”) aşamalarındaki bu ekonomilerin tasarruf oranları çok düşüktü. Vergi toplamadan harcama artıran devletleri sayesinde kamu açıkları yüksekti. Yatırım talebiyle tasarrufları arasındaki makas sürekli açık kaldığı için kronik dış açıklar vermekteydiler ve bu açıkları dünya ekonomisinin metropollerinden gelen (ve farklı dönemlerde bileşimi değişen) sermaye akımlarıyla kapatırdı. Bu “yapısal” özellikler, aynı zamanda kronik dış bağımlılık anlamına gelirdi.

Kapitalist dünya ekonomisinin metropolünde yer alan, sistemin en güçlü, en varlıklı ekonomisinin bugünkü durumuyla sistemin çevresinde yer alan az gelişmişler grubunun 20. yüzyılın ikinci yarısında gösterdikleri makro-ekonomik benzerlikleri çarpıcı değil midir? Düşük tasarruf, yüksek harcama eğilimleri, kronik dış açıklar ve kesintisiz dış kaynak gereksinimi... ABD ekonomisi, adeta, olgunlaşmasını tamamlayıp yaşlanmış; “ikinci çocukluk” dönemine geçmiştir.

Ancak, makro-ekonomik benzerliklerin arka planlarındaki farklılıkları göz ardı etmeyelim: Gelişmekte olan ekonomilerde özel tasarruf oranlarının düşüklüğü yoksulluktan; ABD’de ise abartılı tüketimden (ve bunun borçlanarak finansmanın-

dan) kaynaklanmaktaydı. Azgelişmişler sanayileşme/kalkınma öncelikleri nedeniyle yüksek bir yatırım tutkusu içindedirler ve kısmen devlet eliyle hayata geçirilen bu tutku kamu açıklarını da yükseltir. ABD’de ise bütçe açığının son yıllardaki tırmanmasında Irak işgalinin (emperyalist yayılcılığın) katkısı açıktır. Nedenler farklı, sonuç ise aynıydı: Giderek artan dış açıklar.

Sürekli dış açık gereksiniminin yarattığı kronik dış bağımlılık, hem azgelişmişler, hem de ABD için kaçınılmazdır; ancak bunun tezahür, yansıma biçimleri farklıdır: Gelişmekte olan bir ekonomi, belli dönemlerde, kamu harcamaları ve tüketimi pompalayarak (popülizme savrularak) iç talebi daha da yükseltirse, cari işlem açıklarını sürdürmek güçleşir ve bir “ödemeler dengesi krizi” gündeme gelir. Dünya ekonomisinin “polisliği” işlevini yüklenmiş olan IMF kapıya gelir; bir stand-by anlaşmasına dayanan standart bir istikrar programı (ve “kardeş kuruluş” Dünya Bankası’nın yapısal uyum “reformları”) çizmeyi aşan ülkeyi hizaya getirir; bu iki kuruluşun kredileriyle (ve dış açığı aşağıya çeken kemer sıkma önlemleriyle) ödemeler dengesi krizinin aşılması mümkün olur.

Amerika da kronik dış kaynak gereksinimlerinin yarattığı bağımlılık ilişkilerinden azade kalamaz. Bu ülkenin dış açıkları da tipik bir IMF müdahalesinin önkoşullarını içeren oran ve boyuttur. Fakat Amerika için bir “ödemeler dengesi” krizi söz konusu olmaz. Zira İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden bugüne kadar ABD doları dünya ekonomisinin rezerv parası olma ayrıcalığına sahipti. Amerika, bu sayede, altmış küsur yıl boyunca kendi parasıyla dış dünyadan borçlanabilen; farklı ifadeyle, para basarak dış borç ödeyebilen tek ülke konumuna mazhar olmuştu.

ABD’nin “süper-emperyalist” konumu, böylece, ona diğer metropol ekonomilerinden farklı olarak sürekli dış açıklar verme imkânı sağlıyordu. Ancak, ölçüyü kaçırmamak şartıyla... On yıl öncesine kadar, Amerika ayrıcalıklı konumunu abartılı boyutlarda istismar etmemişti. Dış açıklarda “ölçü kaçmaya” başlayınca, bugünkü krizin ilk adımları da atılmış oldu. Abartılı cari işlem açıkları, dünya ekonomisinin tüm ana bölgelerini ABD’nin dış kaynak gereksinimini karşılamaya zorladı; çevre ekonomilerinin büyük bölümünü de dış fazlalara sürükledi. Sonunda ortaya çıkan küresel dengesizliklerin sürdürülemez olduğu kanısı yaygınlaştı. Emperyalist sistemin çevresinde yer alan bazı ülkeler, örneğin Çin ve petrol ihracatçıları, ABD’nin dış kaynak gereksinimini karşılayan en önemli kanalları oluşturdular.

Bu koşullarda, Amerika’nın kronik ve artan dış açıkları, ülkeyi IMF’nin eşğine getirmemektedir; ama doların ve dolarlı varlıkların dış fazla veren ülkelerce kabul edilmesinin süregelmesi ABD ekonomisinin sağlığı için zorunlu olmaktadır. Bu ülkenin açıklarının finansmanını dolar kabul ederek karşılayan ülkeler var oldukça bir “ödemeler dengesi krizi” yoktur. Yoktur, ama “alacaklılar”ın doların geleceği üzerinde konuşmaya başlaması da pek hayra alâmet değildir.

ABD’nin en büyük dış alacaklısı olan Çin’in Başbakanı Wen Jiabao hesap soruyor: *“Amerika’ya çok fazla borç verdik. Alacaklarımızın değeri için biraz endi-*

seleniyorum. ABD'nin taahhütlerine sadakat göstermesini, itibarını korumasını ve Çin'in varlıklarının değerini korumasını bekliyoruz.” Emperyalist sistemin “patronu” ABD’ye karşı yöneltilen bu “kuşku” (ve neredeyse 19. yüzyıl üsluplarını hatırlatan) sorgulamayı Amerikalılar sineye çekmek zorunda kaldılar; zira kriz nedeniyle daha da tırmanan bütçe açıklarının finansmanı için, Çin’in ABD Hazine bonolarını almayı sürdürmesi gerekiyordu. Bu nedenle, Hazine Bakanı Geithner ve Başkan Obama, “merak etmeyin; paranız batmaz; borcumuza sadıgız” anlamına gelecek demeçlerle Çin yetkililerini teskin etmeye çalıştılar. Doların geleceğini gündeme getiren tüm tartışmalar, Amerika’nın dış bağımlılığının kazandığı boyutu ortaya koyuyor.

21. yüzyılın ilk on yılı tamamlanırken ABD’nin durumunu, “*tehlikeli bir yaşlılık hali*” olarak nitelendirmekte bu nedenlerle haklı olduğumu düşünüyorum. Dünya sisteminin “patronu”, yaşlandıktan sonra, “ikinci çocukluğu yaşamakta”; yani az gelişmiş ülkelere özgü yapısal bozukluklara mahkûm kalmakta; sonunda, IMF’ye değilse bile, alacaklılarına karşı bağımlı konuma düşmektedir. Ancak, aynı zamanda, “tehlikeli” bir yaşlıdır. Zira hâlâ çok güçlüdür; etrafına yıkım getirebilmektedir. Çok büyüktür. Yol açtığı “küresel dengesizlikler” ve finansal krizleri bulaştırma kapasitesi, dünya ekonomisine istikrarsızlıklar taşıyabilecek; sistemin tümünü bunallılara sürükleyecek boyutlardadır.

3. “Ortam Bozuksa, Beşer Şaşar”...

Kapitalizmi yöneten “âkil insanlar”, zaman zaman şartların zorlaması sonunda, bir dizi önemli olguyu, bazı basit gerçekleri gördüler; kabul ettiler: Algıladılar ki bu sistem, özünde, sınırsız bir kazanç hırsına dayanmaktadır. Bu tutku, zaman zaman sistemi parazitileştiren boyutlarla ve özelliklerle bütünleşir. Ve parazitleşme eğilimleri özellikle finansal sistemin bünyesinde yeşerebilmektedir. Farkedildi ki, parabolun başıboş bırakıldığında “*beşer şaşar*” ve finans kapitalin, rantiyelerin sınırsız kazanç hırsı, sistemin meşruiyetinin ciddi biçimde sorgulanmasına yol açacak; hatta bekasını tehdit edecek boyutlar, özellikler kazanır.

Bu saptamaları yapan “âkil insanlar”, Büyük Buhran’ı izleyen elli yıl boyunca bu doğrultudaki bozulmaların frenlenmesini, denetlenmesini, kısıtlanmasını sağladılar.

Sonraki otuz yıl boyunca uyuyan yılan uyandı. Denetlemeler, sınırlamalar adım adım kaldırıldı. Finansal sistemin kuralılaştırılması, sınırsız serbestleşmesi ABD’den tüm Batı’ya, oradan da tüm çevre ekonomilerine taşındı.

İşlerin yolunda gittiği izleniminin yaygınlaştığı bir dönemden geçtik. Bu dönemin “yıldızları” vardır: FED Başkanları Volcker, Greenspan; ABD Hazine Bakanları Rubin, Summers gibi... Finansal serbestleşmeye teslim oldukları için (“olmalarına rağmen” değil) çevre ekonomilerinde patlak veren krizler, “piyasa dostu reformlar”ın geciktirilmesine, IMF reçetelerine tam uymamaya ve “yolsuzluk”,

“yarenler kapitalizmi” gibi Üçüncü Dünya’ya özgü toplumsal bozukluklara bağlandı. Üstelik bu krizler metropol ekonomilerine yansımada (hatta onların lehine) geçirildiği için, sözü geçen “yıldızlar takımı” her şeye kadir görüldü. Metropol kapitalizminin, krizlerden, çalkantılardan uzak bir refah ve istikrar dönemine kalıcı olarak geçtiği düşünüldü.

Ancak, finans sisteminin sınırsız kazanç hırsına yeniden teslimiyetinin yarattığı talepler, kaçınılmaz olarak reel, üretken ekonominin sınırlarıyla çatışacaktı. Dış dünyadan kaynak pompalanması, hesap gününü bir süre erteledi. 2007’de cila dökmeye başladı. 2008’de çatırdayan finans kapitalin çıplak yüzü bir kez daha ortaya çıktı. ABD’de ve Avrupa’da finansal krizin adım adım gelişimi, aynı zamanda sistemin alt yapısında yatan çürümenin, yolsuzlukların, devlet aygıtının para gücüne teslim olmasının, sınırsız kazanç hırsı dışında hiçbir amaçları olmayan bir insan türünün sistemi nasıl tutsak almış olduğunu gösteren sayısız örneği ortaya çıkardı. Ve açıkça görüldü ki, son on-on beş yıl boyunca, bizim gibi çevre ekonomileri hedeflenerek geliştirilen “yolsuzluk, yarenler kapitalizmi, devletin çıkar gruplarınca fethedilmesi” söylemi, aslında, Batı kapitalizmini betimlemektedir.

Finansal serbestleşmeyi hızla “finansal yenilikler” izledi. Bazen teknolojik yeniliklere benzetilen bu “atılımların” aslında, büyük ölçüde, bir kumarhane ekonomisinin araçlarını geliştirmiş olduğu artık farkedilmiştir. İktisat dersleri, finansal kurumları, finans sistemini “hizmet yaratan” bir sektör olarak ele alır. Willem Buiter, bu yargının finansal sistemin sadece bir bölümü için geçerli olduğunu; buna karşılık sistemin geri kalan bölümlerinin “*yararsız ve zararlı finans*”tan oluştuğunu ileri sürüyor. Bir alıntı yapalım:

“Bir türev sözleşmesi, biçimsel olarak bir piyango, iddia veya kumardan farklı değildir. Türev işlemlerindeki sınırsız artışın çok zararlı olduğunu düşünüyorum. Batık kredi takası’ni (credit default swap’ı) satın alan kişi, kredinin batmasından zarar görmeyebilir; hatta kazançlı çıkabilir. [Bu nedenle] bir kumardır. Diğer türev türlerinin de pek çoğu, sigorta edilebilir bir çıkarın varlığına ihtiyaç duymaz.” (Farklı bir ifadeyle, normal sigorta işlemlerinde olduğu gibi bir “hizmet üretimi” söz konusu değildir.) *“Kumar kazançları vergilenmediği için bu işlemler çok rağbettedir. Bilinçli risk arama anlamına gelen tüm kumar türleri gibi türev piyasaları da bağımlılık yaratabilir. Devletin bu kumar türüyle ilgilenmesi anlamsızdır.”*

Ne var ki, ortada “bir kazanan, bir de kaybeden içeren sıfır toplamı bir oyun” yoktur. Olağanüstü borçlanmalara dayanarak gelişmiş olan türev piyasaları, kriz ortamına girildikten sonra finansal sistemin tümüyle çöküntüye sürüklenmesini hızlandırmıştır.

Kısacası, finansal sistem bir kumarhane ekonomisine dönüştüğünde, oyuncularla kaçınılmaz olarak ahlâki çürüme eğilimleri yaygınlaşır; yani, “*ortam bozulunca, beşer şaşar*”.

4. “Her Çıkışın Bir İnişi Vardır”

Şimdi de Türkiye ekonomisine gelelim. Metropolden çevreye dönük sermaye hareketlerinin hızla canlandığı 2003-2007 yıllarında ülkemizi yönetenler, “her çıkışın bir inişi vardır” ifadesinin içerdiği evrensel doğruyu unuttular ve bu nedenle Türkiye’nin kriz ortamıyla çok kırılgan bir konumda karşılaşmasına yol açtılar.

Sözünü ettiğim “çıkış”, dış kaynak akımlarıyla ilgilidir. Türkiye’ye türlü-çeşitli yabancı sermaye girişleri 2003’te 10 milyar dolarla başlamış; 2006’ya kadar istisnasız her yıl yükselerek o yıl 57 milyar dolara çıkmış; AKP iktidarının ilk beş yılında 184 milyar dolara ulaşmıştı. Giren para döviz fiyatlarını ucuzlatarak cari işlem açığının yükselmesine yol açmış; dış borçlar ise 2002 sonuyla Eylül 2008 arasında 130 milyar dolardan, 290 milyar dolara tırmanmıştı.

Ne var ki, ekonomiyi yönetenler, son otuz yıldan bu yana çevre ekonomilerinde patlak veren ağır ekonomik bunalımların büyük çoğunluğunun “dış kaynak hareketlerinde, ani durma ve tersine dönüş” olgusundan kaynaklandığını (nedense) farketmemiş göründüler. Kısacası, sermaye hareketlerindeki her *çıkış*, er veya geç *inişe* dönüşmekte; sadece durgunlaşma bile ekonomik büyümeyi aşağı çekmekte; ani inişler, hatta tersine dönüşler krizlere yol açmaktaydı. 1980’li yıllarda Latin Amerika, 1994-1995’te Meksika ve Türkiye; 1997-2001 arasında Doğu Asya, Rusya, Latin Amerika, Türkiye... Siyasi iktidarlar, belki de, bu krizler zincirinin arka planını biliyorlardı; ama Türkiye için ufukları sadece birkaç ay veya olsa olsa bir yıla sınırlıydı. Ekonomiye cehaletten çok, “*gideceği kadar gitsin; inceldiği yerden kopsun; sonrası Allah kerim...*” yaklaşımı ile bakmış olmaları bana daha olası geliyor.

“Sermaye hareketlerindeki uluslararası çıkış konjonktürüne tam teslimiyet ve büyümeyi yüksek cari açık, yüksek dış borç yükü ile sürdürme...” Bu basit formülü izleyen ülkeleri uyarılar oldu. Bir örneği aktarıyorum:

“Brezilya, Çin ve Türkiye gibi orta gelirli ülkelere akan paraya bakarsanız, insanların Halley kuyruklu yıldızının bir dahaki görünüşüne kadar yeni bir uluslararası borç krizinin patlak vermeyeceğine inandıkları anlaşılıyor. Sadece ABD doları basabilir. Borç krizlerinin tarihi uluslararası krediler kadar eskidir. Bana isterseniz deli gözüyle bakın; bir dahaki kriz için fazla bekleyeceğimizi sanmıyorum. Yatırımcılar, geçen yıl yükselen piyasalarda gerçekleşen yüzde 55 oranındaki ortalama getirinin bir sapkınlık olduğunu idrak etmelidirler. Gelişmekte olan ülkelerin liderleri de borçlanmanın uyarıcı almaya benzediğini fark etmelidirler. Ülkelerin başarımını kısa dönemde canlandırır; ama uzun dönemde ağır sorunlara yol açar...”

Türkiye ekonomisinin 2003-2007 dönemindeki yönelişlerini de kapsayan bu gerçekçi ve doğru uyarının Amerikalı iktisatçı Kenneth Rogoff’a ait olduğunu belirtiyim. Ne var ki, Rogoff bu uyarıları yapmadan iki yıl önce IMF’nin baş iktisatçısıydı. Ve Türkiye’yi dörtlüye dış borçlanmaya yönlendiren makro-ekonomik politikaları da öneren, denetleyen ekibin liderleri arasındaydı. Rogoff’un bize uygulattığı reçete, daha sonra eleştireceği sonuçlara zorunlu olarak yol açacaktı: Faiz

dışı fazlayı hedefleyen daraltıcı maliye politikası, örtülü enflasyon hedeflemesinden kaynaklanan çok yüksek reel faizler, sermaye giriş-çıkışlarının sınırsız serbestliği, hızla artan sermaye girişlerinin katkısıyla ucuzlayan döviz, bütün bunların zorunlu sonucu olarak cari açığın, dış borçlanmanın tırmanması...

İçinden geçmekte olduğumuz kriz ortamının, özellikle iktisatçılar arasında bilimsel ve entelektüel ahlâk bunalımlarını da yaygınlaştırdığını böylece gözlemekteyiz.

S. “Tas, Hamam ve Tellâklar: Yenilenecekler mi?”

Bu ağır bunalım, kapitalist sistemin metropollerini sarsmaya başladıktan sonra, hızla sorgulamalar başladı: Kapitalizmin sonuna mı geldik? Marx haklı mıydı? Yoksa, “*eski hamam, eski tas; yalnız tellâklar değişerek*” devam mı edilecekti?

Kapitalizm, insanlığı Orta Çağ’ın durgunluğundan çıkararak, sanayileşmeyi, teknolojik devrimleri gerçekleştiren bir sistemdir; ancak, daha önce de vurguladığım gibi çıplak özü vahşidir, sınırsız ve insafsız kazanç tutkusuna dayanır. Bu tutku, üretim güçlerinin devrimci gelişimini sağladıkça meşru görülebilir. Ancak, kapitalizmin parazitleşmesi, durgunlaşması, saldırganlaşmasıyla eş-zamanlı olarak yeni baştan kontrolsüz biçimde ortaya çıktıığında, meşruiyet sorunu gündeme gelir. Şimdi de böyle bir dönemden geçiyoruz.

Birçok insan için, kapitalizmi tahammül edilebilir, sineye çekilebilir bir düzen yapan (ve maddi olmayan) öğelerin ikiye indirgenebileceğini düşünüyorum. Birincisi, sistemin tarihsel olarak devrimci bir başkaldırıya dayanmasına bağlı olarak eski toplumu reddetmesinden kaynaklanıyor. Bu devrimci geleneğin bugüne kadar taşınan düşünsel, kültürel, estetik ürünlerini; örneğin aydınlanmacı mirasın izlerini kastediyorum. İkincisi, sosyal mücadeleler tarihinin vahşi kapitalizmi yontmuş, ıslah etmiş olan birikim ve kazançlarıdır. Belli bir tarihsel dönemeçte “refah devleti” kurumlarının getirdiği edinimleri kastediyorum. Neo-liberalizm, bu ikinci tür birikim ve kalıntıların önemli bir bölümünü otuz yıldır aşındırmaktaydı. 2007-2008 krizi, bu aşınmanın en ileri gittiği alanda patlak verdi ve finans kapitalin çürümüşlüğüne ortaya koydu. Başboş bırakıldıkları zaman, parababaları için “beşer şaşar” genellemesinin istisna değil, kural olduğunu gösteriverdi. Ve sistemin çıplak yüzünün aniden teşhirine imkân verdi. Şimdi, dünyanın egemen güçleri, bu çirkin görüntüyü makyajlamanın çabası içindeler.

Peki, sonuç ne olacak? Çirkinliklerin sadece algılanması, teşhiri, belli bir toplumsal mücadele süreciyle birleşmedikçe, sistemik değişiklikler gündeme gelemmez. Türkiye’de bizler, her felâket karşısında “*bu da geçer...*” deriz. Bu söylem, bugünlerde metropollerin egemen güçleri tarafından adeta algılanmıştır ve yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Şimdilik, “*eski tas, eski hamam*” devam edecek gibidir. “*Tellâklar*” değişecek mi? Dünya sistemi için bir “tellâk değişimi”nin; yani ABD hegemonyasının tarihe karışmasının gündemde olduğunu düşünenler var: Yirmi küsur yıl önce, *Büyük Güç-*

lerin Yükselişi ve Çöküşü başlıklı kitabıyla ün yapan Paul Kennedy, bu kriz sonunda ABD'nin esasen aşırı genişlemiş olan "emperyal askeri-politik işlevlerini" yerine getiremeyecek kadar güç kaybına uğrayacağını öngörüyor ve bu işlevleri üstlenecek başka ülkelerin de ortaya çıkamayacağından hayıflanıyor.

ABD'nin "emperyal işlevleri"ni altmış-küsur yıl boyunca destekleyen ana ekonomik öğe, daha önce de vurguladığım gibi *doların dünya ekonomisinin rezerv parası olmasıdır*. Doların ayrıcalıklı konumuna son verme önerisi artık açıkça gündemdedir. Bu olasılığın da eklenmesiyle Paul Kennedy'nin öngörüsü gerçekleşirse hayıflanmalı mıyız; sevinmeli mi? Emperyalizmin askeri-politik işlevlerini açıkça üstlenen bir hegemonik ekonomik gücün yok olması kapitalist dünya sistemine ne gibi bir görüntü verir? Yakınlarda kaybettiğimiz bir başka tarihçi, Giovanni Arrighi, Çin'in de katılacağı bir "koalisyon"dan oluşan yeni bir hegemonya türünün, geleneksel emperyalizmden farklı işleyebileceğini ileri sürüyordu. Kısacası, bugünkü kriz "dünya sisteminin tellâğının" değişmesine yol açarsa, sistemin işleyişinde de bazı değişiklikler söz konusu olabilir. Yeni bir uluslararası para sisteminin tartışılmaya başlanmasıyla birlikte G-20'ler grubunun önemi artmakta; bu grubun "Doğu-Güney" kanadını temsil eden BRIC ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) etkili bir alt-blok oluşturma doğrultusunda adımlar atmaktadırlar. Uluslararası düzende "tellâk değişimi", bu nedenlerle, kısmi bir "hamam-tadilatı" ile sonuçlanabilecektir.

Ancak, bu saptama krizler sonrasında bazı ülke-ekonomileri düzlemlerinde köklü sosyo-ekonomik değişimlerin gündeme geleceği anlamına gelmiyor. Bu doğrultuda belirleyici olan toplumsal muhalefetlerin, mücadelelerin filizlenmesi dağınıktır ve pek yenidir. Şimdilik, ulusal düzlemlerde ekonomik krizin sonuçları, "tellâkların değişmesi" ile sınırlı kalacak gibi görünüyor.

Türkiye'ye gelince, ülkeyi günlük siyasetin gündemine bakarak dışarıdan izleyenler soruyorlar: "*Kriz mi? Ne krizi?*"... Milli gelir hareketlerine ve öngörülerine bakıldığında Türkiye, çevre ekonomileri içinde uluslararası krizden en çok etkilenmiş ülkeler listesinin başlarında yer almaktadır. Siyasi iktidar ise, olağanüstü bir beceriyle kriz olgusunu siyasi tartışmaların dışına taşımayı başarmıştır. Ekonomik bunalımın kurbanları da kendilerini, olsa olsa, dış dünyadan esen bir fırtınanın talihsiz kazazedeleri olarak görüyorlar; ülkelerini yönetenlerin sorumluluğunu sorgulamıyorlar.

Böyle giderse, Türkiye'de "tellâklar" da işlerini koruyabileceklerdir. O çevrelerde ise, "eskiye dönüş" dışında bir seçenek düşünülmemekte; algılanmamaktadır. Böylece, "hamam" bir yana; "eski tasları" dahi değiştirmeye niyetleri yoktur. O doğrultudaki ciddi değişiklikler kaçınılmazdır; ancak, herhalde yakın gelecekte değil...■

İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekân, Sınıf ve Kentsel Yaşam

Cenk Saraçoğlu*

Son yirmi yılda Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda yaşanan çatışma sürecinin tetiklediği Kürtlerin zorunlu göçü, batı illerinin demografik ve sınıfsal yapısında önemli dönüşümlere yol açtı. Adana, İzmir, Mersin, Bursa gibi zorunlu göç mağdurlarının nihai yerleşim yeri haline gelen kentlerde hem sosyo-ekonomik hem de mekânsal anlamda ayrılmış bir Kürt yoksul kitlesinin ortaya çıkması bu dönüşümlerin bir ürünüydü. Türkiye kentlerinin bu yeni olgusu Kürt sorununun hem kapsamında hem de içeriğinde bir yenilenmeyi işaret ediyor. Türkiye'nin batı kentlerinde yoksul bir Kürt kitlesinin varlığı, Kürt meselesini büyük kentlerde yaşayanların gündelik hayatlarında bizzat temas ettikleri bir durum haline getirerek onun ölçeğini genişletti. Bununla birlikte, Kürt göçmenlerin Türkiye kentlerinde deneyimledikleri bir dizi sorun aynı zamanda Kürt meselesinin etno-politik karakterine bir de kentsel-toplumsal boyut ekleyerek içeriğini de ciddi bir dönüşüme zorladı. Ve bugün geline nokta Kürt sorunu, ülke genelindeki kentli nüfusu doğrudan ilgilendiren daha çetrefilli bir konu haline geldi.

Yeni içerik ve ölçeğiyle bugün Kürt sorununun içerdiği önemli meselelerden biri de batı kentlerindeki toplumsal bağlamda "Kürtlerin" ve "Kürtlüğün" popüler düzeydeki algılanma biçimleri. Son yirmi yılda göçle gelen Kürtlerin bir "cemaat" veya "topluluk" (*community*) olarak görünürlük kazanmaları ve bu haliyle kentsel gündelik hayatın bir parçası olmaları, Kürtlüğün "dışarıdan" nasıl algılandığını da kaçınılmaz olarak değiştirecekti. Bu algı değişiminin kimi işaretlerini batı illerinde veya Altınova örneğinde olduğu gibi göç almış küçük yerleşim yerlerinde ortaya çıkan gerginliklerde gözlemlemek mümkün oldu. Bu tür gerginlikler, ortaya çıktıkları günlerde kamuoyu tarafından "tehlikeli bir gidişat ve eğilim" olarak kodlanarak Türkiye genelinde bir infial yarattıysa da, genellikle Kürtlere yönelik bir zihniyet değişiminin ürünü olarak değil, ülkenin doğusundaki çatışmalar dolayısıyla batıda

* Dr., ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

retiklenen öfkenin münferit uzantıları olarak değerlendirildi. Böyle bir bakış açısı Kürt düşmanlığını bu çatışmaların gidişatına endekslemek suretiyle, onu yerleşik bir zihniyet kalıbı olarak ele almaktan uzak kaldı. Diğer bir deyişle Kürtlere karşı gelişen olumsuz hissiyata çoğunlukla toplumsal bir olgu olarak değil, bir “hadise” olarak muamele edildi. Öte yandan bu baskın eğilimin karşısında bu olguyu bir zihniyet kalıbı olarak yorumlamaya yönelik az sayıda girişimin varlığından da söz etmek gerekir. Örneğin Ferhat Kentel, Meltem Ahıska ve Fırat Genç’in üstlendiği popüler milliyetçilik üzerine bir araştırma projesi, batı kentlerinde Kürtlere karşı gelişen ayrımcı hissiyatı, geçici bir “öfke” veya “parlama” olarak değil köklü bir tutum olarak masaya yatıran bir içerik taşıyordu. Öte yandan bu çalışma bir yandan halihazırdaki Kürt düşmanlığını ele aldığı diğer pek çok ayrımcı söylemle birlikte “parçalayan milliyetçilikler” başlığının altında değerlendirerek ve onu toplumdaki bir ötekileştirme biçimi ya da “ötekilere karşı duyulan güvensizliğin” bir yansıması olarak teşhis ederek Kürt düşmanlığını müstakil, tarihsel ve özgül bir olgu olarak ele almaktan uzak kalıyor (Kentel vd., 2007: 68; 295). Sonuç olarak hem bu olguyu gelip geçici bir patolojik hadise olarak gören “tikelci” yorumlarda, hem de ona ötekileştirici bir zihniyet yapısının tezahürü olarak ele alma genelliğindeki ve soyutluğundaki yaklaşımlarda, varlığı açıkça teşhis edilen Kürt düşmanlığının nasıl bir toplumsal zeminin ve ne tür tarihsel süreçlerin üzerinde yükseldiği sorusunu yanıtlayacak analitik araçların eksikliği hissediliyor.

Bu yazı böyle bir eksikliği gidermeye yönelik bir girişim olarak Kürt göçmenlere yönelik düşmanca hissiyatın maddi ve tarihsel zeminini analiz etmeye çalışacak. Bunu yaparken son dönem zorunlu göç süreçlerinden etkilenmiş batı şehirlerinden İzmir’de, Kürtlere yönelik olumsuz bir önyargı besleyen doksan orta-sınıf mensubu yurttaşla yapılmış derinlemesine görüşmeleri içeren bir alan çalışmasına dayanacak. Bu alan çalışmasının kimi bulgularının ele alındığı bir makalem 2007 yılında *Toplum ve Bilim* dergisinde “Göçmen Antipatisinin Etnikleşmesi” başlığı ile yer almıştı. Ne var ki bu makale orta sınıflarda gelişen bu Kürt karşıtı hissiyatın zeminin nasıl oluştuğunu ayrıntılı bir şekilde incelemekten çok onu “tanıyarak dışlama” olarak kavramlaştırmak ve bu kavramlaştırma üzerinden de bu olgunun tarihsel bir özgüllüğe sahip olduğunu vurgulamak üzerine kuruluydu.¹ Bu makale ise *taniya-*

1 Bu alan çalışmasının parametrelerini tekrar yinelemek gerekirse; “bu görüşmeler İzmir’in Konak, Karşıyaka ve Buca semtlerinde yapıldı. Görüşülen 90 kişi özellikle İzmir’de son 20 yılda göç eden Konak’ta Kadifekale, Karşıyaka’da Onur Mahallesi ve Buca’da Kuruçeşme gibi Kürtlerin yerleştiği mahallelere görece yakın oturan ve bu yakınlık sayesinde de bu göçmen Kürtlerle gündelik hayatta aynı mekânsal ortamı sınırlı da olsa paylaşabilen insanlardan seçildi. Grup kadın ve erkek neredeyse eşit sayıda, 30 ila 70 yaş arasında, kendini İzmirli olarak hissettiğini söyleyen insanlardan oluşuyor. . . Araştırmaya katılan bu kişilerin tamamı sınıfsal açıdan kendisini orta halli olarak tanımlıyor. Ayrıca hepsi de ya formel bir iş sektöründe (büyük çoğunluğu memur olarak) çalışıyor ya da böyle bir işten emekli olmuş ve bunun sayesinde de devletin sağladığı sosyal haklar paketinden istifade ediyor (Saraçoğlu, 2007: 250-251).

*rak dışlama*² olarak formüle edilen bu hissiyatın kentsel-toplumsal zemininin ne tür süreçler sonucunda ortaya çıktığını bizzat derinlemesine görüşmelerden elde edilen söylemsel malzemeyi bir kalkış noktası olarak almak suretiyle irdelemeye çalışacak. Böylelikle bir yandan orta sınıfların zihinsel dünyasında Kürtlerin yeri ve buna paralel olarak Kürtlüğün ne tür stereotipler ve etiketler üzerinden anlamlandırıldığı biraz daha netlik kazanırken diğer yandan böyle bir kavrayışın ne tür toplumsal süreçler dolayımıyla bir gerçeklik haline geldiği sorgulanmış olacak.

Temel araştırma nesnesi olarak kendisine İzmir'deki orta sınıf kesimin Kürt algısını ve Kürtlere yönelik söylemlerini alan bu çalışma kuşkusuz Kürt düşmanlığının ülke sathındaki bütün biçimlerini açıklama gibi bir iddia taşıyor. Öte yandan, onun İzmir özelinde nasıl bir somutluk kazandığını açıklama çabasının kendisi, popüler Kürt karşıtlığının farklı bağlamlardaki görünümünün ne tür kanallar ve dolayimlarla ortaya çıkmış olabileceğine dair birtakım ipuçları ve analitik-kavramsal donanımlar sağlayabilir. Üstelik bu çalışma aynı zamanda Kürt karşıtlığını zorunlu göç ve kentsel-toplumsal dönüşüm gibi ulusal ölçekteki süreçlerle ilişkili bir şekilde açıklama çabası içerdiğinden böylesi özel bir vakıa üzerinden bu genel-ulusal süreçlere dair bir içgörü geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

Orta Sınıfın Bu Çalışma Bağlamındaki Anlamı

Bu amaçların yerine getirilmesi için öncelikle derinlemesine görüşmelerdeki katılımcıların "orta sınıf" konumuyla ne kastedildiği ve bu orta sınıf konumunun bahsedilen algının gelişmesinde neden kilit bir öneme sahip olduğunu aydınlatmak gerekiyor. Zira "orta sınıflık" katılımcıları tarif eden özelliklerden biri olmanın ötesinde onların Kürtlere dair bakış açısının ve bu bakış açısının ortaya çıktığı zeminin inşasında rol oynayan kurucu bir etken olma statüsünü taşıyor. Orta sınıflık konumu bu çalışmada üretim süreçleri içerisinde özgül bir konum işgal eden başlı başına geniş toplumsal bir sınıfa temsil etmekten ziyade, geniş anlamıyla emekçi

2 Bu noktada "tanıyarak dışlama" kavramının bu araştırma bağlamındaki işlevine değinmem gerekiyor. "Tanıyarak dışlama" orta sınıf görüşmecilerin Kürtlere yönelik algısının dört özelliğine vurgu yapıyor: Birincisi, orta sınıf görüşmeciler 'Kürtleri' Türk milletinin bir parçası olarak gören "tanımama" üzerine kurulu geleneksel asimilasyoncu devlet söyleminin farklı olarak, 'Kürtleri' ayrı bir "halk" ve "topluluk" olarak tanıyorlar. İkincisi, Kürt karşıtı insanların anlam dünyasında Kürtler, cahil, kültürel olarak geri kalmış ve bölücü gibi olumsuz özelliklerle ayrıldığından, bu tanıma, kaçınılmaz olarak beraberinde Kürtleri dışlayan bir mantık içeriyor. Üçüncüsü, Kürt karşıtı söylemin özneleri bu olumsuz stereotipleri, öncelikle, göç alan Türkiye kentlerinde, gündelik hayatta karşılaştıkları Kürt göçmenlerle olan yüzeyel ilişkilerinden ve deneyimlerinden çıkartıyorlar. Başka bir deyişle, ancak Kürtleri şehir hayatında *tanıdık*tan sonra, Kürtlük kategorisinin içini dolduruyorlar. Bu da, orta sınıf görüşmecilerde görülen Kürt algısının, bir örgüt, parti ya da sınıf gibi dış aktörler tarafından dayatılan salt bir "yanlış bilinç" olmadığını gösteriyor. Buradaki "tanımama" sözcüğü, orta sınıf görüşmecilerin anlam dünyasında, Kürtlerin "hayali Öteki" değil de "yaşanmış Öteki" olarak yer aldığını göstermektedir. (Miles, 1982: 121-150; 1989: 11-40). Kavram bu Kürt karşıtı anlayışın dört genel özelliğini yansıtmaya ve aydınlatmaya açısından orta sınıfın Kürtlük algılayışının farklı görünümünü tek bir kategori altına yerleştirmeyi ve bu bakımdan da ona toplumsal bir olgu olarak muamele etmeyi mümkün kılıyor. Öte yandan bu kavramı salt bir kategori oluşturmada kullanmıyorum. Bu kavram aynı zamanda orta sınıfların Kürt algısının "tarihsel özgüllüğünü" vurgulaması açısından analitik bir öneme de sahip. Kavram, Kürtlerin kent hayatında hem deneyimlenerek hem de ayrı bir etnik grup olarak görülerek "tanınmasına" yaptığı vurgu ile devletin "tanımama" üzerine kurduğu resmi milliyetçi ideolojisinin organik bir uzantısı olarak görülemeyeceğini belirginleştiriyor; ve bu bakımdan da bu olgunun çözümlenmesinde konumlanma noktasının "devlet söylemi" değil, kentsel-toplumsal yaşam olması noktasında rehberlik vazifesi görüyor. Bu noktaların ayrıntılı bir analizi için bkz. (Saraçoğlu, 2007)

sınıf veya işçi sınıfının belirli bir *tabakasını* işaret ediyor. Buna göre orta sınıf, işçi sınıfının (bu kategoriye emek gücünü satarak hayatını idame ettiren tüm kesimleri kapsayacak genişlikteki Marksist çerçevede düşündüğümüzde) formel bir iş sektöründe, çoğunluğu memur olarak çalışan, düzenli bir gelire sahip, devletin sosyal haklarından istifade eden, büyük çoğunluğu oturduğu evin sahibi olan, fakat öte yandan emek gücünü satarak elde ettiğinin dışında başka bir gelir kaynağına sahip olmayan tabakasını işaret ediyor. Bununla “orta sınıfın”, kapsamı ekonomik gelir gibi nesnel bir kesinliğe sahip nicel bir ölçüt tarafından belirlenen bir kategoriye ifade ettiği anlamı çıkmamalı. Yukarıda anlatılan özellikleriyle orta sınıf bu çalışmada, bir yanda kentteki Kürt göçmenlerin yoksulluğuna, diğer yandan kentin çeperlerindeki korunaklı sitelerde ikamet eden kesimlerin zenginliğine mesafesi uyarınca ilişkisel olarak tanımlanmış bir konuma denk düşüyor. Şöyle ki; bu kesim formel bir iş sektöründe düzenli bir gelire sahip olarak çalışması açısından daha çok işsizliğe veya güvencesiz, ağır enformel iş süreçlerine itilmiş kentsel “yeni yoksulluğun” temsilcisi Kürt göçmenlerden³ (Özgen, 2001; Kaygalak, 2001) çok daha yüksek hayat standartlarıyla ve buna eşlik eden tüketim olanaklarıyla onların epey “üstünde” yer alırken, sadece bu formel sektördeki sattığı emek-gücüne bağımlı olması açısından da yüksek tüketim kapasitesine, kontrolü, güvenli bir yaşam imkânına ve lüks bir konutta oturma şansına erişmiş zengin üst sınıfların çok daha “altında” bulunuyor. Kısacası bu “orta sınıf” anlayışı, görüşmecilerin toplumsal yaşamlarına, kent mekânıyla kurdukları ilişkiye ve tüketim pratiklerine yansıyan ara bir konumu ifade etmek için kullanılan ilişkisel ve operasyonel bir kavramlaştırma olarak görülmeli. Bu “tabakayı” ve “arada kalmışlığı” ifade ederken özel olarak “orta sınıf” nitelemesinin kullanılmasının diğer bir nedeni de, aynı kavramı görüşmecilerin kendi sınıf konumlarını ifade ederken kullanıyor olması. Ayrıca, ortak duyuda ve kimi akademik çalışmalarda “orta sınıf” sözcüğünün somut olarak bu grubu işaret edecek veya onu içerecek şekilde kullanılması da, görüşmeciler için bu nitelemenin kullanılmasını işlevsel kılıyor, ve yazının meramını anlatmasını kolaylaştırıyor.

Orta sınıf yurttaşlar yukarıda bahsedilen konumlarıyla kent hayatı içerisinde Kürt göçmenlerle özgül bir mekânsal ve toplumsal ilişki biçimine dahil olmuşlardır. Bunlar bir yandan sahip oldukları kimi ekonomik olanaklar sayesinde Kürt göçmenlerin yoğunlaştığı Kadifekale gibi kent merkezine yakın eski gecekondu ve çöküntü alanlarının *dışında* konumlanırken, diğer yandan bu ekonomik kaynak-

3 Bu özellikleriyle Kürt göçmenlerin sınıfsal pozisyonunun nasıl en elverişli şekilde tanımlanacağı konusunda da ayrı bir tartışma yürütülebilir. Lakin bu yazıda böyle bir tanımlama çabası içerisine girmektense Kürt göçmenlerin kendilerini kentin diğer toplumsal kesimlerinden ayıran, ve yazı için anlamlı özelliklerinin vurgulanmasıyla yetinilmiştir. Her biri kendine has sorunlar barındıran “sınıf-altı”, “lumpen proletarya” gibi ifadeler Kürt göçmenlerin kentsel yaşamda maruz kaldıkları toplumsal ve mekânsal dışlanma durumunu ifade etmediği gibi, içerdikleri “ahlakçı” öğelerle Kürt göçmenlere yönelik pejoratif imalar barındırma riski taşır. Böyle bir adlandırma girişimindense yazı boyunca yapıldığı gibi, Kürt göçmenlerin ortak koşullarını neoliberalizm ve zorunlu göçle bağlantılı bir şekilde ortaya çıkan özgünlüklerini vurgulayacak biçimde, yani “yeni yoksulluk” çerçevesi içinde tartışmak daha anlamlı olabilir.

ların sınırlılığı onları bu alanların yakın *çevresinden* uzaklaştıramamış, Mavişehir gibi kent merkezinden kısmen yalıtık “kapalı cemaatlere” veya konforlu sitelere dahil olmalarını olanaksız hale getirmiştir. Bu Kürt gecekondularının içinde olmama fakat çevresinde olma hali, orta sınıfı kent içerisindeki hem etnik hem de ekonomik temelli parçalanmanın tanığı haline getirerek kentteki yalıtık bir Kürt cemaatinin varlığı konusundaki farkındalıklarını, kent merkezindeki hayattan ve bahsedilen parçalanmadan görece yalıtık yaşayan varlıklı kesimlere göre, daha güçlü kılmıştır. Bunun da ötesinde bu konum Kürt göçmenlerin ikamet ettikleri mekândan çıkıp Konak, Alsancak gibi enformel iş süreçlerine dahil oldukları alanlarda orta sınıflar için gündelik hayatta daha “görünür” olmalarını sağlayan bir faktördür. Gündelik hayatlarının önemli bir kısmını şehre uzak kendi güvenli sitelerinde sürdürebilme şansını elinde tutan zengin kesimler için ise Kürt göçmenlere “değmeden” yaşamak daha mümkündür. Ne var ki, orta sınıfın gündelik hayattaki Kürt göçmenlerle ilişkilerinin çoğunlukla yüzeysel karşılaşmalardan ibaret olduğunu da belirtmek gerekir. Nihâyetinde orta sınıf Kürt göçmenlere mekânsal olarak görece yakın olsa da onların ikamet ettikleri çöküntü alanlarının “içerisinde” değildir. Gördükleri Kürtler midyecilik, işportacılık, pazarcılık gibi belirli enformel iş süreçlerinde faaliyet gösterdikleri halleriyle “Kürtler”dir.

Bu noktada bu yüzeysel ilişkilerin mümkün kılınmasında orta sınıf olmanın kent içindeki sadece mekânsal değil, sosyo-ekonomik izdüşümlerinin de payını vurgulamak gerekir. Orta sınıf sadece ikamet ettikleri mekânın konumu itibarıyla değil, gündelik hayatını sosyo-ekonomik kaygıları uyarınca düzenleme biçimleriyle de Kürt göçmenlerle birtakım orta yaşam alanlarında buluşmak ve karşılaşmak durumundadırlar. Bir belediye otobüsünde, bir dolmuşta bir orta sınıf mensubunun Kürtçe konuşan bir grup göçmeni iştmesini mümkün kılan şey nihayetinde onun şehir içi ulaşım masraflarından tasarruf etme eğilimidir. Keza açık meyve, sebze, elbise pazarlarında orta sınıfı Kürt işportacılarla buluşturan da temelde aynı eğilimdir. Sayısı çoğaltılabilecek bu tür örnekler Kürt göçmenlerin bir yandan “dışarısında” konumlanarak bir yandan da onların varlığının açıkça farkında olmanın ve bunu deneyimlemenin mümkün olmasında ve buradan türeyen özgül ilişkide sınıfsallığın önemine işaret etmektedir.

İzmir’de yapılan alan çalışması ve derinlemesine mülakatlar kentlerin gündelik hayatında temelde sınıfsallıktan türeyen bu özgül ilişkilerin Kürtlere yönelik dışlayıcı söylemin mahalli (*locus*) olduğunu göstermektedir. Şöyle ki; orta sınıf görüşmecilerin zihniyetinde beliren olumsuz Kürt imajı ve bu imaja eşlik eden bir dizi stereotip ve etiket en temelde bu toplumsal ilişkiler dolayımıyla inşa edilmekte ve görüşmeciler tarafından bu ilişkilere referansla rasyonelleştirilmekte ve savunulmaktadır. Örneğin Kürtlüğün alamet-i farikası olarak gösterilen “cahillikte” belediye otobüslerinde “kaba saba” konuşan Kürt göçmenleri “iştmiş” olmak; “haksız kazanç sağlayan Kürtler” imajında pazarda Kürt bir esnaftan çürük-bozuk meyva-

sebze satın almış olmak; Kürtlerin bölücü olarak kodlanmasında Kürtlerin kendi cemaatleri dışındaki biriyle girdikleri ihtilafta birlikte hareket ediyor olmalarına tanık olmak; “şehir hayatını mahvetmekte olan” Kürtler algılayışında Kadifekale’den gelen bir kapkaççı tarafından “şehrin ortasında” soyulmuş olmak; Kürtlerin “şehri işgal etmekte oldukları” düşüncesinde şehrin muhtelif yerlerinde kâğıt mendil satan çok sayıda Kürt göçmen çocuklarına rastlamış olmak bir deneyim olarak içeriştir. Bu deneyimler tüm bu etiketlemelerin ve bunlar vasıtasıyla doldurulan ve içeriklendirilen “Kürtlük” kategorisinin malzemesini teşkil etmektedir (Saraçoğlu, 2009).

Böyle söylemekle orta sınıf ile göçmen Kürtler arasındaki bu ilişkilerin olumsuz Kürt imajının basitçe nedeni ve belirleyicisi olduğu iddia edilmiyor. Daha önce de belirtildiği gibi bu ilişkiler orta sınıf görüşmecilerdeki Kürt imgesinin mahallidir; üzerinde yükseldiği mikro düzeydeki zeminidir. Bu bakımdan bu ilişkiler bahsettiğimiz Kürt algısının nasıl oluştuğuna dair yapılacak bir analizin nihai noktası olmaktan ziyade bunun bir başlangıç noktasıdır. Bu başlangıç noktasından ilerleyen ve derinleşecek olan bir analiz esas olarak bu “mahallin” ne tür tarihsel ve yapısal süreçler içerisinde inşa edildiğini sorgulamak ve İzmir’deki gündelik ilişkiler alanını aşarak bu alanın kuruluşunda payı olan ulusal-ölçekteki ve makro düzeydeki yapısal etmenlere yüzünü çevirmek durumundadır. Bu çalışma böyle bir hatta ilerlerken İzmir’in kentsel gündelik hayatındaki bu toplumsal ilişkilerin oluşumunda pay sahibi iki yapısal süreci mercek altına alacak: Birincisi ülke genelini etkisine alan neoliberal ekonomik politikaların kent mekânına ve özel olarak İzmir’e yansıyış biçimleri; ikincisi ise ülkenin doğusundan batı illerine güvenlik kaygıları kaynaklı göç ve bunun yine İzmir’deki kent yaşamına izdüşümleri. Bu iki ulusal ölçekteki süreçle, İzmir’deki kent yaşamının dönüşümü ve orta sınıflardaki Kürt algısı arasındaki karmaşık ilişkilerin sergilenmesi analizin makro ve mikro; somut ile soyut; ampirik ile teorik; yerel ile ulusal düzeyler/düzlemler arasında hareket etmesini ve bunlar arasındaki bağlantıları güçlü bir şekilde tesis etmesini gerektiriyor. Bu tür karmaşık bağlantıların kurulması verimli bir konumlanma noktasının (*vantage point*) belirlenmesi çabasını da zorunlu olarak içerisinde barındırıyor (Ollman, 2003). Bu çalışma, bu konumlanma noktasını bizzat alan çalışmasındaki mülakatlarda elde edilen bulgulardan çıkaracak. Orta sınıf mensubu katılımcılarla yapılan mülakatlarda Kürtlük kategorisini içeriklendirmede ortak bir kalıp içerisinde kullanılan “cahil”, “kent ortamını bozan”, “bölücü”, “haksız kazançla geçinen” ve “işgalci” gibi aşağılayıcı nitelemelerin mantığını çözümleme çabası aynı zamanda bizi bunlar üzerinden inşa edilen bir Kürt kavrayışının yukarıda bahsedilen

yapısal ve tarihsel süreçlerle olan ilişkisine yöneltecek.⁴ Zira bütün stereotipler gibi, burada sayılanlar da toplumsal ilişkiler içinde kalıplaştığında, bireysel bir öteki-leştirici zihinsel yapının tezahürü olmanın ötesine geçerek, ortaya çıktığı zeminin yapısal ve tarihsel özelliklerinin izlerini taşır (Brubaker, 2004: 73)

1. “Geçimleri Hep Haksız Kazançla”

Kürtlerin haksızca elde edilmiş kaynaklarla geçindiklerine ve bunun Kürtlerin özsel bir niteliği olduğuna dair iddia, alan çalışmasında yapılan görüşmelerde katılımcıların kendilerini Kürtlerden ayırırken ve onları homojen bir “grup, cemaat” olarak tanımlarken kullandıkları en önemli söylemlerden⁵ biri olarak öne çıkıyor. Bu söylem orta sınıf görüşmecilerin kendilerini Türkiye’deki son dönem ekonomik dönüşümün mağdurları ve kaybedenleri olarak gördükleri genel bir “mağduriyet” hissiyatının içerisinde yükseliyor. Kendilerini “normal, düzgün” bir iş sektöründe “namusuyla” çalışarak zar zor ev geçindiren, sahip oldukları herşeyi yıllarca “devlete hizmet ederek”, vergi ödeyerek edinen ideal vatandaş konumuna yerleştiren orta sınıf görüşmeciler son dönemde girdikleri ekonomik sıkıntıları kendilerine yapılmış bir haksızlık addediyorlar. Bu haksızlığa uğramışlık duygusu, bunun sorumlusu olarak bir yandan yolsuzluklara bulaşmış siyasetçileri, vergi kaçıran iş adamlarını tarif ederken, diğer yandan kentteki Kürt göçmenleri de esasında orta sınıfların hak ettikleri paydan “çalan” bir kitle olarak sorumlu tutuyor.

Bu bakış açısının en önemli dayanaklarından birisi Kürtlerin orta sınıflardan farklı olarak kayıtsız, vergilendirilmemiş enformel sektörlerde yoğunlaşmış olmaları. Konuştuğum orta sınıf İzmirli, Kürt göçmenlerin ailelerinin yoğunlaştıkları midyecilik, pazarcılık, isportacılık, sokakta mendil satma gibi işleri Kürtlerin karşılaştıkları yoksulluk ve işsizlik gibi yapısal problem karşısında geliştirdikleri bir yaşam stratejisi olmaktan ziyade haksız kazanç sağlayarak kısa yoldan güç ve para elde

4 Analizin yönünü bu şekilde tayin edilmesinde eleştirel gerçekçiliğin temel araştırma ilkelerinin yönlendirici olduğunu söylemek gerekiyor (Bhaskar, 1997). Zira “eleştirel gerçekçilik”, araştırmacının dışında nesnel olarak varlığını sürdüren bir maddi dünyanın varlığını kabul ederken, gerçekliğin bütününe kavrayışına mümkün olduğunca yaklaşmak için onun kendisini dış dünyadaki somut ve gözlemlenebilir tezahürlerinin yapısal ve tarihsel arkaplanına ulaşma çabasını, yani bir yorumlama çabasını içerir. Bu çalışma orta sınıf İzmirli’lerdeki olumsuz Kürt algılayışını maddi bir gerçeklik olarak ele alırken, onun orta sınıf görüşmecilerin anlatılarındaki somut ve gözlemlenebilir tezahürlerini bir başlangıç noktası olarak belirleyerek bunların doğrudan gözlemlenebilmesi mümkün olmayan tarihsel ve yapısal arkaplanına doğru ilerlemeye çalışıyor. Burada “dolaysız gözlemlenebilir” olan ile “tarihsel ve yapısal” olan arasındaki bağ kurulurken Marksizmin kimi analitik araçlarından istifade edilecek. Eleştirel gerçekçilikle Marksizmin bu şekilde buluşturulması çabası (Ollman, 2003) yazının bütününe gömülmüştür.

5 Bu noktada yazıya gömülü olan ve analizin akışını bozmamak amacıyla açıkça ifade edilmeyen teorik bir noktayı da netleştirmek gerekiyor. Orta sınıf görüşmecilerin Kürtleri kendilerinden ayırt ederken geliştirdikleri anlayış belirli maddi süreçlerle sıkı bağları olması, bir yandan olgusal gerçeklikler üzerinden kendisini kurarken öte yandan gerçekliğin kısmi ve böylelikle de çarpık bir kavrayışını içermesi ve bir iktidar ilişkisini ifade etmesi bakımından kelimenin Marksist anlamıyla “ideolojiktir” (Eagleton, 1991). Yazı boyunca sıklıkla kullanılan “söylem” sözcüğü, ideolojik bir anlayış olarak orta sınıf İzmirli’lerin Kürtleri algılayış biçiminin bütününe ikame etme yönünde değil, bu perspektifin birbirlerini bütünleyen bileşenlerini, yani tek tek stereotiplere ve yaftalama biçimlerine göndermede bulunacak şekilde kullanılmıştır (Thompson, 1984: 73-148). Buradan bakıldığında orta sınıfın ideolojisi bir bütün olarak kendisini yukarıda zikredilen “cahillik”, “bölücülük” vs. gibi söylemler üzerinden kurarken, tüm bu söylemler bu “ideolojinin” yapı taşları olarak orta sınıf görüşmecilerin anlatılarında kendilerini somut olarak gösterirler.

etmenin gayrimeşru aracı olarak tarif ediyorlar. Belediyede şöförlük yapmakta olan Mehmet (41) Kürtlerin “nerede pis iş varsa orada çalıştıklarını” söyledikten sonra “biz de yoksulluk çektiğimiz zamanında bunlar gibi işler yapmadık. Alın terimizle geldik noktaya” diyor. Bir devlet üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmakta olan Şeniz (33) sokakta mendil satan Kürt çocuklar için şu ifadeleri kullanıyor:

Ben hep Alsancak'ta gezerim sürekli. Alsancak'ta hani böyle doğudan gelmiş küçük kızlar vardır, mendil filan satarlar, para isterler. Birgün onlardan biriyle konuştum. Neden İzmir'desin diye sordum. Dedi, benim 15 tane kardeşim var. Babamın karılarının sayısını bilmiyorum bile. Orada kalıp 15 çocuktan biri olacağıma burada kendi hayatımı kurayım, dedim, geldim diyor. Ama cebindeki parası benim paramdan daha fazla... O kadar para var ki ceplerinde Alsancak'ta paraları bakkallar bozmuyor, bunlar bozuyor..

Kürt göçmenlerin bir yandan bu tür işlerde çalışırken diğer yandan da hırsızlık, gasp gibi işlerin içinde oldukları düşüncesi “çalışmanın” Kürtler için esasında haksızlık yaparak güç kazanma taktiği olduğuna dair inancı kuvvetlendiriyor. Banka memuru Kudret'in (49) şu sözleri bu mantığı temsil eder nitelikte:

Bu hırsızlık olayının arkasında sadece ekonomik nedenler yok; bu işi meslek haline getirmiş olanlar var; arkalarında çeteler var. Diyarbakır'dan ufacık ufacık çocukları getirip İstanbul'da, İzmir'de dilendirdiklerini hepimiz biliyoruz. Buna devletin kendisi seyirci kalıyor. Mesela şuradan dönerken şurada benim altı sene önce gördüğüm çocuk hâlâ mendil satıyor. Önce bir tane çocuk mendil satardı; şimdi gittikçe çoğaldılar. Bir ara 4 tane filan duruyordu. O çocuk orada dura dura büyüdü; kocaman oldu.

Enformel sektörlerde yoğunlaşmış olmanın yanı sıra kentin gecekondu mahallelerinde yerleşik olmaları da Kürtlerin haksız kazanç sağladıklarına dair algının malzemesini teşkil ediyor. Buna göre gecekondu oturmamak bir zorunluluğun ve yoksunluğun ürünü olmaktan ziyade Kürtlerin haksız bir şekilde kısa yoldan hayat kurmada kullandıkları araçlardan biri. Burada orta sınıfların gecekonduyu değerlendirirken söylemlerini yine “ideal vatandaş” konumundan kurduklarını söyleyebiliriz. İlkokul öğretmeni Zekiye (52) bu hissiyatı şöyle dillendiriyor:

Ben kendimi haksızlığa uğramış hissediyorum tabii. Bu gecekonduculara belki imar affı çıkacak; oralara koca koca apartman kuracaklar. O zaman ben düşünüyorum, ben bir ev sahibi olmak için 27 yıl çalışmışım, bir daire sahibi olmuşum; ama o gelip para vermeden, bir gecekondu çevirip apartman sahibi oluyorsa bu bizler için büyük bir haksızlıktır.

İlkokul öğretmeni Seyhan (52) şu sözleriyle sadece gecekondu oturma değil, buralardaki yaşama stratejilerini de aynı yargılamaya tabii tutuyor:

Kürtler İzmir'i doğal olarak değiştirmediler. Huy, karakter olarak değiştirdiler. Doğal olarak değiştirmediler; çünkü o gelenler bütün gecekonducularda yaşıyor. Gecekonducularda kaçak elektrik, kaçak su... Ve onların kullandığı su elektrik parasını bizler ödüyoruz.

Kuşkusuz ne enformel meslek sahibi olmanın ne de gecekondu olgusunun “haksız kazanç” olarak nitelenmesi son dönemlere ve sadece orta sınıf görüşmecilere mahsus bir eğilim değil. Benzer nitelemelerin son otuz yılda büyük kentlerin gecekondualarında yoğunlaşan gruplar için sıklıkla kullanıldığı ve aynı söylemin bugün de Türkiye’nin pek çok kentinde hâlâ üretilmekte olduğu bir gerçek (Bali, 2002; Demirtaş ve Şen, 2007). İzmirli orta sınıfın söyleminde yeni olan şey ise, enformel iş ve geçim stratejilerine dair yerleşik olumsuz görüşün Kürtlerin ayırt edici, özel özelliklerinden biri olarak ifade edilmesi ve Kürtlük kategorisinin içinin bu perspektif tarafından doldurulması. Kısacası, İzmirli orta sınıf söyleminde gözlemlenen eğilim, Türkiye toplumunda son derece köklü bir söylem olarak “haksız kazanç sağlayanlar” ile “ideal yurttaşlar” arasındaki ayrımın Kürt göçmenler üzerinden etnikleştirilmesidir. Bu bakımdan orta sınıfların Kürt göçmenlere yönelik dışlayıcı zihniyetinin bu görünümünün toplumsal temellerini ararken yapılması gereken “haksız kazanç sağlama” söyleminin *etnikleşmesinin* ne tür bir toplumsal-kentsel zemin üzerinde yükseldiğini araştırmaktır.

Haksız kazanç söyleminin etnikleşmesini “haksız kazanç” addedilen pratiklerin kent yaşamı sürecinde etnikleşmesiyle bağlantılı bir şekilde düşünmek gerekiyor. Zira özel olarak Kürt göçmenlere yönelerek etnikleşen bu söylem Kürtlerin kimi enformel sektörlerde ve gecekondu alanlarında yoğunlaşarak bu alanlarla özdeşleştirildiği bir kentsel yapı içerisinde vücut bulabilir ve bu şekilde kendini kent hayatı içerisinde “doğrularak” yeniden üretilir. İzmir’de orta sınıf söylemindeki etnikleşmenin, maddi dünyanın etnikleşmesiyle, yani kent yaşamının etnikleşmesiyle kesişmesi sürecini anlamak için son yirmi yıldaki iki ulusal ölçekli sürecin, yani neoliberalizm ve zorunlu göç sürecinin İzmir’e yansımalarını mercek altına almak icap ediyor.

Orta sınıf görüşmeciler tarafından haksız kazancın araçları olarak kabul edilen enformel çalışma ve gecekondulaşma kuşkusuz son yirmi yıla özgü olgular değil. Ne var ki son yirmi yılda neoliberalizm ve zorunlu göç süreçlerinin batıdaki büyük kentlerin toplumsal bağlamında kesişmesi enformelleşmenin ve gecekondulaşmanın niteliğinde önemli değişimlere yol açtı. Bu noktayı daha da açıklamak açısından gecekondu ve enformel sektör olgularının 1960 ile 1980 arası dönemdeki, yani Türkiye’de endüstriyel büyümeye dayalı bir kalkınma stratejisinin hakim olduğu dönemdeki konumu ve anlamıyla 1980 sonrası neoliberalleşme dönemindeki konumunu karşılaştırmak gerekiyor.

1960- 1980 arası dönem Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme modeli olarak da bilinen, altyapısı genellikle gelişmiş kapitalist ülkelerden ithal edilen sanayi yatırımlarında devletin doğrudan rol aldığı veya özel sanayi yatırımlarını sübvans ettiği bir sermaye birikim rejiminin hakimiyetinde geçti. Büyük ölçekli sanayi yatırımlarıyla yüksek büyüme oranlarının yakalandığı bu dönemde özellikle İstanbul, Kocaeli, İzmir gibi büyük batı kentleri birer endüstri merkezi olarak ortaya çıkarak

istihdam olanaklarının sınırlı olduğu Anadolu taşrasından ve kırsalından çok kısa sürede büyük oranlarda göç aldılar. Tarık Şengül'ün "emeğin kentleşmesi" olarak isimlendirdiği bu dönemde Türkiye kentlerinin demografik, sosyo-ekonomik ve mekânsal yapısı başat olarak, kentlere akan bu emekçi kitlesinin kent hayatı tarafından içerilmesini mümkün kılacak stratejiler tarafından şekillenmiştir (Şengül, 2003: 153-178). Bu dönemde kent merkezlerinin çevresini hızla saran gecekondu- lar, böyle bir stratejinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Devletin kentteki emekçiler için toplu konut olanakları sağlayabilecek kaynakları endüstriyel büyümenin devamlılığını sağlamak adına sermayeye aktardığı, emekçilerin sınırlı ücretleriyle bir ev kiralayacak olanaklardan yoksun olduğu bu dönemde kente akan emekçilerin barınma sorununa karşı geliştirdikleri en rasyonel strateji devlet arazisi üzerinde kendi konutlarını, gecekondu- larını inşa etmektir. Devlet arazisinin fiilen işgal edilmesi fiilini içermesi bakımından kanun nezdinde "suç" teşkil etmesi gereken bu gecekondu- laşma hareketi, fiilen Türkiye'deki ithal ikameci sanayileşmeye dayalı kapitalist birikim stratejisinin devamlılığının sağlanmasında esaslı bir role sahiptir. Şöyle ki; bütün planların ülkedeki sanayi yatırımlarının devamlılığını sağlamak ve buna yönelik bir iç pazar oluşturulması hedefi üzerinden şekillendiği bir dönemde gecekondu- lar bir yandan kentleri emekçiler için "barınılabilir" mekânlar haline dönüştürerek emek gücünün kendisini yeniden üretmesini mümkün kılarken, diğer yandan emekçilerin masraf kaleminden "barınmayı" düşerek onların iç pazarda sanayi tüketim mallarının kalabalık bir tüketici kitlesi olarak ortaya çıkmalarını sağlamış, ve bu her iki durum ülkedeki sanayi-temelli ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamıştır (Doğan, 2001: 149). Tüm bu işlevselliğiyle esasen kanunsuz bir fiil addedilen gecekondu olgusuna devletin bu dönemde genellikle hayırhah bakması gayet anlaşılır bir durumdur (Buğra, 1998: 210).

"Emeğin kentleşmesi" döneminde batı şehirleri Türkiye'nin hemen her yöresinden çoğunlukla ekonomik kaygıların belirleyiciliğinde büyük bir göç akınına uğrarken, gecekondu alanları da buna uygun olacak biçimde etnik anlamda amorf bir göçmen kitlesinin yoğunlaştığı mekânlar olmuştur. Her ne kadar "hemşehrilik" temelinde mekânsal yoğunlaşmalar ve dayanışma ağları yaygınlık gösterse de kentsel toplumsal yaşamın ve kentli emekçi kitlesinin bütününden kalıcı bir şekilde yalıtılmış bir Kürt göçmen grubunun oluşmasının toplumsal-kentsel zemini ortaya çıkmamıştır. Sendikaların, sınıf siyasetini temel alan parti ve örgütlerin toplumsal tabanını genişlettiği bu dönemde politik ayrışmalar etnik veya hemşehrilik temelli kimlik yapılanmalarından daha öne çıkarak, etnisitenin kentteki mekânsal örüntüler üzerindeki etkisini daha da sınırlandıran bir etken olmuştur (İçduygu, Sirkeci ve Aydınğün, 2001). Emeğin kentleşmesi sürecinin yoğun olarak yaşandığı İzmir, bu süreçlerin izlenebileceği bir şehir olarak öne çıkarken Kadifekale, Kuruçeşme, Ballıkuyu, Gürçeşme gibi yerlerdeki gecekondu- laşma bu saptamaları doğrulayacak bir gelişim süreci izlemiştir (Sevgi, 1988: 97-123; Mutluer, 2000: 60).

Gecekondulaşma ile büyük kentlerin yapısında ortaya çıkan hızlı ve kapsamlı değişim hem kentli üst sınıfların popüler algısında, hem resmi düzeyde ve hem de ana-akım medyada özellikle 1980'lerin başından itibaren bir "bozulma", "çarpıklaşma" emaresi olarak kodlanırken, kentlerin yeni sakinleri gecekondu-lar da bu çarpıklaşmanın sorumluları olarak addedilerek "haksız kazanç" teması üzerine kurulu dışlayıcı söylemin hedef tahtasına oturtulmuştur (Bali, 2002: 134-140). Özellikle seçim dönemleri öncesinde gecekondu sahiplerine resmi tapu dağıtılmasını da içeren devletin görece toleranslı gecekondu politikası da bu "haksız kazanç" algısını güçlendirmiş ve ona daha güçlü bir meşruiyet kazandırarak yayılım alanını genişletmiştir. Gecekondu-lara yönelik olarak izlenen bu fiilen göz yum-ma politikası, 1980'lerin başından itibaren gecekondu sahiplerinin meskenlerini derme çatma yapılardan büyük apartmanlara dönüştürmesini mümkün kılmıştı. Bu durum gecekondu-ların ticarileşmesini beraberinde getirerek, kamuoyunda "gecekondu" olgusunun sosyo-ekonomik bir mahrumiyetin zorunlu tercihi değil de gayriahlaki yollardan zengin olmanın bir aracı olduğuna dair kanaati özellikle 1970'lerde ve özellikle de 1980'lerin başından itibaren iyiden iyiye güçlendirmiştir (Buğra, 1998: 310). Ne var ki, gecekondu mahallerinin henüz heterojen bir yapı sergilediği 1990 öncesi bu dönemde böyle bir söylem üzerinden özel bir Kürtlük algısının geliştirilmesi söz konusu değildir. Bunun yerine "haksız kazancın üstüne oturan gecekondu-lar" ithamının muhatabı daha çok, Kürt göçmenleri içeren ama özel ve açık olarak onları işaret etmeyen kategoriler olarak, "taşralılar", "köylüler", "doğulular" ve (özellikle 1980 sonrasında) "varoşlardır" (Demirtaş ve Şen, 2007).

İzmirli orta sınıf mensuplarının gecekondu-lara yönelik bu haksız kazanç söylemini özel olarak Kürtlere yöneltmeleri 1990'lar sonrasında neoliberalleşme ve zorunlu göç süreçlerinin etkisinde yeniden şekillenen bir kentsel-toplumsal bağlamda mümkün olmuştur. 1980 sonrasında ilk adımları atılan ve 1990 sonrasında toplumsal sonuçları iyice belirginleşmeye başlayan neoliberal bir birikim stratejisi 1960-1980 arası dönemden farklı olarak korunmuş bir ulusal pazar içerisinde yerli sanayi yatırımlarından çok serbestleştirilmiş bir uluslararası pazara entegrasyon temelinde ithalata, doğrudan yabancı yatırıma ve finansal kaynak girdisine bağlı büyümeye dayanıyordu. Böyle bir büyüme stratejisi sermayenin büyük kentlerden istifade etme biçimlerinde de bir değişikliği beraberinde getirdi. Buna göre kentler artık sanayi üretiminin genişlediği alanlar olmaktan çok yabancı finans yatırımlarını kendilerine çekmek için yarışan ve bu yarışmaya uygun düzenlemelere tabi mekânlar haline dönüştüler (Şengül, 2003: 164). Böyle bir yapı içerisinde kentlerin mekânsal yapısı, sanayi üretiminin asli unsuru olan geniş emekçi kesimlerin kentsel yaşam içerisine "sorunsuzca" dahil edilmesi, yani emek gücünün yeniden üretimi problemi üzerinden değil, küresel düzeyde akışkan sermayenin kent merkezlerine çekilmesi ya da kalkınmacı dönemde birikmiş sermayenin finansal mekanizmalar vetecari faaliyetler üzerinden çoğaltılması kaygısı üzerinden yeniden düzenlenmiştir

(Ersoy, 2001). Emeğin kentleşmesinden, sermayenin kentleşmesine geçişi ifade eden bu dönemde, büyük kentlerin merkezlerindeki alanlar sınai mal üretiminin sabit bir enstrümanı olma konumundan çıkarak başlı başına pazarlanabilir bir meta haline dönüşmüş, sermayenin üretken olmayan otelcilik, turizm, inşaat gibi sınai üretiminin dışındaki yüksek rant getiren faaliyetlerine açılmıştır (Şengül, 2003: 164). Bu dönem merkezdeki kentsel alanlar artık fabrikaların ve buralarda çalışan emekçilerin konutlarının değil, lüks otellerin, bankaların eğlence ve alışveriş merkezlerinin inşaatına tahsis edilir hale gelmiştir. Bu noktada yüksek rant getirebilecek alanlarda daha önceki dönemlerde inşa edilmiş kamu binaları ve tesisleri ve yine devlet arazisi üzerinde kent merkezlerine yakın yerlerde konumlanan ve bir kısmı tapu dağıtımı suretiyle “resmileşmiş” gecekonduların kentleşen sermayenin ayakbağı haline gelmiştir. Devlet teşekküllerinden kaynaklı ayak bağlarının aşılmasında KİT’lerin ve devlet arazilerinin özelleştirilmesi yoluna gidilirken, kent merkezlerindeki gecekonduların varlığının oluşturduğu engel, AKP Hükümeti döneminde gecekonduların sakinlerinin kentin çeperlerinde inşa edilmiş TOKİ konutlarına taşınmasını içeren kentsel dönüşüm projeleri ile aşılmaya çalışılmaktadır (Candan ve Kolluoğlu, 2008).

Böyle bir düzenlemeye tabi olan neoliberal dönemin kentleri kalkınmacı dönemden farklı olarak, sanayisizleşmenin etkisiyle, vasıfsız işçiler için iş olanaklarının iyiden iyiye daraldığı, gecekondulara daha önceki dönemlerde gösterilen “zımnî hoşgörünün” azaldığı ve eşitsizliğin derinleştiği yerleşim yerleri haline dönüşmüştür (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 42). Bu özellikleriyle “vasıfsız” kır emekçileri için eski cazibesini gittikçe yitiren büyük kentlere Anadolu taşrasından yönelen göçün hızı 1990’lar itibarıyla eski kitleselliğini yitirmeye başlamıştır. Ne var ki, aynı durum doğu ve güneydoğu kırsalı için söz konusu değildir. 1980’lerin ortalarından 2000’lerin başına kadar uzanan dönem, kentlerdeki daralan ekonomik olanaklara rağmen, Batı illerine Kürt göçünün hızlanarak devam ettiği bir dönemdir. Lakin, kentlerin kalkınmacı bir stratejinin etkisinde geliştiği 1960 ve 1970’lerden farklı olarak 1980’lerin ortalarından itibaren hızlanan Kürt göçünün arkasında ekonomik kaygılardan çok bölgedeki düşük yoğunluklu savaşın ortaya çıkardığı güvensizlik ortamı ve zorla yerinden edilme süreçleri bulunmaktadır (HÜNEE, 2006). Bu durum neoliberalizm döneminde doğu ve güneydoğunun hem göç dinamikleri hem de batı illerine gönderdiği göçmenlerin profili açısından Türkiye’nin genelinden farklılaşması ve ayrıksı bir karakter göstermesi sonucunu doğurmuştur.

Doğu ve güneydoğu Anadolu’dan Batı illerine gerçekleşen zorunlu Kürt göçü sadece göçe yol açan nedenler açısından değil, göç sonrası süreçte karşılaşılan ve deneyimlenen toplumsal-kentsel bağlam açısından da önceki dönemlerdeki göç dinamiklerinden farklılaşmıştır. Zira Kürt göçmenlerin yeni kentsel mekânı, kalkınmacı stratejilere değil, neoliberalizmin ekonomik mantığına bağımlı olarak dönüşmektedir. Buna göre, örneğin, 1990’lardan itibaren, kentsel rantların öne-

minin artmasıyla, Batı illerine gelen göçmenler için kent merkezlerindeki devlet arazilerinde gecekonduların inşaa etmek bir seçenek olmaktan çıkmaya başlamış, daha çok mevcut gecekonduların kiralanması veya kentin gözden çıkarılmış çöküntü alanlarına yerleşme eğilimleri öne çıkmıştır (Kaygalak, 2001; Yılmaz, 2003). Pek çoğu güvenlik nedeniyle kente gelmiş Mardinli Kürt göçmenlerin Kadifekale’de yoğunlaşması neoliberal döneme özgü koşulların izini taşır. 1960’lardan itibaren özellikle Konya’dan İzmir’e göç eden ailelerin yerleştiği şehrin en eski gecekondular semtlerinden biri olan Kadifekale, bölgede 1980’lerin sonundan itibaren heyelan tehlikesinin ortaya çıkmasıyla bir çöküntü alanına dönüşmüş ve sonrasında da 1980 sonrası göç süreçleriyle gelen Kürt göçmenlerin yoğunlaştığı bir alan haline gelmiştir (Sevgi, 1988: 154; Karayığit, 2005: 7). Bugün şehir merkezi Konak’a yürüme mesafesindeki bir Kürt semti olarak Kadifekale, ithal ikameci dönemde Türkiye’nin çeşitli yerlerinden gelen göçmen gruplarının neoliberal dönemde zorunlu göçle gelen Kürtlere terk ettiği bir alandır.

İzmir’de tarihsel olarak “gecekondulaşma” ile özdeşleşen Kadifekale’nin neoliberalizm ve zorunlu göç döneminde Kürtlerle özdeşleşmesinin mantıksal çıktısı şudur: Genel olarak gecekondular olgusuna yüklenen olumsuz nitelermelerin orta sınıf söyleminde özel olarak Kürtlüğe atfedilmesi. Kadifekale gibi gecekondululuğun sembolü olmuş bir mekânın Kürt göçmenler tarafından “doldurulduğu” bir durumda, gecekonduyu “haksız bir kazanç elde etme” aracı, gecekonduyu da “haksız kazançla yaşamını sürdüren” bir kitle olarak kodlayan yerleşik düşünme biçimi orta sınıf söyleminde bu kez etnikleştirilmiş biçimiyle dolaşıma sokulmuştur. Burada belirtmek gerekir ki uzun süredir varlığını sürdüren bu “haksız kazanç” söylemi etnikleştirilmiş haliyle gerçeklikle olan mesafesini artırmıştır. Öyle ki, söylem sadece gecekondular olgusunun sorumlusu olarak yapısal koşullar yerine gecekonduları sorumlu tutan yüzeysel bir yorumlamaya dayandığı için değil, aynı zamanda bu yorumlamayı haklı çıkarmak için kullandığı olgusal gerekçelerin bir kısmının geçersizliği itibarıyla da çarpıklık içeriyor. Örneğin “bu gecekondulara belki imar affı çıkacak; oralara koca koca apartman kuracaklar” derken Kadifekale’deki gecekondulara imar affının sunulması bir yana burada yaşayanların kentsel dönüşüm çerçevesinde şehrin çeperindeki Uzundere’ye aktarılmak istendiği olgusunu yok sayıyor; “o gelip para vermeden, bir gecekondular çevirip apartman sahibi oluyor” derken Kadifekale’de yaşayan Kürt göçmenlerin neredeyse yarısının burada kiracı olarak oturdukları gerçeğinden uzaklaşıyor.

Söylemin gerçekliğe olan mesafesindeki bu artışın temelinde neoliberalizm döneminde gecekonduların toplumsal statüsü değişirken, gecekondululuğa ait haksız kazanç inancını besleyen yargıların bu yeni etnikleşmiş haliyle de sabit kalması yatıyor. Şöyle ki; devletin gecekondular inşaatına görece tahammülkâr yaklaştığı, gecekondular sahiplerinin imar afları sayesinde bir süre sonra sınıf atlayabildiği bir dönemde üretilen “haksız kazanç” söylemi, içerdiği yorumlamanın ve

akıl yürütmenin yüzeyselliğinden ve çarpıklığından bağımsız olarak gerçekliğe dayanan bir olgusal malzeme ile haklı çıkarılıyordu. Öte yandan, aynı söylem, şehir merkezinde gecekondur inşa etmenin neredeyse imkânsızlaştığı, çöküntü alanlarına yerleşen Kürtlerin bu alanlardan çıkacak kaynaklardan ve rant olanaklarından mahrum olduğu bir dönemde bu kez Kürtlük üzerinden üretildiğinde gerçeklikten daha kopuk bir biçim alıyor. Bu “haksız kazanç” söyleminin bütünüyle hayal ürünü olduğu anlamına gelmiyor elbette. Her ideolojide olduğu gibi orta sınıfların Kürtlere yönelik “ideolojisinin” bir bileşeni olarak “haksız kazanç” söylemi de kendini yeniden üretebilecek ve öznelerini ikna edebilecek birtakım doğrulara, olgulara dayanmak durumundadır (Eagleton, 1991: 17). Burada orta sınıf görüşmecilerin söylemini kendileri açısından ikna edici kılan ve kent hayatı içinde söylemi onaylatan “doğru”, gerçekten de Kadifekale gibi köklü bir gecekondur mahallesinin son yirmi yılda neredeyse bütünüyle Kürt göçmenlerin yerleşim mekânı haline gelmesidir.

Gecekondur olgusu dışında Kürtlerin belirli enformel sektörlerde yoğunlaşmış olmaları da orta sınıflardaki Kürtlükle “haksız kazancı” özdeşleştiren mantığın dayanaklarından biri olarak öne çıkıyor. Nasıl gecekondur üzerinden etnikleştirilen haksız kazanç söylemi maddi dünyada kimi gecekondur mahallelerinin “etnikleştiği” bir ortamda ortaya çıkabiliyor ise, kimi enformel sektörlerin kent hayatı içerisinde “etnikleşmiş”, yani Kürtleşmiş olması da, enformel sektörde çalışmak temelinde geliştirilen etnikleşmiş “haksız kazanç” söyleminin zeminini kuruyor; ona orta sınıflar gözünde “doğruluk” kazandırıyor. Yine aynı şekilde “enformel işlerde çalışma” olgusundan çıkan haksız kazanç söyleminin bu maddi zemininin oluşumunda, yani kimi enformel işlerin etnikleşmesi olgusunda, neoliberal ekonomik dönüşüm ile zorunlu göç süreçlerinin kent hayatı üzerindeki bütünleşik etkisini göz önüne almak gerekiyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi büyük Batı kentlerinde daralan iş olanaklarına rağmen süregelen güvensizlik ortamı nedeniyle Kürt göçünün 1990’lar boyunca hız kesmeden devam etmesi Kürt göçmenlerin geldikleri Batı şehirlerinde düzenli ve güvencesi olan bir iş bularak yaşamlarını devam ettirmelerini neredeyse imkânsız hale getirdi (Kurban, Çelik ve Yüksek, 2006: 26). Bu tablonun oluşmasında zorunlu göçle gelen Kürt göçmenlerin göç öncesindeki ve göç sürecindeki koşullarının da payını vurgulamak gerekir. Anadolu’nun doğusunda 1980’lerin ortasından beri devam eden güvensizlik ortamı etkisini en çok çatışmaların bilfiil yaşandığı bölgenin yoksul köylerinde ve mezralarında gösterdi. Çatışmaların olağan yaşamı imkânsız kıldığı bir ortamda yaşadıkları köylerden göç etmek zorunda kalan ya da zorla göç ettirilen Kürtler, göç sonrası süreçte yaşamlarını idame ettirmelerini sağlayacak bir ön hazırlıktan, maddi kaynaklardan yoksundurlar. Ne büyük şehir hayatı deneyimine ne de iş piyasasında kendilerini güçlü kılabacak diğer başka özelliklere sahiptiler (HÜNEE, 2006) .

Tüm bu koşulların varlığında enformel sektörlerdeki güvencesiz ve geçici işler Kürt göçmenler için işsizliğin yegane alternatifi olarak ortaya çıktı. Örneğin, 2005 yılı itibarıyla, 30 bin nüfuslu Kadifekale'deki çalışabilir nüfusun sadece yüzde 9'u formel bir iş sektöründe çalışıyor durumda; geri kalanların neredeyse yarısı işsiz diğer yarısı da enformel bir sektörde güvencesiz ve geçici çalışıyor (Karayiğit, 2005: 11). Neoliberalizmin kentsel yoksulluğu ve işsizliği artırdığı koşullarda görece yüksek gelirli enformel işler alanına dahil olmak da birikmiş ekonomik kaynaklar ve kent içinde güçlü toplumsal ağlara sahip olmayı gerektiriyordu. Her ikisinden de mahrum olan zorunlu göç mağdurlarının büyük kısmı midyecilik, işportacılık ve pazarcılık gibi daha önceki dönemlerde şehre gelmiş Kürtlerin hakim olduğu sektörlerde varlık gösterebildiler. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da bu enformel mesleklerin 1960-1980 arası dönemde olduğu gibi kentte tutunmanın geçici bir yolu veya bir ek gelir kaynağı olmaktan ziyade, Kürt göçmenler için kentte yaşamının biricik ve sürekli aracı haline gelmesidir (Kaygalak, 2001: 127). Her ne kadar bu Kürt göçmenler arasından küçük bir kısım bu enformel sektörlerden elde ettikleri birikimi kullanarak formel bir iş kuracak veya mevcut enformel iş süreçlerini kontrol edecek kadar güçlenebilmiş olsalar da yerlerini yine sonradan gelen Kürt göçmenlere terk etmişlerdir. Kısacası “nöbetleşe yoksulluk” olarak anılan (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001), yoksulluğun ve en alt sınıfsal konumların bir göçmen grubundan sonraki gelene devri, zorunlu göç süreçlerinin varlığında kentteki kimi enformel mesleklerin “etnikleşmiş” karakterini değiştirmemiştir; yani Kürt göçmenlerin kendileri arasında nöbet devrinin yapıldığı örneklerden bahsetmek mümkün olsa da, nöbetin Kürt topluluğunun (*community*) dışarısına devri söz konusu olamamıştır.

Bu enformel işler arasından midyecilik neredeyse sadece Kürt göçmenlerin yaptığı bir iş olarak öne çıkmıştır ve bugün şehirde yaşayanların pek çoğu tarafından bir Kürt mesleği olarak görülmektedir. Tümü formel bir iş sektöründe düzenli olarak çalışmakta olan ve kendi mesleklerini “namuslu, düzenli” işler olarak yüceltip, bunun karşısına “haksız kazanç sağlanan vergilendirilmemiş işler” olarak enformel sektördeki ekonomik aktiviteleri koyan orta sınıf görüşmeciler için midyecilik Kürtlerin İzmir'de yaygınlaştırdıkları bir meslek olarak anılır. Bu noktada denilebilir ki Kürtlerin kentlerin kamusal yaşamında “midyeci”, “pazarcı” ve “işportacı” kimlikleriyle çıkmaları “haksız kazanç” söyleminin etnikleştirilmesini mümkün kılan toplumsal zeminin inşa edilmesinde önemli bir role sahibidir.

Neoliberal ekonomik dönüşüm ve zorunlu göç süreçleri haksız kazanç söyleminin etnikleşmesinin zeminini kurar ve bunu “mümkün” kılarken, orta sınıfın sosyo-ekonomik pozisyonundan türeyen kentsel gündelik hayat pratikleri de bu etnikleşmiş söylemin orta sınıflar arasında alıcı bulmasını “muhtemel” kılmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, orta sınıf kesimin ikamet ettikleri alanlar Kürtlerin enformel iş süreçlerini icra ettikleri alanlara mekânsal olarak yakındır; aynı durum

gündelik hayatının büyük bir kısmını şehrin merkezlerindeki hayattan daha yalıtık geçiren üst sınıflar için söz konusu değildir. Daha da önemlisi kısıtlı ekonomik olanakları, orta sınıfları Kürtlerin yoğunlaştıkları kimi enformel sektörlerdeki hizmetin müşterisi haline getirmektedir. Her hafta meyve-sebze pazarına giden dar gelirli bir orta sınıf mensubunun Kürtlükle pazarcılık arasında bir özdeşim kurması, tüketiminin büyük bir kısmını alışveriş merkezleri aracılığıyla yapan bir üst sınıf mensubuna göre daha “muhtemeldir”.

2. “Geldiler Buraları Mahvettiler”

Orta sınıf görüşmecilerin Kürtler için geliştirdikleri algılama biçiminin diğer bir ortak ögesi Kürtlerin İzmir’e yerleşmeleriyle birlikte olağan ve düzgün işlemekte olan şehir hayatının bozulduğu düşüncesidir. Bu “bozulma” söylemine İzmir’i “huzurlu”, “ferah” ve “rahat” gibi özelliklerle donatarak Türkiye’nin diğer “sıradan” şehirlerinden daha ayrıcalıklı bir konuma yerleştiren yaygın anlayış eşlik etmektedir. Bu söyleme göre, bugün İzmir’in bu ayrıcalıklı özellikleri bozulmaya yüz tutmuştur ve bunda da Kürtlerin şehre gelip yerleşmelerinin önemli bir payı vardır. İzmir’in bu sayılan ayrıkçı özellikleri artık romantik bir idealizasyonla anılan ideal bir yaşama mekânı olarak “eski İzmir’e” aittir. İlkokul öğretmeni Semih’in (54) İzmir anlayışı bunu özetler nitelikte:

Bence Türkiye’de toplumsal hareketlerin başlangıç yeri İzmir’dir. Yani yenilikçi hareketlerin. Örneğin cumhuriyet kurulacak, ilk kıvılcım İzmir’den çıkar. Buranın yapısında var, mayasında var bu. İstanbul böyle değil. Orada 72 millet var. İstanbul’a gidersin, para kazanmaya gidersin, paradan başka bir şey düşünmezsin. Ama burada insanlar sinemalara gider. Örneğin 70’li yıllarda İstanbul’da yazlık sinemalar yoktu. Biz burada o yıllarda yazlık sinemalara gider, Ruhi Su’nun konserlerine giderdik. Birbirimizden haberliydik. Beraber hareket ederdik. Şimdi İzmir de İstanbul’a benzemeye başlıyor.

Kendisini şehrin asli sakini ve asıl sahibi konumuna, Kürt göçmenleri de şehrin eğreti bir eklentisi statüsüne yerleştiren bu anlayış İzmir’deki bütün kötülüklerin miladı olarak Kürtlerin gelmesini görecektir kadar aşırılaşabilmektedir. “Eskiden bu kadar Kürt yoktu. İzmir bu kadar karışık değildi; herkes yerindeydi” diye yakınan emekli öğretmen Hatice (56) aslında baştan beri hep kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olan ve tarih boyunca dışarıdan aldığı göçlerle büyümüş olan İzmir’in “karmaşılaşmasının” başlangıcı olarak son yirmi yılda Kürtlerin şehre gelmesini görmektedir.

Bu algılayışın temelinde Kürtlerin daha önce de bahsettiğimiz süreçlerle kent hayatı içerisinde sosyo-ekonomik ve mekânsal anlamda yalıtılmış ayrı bir etnik topluluk olarak ortaya çıkması bulunuyor. Şehrin toplumsal hayatında kendilerini en yoksul, bakımsız ve eğitimsiz halleriyle ve farklı bir dil veya aksanla gösteren Kürt göçmenler İzmir’in, “modern”, “bakımlı”, “Batılı” imgesinin anomalisi olarak

ortaya çıkıyorlar. Güler (40), bu kılık kıyafet itibarıyla Kürtleri “tanıma”, “ayırt etme” pratiğinin bir örneğini şu sözleriyle dile getiriyor:

Gece Konak’ta gezerken kendimi çok rahat hissetmiyorum. Hani kıro dedigimiz insanlar olur ya. Peşimize düşenler, laf atanlar filan. Zaten hemen konuşmalarından, aksanından, dilinden anlaşılıyor. Tipinden de anlıyorsun. Bir iyi giyim, bir de kötü giyim vardır. Alışkın olduğumuz için artık ayırt edebiliyoruz.

Daha önce “haksız kazanç” söyleminin mantığını ortaya koyarken de belirtildiği gibi, gündelik hayatta Kürt göçmenlerle aynı kamusal mekânlarda karşılaşma şansı yüksek olan orta sınıf kesimler için bu “anomaliiyi” gözlemlemek ve deneyimlemek fazlasıyla muhtemel olduğundan, “güzel İzmir’i bozan Kürtler” söylemi kendisini orta sınıfların zihniyetinde güçlü bir şekilde yeniden üretebiliyor. Kent merkezinin keşmekeşinden uzak yaşayan ve gündelik hayatlarını Kürt göçmenlere değmeden sürdürebilen zenginler içinse, “gönüllerdeki İzmir’i” yaşamak daha mümkün.

Kürt göçmenlerin ev hırsızlığı, kapkaç ve mafya gibi kriminal faaliyetlere olan dahililiyetinin artması, Kürtlerin gelmesiyle birlikte İzmir’in “bozulduğuna” dair inancı iyiden iyiye kuvvetlendiriyor. Orta sınıf kesimler bu faaliyetlerden kaynaklanan güvensizlik hissiyatı içerisinde “bozulmanın” sorumlusu olarak yine Kürtlerin gelmesini işaret ediyorlar. Nüfus Müdürlüğü’nde memur olan Salih (47) bunu şu sözleriyle ifade ediyor:

Şimdi Konak’ta da öyle; bunların gelmesiyle yankesiciler çoğaldı. Gecenin saat 8’inden sonra ben dışarı çıkamıyorum; çocuklarım dışarıdaysa da endişeleniyorum. Bu konuda medyada bir yığın yayın var. Hangi kanaldı bilmiyorum; akşam saat 9’da uyarıyorlar: “Saat 9; çocuğunuz nerede biliyor musunuz?” diye soruyorlar. Demek ki medya da bunu kabullenmiş durumda ki bu yönde yayın yapıyorlar.

Buca’da oturmakta olan ilköğretim okulu öğretmeni Saliha (52), bir kadın olarak bu güvensizliği daha keskin olarak hissettiğini şu sözleriyle dile getiriyor:

Son otuz yıldır ben Şirinyer’in gerilediğini fark ettim. Sanırım göçten dolayı. Son on senedir de güvenlik açısından bir değişim gördüm. Biz eskiden bayanlarla gece onikilere kadar dışarı çıkabiliyorduk. Şimdi ise ben hava karardıktan sonra dışarı çıkmıyorum, korkuyorum. Kapkaç olaylarından başımıza kötü bir şey gelir diye korkuyorum. Zaten öyle bir şey de yaşadım ben. Birgün Yalı Caddesi’nde gezerken akşamüzeri bizi takip etti bir grup. Tiplerine baktım, bence Kürde benziyorlardı.

Bir devlet dairesinde memur olarak çalışmakta olan Nesim’in (51) sözleri ise şehirdeki bütün kriminal faaliyetleri Kürtlükle özdeşleştiren bir anlayışı temsil ediyor:

Bu Kürtler de bozdu İzmir’i, gelir dağılımı da bozdu. Niye bozdu? Kapkaççılık bunlarda; pezevenklik bunlarda; esrar bunlarda; yankesicilik bunlarda; dolandırıcılık bunlarda.

Emekli memur Fatma'nın (61) aynı doğrultudaki şu sözleri Kürtlere yönelik bu bakışın ezeli bir önyargı olmaktan ziyade son dönemde kent hayatı içerisinde köklendiğini daha açık bir şekilde ifade ediyor:

Göç yüzünden sokağa çıkamaz olduk. Bizim gençliğimizde doğru his-sederdim ben kendimi, Orta Anadolulu olmama rağmen. O zaman doğru insanı mertti, dürüsttü. İşte işçi olmaya gelirlerdi buralarda fabrikalarda. Ekmeklerini taştan çıkarıyorlardı. Onlar sapına kadar adamdı gerçekten de. Şimdi kalmadı onlar. Hepsi bozuldu. Şimdi İzmir'e bir bak: Nerde mafya varsa Kürt, yankesici Kürt, kapkaççı Kürt.

Kuşkusuz göçle birlikte şehirlerin "bozulduğuna" dair kanaatin kökenleri çok eskilere dayanıyor. Benzer bir söylem 1980 öncesinde ve 1980 boyunca Türkiye'nin her yöresinden büyük Batı şehirlerine iş aramak üzere kitlesel olarak gelen ve kent yaşamında köklü değişimlere yol açan göçmenler için de aynı yoğunlukla kullanılmıştır (Bali, 2002: 134-141). Ne var ki, daha önce ele alınan "haksız kazanç" söyleminde de söz konusu olduğu gibi, orta sınıf görüşmeciler arasında ortak bir tutum olarak göze çarpan bu "bozulma" söyleminde yeni ve özgül olan şey bu söylemin hedef tahtasına özel olarak Kürtleri koyması, etnikleşmiş haliyle tezahür etmesidir. Ve bu noktada "haksız kazanç" söylemi için ortaya konulan iddia "bozulma" söylemi için de geçerliliğini korumaktadır: "Bozulma" söyleminin etnikleşmesi, maddi dünyanın (yani şehir yaşamında bozulmanın emareleri olarak görülen suçun, kriminal etkinliklerin) etnikleşmesinden bağımsız düşünülemez.

"Bozulma" söyleminin olgusal malzemesini teşkil eden kriminal faaliyetlerin etnikleşmesini incelerken neoliberal ekonomik dönüşümün ve zorunlu göç sürecinin kent hayatındaki etkilerine odaklanmak bu söylemin oluştuğu, "doğrulandığı" ve yeniden üretildiği "mahal" ile ulusal ölçekli yapısal süreçler arasındaki ilişkiyi aydınlatır. Neoliberal ekonomik politikaların hayata geçirildiği dünyanın pek çok diğer ülkesinde olduğu gibi Türkiye'nin büyük kentlerindeki kentsel suç yoksulluğun ve eşitsizliğin derinleştiği bir toplumsal-kentsel zeminde farklı biçimler almıştır (Gough, Eisenschitz ve McCulloch, 2006: 55-6). Özellikle hırsızlık, kapkaç gibi mülkiyete yönelik işlenen suçlarda kentsel yoksulluk ve işsizliğin yoğunlaştığı alanlarda yaşayanların zanlıların nispeten büyük bir oranını teşkil ettiği bilinen bir gerçektir (Hancı vd., 1996: 185-190; İzmir Büyükşehir Belediyesi, 1998: 191). İzmir gibi son yirmi yılda iş olanaklarının daraldığı bir şehirde zorunlu göçle gelen Kürtlerin büyük bir kısmının kentin çöküntü alanlarında işsizliğe veya güvencesiz enformel sektörlere mahkum kaldıklarını daha önce de söylemiştik. Kadifekale gibi yerlerdeki sosyo-ekonomik yalıtılmışlık ve işsizliğin boyutları bu bölgelerdeki yüksek suç oranlarının bu yapısal nedenleri hakkında yeterince ipucu sağlamaktadır. Bugün Kadifekale orta sınıfın gözünde "haksız kazançla" geçinen, işledikleri suçlarla şehir hayatını "bozan" Kürtlerin "doluştugu", gitmesi sakıncalı bir yer olarak görülüyorsa bunda bu algıyı besleyen olgusal göstergelerin gerçekten

de burada nispeten daha yoğun olarak görülmesi yatmaktadır. Kısacası Kürtlerin sosyo-ekonomik ve mekânsal yalıtılmışlığıyla etnikleşen kentsel sorunlar orta sınıfın dilinden etnikleşen bir göçmen antipatisiyle dökülmektedir.

3. “Gelip Buraları İşgal Ediyorlar”

Kürtlerin batı illerine ve özellikle İzmir’e kitleler halinde gelerek buraları “işgal ettikleri” orta sınıf görüşmecilerin kendilerini İzmir’in asıl sahibi konumuna yerleştirerek ürettikleri diğer bir dışlayıcı söylemdir. Göçmenlerin büyük kentleri işgal ettiklerine dair sızlanma batı illerinin Türkiye’nin hemen her yerinden yine hızla göç aldığı 1960-1980 arası dönemde ve 1980 boyunca özel olarak Kürtleri hedef almaksızın yaygınlık gösteriyordu (Bali, 2002: 110-141). Bu yerleşik haliyle işgal sözcüğü genel olarak “dışarıdan” gelenlerin “içeride” alan kapmasını, hızla boy göstermesini, “çoğunluk” olmaya başlamasını ifade ediyordu. İzmirli orta sınıf görüşmeciler nezdinde bu kez özel olarak Kürtlere yöneltilen, yani etnikleşen “işgalci” söylemi ise bundan daha fazlasını, Kürt göçünün bilinçli bir strateji ve bir meydan okuma olduğunu ima etmektedir. Kısacası orta sınıf söyleminde “işgal” eyleminin sadece öznesi değil, içeriği de dönüşüme uğramıştır. Bununla birlikte orta sınıf söyleminde Kürtlerin şehri “işgali” sadece kitleler halinde göç etmeyi değil, şehre geldikten sonra “çoğalmayı”, yani Kürtlerin çok çocuk yapması olgusunu da içerir. Orta sınıf görüşmeciler dahil, İzmir’de yaşayanların büyük çoğunluğunun vaktiyle “dışarıdan” İzmir’e geldikleri düşünüldüğünde, “işgalin” bu göç sonrası sürece ait ikinci boyutunun özellikle vurgulanması aslında anlaşılır bir eğilim. Köken itibarıyla “dışarıdan” olmak tek başına orta sınıfları Kürtlerden ayıran bir özellik olmadığından, “işgalci” söylemi Kürtlerin sadece dışarıdan geliyor olmalarına değil, aynı zamanda dışarıdan gelip burada çoğalmalarına dayandırılarak ancak mantığa bürünebilir. “Kürtlerin göç etmesi” ancak bu ikinci boyutla birlikte düşünüldüğünde “işgalcilik” ile özdeşleşebiliyor. Buca’da oturan emekli ilkokul öğretmeni Nihan’ın (58) şu sözleri işgal sözcüğünün bu yeni içeriğini örnekliyor:

Bana göre Kürtlerin çok çocuk yapması yılların getirdiği bir birikim. Bana göre Kürtler bilinçli olarak çoğalıyorlar. Bundan 25 sene önce İzmir’e ilk geldiğimde okuldaki arkadaşım demişti ki “arkadaşlar bakın Kürtler çok hızlı çoğalıyorlar, buraları işgal ediyorlar, bir süre sonra biz azınlık durumuna düşeceğiz; onlar çoğunluk olacak.” Aynen gidiyoruz o yöne doğru. Bu çok büyük bir tehlike.

Kabul etmek gerekir ki “işgalcilik” yaftası “haksız kazanç” ve “bozulma” söylemlerine göre Kürt meselesinin İzmir bağlamını aşan ulusal ölçekteki genel politik boyutlarıyla ve resmi ideolojinin Kürt meselesine bakışıyla daha fazla irtibat halindedir. Zira, resmi ideolojinin ve ana-akım medyanın PKK’nın doğuda bir Kürt devleti kurmanın ötesinde Türkiye’yi bir bütün olarak zayıflatmayı, bir devlet olarak ortadan kaldırmayı amaçladığı ve bu bakımdan Türkiye’nin geneline dair

“hain emeller” beslediği gibi düşünceleri sistematik ve güçlü bir şekilde yaymış olması Kürt meselesini bir varoluşsal tehdit olarak gören anlayışın popüler düzeyde yayılımını kolaylaştırdı. Bu varoluşsal kaygı zaman içerisinde kendi mitlerini ve felaket senaryolarını da üretti. Kürtlerin kitleler halinde batı illerine göç ederek ve çok çocuk yaparak buraları işgal edeceklerine yönelik inancın da bu resmi ideolojide ve örgütlü milliyetçi çevrelerde sıklıkla dile getirilen beka kaygısı söylemine akraba olduğu ve ondan beslendiği söylenebilir. Ne var ki, bu beka kaygısının orta sınıf görüşmecilerde doğrudan göçmen Kürtleri hedef alır bir biçimde ortaya çıkmış olması, ya da “beke kaygısının” etnikleşmesi, resmi milliyetçi söylemin doğal bir uzantısı olarak görülemez. Her ne kadar devlet, ve Türkiye’deki milliyetçi partiler (ve özellikle MHP), Kürt sorunu ve PKK üzerinden Türkiye’nin varoluşuna yönelik bir tehdit algısını sürekli güncel tutmuş olsalar da doğrudan Kürtleri bir kitle olarak bu “mahvoluş” senaryolarının merkezindeki bir fail olarak sunmadılar (Bora ve Can, 2004: 402). Bu bakımdan resmi düzeyde tekrarlanan “beke kaygısı” söyleminin kolaylaştırıcı rolünü teslim etmekle birlikte, ayrı bir etnik grup olarak Kürtleri işaret eden etnikleşmiş işgal söyleminin bu biçimiyle bu düzeyde yayılmasında ve yeniden üretiminde yine kentsel toplumsal hayatın dönüşümüne çubuk bükme gerekiyor. Zira Kürtleri “işgalci” olarak tanıyan mantık, yine İzmir’in kentsel hayatının son yirmi yıldaki dönüşümünün yarattığı toplumsal zemin üzerinden yükseliyor.

1980’lerin ortalarından itibaren Kürtlerin batı illerine zorunlu göçü daha önceki dönemlerde sayıca ciddi oranda Kürt nüfusu barındırmayan Mersin, Antalya, İzmir ve Bursa gibi illerin demografik yapısında ciddi değişimlere yol açtı (Mutlu, 1996). Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan gelenlerin bu kentlerin aldığı toplam göçteki ağırlığının hızlı bir şekilde artması kentin toplumsal hayatında Kürtlerin daha fazla görünür kılması bakımından orta sınıf söylemindeki “işgalci” nitelemesinin maddi temelini oluşturdu. Ne var ki, bu algının oluşumunu sadece Kürt göçünün kentin nüfus yapısında yarattığı niceliksel etkiye indirgemek doğru olmaz. Kürtlerin kentte “işgalci” sıfatıyla anılmasında Kürt göçünün “niteliksel” özelliklerine de vurgu yapmak gerekiyor. 1980 sonrası Kürt göçü hem güvenlik temelli kaygıların kışkırttığı bir göç hareketi olması hem de göç sonrası toplumsal bağlamın neoliberal politikalar tarafından şekillendirilmesi açısından öncesindeki dönemdeki göç süreçlerinden niteliksel anlamda farklılaşıyor. Daha önceden de belirtildiği gibi zorunlu göçle gelen Kürtlerin ekonomik gücünün sınırlılığı yüzünden kentin formel ve düzenli işlerine dahil olmasında ortaya çıkan sorunlar ve neoliberal ekonomik dönüşümle iş olanaklarının iyiden iyiye daralması, Kürt göçmenleri kitlesel bir şekilde kentin belirli bölgelerine ve belirli enformel iş alanlarına sürükledi. Bu sadece ülkenin doğusundan gelenlere mahsus nitelikteki sosyo-ekonomik ve mekânsal ayrışma Kürt göçmenlerin kent hayatı içerisinde sadece sayıca “fazla” değil aynı zamanda *ayrı* ve büyük bir cemaat olarak görünmelerini mümkün kıldı. Kentsel

toplumsal alanların belirli bölümlerinin etnikleşmesi, Kürt göçünün etkisini kentsel gündelik yaşamda gözlemlenebilir ve deneyimlenebilir bir olgu haline getirerek, “işgalci” nitelemesinin maddi referans noktasını oluşturdu. Bir devlet dairesinde memur olan Özgür (49), “iş yok güç yok tabii oralarda, buraları işgal ediyorlar. Mardinliler mesela denizle hiçbir ilgileri olmadıkları halde, midye sektörü onların elinde, pazar sektörü onların elinde, bu son zamanlarda da otopark olayı arttı” derken “işgal” söylemini bu sosyo-ekonomik ayrışmaya göndermede bulunarak temellendiriyor.

İzmir’deki bu bahsedilen sosyo-ekonomik ve mekânsal ayrışma Kürt göçmenler arasındaki toplumsal bağları sıkılaştırmak ve dayanışma ilişkilerini güçlendirmek suretiyle kentsel toplumsal ilişkiler içerisinde Kürt kimliğinin daha belirgin bir şekilde hissedilmesini mümkün kıldı. Ortak yerleşim mekânları ve iş süreçleri Kürtlerin dilsel ve kültürel benzerliklerini canlı tutuyor ve bu da şehirde halihazırda artmakta olan Kürt nüfusunun kendisini ortak kimliğiyle ifade etmesini sağlıyordu. Kürt göçmenlerle ortak kamusal mekânlarda karşılaşma ve böylelikle de kentte kendisini canlı bir şekilde gösteren Kürt kimliğine “değme” şansına sahip orta sınıf görüşmecilerin Kürt göçünü “işgal” olarak yaftalaması kentteki bu hızlı dönüşüme gösterilen bir reaksiyon olarak okunabilir. Bu reaksiyon yukarıda bahsedilen resmi ideolojideki beka endişesiyle birleştiğinde Kürt göçünü Türkiye’nin bütününe varoluşuna yönelik bir tehdit olarak algılayarak İzmir bağlamını aşan politik bir nitelik kazanır.

4. “Bölücüler”

Orta sınıf görüşmecilerin Kürtleri ayrı bir grup olarak tanımlarken kullandıkları en yaygın sıfatlardan biri olan “bölücü”, kuşkusuz sadece İzmir bağlamında geçerli ve burada icat edilen bir niteleme değil. Nasıl içeriklendirildiğinden bağımsız olarak sadece bir sözcük olarak “bölücü” (ve bunun türevi olan sözcükler) PKK’nın eylemlere başlamasından bu yana hem devletin resmi kurumları ve temsilcileri, hem de ana akım medyanın bütün organları tarafından bir bütün olarak Kürt hareketi ve ona sempatiyle yaklaşan siyasi eğilimler için kullandıkları bir yafta olarak öne çıktı. “Bölücülük” Kürt meselesinde devletin resmi ideolojisinden uzaklaşmaları işaret ediyor, “bölücülere yataklık etmek”, “bölücülerin elini güçlendirmek” gibi türev ifadelerle resmi ideolojiye mesafeyi derecelendiriyor ve bu sayede de devlet tezlerine muhalefet etme eğilimlerini “bölücü” olmadıklarını kanıtlamak üzere savunma pozisyonuna mahkum ediyordu.⁶ Bu işlevselliğiyle “bölücülük”, Kürt meselesine milliyetçi yaklaşımların tümünün ortak söylemi haline gelmiş olsa da ne ana akım medyada ne de devlet söyleminde bu sözcüğün ayrı bir etnik grup olarak doğrudan Kürtleri işaret edecek tarzda kullanılması birkaç münferit vaka dışında söz konusu olmamıştır. Bilakis resmi devlet kurumları ve onun söylemini

6 “Terörist” ifadesinin de benzer bir işlevle kullanıldığı söylenebilir.

çoğunlukla tekrar eden milliyetçi partilerin eğilimi daha çok “bölücülük” sıfatıyla mahkum edilen PKK ile Kürtleri (yani milliyetçi söylemle ‘Kürt kökenli vatandaşları’) ayrı tutmak yönünde olmuştur. PKK’nın toplumsal tabanının inkâr edilerek onun “dış mihraklar” tarafından beslenen bir örgüt olarak sunulması, liderinin ve hatta bütün militanlarının Ermeni kökenli olduğuna dair iddia uzun bir süre hep bu eğilime hizmet edecek tarzda istihdam edilmiştir.

Bu bakımdan orta sınıf görüşmecilerde doğrudan Kürtleri gösterecek şekilde kullanıldığı biçimiyle “bölücülük” söylemi, yani etnikleşmiş haliyle “bölücülük”, devletin veya Türkiye’deki herhangi bir milliyetçi odağın ideolojisinin tipik bir uzantısı olarak görülemez. “Bölücülük”, bir ifade, bir mahkum etme tarzı olarak resmi ideolojiden ödünç alınmış olabilir ama onun bu etnikleşmiş biçimiyle do-laşıma sokulmasının kaynaklarını yine İzmir’in zorunlu göç süreçleriyle dö-nüşen toplumsal hayatında aramak gerekiyor.

Bölücülük yaftalamasının etnikleşmesinde rol oynayan en önemli etkenlerden biri, Kürt hareketinin siyasal faaliyetlerinin Doğu ve Güneydoğu’dan Batı metropollerine taşınmasıydı. 1980 ortalarından itibaren büyük bir Kürt göçüne ve Kürtlerin sosyo-ekonomik ve mekânsal ayrışmasına sahne olan bu kentler, aynı zamanda Kürt hareketinin kitlesel tabanını da bünyesinde taşımaya başladı. Kürt hareketinin bu illerde dönem dönem ortaya koyduğu eylemlilikler ve özellikle 1990’ların sonundan itibaren büyük bir kitlesel katılımın söz konusu olduğu Newroz kutlamaları PKK’nın ve Kürt hareketinin sivil politik örgütlerinin sadece dış mihraklar tarafından beslenen marjinal yapılanmalar olmaktan ziyade Kürtler arasında geniş bir toplumsal tabana hitap ettiğini açığa çıkardı. Bir yandan da Kürt hareketinin temsilcisi konumundaki DTP’nin (veya ondan önceki DE-HAP, HADEP, DEP çizgisinin) doğu illerinde sergilediği seçim başarıları ve batı illerinde aldıkları azımsanmayacak oy ile nesnel olarak kendini kanıtlayan bu kitle bağı devletin ideolojik araçlarının desteğiyle uzun süredir hükümrancılığını sürdürmekte olan Kürt hareketinin “köksüz” bir hareket olduğuna dair kanaati tedricen aşındırdı. Orta sınıf görüşmecilerle yapılan mülakatlarda devletin resmi ağzlarınınca ve milliyetçi odaklar tarafından dile getirilen bu anlayışın, Kürt göçmenlerin tümünü PKK ile ve dolayısıyla da bölücülükle özdeşleştiren bir eğilimle yer değiştirdiği görülüyor.

Bu eğilimin sadece Kürt hareketinin siyasal düzlemde kitleselliğinin ifşa olunması ile değil, aynı zamanda Kürtlerle kentsel yaşam içerisinde girilen toplumsal ilişkiler aracılığıyla da pekiştiğini belirtmek gerekiyor. Orta sınıf görüşmecilerin, daha önce de belirtilen sınıfsal konumları iriharı ile dahil oldukları otobüs, dolmuş, pazar gibi toplumsal alanlarda kendi aralarında Kürtçe konuşan insanlar görmeleri de bu algıyı haklılaştırmakta kullanılan bir deneyim, bir malzeme olarak öne çıkıyor. Emekli hemşire Nilgün’ün (58) aşağıdaki sözleri şehirde Kürtçe işitmenin bölücülük addedilmesinin bir örneğini teşkil ediyor:

Göçle gelenlerin Kürtçe konuşmasından rahatsız oluyorum. Pazarlarda fiilan görüyorum. Kendi ülkemde, benim ülkemde, gerçi onların da ülkesi de, ben İzmir'deyim, benim ülkemde, geliyor burada karnını doyuruyor, içiyor bilmem ne yapıyor, orada kalkıyor, Kürtçe konuşuyor bölücülük yapıyor; Türkçe konuşsun ne kaybedecek?

Böyle bir bakış açısının ardında kuşkusuz "Kürtçe konuşmanın" Türkiye'de yıllar yılı bir siyasal mücadele ve çekişme alanı olarak tarif edilmesinin, ve Kürt hareketinin temsilcilerinin siyasal hattını özel olarak Kürtçe konuşma ve öğrenme serbestisi üzerinden oluşturmalarının da önemli bir payı var. Türkiye'deki köklü asimilasyoncu politikaların Kürtçe konuşmayı ve bunun üzerinden geliştirilen hak taleplerini eşyanın tabiatı olan bir olgu olmaktan çıkararak siyasal bir meydan okuma olarak görmesi gündelik hayatta Kürtçe konuşanların bölücü olarak kodlanmasını *mümkün* kılmış olmalı. Öte yandan, şehirdeki Kürt göçmenlerin Kürtçe konuşmalarına sıklıkla tanık olmanın ve böylelikle de onların ayrı bir etnik grup olarak varlığının farkına varmanın ve bunun üzerinden de "bölücülük" söylemini onlara yöneltecek şekilde etnikleştirmenin *muhtemel* hale gelmesinde orta sınıfların kentsel toplumsal yaşam içerisinde Kürt göçmenlerle aynı toplumsal mekânları paylaşması büyük rol oynuyor.

Kürt göçmenlerin kentsel toplumsal yaşam içerisindeki sosyo-ekonomik ve mekânsal ayrışmalarıyla ortaya çıkan birlikte hareket etme "taktikleri" ve bu yüzden kentsel yaşamda çıkan gerginlikler de orta sınıf göçmenler arasında bir "bölücülük" emaresi olarak değerlendiriliyor. Görüşmelerde oldukça yaygın olan bir yakınma, gündelik hayattaki ihtilaflarda Kürt göçmenlerin "birlikteliklerini" bir güç aracı olarak kullanmaları. Bu bağlamda orta sınıf görüşmeciler Kürt göçmenlerin bu birlikte hareket etme "taktikleriyle" en başta bölünmeyi onların başlattığını ve tepkilerinin de esasında kendilerine yönelik bu kolektif düşmanlığın yarattığı etkiye yönelik bir tepki olduğunu ifade ederek bir mağduriyet söylemini içerisinde konuşuyorlar. Emekli memur Zeynep (56) şu sözleri, bu rahatsızlık üzerinden Kürtleri bölücü olarak nitelemenin bir örneğini teşkil ediyor:

Valla pazarcıları bütün Kürtler kaplamış; ondan bir şey alırken bakıyosun pis malları doldurmuş. Atıyosun; adam sana pis pis bağıyor. Bir bakıyosun etrafın hemen çevriliyor. Hemen seni çember içine alıyorlar. Yani dövsen ya da birilerine bir şey desen seni anında bıçakla yok edecekler. O zaman da durup, sinip gitmek zorunda kalıyorsun. İlgisiz, görgüsüz ve cahil insanlar buraya göç etmişler. Burayı öyle ablukaya almışlar ki, birine bir şey dediğin zaman hepsi birbirinin arkasında. Bunların cahillikten ileri geldiğini düşünüyorum. İkinci bir neden de bunların Kürtler olarak birbirlerine arka çıkmaları. Yani ben Kürdüm o da Kürt birbirimize arka çıkalım. Birbirimize sahip çıktığımız zaman kimsenin gücü bize yetemez. Kimse de ağzını açamaz, diyorlar herhalde.

Devlet memuru Mehmet'in (51) benzer kaygıları içeren şu sözleri ise "bölücü" ve "işgalci" algılamalarının bütünleştirildiği bir söylem içeriyor:

Son yıllarda hem İzmir'i hem de Manisa'yı Kürtler doldurdu. Manisa'da şu an sanayi olduğu için her tarafı Kürtler sardı. Manisa'da daha fazla Kürt var. Bu gelen Kürtlerin pek çoğu PKK'lı; bunlar Türkiye'yi bölmek için uğraşıyorlar. Hepsi olmasa da çoğu. Bölmek için buralara geliyorlar. Buraları ele geçirmek için çocuk yapıyorlar. Şimdi sen bir kişinin o 10 kişi, yarın birgün bir kavga çıktığında sen ne yapabilirsin? Nasıl karşı koyabilirsin? O ne isterse o olacak. Atasözü der ki; iki kişi dinden olursa bir kişi candan olur. Onlar kendi çıkarları için her şeyi harcarlar.

Kısacası doğrudan Kürtleri işaret ederek etnikleşen "bölücülük" yaftalaması Kürt hareketinin Türkiye'nin büyük kentlerinde kitle tabanı ile buluşmasının oluşturduğu zeminde ortaya çıkıyor ve orta sınıf görüşmecilerin kentsel yaşamdaki gündelik gözlem ve deneyimleriyle pekiyor. Her ne kadar "bölücülük" resmi ideolojinin Kürt meselesi için geliştirdiği lügatın olmazsa olmaz bir parçası olsa da onun bu etnikleşmiş haliyle yeniden üretimi İzmir'deki orta sınıfa mahsus toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkiler üzerinden geliştirilen perspektifin izini taşıyor.

5. "Cahil ve Kültürsüz"

Orta sınıf görüşmecilerin Kürt göçmenleri ayrı bir etnik grup olarak tanıırken ve kendilerinden ayırt ederken kullandıkları en yaygın nitelemeler arasında çoğu zaman birbiri yerine kullanılan "cahil" ve "kültürsüz" geliyor. İlk bakışta Kürt göçmenlerin cahil ve kültürsüz olarak nitelenmesi aşağılayıcı bir retorikten ziyade onların eğitimsiz oluşlarının nesnel bir tesbiti olarak düşünülebilir. Ne var ki, orta sınıf söyleminde "cahillik ve kültürsüzlük" Kürt göçmenlerin tümünün özsel bir özelliği, kimliklerinin bir parçası olarak görüldüğü oranda bu söylem bahsi geçen diğer tüm stereotipleri tamamlayarak olumsuz bir Kürt imajının tamamlayıcı bir parçası haline dönüşür. Orta sınıf söylemi "cahilliğe" Kürt göçmenlerin içerisinde bulundukları mahrumiyet koşullarının nedeni ve açıklayıcısı konumunu biçer. Keza Türkçe'de de "cahillik" ve "kültürsüzlük" kişinin eğitim seviyesiyle ilgili bir mahrumiyeti dillendirmekten öte sabit bir karakter özelliği olarak suçlayıcı ve pejoratif bir içerikle kullanılmaktadır. "Cahille çıkma yola, başına gelir bela", "cahil dostun olacağına, alim düşmanın olsun" gibi yerleşik sözler "cahil" olanı "cahilliğinden" sorumlu tutan ve hor gören bir zihniyet kalıbının yerleşikliğine işaret eder. Üstelik orta sınıf söyleminde cahillik ve kültürsüzlük sadece Kürt göçmenlerin okul eğitiminden yoksun kalmışlıklarına değil, onların kentsel toplumsal yaşamda ortaya çıkan "kültürel sermaye" yönünden eksikliklerine, yani orta ve üst sınıf "kentli" yaşam biçiminin egemen normlarına uyum sağlayamamalarına göndermede bulunacak şekilde kullanılır. Buna göre; otobüste küfürlü konuşmak, yere çöp atmak, "bayanlara" kötü gözle bakmak Kürtlerin özsel bir özelliği olarak ca-

hilliğin ve kültürsüzlüğün ifadeleridir. Hele orta sınıf zihniyet dünyasında da etkili olan, İzmir'in Türkiye'nin diğer tüm şehirlerine kıyasla daha "medeni", "modern" ve "uygar" bir şehir olduğuna dair kanaatin varlığında Kürt göçmenlerin kültürel sermaye eksikliklerine dair göstergeler daha keskin bir "cahillik" ithamının konusu haline gelir. Belediye çalışanı Şahika (55), bunu şu sözlerle ifade ediyor:

Özellikle Konak'ta, Karşıyaka'da, Alsancak'ta oturanlar isyan içindeler. Özellikle Kürtlere yönelik yoğun tepkileri var. Ben bu tepkileri eskiden haklı bulmuyordum; şimdi haklı bulmaya başladım. Gelen insanlar buranın kültürüne uymadıkları için. Baktığımız zaman her yerde bir bozulma başladı. İnsan elindeki çöpu atmazdı mesela eskiden. Çantasında taşırdı; sonra gider çöp kutusu bulunca atardı. Şimdi ise sokaklar çöpten geçilmiyor. Bu bana göre Kürtlerin eğitimsizliğinin cahilliğinin verdiği bir şey.

Orta sınıf perspektifinde İzmir ile özdeşleştirilen kentli ve modern yaşam biçimlerine uyumsuzluğun dışında, doğrudan Kürt olmanın ifadeleri olarak Kürtçe ya da aksanlı Türkçe konuşmak da cahillik söyleminin bir parçası haline getirilir. Bu anlayış İstanbul ağzıyla Türkçe konuşmayı da "cahil olmamanın" olmazsa olmaz özelliği olarak belirlediği ölçüde Kürtlerin ancak Kürtlüğe dair hiçbir ayırt edici özelliği göstermediği müddetçe bu dışlayıcı söylemin dışında kalabileceğini ima eder ve böylelikle de ayırım çizgisini daha da koyulaştırır. Güvenlik görevlisi Cemal (45), bu ayırım noktasını şöyle dile getiriyor:

Cahillik nedir? Otobüslerde dolmuşlarda nasıl konuşulacağını bilmeyen insanların bağıra bağıra konuşması. Bunları yapanlar her tabakadan olabilir; sadece doğudan gelenler değil. Ama daha çok Kürt. Kürtleri şivesinden ayırt edebiliyorsun, kılık kıyafetinden ayırt edebiliyorsun. Bu ne demek? İzmir'i İzmirliyle yaşamıyor, Türkiye'nin daha çok doğu güneydoğusundan gelenler yaşıyor. Oradan bir kişi buraya gelse, bütün sülalesini getiriyor.

"Cahil" ve "kültürsüz" gibi sıfatlar üzerinden oluşturulan iktidar dili orta sınıf İzmirliilerin icat ettikleri bir şey değil. Eğitimin ve modern yaşamın normlarının yüceltilmesi ve "cahilliğin" diğer pek çok sorunun kökeninde yatan bir "bela" olarak düşünülmesi kökenleri çok eskilere dayanan bir zihniyet kalıbı. "Eğitim şart", "herşeyin başı eğitim" gibi klişelerin de yaygınlaşmasının önünü açan bu perspektif aynı zamanda devletin genel olarak Kürt meselesinde geliştirdiği resmi söylemde de kendini belli eder. Buna göre cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri ülkenin doğusunda yaşayan halkın Türkiye ile tam manasıyla bütünleşmemesinin, yani asimilasyonun başarısızlığının altında bölgenin ekonomik ve kültürel "geri kalmışlığı" yatıyor ve bu geri kalmışlığı aşmanın en önemli yollarından biri olarak da merkezden buralara eğitim götürülmesi, yani bölgenin "cahillikten" arındırılması öne çıkarılıyordu (Yeğen, 1999). Ne var ki, bu bakış açısında "cahillik" doğrudan Kürtlerin etnik bir grup olarak ayırt edici bir özelliği olarak tarif edilmekten ziyade, bölgenin ekonomik geri kalmışlığının bir uzantısı ve devlet politikaları-

la üstesinden gelinebilecek toplumsal bir sorun olarak değerlendiriliyordu. Zaten devletin resmi ideolojisinin uzun yıllardır Kürtleri ayrı bir halk olarak tanımaya yanaşmadığı düşünülüğünde, cahilliği, inkâr ettiği bu grubun özsel bir özelliği olarak tanımlaması düşünülemez. Bu bakımdan orta sınıf söyleminde Kürtlerin tanımlayıcı bir özelliği olarak belirlenen “cahillik”, yani etnikleşmiş haliyle cahillik söylemi, devletin resmi ideolojisinde bölgesel bir kalkınma sorunu olarak görülen “cahillik” retoriğinden belirli açılardan farklılaşır. Öyleyse daha önce ele alınan diğer bütün stereotipler için söz konusu olduğu gibi “cahillik” İzmir bağlamını ve orta sınıf deneyimini aşan yerleşik ve köklü bir söylem olsa da, bu söylemin doğrudan Kürtleri işaret eder tarzda, etnikleşmiş haliyle kullanımı nispeten yeni ve farklı bir olgudur.

Orta sınıf görüşmecilerle yapılan mülakatların içeriğine bakıldığında, kentteki toplumsal ilişki ve deneyimlerin etnikleşmiş cahillik söyleminin ana malzemesini teşkil ettiği görülüyor. Yukarıda görüşmecilerden yapılan alıntılarda da ortaya çıktığı gibi orta sınıf görüşmeciler Kürt göçmenlerle gündelik hayattaki tanıklıkları ve girdikleri sınırlı ve çoğunlukla gerilimli ilişkiler üzerinden bu söylemi meşrulaştırmaya ve rasyonelleştirmeye çalışıyor. Bu noktada, “haksız kazanç sağlama” ve “şehir hayatını bozma” söylemlerinde olduğu gibi “cahillik” söyleminin içerdiği çarpık yorumlamanın olgusal bir gerçeklik üzerine bina edildiğini söylemek gerekir. Daha açık ifade etmek gerekirse; Kürt göçmenler orta sınıf görüşmecilerle paylaştıkları kamusal alanlara gerçekten de ortak duyuda “cahillik” olarak addedilen özelliklerle çıkarlar. Örneğin cahillik ve kültürsüzlük eğitimsizlikle özdeşleştiriliyorsa Kürt göçmenler gerçekten de toplumun geneline kıyasla okullu bir eğitimden yoksun kalmışlardır ve bunu kent hayatı içerisinde kimi örneklerle sergilerler (Yükseker, 2006: 230-2). Kadifekale, örneğin, İzmir’de okullu eğitim seviyesinin en düşük olduğu semtlerden biridir (Karayigit, 2005: 18). Keza, cahillik Kürtlerin kent yaşamının toplumsal olarak belirlenmiş egemen normlarına uyumsuzlukla bir tutuluyorsa, Kürt göçmenler gerçekten de “kültürel sermaye” açısından şehrin geri kalanına göre daha derin bir “mahrumiyet” içerisinde olduklarını kent yaşamı içerisinde belli ederler. Burada söylenmeye çalışılan elbette orta sınıfların etnikleşmiş cahillik söyleminin bir haklılık taşıması değildir. Bu söylem cahilliği Kürtlerin özsel, tanımlayıcı bir özelliği olarak tanımlayarak ve “cahilliklerini” yaşadıkları pek çok diğer mahrumiyetin nedeni olarak göstererek toplumsal gerçekliği çarpıtır. Ama bu çarpıtma, örneğin kökleri çok eskilere ve kaynakları çok farklı bir tarihsel bağlamda aranması gereken “kuyruklu Kürt” nitelemesinden farklı olarak tam anlamıyla “uydurma” veya “mit” olmaktan ziyade gücünü gözlemlenen maddi gerçeklikten alır; teorik olarak ne kadar yanlış olursa olsun, olgusal malzemesi gerçektir.

Cahillik söyleminin etnikleşmesine el veren, bu söylemi orta sınıf gözünde daha inandırıcı kılan maddi gerçeklik, yani Kürt göçmenlerin okullu eğitim ve kültürel sermaye yoksunlukları, onların son yirmi yıldaki göç serüvenleriyle ve göç sonra-

sı kentte karşılaştıkları koşullarla ilgili. Türkiye'nin doğusundan batı illerine yönelen zorunlu göç sürecinden en çok doğu ve güneydoğu Anadolu kırsalının en yoksul ve yoksun kesimlerini etkilediğini belirtmiştik. Bu bölgelerden gelenler ana dillerinde eğitim alamamanın yarattığı zorluklara ek olarak bölgedeki ekonomik olanaklılıkların etkisiyle okullu eğitim olanaklarından mahrum kaldıkları gibi, büyük şehir yaşamına özgü toplumsal ilişkiler yapısına da yabancıydılar. Göç sonrası süreçlerde deneyimledikleri zorlu ekonomik koşullar da böyle bir yoksunluğun giderilmesini olanaklı kılmıyordu. Son yirmi yılda zorunlu göçle gelen ailelerin pek çoğunun çocuklarını okul yaşlarında enformel iş alanlarında seferber etmek zorunda kalmasıyla bu yoksunluğun bir kuşaktan ötekine taşındığını söyleyebiliriz (Yükseker, 2006: 230-2). Kısacası; zorunlu göçle gelen Kürt ailelerinin çocukları batı kentlerinde hem anadilde eğitim alamamanın hem de ekonomik olarak yalıtılmışlıklarının yarattığı eşitsizlik ortamında okullu bir eğitimden yoksun kalmaya devam etmişlerdir. Daha önce nedenlerine uzunca değindiğimiz sosyo-ekonomik ve mekânsal ayrışmanın varlığında ise Kürt göçmenlerin orta sınıf beklentilerine uygun bir kent yaşamına bütünleşmesi ve asimilasyonu beklenemezdi. Orta sınıf görüşmecilerin “cahillik ve kültürsüzlük” olarak kodladığı deneyim ve gözlemlerin pek çoğu esasında bu eşitsizliğin tezahürleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Orta sınıfların Kürtleri kendilerinden ayırt etmek için kullandıkları yazı boyunca incelenen beş yakıştırma biçimi, yani beş stereotipin analizi daha önceki bir çalışmada “tanıyarak dışlama” olarak kavramlaştırılan olgunun ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal zemin hakkında belirli ipuçları sağlıyor. Orta sınıf görüşmecilerle yapılan mülakatlardan elde edilen anlatıların içsel mantığını çözmeye çalışırken özünde söylenmek istenen şey şuydu: Cahillik, bölücülük, kent hayatını bozma, haksız kazanç sağlama, kentleri işgal etme gibi ifadeler, kökenleri eskilere dayanan ve orta sınıf pratiğini aşan, farklı toplumsal kaynaklardan beslenen ve farklı süreçler içerisinde yeniden üretilen söylemlerdir. Öte yandan bunların birleşerek ve birbirini besleyerek orta sınıf bakış açısınca doğrudan Kürtleri “gösteren”, etnikleşmiş biçimiyle kullanılması, son yirmi yıldaki batı kentlerinin sosyal dönüşümünün ve bu dönüşüm sürecinde orta sınıfların yaşam deneyimlerinin izlerini taşıyan nispeten yeni bir olgu. Bu söylemlerin etnikleşip belirli bir Kürt algısını besleyen bir role sahip olmasının altında İzmir’de bu söylemlerin işaret ettiği pratiklerin ve yaşama biçimlerinin etnikleşmesinin, yani bunların kentsel yaşam içerisinde Kürtlerin yaşam koşullarında cisimleşmesi yatıyor. Kısacası, bu söylemlerin ve bu söylemler üzerinden ilerleyen orta sınıf bilincinin etnikleşmesi ile maddi dünyanın, yani kentsel yaşamın etnikleşmesi arasında sıkı ve karmaşık bağlar söz konusu. Bu bakış açısının etnikleşmesinin zorunlu (ama yeterli değil!) koşullarının hazırlayıcı olarak maddi dünyanın etnikleşmesi ise ancak son yirmi yıldaki neoliberal ekono-

mik politikaların ve doğu illerinden batıya yönelen zorunlu göç süreçlerinin kentsel yaşam üzerindeki dönüştürücü etkisi bağlamında anlaşılabilir. Ne var ki, bu dönüşümler tüm toplumsal kesimlere aynı şekilde yansımamış, sınıfsal konumlanmalar üzerinden dolayımılarak toplumsal yaşam üzerinde çoklu etkiler bırakmıştır. Bu bakımdan “tanıyarak dışlama” diye adlandırıldığımız bu özgül Kürt algısı doğru- dan bu dönüştürücü yapısal süreçlerin bir çıktısı olarak değil, orta sınıfın bu dönüş- şen kent yaşamı içerisinde kendi konum, deneyim ve pratikleri çerçevesinde yine aynı süreçlerin etkisine tâbi Kürt göçmenlerle olan ilişkileri üzerinden türemiş, yaygınlık kazanmış ve yeniden üretilmiştir. Yazı, bu açıdan, belirli bir soyutlama düzeyinde, bilinç biçimleri, kent ölçeğindeki ilişkiler ve ulusal ölçekli yapısal süreç- ler arasındaki bu bağlantıları kurma girişimi olarak görülebilir.

Kuşkusuz, burada ele alınan İzmirli orta sınıf algısı, Kürt düşmanlığının ne Türkiye’de ne de İzmir’deki tek biçimidir. Burada ele alınan haliyle belirli kalıpla- ra ve ortak bir mantığa sahip “tanıyarak dışlama” olgusu, Kürt düşmanlığının orta sınıflar içinde aldığı özgül biçimdir. Kısacası, Kürt düşmanlığı orta sınıf İzmirli- ler arasında belirli bir kalıp sergilemektedir. Bu orta sınıf görüşmecilerin perspektifi- nin bütün İzmirli orta sınıfların ortak anlayışı olduğu ve onların tümünü temsil ettiği anlamına gelmiyor; bu perspektif daha çok Kürt düşmanlığının orta sınıflar arasında görüldüğünde aldığı somut ve özgül biçimdir. Yani Kürt düşmanlığı orta sınıf içinde görüldüğünde, bu perspektif üzerinden kendisini kurmaktadır. Bu ka- yıt bu perspektifi dar bir grubun ve sınırlı bir bağlamın kendine has olgusu olarak görüp, onun genel ve geniş ölçekli süreçler üzerinde açıklayıcılığını yok hükmünde saymak gibi bir aşırı kuşkuculuğa mahal vermemeli. Böyle bir perspektifin kendi ölçeği ve bağlamında bizatihi varlığının teşhisi, bize Türkiye’deki Kürt sorunu ve milliyetçilik gibi daha geniş ölçekli meseleleri yeniden düşünmeye sevk edecek an- lamlar taşımaktadır.

“Tanıyarak dışlama” devletin Kürt meselesindeki milliyetçi politikalarının veya aşırı milliyetçi bir siyasi akımın tipik bir uzantısı olmayan, kentsel-toplumsal ilişkiler içerisinden somut biçimini kazanan bir olgudur. Bu durum bize her dış- layıcı veya popüler tabirle “ötekileştirici” bir zihniyet kalıbı görüldüğünde onu bir tür Türk milliyetçiliği olarak teşhis etmenin sınırlılıklarına işaret etmektedir. Bun- dan da önemlisi Kürtlerin kentsel yaşam içerisindeki sosyo-ekonomik ve mekânsal dışlanmalarıyla irtibatlı bir hissiyat olarak “tanıyarak dışlama”, Kürt meselesini sadece devlet ile Kürtlerin kültürel ve politik hakları arasındaki ilişkiye yönelik tartışmalara sıkıştırmanın ve böylelikle de Kürt meselesinin bireysel hakları aşan “toplumsal adalet ve eşitlik” ile ilgili boyutlarını gözardı etmenin zaaflarını görebileceğimiz uygun bir konumlanma noktası olma görevini yerine getirir.■

KAYNAKÇA

- Bali, R. (2002) *Tarz-ı Hayattan Life Style'a*, İstanbul: İletişim.
- Bhaskar, R. (1997) *A Realist Theory of Science*, London: Verso.
- Bora, T. ve Kemal Can (2004) *Devlet ve Kuşgun : 1990'lardan 2000'lere MHP*, İstanbul: İletişim.
- Brubaker, R. (2004) *Ethnicity Without Groups*, Harvard: Harvard University Press.
- Buğra, A. (1998) "The Immoral Economy of Housing in Turkey", *International Journal of Urban and Regional Research*, 22 (2): 303-317.
- Candan, A.B ve Biray Kolluoglu (2008) "Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul", *New Perspectives on Turkey*, 39: 5-46.
- Demirtaş, N. ve Seher Şen (2007) "Varoş identity: The Redefinition of Low Income Settlements in Turkey", *Middle Eastern Studies*, 43: 87-106.
- Doğan, A. (2001) *Birikimin Hamalları*, İstanbul: Donkişot.
- Eagleton, T. (1991) *Ideology: An Introduction*, London: Verso.
- Ersoy, M. (2001) "Sanayisizleşme Süreci ve Kentler", *Praksis*, 2: 32-52.
- Gough, J., Aram E., ve Andrew McCulloch. (2006) *Space of Social Exclusion*, London: Routledge.
- Hancı, H., Akçiçek, E., Aktaş, E., Batuk, G. Coşkunol, H. ve Atilla Erol (1996) "Çocuk Suçluluğunda Ekolojik bir Yaklaşım: Çocukların Oturdıkları Şehir Bölgeleri", *Eğitim Dergisi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, 1: 185-90.
- HÜNEE (Hacettepe University Nüfus Etüdleri Enstitüsü) (2006) *Turkey, Migration and Internally Displaced Population Survey*, Ankara: İsmat.
- İşık, O. ve Melih Pınarcıoğlu (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk*, İstanbul: İletişim.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. ve İsmail Aydıngün (2001) "Türkiye'de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketine Etkisi (1965-1997)", İçduygu, A., Sirkeci İ. ve İ.Aydingün (der.), *Türkiye'de İç Göç içinde*, 207-244.
- İzmir Büyük Şehir Belediyesi. (1998) *İzmir Yerel Gündem*, 21 3.Cilt, İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi.
- Karayığit, A. (2005) *Kadifekale'nin Sosyo-ekonomik Profili ve Sorunları*, İzmir: İzmir Ticaret Odası.
- Kaygalak, S. (2001) "Yeni Kentsel Yoksulluk: Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması", *Praksis*, 2: 124-72.
- Kentel, F., Ahiska, M. ve Fırat Genç (2007) *Milletin Bölünmez Bütünlüğü: Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, İstanbul: TESEV.
- Kurban, D., Çelik, A.B. ve Deniz Yüksek (2006) *Overcoming a Legacy of Mistrust: Towards Reconciliation between the State and the Displaced*, İstanbul: TESEV.
- Miles, R. (1989) *Racism*, London: Routledge.
- Miles, R. (1982) *Racism and Migrant Labour*, London: Routledge.
- Mutlu, S. (1996) "Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 28 (4): 517-41.
- Mutluer, M. (2000) *Kentleşme Sürecinde İzmir'de Toplu Konut Uygulamaları*, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Ollman, B. (2003) *Dance of the Dialectic: Steps in Marx's Method*, Urbana: University of Illinois Press.
- Özgen, N. (2001) "Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları", *Toplum ve Bilim*, 89: 88-101.
- Saraçoğlu, C. (2007) "Tanıyarak Dışlama: Türkiye Kentlerinde Göçmen Antipatisinin Etnikleşmesi", *Toplum ve Bilim*, 110: 247-262.
- Saraçoğlu, C. (2009) "Exclusive Recognition: The New Dimensions of the Question of Ethnicity and Nationalism in Turkey", *Ethnic and Racial Studies*, 32 (4): 640-658.

- Sevgi, C. (1988) *Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondular*, İzmir: Konak Belediyesi.
- Şengül, T. (2003) "On the Trajectory of Urbanisation in Turkey: An Attempt at Periodisation", *IDPR (International Development Planning Review)*, 25(2): 153-68.
- Thompson, J. (1984) *Studies in the Theory of Ideology*, Berkeley: University of California Press.
- Yeğen, M. (1999) *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, B. (2003) "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabası Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk adımlar, İlk Sorular", *Toplumbilim*, 17: 95-105.
- Yükseker, D. (2006) "Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar", TESEV (der.), *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde, İstanbul: TESEV Yayınları. 216-234.

Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar¹

Gökhan Atılğan*

Giriş

Türkiye Sosyalist Hareketi ile Kemalizm arasındaki ilişkilerin tuhaf bir yanı vardır. Kemalistler, tarihin bazı özel dönemlerinde (Milli Mücadele'nin belirli bir evresinde ve 1960'lı yıllarda) sosyalizme kısmen olumlu yaklaştılar. Bu özel dönemlerin dışında ise işçi sınıfı örgütlerinin yanı sıra sosyalizmin bütün belirtilerini baskı altında tuttular. Bu tutumun temeldeki nedeni, Kemalistlerin ulusa sadece bölünme getireceğine inandıkları sınıf mücadelesine karşı duydukları husumetti. Kemalistler, sınıfları ve sınıf mücadelesini temel alan toplum çözümlemesiyle Marksizmin kendi dünya görüşlerine alternatif oluşturabilecek dünya görüşlerinin başında geldiğini biliyorlardı. Bu alternatifte, sadece onu ezmek için yüzleştirdiler. Sınıf mücadelesine karşıydılar; çünkü bu, her ikisini de geliştirmeye çalıştıkları kapitalizmi ve burjuvaziyi engelleyecekti (Ahmad, 1993: 56, 62). Kemalizmin bu tutumuna rağmen, Sosyalist Hareket, tarihinin çok uzun bir dönemi boyunca kendisini Kemalizme bir alternatif olarak ortaya koymadı, onunla ideolojik ve siyasal alanlarda yüzleşmedi. Bilakis, Sosyalist Hareket, Kemalizmi açık ya da örtük olarak destekledi, zaman zaman kendisini onun diliyle ve kavramlarıyla ifade etti, genellikle onunla iyi ilişkiler kurmaya gayret etti. Bazı istisnai dönemleri ve kişileri olmakla birlikte, Sosyalist Hareketin, Kemalist Hareket ile olumlu ilişki kurma genel tavrı, peşine düşülmesi gereken merak uyandırıcı bir soru ortaya çıkarır: Sosyalistler, nasıl oldu da çoğu zaman kendilerine eziyet eden, liderlerini tutuklayan, örgütlenmelerini yasaklayan, fikirlerinin yayılmasını engelleyen Kemalistlerin si-

1 Katkılarından ötürü Saniiye Dedeoğlu, Cenk Saraçoğlu ve Emre Arslan'a teşekkür ederim.

* Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

yasal ve toplumsal projelerine olumlu anlamlar ve roller yüklediler; onunla hem ideolojik hem de siyasi düzeyde iyi ilişkiler kurmaya çalıştılar?

Bu makalede, Türkiye Sosyalist Hareketi'nin ilk yarım yüzyılında (TKP'nin kurulduğu 1920'den 12 Mart 1971'deki askeri darbeye kadar) Kemalizm ile sosyalizm arasındaki siyasi ve söylemsel düzeydeki olumlu ilişkilere odaklanıyorum.² Bu yönde incelediğim akımlar, Türkiye Sosyalist Hareketi'nin bazı ana akımları: TKP ve ondan kopan Kadro Hareketi, Türkiye İşçi Partisi, Milli Demokratik Devrim Akımı ve 1971 devrimciliğinin ana kolları. Bunları seçmemin nedeni, her birinin kendi dönemlerine damgasını vurmuş akımlar olmaları. Birinci bölümde, Türkiye Sosyalist Hareketi'ni Kemalizm ile olumlu ilişkiler kurmaya yönelten nedenleri ele alıyorum. İkinci bölümde, Kemalizmin, diğer siyasi söylemler gibi sosyalizmin de kendisiyle olumlu ilişkiler kurmasına imkân veren özelliklerini irdeliyorum. Üçüncü bölümde ise Türkiye Sosyalist Hareketi'nin Kemalizm ile kurduğu olumlu ilişkilerin hangi tarihsel ve toplumsal koşullarda ne gibi biçimler aldığıni gösteriyorum.

Nedenler

Türkiye Sosyalist Hareketi'nin Kemalizm ile olumlu ilişki kurmasında üç etmen öne çıkar: Sosyalist düşünceye uzun yıllar hâkim olan doğrusal tarih görüşü, Kemalizmin özellikle Milli Mücadele yıllarındaki antiemperyalist yönüne yüklenen anlamlar ve Türkiye Sosyalist Hareketi'nin bazı önemli önderlerinin Kemalizm ile kurdukları manevi ilişki. Bunları sırayla görelim.

Türkiye Sosyalist Hareketi, 1960'ların ortalarına kadar, Komintern'in resmi görüşü olan doğrusal tarih kavrayışını ve buna bağlı olarak "iki aşamalı devrim stratejisi" fikrini paylaştı. Bu perspektif, her toplumun tarihin zorunlu evrelerinden geçmek durumunda olduğuna, bu evrelerden biri atlanarak bir sonrakine erişilemeyeceğine ilişkin bir öyküyü anlatıyordu. Elizabeth Dore'un vurguladığı gibi (2003: 200-201) bu perspektife göre; kapitalizm öncesinde bulunan ülkeler sosyalizmin önkoşullarından mahrumdu. Bu ülkelerin komünistleri, ülkelerinde sosyalizme geçişin koşullarını hazırlayacak olan kapitalizmin gelişimini hızlandırmak için önce feodalizm ve emperyalizm karşıtı mücadeleleri desteklemeliydiler. Ulusal bir burjuva devriminin ardından ise mücadelelerini kendilerinin önderlik edeceği antikapitalist bir devrime doğru yönlendirmeliydiler.

Bu tarih görüşü, Türkiye Sosyalist Hareketi'nde şöyle bir koşullanmaya yol açtı: Kemalizm, modernleşmenin öncüsü bir akım olarak konumlandırıldı. Kemalistler Türkiye'yi modernleştirecek, sanayileştirecek, yüksek bir kültür seviyesine ulaştıracak, bağımsızlaştıracak ve uluslaşma sürecinin tamamlanmasını sağlayacaklardı. Böylece, ülkede sosyalizm için gerekli koşullar oluşunca sıra sosyalistlere gelecek ve

2 Bu makalenin esas konusu olmayan Kemalizmin sosyalist hareketi ezmeye yönelik girişimlerine yer veren epeyce çalışma vardır. Bunlardan bazıları için şu kaynaklara bakılabilir: (Harris, 1967; Lewis, 2002: 284; Tunçay, 2000).

antikapitalist bir devrim için mücadele başlayacaktı. Sosyalistler, kendi sıraları gelene kadar Kemalistleri destekleyecek, onlara yardım edecek ve gerektiğinde onları yönlendireceklerdi.

Kemalizmin oluşum dönemindeki antiemperyalist karakterine ilişkin değerlendirmeler, Türkiye Sosyalist Hareketi'nin bazı dönemlerinde Kemalizme olumlu yaklaşımını koşullandıran önemli etmenlerden bir diğeri idi. Sosyalist Hareket'in bazı kesimleri, yukarıda belirtildiği gibi, doğrusal tarih görüşü gereği iki aşamalı bir devrim programı öngörüyordu. Devrimin birinci aşamasının yöneldiği ana hedef emperyalizmdi. Diğer tüm sorunların çözümü emperyalizmden kopmaya bağlanmıştı. Sosyalist Hareket, söylemindeki antiemperyalizm vurgusunu antikapitalizmden ayırarak merkezileştirdikçe Kemalizme daha çok yakınlaştı. Çünkü, onda güçlü bir antiemperyalist yan olduğunu düşündü. Böylece, kendi devriminin birinci aşamasında Kemalizmle yan yana yürüyebileceğini sandı. Oysa, sosyalistler, kendi toplumlarını ülkelerinin emperyalizm ile olan çelişkilerinin yanı sıra, Marksizme uygun olarak toplumsal sınıflar ve bunlar arasındaki karşıtlık temelinde çözümlenselerdi Kemalizm ile karşı karşıya gelecek ve onunla yüzleşebileceklerdi. Ahmad'ın dikkati çektiği gibi (1993: 56; 2003: 93), yalnızca Marksizm, toplumu sınıfları temel alarak yaptığı çözümleyle Kemalizme bir alternatif oluşturabilirdi.

Kemalistlerin, Milli Mücadele yıllarında yalnızca Anadolu'nun paylaşılmasını önlemek istedikleri için değil, aynı zamanda yeni Türkiye'nin Batı'nın sömürgesi olarak kalmasını reddettikleri için antiemperyalist oldukları bir gerçektir. Buna karşılık, yabancı sermayeye karşı değillerdi. Sömürgecilikten kurtulma sürecindeki birçok yeni devlette görüldüğü gibi, yabancı sermaye beraberinde siyasi ya da ekonomik bağlar getirmediği onu memnurlukla karşılıyorlardı.³ Bunun anlamı şuydu ki; Kemalistler hem antiemperyalist ve hem de kapitalizm yanlısıydılar (Ahmad, 2008: 203; Samim, 1981: 62-65; Timur, 1997: 41-49; Tunçay, 1981: 185). Sosyalist Hareket, bazı dönemlerinde Kemalizmin bu ikili karakterini göz ardı etti. Kemalizmin kapitalizm yanlısı yanını gözden ırak tuttuğu oranda kendisini onun yanında ve onun destekçisi olarak buldu. Hatta, kendi mücadelesini, önderliğini Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı milli mücadelenin devamı saydığı ve bunu "İkinci Milli Kurtuluş Savaşı" olarak adlandırdığı dönemler oldu. Kısaca belirtmek gerekirse, sosyalistler, antikapitalist bir programla ortaya çıkmadıkları sürece Kemalizm ile olumlu bir ilişki kurdular. Oysa, sıkça gönderme yaptıkları Lenin'e göre (2000), emperyalizm, kapitalizm demekti ve antiemperyalist bir proje ancak antikapitalist bir perspektifle hedefine ulaşabilirdi.

Türkiye Sosyalist Hareketi'nin Kemalizm ile olumlu bir ilişki kurmasında etkili olan bir diğer etmen, bazı önemli sosyalist liderlerin ilk gençliklerini Kemalist

3 Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'ten 1938'deki ölümüne kadar Atatürk'ün yanında bulunan ve onun gazetesinin başyazarlığını yapan Falih Rifki Atay da bu konuyu vurgular (Atay, 1966: 56).

ideallere bağlanarak yaşamış olmalarıydı. Bu bağlılık duygusu, kendi içsel dünyalarında, sosyalist olduktan sonra da canlı kaldı. Bu manevi bağlılık şöyle bir öyküyü dile getiriyordu: Mustafa Kemal Atatürk, emperyalist ülkeler tarafından paylaşılıp yok edilmek üzere olan kadim bir imparatorluğun külleri arasından yeni bir ülke kurmayı, bağımsız bir devlet çıkarmayı başarmıştı. Buna ek olarak Türkiye'yi Doğulu, İslami temellere dayalı geri bir ülke olmak yerine Batılı, modern bir ülke olma yoluna sokmuştu. Yurttaşları, bu nedenle ona şükran borçluydular. Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün temellerini attığı bir ülke olmaktan geriye doğru gidemezdi; sosyalistler ancak onun daha ileri adımlar atması için çabalayabilirlerdi. Sosyalizm, bu sosyalist önderlere, Atatürk'ün Türkiye'sini daha ileri götürecek bir yol olarak görünüyordu.

Bu konuda bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:

Türkiye Sosyalist Hareketi'nin en önemli partilerinden biri olan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını savundukları görüşler ve izledikleri politika bakımından solda gördüğünü yazmış (1988: 137-138) ve şöyle demişti: “Biz emekçilerin partisi olarak, ... kendimizi Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinin öz evlatları sayıyorduk” (Aybar, 2002: 169). Aybar'ın buradaki ifadelerinde, başında bulunduğu sosyalist parti ile Kemalizm arasında bir ardışıklık ilişkisi kurduğu apaçıktı: Sosyalist lider Aybar, kendisini ve yoldaşlarını Kurtuluş Savaşı'nın ve Kemalizmin bir mirasçısı, onun ileriye taşıyıcısı olarak görüyordu.

Benzer bir yaklaşım, TİP'in en önemli liderlerinden birisi olan Sadun Aren'de de görülebilir. Aren, kendisiyle yaptığım görüşmede, sosyalistlerin Kemalizmle kurdukları ilişkinin bir taktik olup olmadığına ilişkin soruma şöyle cevap vermişti: “Hayır, taktik değildi. Bizler Cumhuriyet'in kuruluş coşkusuyla büyümüştük. Her şeyden evvel Atatürkçüydük. Şöyle düşünüyorduk: Atatürkçülük, adam olmak gibi bir şeydir. Bir insan önce Atatürkçü olur, sonra ne olarsa olur” (Atılğan, 2000).

Bu konuda son örnek, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) ve 1968'deki devrimci gençlik hareketinin efsanevi önderlerinden Deniz Gezmiş'ten verilebilir. Deniz, kendisini “Marksist Kemalist” olarak tanımlamıştı (Gürkan, 1998). 6 Mayıs 1971'de idam edilmeden önce babasına yazdığı mektup ve idam sehпасındaki son sözleri bu tanımlamayı içtenlikle benimsediğini gösterir. Deniz, babasına yazdığı mektupta, “Baba, Sana her zaman için müteşekkirim. Çünkü Kemalist düşünce ile yetiştirdin beni. ... Biz Türkiye'nin 2. Kurtuluş Savaşçılarıyız” der (Gezmiş, 1988). İdam sehпасında ise “Yaşasın Marksizm-Leninizmin yüce ideolojisi” diye haykıracaktı (Kürkçü, 1998).

Anlaşılan o ki; dönemin devrimci gençlik önderlerinin düşünce dünyasında Kemalizm ile Marksizm kolayca bağdaşabiliyordu.

İmkânlar

Türkiye’de sosyalist düşüncenin Kemalizm ile olumlu ilişkiler kurması, ona eklemelenmesi ya da onu kendisine eklememesi, aynı zamanda Kemalizmin buna imkân veren özelliklerinden kaynaklanıyordu. Kemalizm, yalnızca sosyalist düşüncenin kendisiyle olumlu bir ilişki kurmasına imkân veren özelliklere sahip değildi. Sosyalist düşünce gibi başka siyasal düşünceler de (aşırı milliyetçilik, liberalizm, muhafazakârlık ve İslamcılık gibi) Kemalizm ile değişik dönemlerde olumlu ilişkiler kurabildi; hatta kendi toplum projelerini “gerçek Kemalizm” olarak sunabildi.⁴

Kemalizmin hem sosyalist hem de öteki siyasal söylemlerle eklemelenmesine imkân veren bazı özellikleri vardı. Bunlardan birincisi, Kemalizmin kendi kuruluş döneminde farklı ideolojiler için kullanılabilir sayısız malzeme bırakmış olmasıydı.

Kemalizm, Mustafa Kemal Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) 1931’deki kongresinde açıklığa kavuşturuldu. Bu kongrede cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve lâiklik ilkeleri benimsendi. Bunlara devletçilik ve cumhuriyetçilik de eklenerek 6 ok olarak tanımlanan Kemalizm, 1937’de anayasa konularak Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi ideolojisi haline getirildi. Bununla beraber, Kemalizm, 1919’da başlayan Milli Mücadele yıllarından beri duruma ve koşullara uyularanarak egemenliğini sürdürüyordu (Ahmad, 2008: 175).

Kemalistler, Milli Mücadele yıllarında toplumun farklı kesimlerini “bağımsızlık” hedefi doğrultusunda birleştirmeyi amaçlamışlardı. Bu amaca ulaşabilmek için, birleştirmek istedikleri tüm toplumsal kesimlerle olumlu bir ilişki kurmaları, onlara nüfuz etmiş farklı ideolojilerle uzlaşmacı bir ilişkiye girmeleri gerekiyordu. Beri yandan mücadele ettikleri yabancı devletlere karşı olası tüm dışsal destekleri sağlamak zorundaydılar. Kemalistler tarafından geliştirilen siyasal söylem, bu yüzden, Milli Mücadele yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde desteğini kazanmak istediği dış ve iç güçlerin ideolojilerine eklemenebilen bir özellik kazandı. Kemalistlerin, bu yıllar boyunca farklı ideolojilere pozitif göndermeler yapması, sonraki yıllarda onu kendisine eklemlemek isteyen farklı ideolojiler için bir referans noktası olacaktı. Doğrusu, Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele yıllarında ve Kemalizmin oluşum dönemlerinde farklı siyasal ideolojiler için yeni üretilen epeyce malzeme bırakmıştı. Ertuğrul Kürkçü, bu durumu çarpıcı bir biçimde betimler:

... sosyalistler, tarih bilincini yitirmiş oldukları ölçüde 1920-22 arasının Mustafa Kemal’inden Bolşevizme sempati uyandıran bolca görüntü ve söz derleyebilirlerdi; radikaller, sert Cumhuriyetçi ve antiemperyalist retoriğe müracaat edebilir; faşistler, 1930’ların devlet-parti özdeşliğini yeniden kur-

4 Bu konuda bazı örnekler vermek gerekiyor. Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın (2001) “Sağ Kemalizm” başlıklı çalışmalarında Türkçü, milliyetçi ve merkez sağ politik söylemlerin Kemalizme farklı dönemlerde nasıl uyarlandıklarını ayrıntılı bir biçimde gösterirler. Beriş (2005) 1950’li yıllar Türkiye’si’nin entelektüel hayatına damga vuran *Forum* dergisinin liberalizm ile Kemalizmi eklemlemeyi deneyen bir düşünsel girişim olduğunu vurgular. Türkiye’de İslamcılığın siyasal partiler düzeyindeki en önemli temsilcisi olan ve başlangıçta anti Kemalist bir dil kullanan Milli Görüş Hareketi’nin süreç içerisinde Kemalist söylemi nasıl içselleştirdiği ise, Hakan Yavuz’un bir çalışmasında (2005) ortaya konmuştur.

gulayabilir; şeriatçılar Kurtuluş Savaşı'na din adamlarının desteği sağlanmaya çalışılırken kurulan ilişkileri devralabilir; liberaller serbest teşebbüs övgülerini, devletçiler 'altı ok'tan devletçi olanı kendilerine mal edebilirlerdi (Kürkçü, 1988: 1092).⁵

Kemalistlerin kendi geçmişinde sosyalist düşünce için bıraktıkları yeniden üretilebilir imge, söz ve görüntüler, Milli Mücadele'nin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı yakınlaşmaların yaşandığı özel bir evresine aitti.⁶ Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin öteki önderlerinin emperyalizme ve kapitalizme karşı sert sözler söyledikleri, Bolşevizm lehine konuşmalar yaptıkları, onların sembollerini kullandıkları görülür. 1920 Baharı ile 1921 döneminde (yani Türkiye'nin Batı ile diyalogunun kopma noktasına geldiği dönemde) Ankara'da kırmızı kalpak, kırmızı kravat, kırmızı mendil modası yayılmış, okullarda Bolşevik marşları söylenmeye başlanmıştı. Kemalist hareketin ilk kadrolarından bazıları işgalci kuvvetleri kovmak için en doğal yardımcılarının Bolşevikler olduğunu söylemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi, Sevr Antlaşması ve Yunan ilerlemesi üzerine 24 Temmuz 1920 tarihli *Le Temps* gazetesine "... Büyük Devletler, yeni bir Müslüman kurbanı boğazlıyorlar ... İslamiyet komünizm ile birlik olarak onlardan intikamını alacaktır" şeklinde bir demeç vermişti. Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı'nda da, halkı emperyalizm ve kapitalizmin zorba egemenliğinden ve zulmünden kurtarma amacından bahsetmişti (Avcioğlu, 1976: 433-475).

Tüm bunlara ve eklenecek daha onlarca söze, gelişmeye, olaya ya da belgeye bakıldığında⁷, eğer tarihsel bağlam ve siyasal süreçler gözden yitirilirse, Kemalistler ile Bolşevikler arasında sanki hiç bitmeyecekmiş gibi olan, ama neredeyse bir kaza sonucu bitmiş gibi görünen bir ittifak kurgusu yapmak işten bile değildi. Gerçekte ise, o özel evredeki yakınlaşma, tarihsel ve siyasal koşulların ürünüydü. Sosyalizm ya da o zaman daha çok kullanılan deyimle "Bolşeviklik", Milli Mücadele liderleri için, hakkında en olumlu sözleri söyledikleri dönemde bile, ancak entelektüel bir merak konusuydu (Berkas, 1998: 437). Kemalistler kendi iradeleriyle Bolşevizmi öğrenmiş, benimsemiş ve kendi ülkelerini Bolşeviklerinkiyle benzer bir hatta sokmak için mücadele etmeye başlamış kişiler değillerdi. Tarihsel şartlar ve Bolşeviklerin bazı tutumları⁸ onları Bolşevizm karşısında olumlu bir yaklaşım geliştirmeye mec-

5 Kürkçü'nün bu çözümlemesinin üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçtikten sonra, benzer bir değerlendirmeyi liberal bir yazar da yaptı (Akyol, 2008: 548).

6 İstiklal Harbi yıllarında Kemalistler ile Bolşevikler arasındaki ilişkileri düşünsel ve siyasal anlamda ayrıntılı bir biçimde inceleyen iki çalışma için bkz. (Akal, 2006; Gökay, 2006).

7 Bu konularda ayrıntılı örnekler ve bunlar üzerine gerçekçi değerlendirmeler için öne çıkan iki kaynağa gönderme yapılabilir: (Avcioğlu, 1976) ve (İleri, 1995).

8 Bolşeviklerin, Kemalistler önderliğinde gelişen Milli Mücadeleyi desteklemelerinin, bu mücadeleye maddi yardımda bulunmalarının ve Kemalistlerin de bu desteği samimi bularak kabul etmelerinin nedenleri ve sonuçları üzerine ayrıntılı bilgi ve çözümleme için şu kaynaklara bakılabilir: (Carr, 1953: 232-236, 437-474; Şemsutdinov ve Bagirov, 1979: 233-242)

bur bırakmıştı.⁹ Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele bittikten ve Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Cumhuriyet'in ilanı dolayısıyla Batılı bir gazeteciye verdiği demeçte, "Biz daima şarktan garba yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse, itiraf etmelisiniz ki bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz" diyecekti (Atatürk, 1997: 91). Bu sözler, Kemalistlerin Bolşevizmle kurdukları olumlu ilişkinin tarihsel bir sürecin zorlamasıyla olduğunu açıkça gösterir.

Sosyalistler ise bu süreci farklı dönemlerde yeniden tekrarlanabilir, geçmişte mümkün olabildiğine göre yine mümkün hale getirilebilir bir uğrak olarak gördüler. Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün söylevlerindeki kendi işlerine yarayacak malzemeyi hep canlı tutular ve değişik dönemlerde yeniden keşfettiler.

Kemalizmi farklı siyasal yorumlara açık hale getiren ikinci özellik, süreç içerisinde resmi bir ideoloji haline gelmesiydi.

Kemalistler, Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasını takip eden süreçte Batılı, seküler ve ulusal bir devlet-toplum kurma hedefiyle (Kemalistler buna "çağdaş uygarlık" diyorlardı) rakip siyasal güçlerle girdikleri hegemonya mücadelesinden zaferle çıktılar. Kemalizm, 1937'de kendi ilkelerini Anayasa'ya geçirdikten sonra devlet iktidarının da desteğiyle "resmi ideoloji" haline geldi. Gerçi, Kemalizm, bazı yazarların dikkati çektiği gibi Batılı, seküler ve ulusal bir devlet-toplum hedefi doğrultusunda sivil toplumdan büyük bir destek görmedi; ulusal-popüler bir dünya tasavvuruna denk düşen anlamlandırmalar, çağrışımlar toplamını örgütleyebilen genel bir entelektüel ve moral liderliği tam olarak kuramadı (Laclau, 2005: 211-213; Yeğen, 2001: 62).

Buna karşılık, Kemalizm devletin resmi ideolojisi olduktan sonra, oluşum yıllarındaki aksine başka siyasal söylemlere eklemlenen değil, onları kendisine eklemlenen bir söylem oldu. Çünkü, Kemalizmin resmi ideoloji haline gelmesi, ona, siyasal alanın sınırlarını tayin etme kudreti kazandırdı. Bu nedendir ki; Türkiye'de Kemalizme olumsuz gönderme yapılarak siyasal proje üretilmesi meşru kabul edilmez (Parla, 1994: 13). Kemalizm, siyasal alanda hegemonya mücadelesi veren bütün akımlar için yasallık ve meşruiyet ölçütüdür. Bir siyasal düşüncenin kendisini Kemalizme karşıt olarak kurması, Cumhuriyet ve Anayasa karşıtlığı olarak algılanır. Bu da devlet katından gelecek baskı ve hukuki soruşturmaları beraberinde getirir. Bu yüzden hangi ideolojik çerçeveye hareket ediyor olurlarsa olsunlar, bütün siyasal akımlar, kendi toplum projelerini Kemalizmin ilkeleri ve diliyle tarif ederek siyasal alana çıkmak durumunda kalırlar. Bu, en azından yasal düzeydeki sosyalist hareketler için de geçerli bir durumdur.

Hiçbir zaman ayrıntılı bir biçimde tanımlanmamış ilkelerinin esnekliği, Kemalizmi farklı siyasal yorumlara açık hale getiren üçüncü özellikti.

Kemalizmin resmi ideoloji olarak siyasal alanın sınırlarını tayin edici niteliği, farklı siyasal akımların Kemalizmin ilkelerini başlangıçtaki anlamlarıyla tekrar

9 Kemalistlerin tarihsel şartların zorlamasıyla Bolşevizme yönelmeleriyle ilgili bazı önemli veriler için bkz. (Adivar, 1962: 149; Karabekir, 1975: 19).

edeceği anlamına gelmez. Bilakis, yasal düzeydeki tüm siyasal oluşumların, kendi toplum projelerini Kemalizme göndermeler yaparak, onun ilkelerini kendi ideolojik perspektifleri doğrultusunda yeniden yorumlayarak, bu ilkeler arasında özgün bir ilişkisellik ve konfigürasyon kurarak dile getirecekleri anlamına gelir. Kemalizmin ilkeleri de esnek yapılarıyla farklı yorumlara açık bir karakter taşır. Çünkü, Zürcher'in de dikkati çektiği gibi (1993: 189) Kemalist ilkelerin ayrıntılı bir tanımı hiçbir zaman yapılmamıştır. Kemalist ilkeler birer esnek kavram olarak kalmış ve dünya görüşleri birbirinden çok farklı olan kesimler kendilerini "gerçek Kemalist" olarak tanımlayabilmıştır. Bazı siyasal akımlar da kendilerini Kemalist olarak adlandırmaları bile, Kemalizmin ilkelerini kendi dünya görüşleri ve toplum projelerini çerçevesinde yorumlamıştır.

Kemalizmin, Türkiye'deki bütün siyasal söylemler için bir referans noktası olması, onun en güçlü yanıymış gibi görünür. Bu, doğrudur da. Çünkü Kemalizm, bu yönüyle bütün siyasal söylemleri kendi içine çeker ve kendi rengini az ya da çok onlara da katar. Gelgelelim, bu özelliği, aynı zamanda Kemalizmin en zayıf yanıdır. Bu paradoks, Kemalizmin ideolojik hegemonya mücadelesinde kazandığı zaferin doğasından kaynaklanır. Kemalizm, kendi genel amacını "çağdaş uygarlık hedefi" olarak sunma başarısını göstererek hemen tüm siyasal söylemleri bu genel amaca bağlamayı başarmıştır. Fakat bu, tehlikeli bir zafer olmuştur. Çünkü, hegemonya mücadelesinden zaferle çıkmış bir söylemin genel amacı, o uğurdaki tüm mücadelelerin kendi hedefleriyle ilişkilendirilebilecek bir amaç haline gelir. Böylelikle, bu genel amaç etrafında birleşmiş gibi görünen tüm siyasal gruplar onun içini boşaltmaya ve doğuşunda ona atfedilen fiili içerikle bağlantısını bulanıklaştırmaya başlarlar. Bunun Kemalizm açısından anlamı, birbirinden farklı, hatta birbirine karşıt Kemalizmlerin siyasal alanda boy göstermesidir. Bu süreç şöyle bir yol izler: Bir siyasal söylem, bir genel amaç ve onun etrafında tutundurulmuş bazı temel kavramlardan oluşur. Kendi genel amacını toplumun genel amacı olarak kabul ettirebildiği oranda da hegemonyasını tesis eder. Hegemonya mücadelesindeki her bir siyasal akım, hegemonik söylemin temel kavramlarını farklı biçimlerde bir araya getirip kendi ideolojik perspektifiyle yeniden anlamlandırır ve böylece onun genel amacını kendine göre tarif eder.

Bunu Türkiye'deki siyasal söylemlerin Kemalizm ile ilişkisi bakımından düşündüğümüzde şunları söyleyebiliriz: Kemalizm, kendi genel amacı olan çağdaş uygarlık hedefini tüm toplumla özdeşleştirmiştir. Kemalizmin ilkeleri (altı ok) çağdaş uygarlık genel amacı etrafında tutunmuş temel kavramlardır. Bu durumda hegemonya mücadelesine giren her siyasal söylem, Kemalist ilkeler arasında kendince tutarlı bir ilişki kurmaya çalışacak, onları kendine göre yeniden sıraya dizecek, kendi dünya görüşü doğrultusunda yeniden tarif edecektir. Bunun sonucunda sadece Kemalist ilkeler yeniden tanımlanmış olmakla kalmayacak, onun genel amacı olan "çağdaş uygarlık" hedefi de yeniden ve yeni bir içerikle belirlenmiş olacaktır.

Böylece, her farklı toplum projesini kendi çizdiği sınırlarda dile getirmeye zorlayan Kemalizmin içi hegemonya mücadelesindeki farklı siyasal söylemler tarafından boşaltılmış olacaktır. Bunun sonucu, birbirinden farklı Kemalizmlerin ortaya çıkması ve her farklı Kemalizmin ötekileri “sahte” kendi Kemalizmini “gerçek” olarak tanımlaması anlamına gelecektir. Türkiye’de sosyalist hareketin değişik kollarının Kemalist ilkelerin dönüştürülmesiyle “çağdaş uygarlığı”, “sosyalist bir uygarlık” olarak yeniden tanımladıkları çok olmuştur.

Türkiye’de yasal sınırlar içinde faaliyet gösteren sosyalist akımların kendilerini Kemalizmin içinden geçerek ifade etmelerini mümkün kılan şey, Kemalizmin bu özellikleridir. Aşağıda bazı önde gelen Türkiyeli sosyalist kuramcılarının ve sosyalist hareketlerin Kemalist ilkeleri yeniden anlamlandırarak onun genel amacını kendi dünya görüşleri doğrultusunda nasıl yeniden yapılandırdıklarını göreceğiz.

Dönemler

Türkiye’de sosyalizm ile Kemalizm arasındaki ilişkiler çözümlenirken, bu ilişkiyi fikri düzeyde mümkün kılan koşulların saptanması yeterli olmaz. Bu ilişki tarih ve toplum dışı bir çözümlemeye tabi tutulamaz. Dolayısıyla, Türkiye Sosyalist Hareketi’nin değişik kollarının Kemalizm ile olumlu bir ilişki kurma yönelişlerinin belirli toplumsal ve tarihsel bağlamlarda meydana geldiğini, bu bağlamlara göre değişik biçimler kazandığını da hesaba katmak gerekir.

Türkiye’de sosyalistlerin Kemalizm ile ilişkileri üç dönemde incelenebilir. Birinci dönem, TKP’nin 1920’den başlayarak Türkiye Sosyalist Hareketi’ne damgasını vurduğu 40 yıllık uzun dönemdir. İkinci dönem, Türkiye’de sosyalizmin büyük bir kalkış yakaladığı 1960-1971 arası dönemdir. Üçüncüsü ise, 1971’de gerçekleştirilen askeri darbeden günümüze uzanan süreçtir. İlk iki dönem, Türkiye Sosyalist Hareketi’nin Kemalizm ile genel düzeyde olumlu ilişkiler kurduğu dönemdir. Üçüncü dönem ise değişik açılardan Kemalizm ile yüzleşip hesaplaşmaya başladığı dönem olarak tanımlanabilir.¹⁰

Milli Mücadele yıllarından Cumhuriyet’in inşasına: TKP perspektifleri

Türkiye Sosyalist Hareketi’ne kurulduğu 1920 yılından 1960’lı yıllara kadar damgasını vuran parti, TKP idi.¹¹ TKP, Kemalizme yaklaşım bakımından kendi içinde ayrılmalar yaşadığı gibi, bağlı olduğu Komintern ile de kimi zaman ters düştü.

¹⁰ Türkiye’nin önde gelen Marksist yazarlarından Metin Çulhaoğlu, Türkiye Sosyalist Hareketi’nin düşünsel ve ideolojik planda Kemalizmden kopmaya başlamasının 1960-1971 döneminin sonlarına doğru gerçekleşmeye başladığını vurgular (2001).

¹¹ TKP, Eylül 1920’de Bakü’de, Türkiye komünist teşkilatlarının birinci kongresi ile kuruldu. Kongreye Türkiye’nin değişik kentlerinden ve Rusya’daki siyasi mülteciler arasından Türkiyeli komünist örgütlenmelerin temsilcileri katıldı. Kongrede bütün Türkiyeli komünist grup ve örgütler tek bir partide birleşme kararı aldı. Bu kongrede TKP’nin programı ve tüzüğü kabul edildi. Ayrıca, “Emperyalist boyunduruğa karşı savaşıyan Türkiye ulusal güçlerini” (yani Kemalistlerin önderlik ettiği Milli Mücadele) destekleme rotası oy birliği ile onaylandı. TKP’nin kuruluş dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Aziz, 2009; Harris, 1967; Tunçay, 2000).

Buna karşılık, TKP, bazı yön değiştirmeler, hatta kırılmalar yaşasa bile genel olarak Kemalizmi açık ya da örtük olarak destekledi. Bu, TKP'nin Kemalizme sol ya da sosyalizan bir misyon yüklenilebileceğine ilişkin değerlendirmesinden değil, benimsediği tarih görüşünden kaynaklandı. Buna göre, Kemalistler Türkiye'yi modernleştirdikten sonra sıra TKP'ye gelecek ve o da ülkede sosyalizmin kuruluşuna öncülük edecekti. TKP, Kemalizme sosyalizm çevresinde bir konum vermediği için kendisini Kemalizmin diliyle ifade etmeye eğilim göstermedi. Bu nedenle, aşağıda bazı sosyalist hareketler için yapacağımız gibi TKP'nin Kemalizmin genel amacını nasıl yeniden tanımladığını, ilkelerini nasıl yeniden içeriklendirdiğini göstermek mümkün olmayacak. Burada, TKP'nin Kemalizme ilişkin temel perspektifini ve bunun bazı politik sonuçlarını ortaya koyacağız.

TKP'nin başından beri doğrusal tarih görüşünü benimsemesi, bir seksiyosunu olduğu Komintern'den kaynaklanıyordu. Mustafa Suphi önderliğinde 10 Eylül 1920'de açılan TKP Birinci Kurultayı'nın bildirisindeki şu saptama, yukarıda ana hatlarını belirttiğimiz doğrusal tarih kavrayışının TKP'nin Kemalist Harekete yaklaşımını nasıl şekillendirdiğini gösteriyordu: "Ülkede ... ulusal hareketin gelişmesi ve derinleşmesinin, Anadolu işçilerinde sınıfsal bilincin uyanmasına olduğuna kadar, yarınki devrimin gerçekleşmesine de elverişli bir zemin hazırlayacağına kuşku yoktur" (Şamsutdinov, 1999: 170). Bu saptamanın iki siyasi sonucu vardı. Birincisi, TKP'nin iktidar perspektifli bir siyasal hareket olarak ortaya çıkıp kendisini Kemalizme bir alternatif olarak ortaya koymamasıydı. Nitekim, Mustafa Suphi, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Komünist Fırkası" başlıklı makalesinde "Komünist Fırkası, halihazırda inkılabı yapacak ve idareyi ele alacak büyük bir hükümet fırkası şekil ve mahiyetinde ortaya atılamaz" diyordu (Şamsutdinov, 1999: 173). İkincisi TKP'nin, kendisini, 'emekçi sınıfların iktidarı alması için gerekli zemini hazırlayacağı' varsayımıyla 'emperyalizme karşı hareketin Türkiye'de derinleşmesine' katkıda bulunmak göreviyle sınırlaması ve "siyasal partiler ve gruplardan geniş bir ulusal cephe"ye (Şamsutdinov, 1999: 172, 173) motive olmasıydı. Bu da, TKP'nin kendisini Kemalizmle uzlaşmaya ve ittifaka hazır görmesi anlamına geliyordu. Nitekim başta Mustafa Suphi'nin kendisi olmak üzere, TKP'nin yöneticilerinden bir grup, Aralık 1920'de Milli Mücadeleye destek vermek üzere SSCB'den Türkiye'ye gelmek üzere yola çıktılar. Fakat, Suphi ve arkadaşları, bir komployla 28 Ocak 1921 günü Karadeniz açıklarında boğularak öldürüldüler (Aziz, 2009: 14; Tunçay, 2000: 102-103).

TKP, Mustafa Suphilerin öldürülmelerinden sonraki dönemlerinde de Kemalizmi sosyalizm ya da genel olarak sol içinde tanımlamayan siyasal bir parti olmadı. Bazı temel belgelerine hızlı bir bakış, bu partinin ve liderlerinin Kemalizmi burjuva dünya görüşü içinde tanımladığını gösterir. TKP liderleri, Kemalistlerin Milli Mücadelenin hemen sonrasında modern kapitalist bir ülke kurma hedefine doğru ilerlediğini saptamışlardı. Örneğin; TKP'nin 1926'daki Faaliyet Progra-

mı, Kemalist hükümetin, siyasetini SSCB ve Doğu halklarıyla dostluğa dayandırmasını, onun sosyalizme olan eğilimine değil, “kapitalist güçler arasında şerefli bir yer kazanma” çabasına bağlıyordu (TÜSTAV, 2004: 194-195). Bunun gibi, TKP’nin en önemli liderlerinden Dr. Şefik Hüsnü, aynı dönemde yazdığı bir makalede (Deymer, 2007b), Kemalizmi, “Türkiye’nin genç burjuvazisinin partisi” olarak değerlendiriyordu.

TKP içinde 1920’li yılların ikinci yarısından sonra Kemalizm konusunda bir yol ayrımı yaşandı. Bu yol ayrımı, Kemalizmin sol düşünce ya da hareket içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğiyle ilgili değildi. Gerek TKP’nin Komintern içinde temsil edilen tarafı (Dr. Şefik Hüsnü’nün başını çektiği grup), gerekse de daha sonra TKP’den koparak *Kadro* dergisini çıkaracak TKP üyeleri (Şevket Süreyya’nın başını çektiği grup), aynı partide yer aldıkları sürece, Kemalistlerin sosyalist bir devrim için gerekli zemini hazırlayacaklarını düşünmek bakımından ortaklıklar. Aralarındaki fark, bu zeminin oluşmasını bir köşede beklemek ile onun oluşumunu hızlandırmak için eylemli eleştiride bulunmak taktiklerinden hangisinin seçileceğiyle ilgiliydi.

Şevket Süreyya’nın bu dönemdeki saptaması, Kemalist iktidarın “şark irticaı ve garp emperyalizmi önünde” burjuvazi dışındaki sınıfların da çıkarlarını temsil ettiği yönündeydi. Bu nedenle, devrimin önderliğinin ve devletin işçi ve köylü sınıfların eline geçeceği güne kadar TKP’nin “nazik ve özel bir durum” karşısında etkinlik göstermesi, yani eylemli etkinliklerde bulunmaktan kaçınması gerektiğini düşünüyordu. Şevket Süreyya’nın bu koşullarda TKP’ye önerdiği taktik, dar ve iyi yetişmiş kadrolarla durumu “denetleyen ve gözetleyen” bir konumda bulunmak ve tam bir “resetör”[saklanma] içinde bulunmaktı (Aydemir, 2007: 157-159).

Dr. Şefik Hüsnü’nün yaklaşımı ise daha farklıydı. Şefik Hüsnü, Şevket Süreyya’nın önerdiği bu taktiğe karşı hayli sert bir eleştiri yöneltmişti. Şefik Hüsnü’ye göre, sınıf çelişkilerinin çatışmasına seyirci kalarak komünist kadroları beklenen an gelip çatıncaya kadar gizliden gizliye halkı aydınlatmak göreviyle sınırlamak, devrimcilikten sapsak anlamına geliyordu (Deymer, 2007a: 193-194). Dr. Şefik Hüsnü açısından, Kemalist Halk Fırkası, genç burjuvazinin kestirme yoldan sermaye biriktirmesinin koşulunun derebeyliğin iktisadi tasfiyesine yanaşmamak, küçük burjuvaziye ve işçi sınıfına Avrupa demokrasilerinde olduğu gibi demokratik haklar tanımamak ve yoksul kitlelerin sırtındaki vergi yükünü kaldırmamak olduğunu biliyor ve ona göre davranıyordu. Şefik Hüsnü’nün çözümlemesine göre, Halk Fırkası’nı bunları yapmaya zorlamak TKP’nin görevi idi. TKP’nin bu görevini yerine getirmesi, kendisini bir teşkilat olarak ilan ve inşa etmesiyle mümkün olabilirdi (Deymer, 2007a: 196-197).

Dikkat edilirse, TKP içinde Kemalizme yaklaşım bakımından bir perspektif farklılığı yoktu. Gerek Şefik Hüsnü’nün gerekse de Şevket Süreyya’nın, Kemalizmin, sosyalizmin zeminini hazırlayacağı varsayılan koşulları inşa etmekle tarihsel

olarak yükümlenmiş bir akım olduğundan kuşkuları yoktu. Fakat biri, Kemalizmin kendi görevlerini ancak kendisine yöneltilecek eylemli eleştirilerle yerine getirebileceğini (Deymer), diğeri ise onun bu görevi kendi başına başarabileceğini (Aydemir) savunuyordu.¹²

TKP'nin Kemalizm karşısındaki bu genel tavrında Sovyetler Birliği ve Komintern'in büyük etkisini göz ardı etmemek gerekir. Sovyetler Birliği ve Komintern, Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan başlayarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki stratejisini emperyalizmin Sovyetler Birliği'ni yok etme planını boşa çıkarmak üzerine kurdu. Bu strateji, sosyalizmin anayurdunun hemen güneyinde Avrupa emperyalizmi ile ihtilaf halinde bir Türkiye öngörüyordu. Bu yaklaşım, Komintern'i, Kemalistleri yer yer eleştirelliği tümünden yitirecek derecede desteklemeye itti (Küçük, 1997: 352, 356). Öyle ki, Bukharin, Nisan 1923'te yapılan 12'nci parti kongresinde "Türkiye, komünistlere yapılan bütün eziyetlere rağmen devrimci bir rol oynamaktadır, çünkü bütün olarak emperyalist sistem karşısında yıkıcı bir araçtır" diyecekti (Carr, 1953: 484).

Bu yaklaşım, Komintern'e bağlı bir parti olan TKP'nin Kemalizm konusunda ki perspektifinin oluşumunda belirleyici ve sınırlayıcı oldu. TKP liderleri zaman zaman Kemalist iktidara karşı sert eleştiriler yaptıklarında, Komintern tarafından uyarıldılar. Dr. Şefik Hüsnü, 1925 yılından itibaren Kemalist Devrim'in yapacağı reformlarla sosyalizmin zeminini hazırlayacağına ilişkin inancını yitirmiş ve devrimin bittiğini söylemişti. Şefik Hüsnü, bu tezinden hareketle Kemalist iktidara karşı "amele ve köylü hükümeti mücadelesi" verilmesi gerektiği sonucuna da ulaşmıştı (TÜSTAV, 2000: 56). Buna karşılık, o, Komintern'in Yürütme Kurulu Üyesi idi ve bağlı bulunduğu üst örgüt onun gibi düşünmüyordu. Komintern'in Şubat 1927'de yapılan Yakın Şark Sekreterliği toplantısında kendisine "[19]20 yılından, Suphi yoldaşın katlinden sonra Kemalistlerin partisi devrimi derinleştirmeye devam ediyor. Devrimin bittiğini ve Kemalizmin işlevinin sona erdiğini kanıtlamak için ispata gerek var ama, ispat yok. Yalnızca boş iddialar var" deniliyordu (TÜSTAV, 2007: 236). Aynı toplantıda alınan bir kararla, TKP'nin Kemalizme soldan eleştirileriyle yardımcı olması gerektiği hükme bağlandı (TÜSTAV, 2007: 221). Komintern'in perspektifi, Şefik Hüsnü'yü Kemalizm çözümlemeleri konusunda bir özeleştiriyeye itti. Şefik Hüsnü, özeleştirisinde Kemalizm konusundaki eski saptamalarını "zararlı bir tekkeci (sekte) yol" olarak değerlendirdi (TÜSTAV, 2000: 56).

Bir yandan Komintern yönlendirmesindeki bu değerlendirme, bir yandan Ko-

12 TKP içinde Kemalizme yaklaşım bakımından onun en entelektüel üyelerinden birisinin geliştirdiği yaklaşım, istisna teşkil eder; Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın yaklaşımı. Dr. Hikmet Kıvılcımlı, 1927 Büyük Kırılması ve bu kırılmanın koşullarını hızlandıran operasyonlar yaşanıp bittikten sonra gerek Kemalizm, gerekse de TKP içindeki Kemalizm yaklaşımları hakkında eleştirel metinler yazdı. Kıvılcımlı, Dr. Şefik Hüsnü'nün Kemalist burjuva devriminin sosyalizmin koşullarını hazırlayacağı gerekçeyle desteklenmesi veya eylemli eleştiriyi buna zorlanması gerektiği fikrine karşı çıktı. Bunun gibi, aşağıda temel görüşleri belirtilecek olan Kadrocuların Kemalist ideolojinin içinden bir sınıfsız toplum modeli çıkarılabileceğine ilişkin iyimserliklerini de reddetti. Kıvılcımlı'ya göre, temel mesele, Kemalist iktidara karşı siyasal bir devrim ve iktidar mücadelesi örgütlemektir (Kıvılcımlı, 1992: 124-148, 218-219).

mintern ve SSCB'nin "antifaşist halk cephesi" politikası TKP için siyasal açıdan dramatik bir sonuç doğurdu. TKP 1935-1943 yılları arasında desantralize edildi, yani parti olarak siyasal faaliyetlerine son verdi (TÜSTAV, 2000: 39-64).

Büyük Kriz yılları: Kadro Hareketi

Türkiye'de sol Kemalizmin öncüsü olan Kadro Hareketi, Kemalizm hakkında ki temel tartışmalar ve bunun yarattığı sonuçlar üzerine doğdu. Komintern Yürütme Komitesi Üyesi ve TKP Harici Büro Sekreteri Dr. Şefik Hüsnü'nün, TKP'nin Türkiye'deki Vedat Nedim, Şevket Süreyya gibi isimlerinden oluşan yönetimini Kemalist iktidara karşı 'denetleyici ve gözetleyici' tutumundan ötürü devre dışı bırakarak 1927 yazında partiyi doğrudan doğruya eylemli bir eleştiriye sevk etmesi, TKP içinde "büyük kırılma"¹³ denilen vakıanın meydana gelmesine yol açtı ve önderlerinin önemlice bir kısmının tutuklanmasıyla sonuçlandı. Bu tutuklamaların ardından TKP'nin hapisten çıkan üyelerinin de aralarında bulunduğu bir grup aydın, Kadro Hareketi olarak bilinen akımı oluşturdular. Bu girişim, Türkiye'de sol Kemalizm olarak adlandırılan düşün akımının da başlangıcı oldu; yani Kemalizm ile sol düşüncüyü ekleme girişiminin ilk adımı. Bu girişimin meydana geldiği bağlam, 1929 Dünya Krizi tarafından şekillendirildi.

1929 Dünya Krizi, Kemalist yönetim altındaki Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişmesinde yeni bir evre açtı. Milli Mücadele sonrasının getirdiği yıkıntı ve fakirlikten tam olarak kurtulamamış olan Türkiye, şimdi kendi kontrolünde olmayan bir krizin sonuçlarıyla yüz yüzdü. Bu yıllarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde çarpıcı bir canlanma yaşandı. Türkiye'de 'liberal' iktisat politikalarının hâkim olduğu bir dönemde patlak veren dünya krizi, ülkedeki Batı ve kapitalizm aleyhtarı duyguları canlandırdı. Büyük Kriz'in dünya kapitalist sistemini temellerinden sarsması Türkiye'de iktisadi liberalizm gibi siyasi liberalizmi de gözden düşürdü. Devrim ve iç savaş sarsıntılarını atlatan Sovyetler Birliği ise kriz zamanında planlı ve hızlı bir gelişme sürecine girdi. Sovyetler Birliği'nin iktisadi alandaki başarıları, Türk devlet adamlarını planlı ve devletin önemli bir rol oynayacağı iktisat politikasının başarı şansına inandırdı. Türkiye, Sovyet heyetlerinin katkılarıyla Sovyetler Birliği'nden sonra ilk planlama denemesi yapan ülke oldu. 1929'da himayecilikle başlayan iktisat politikası 1932'de devletçiliğe ulaştı ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla devam etti. Böylece Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Milli Mücadele yıllarının yoldaşlığı yeniden canlanmış gibi oldu (Boratav, 2006: 143-144, 157-158; Lewis, 2002: 285, 470).

Bu koşullar, Kemalist saflara katılan bazı eski komünistlerin ve sadık Kemalistlerin, Marksizmi bir araç olarak kullanmak suretiyle Kemalizme yeni bir ideolojik çehre kazandırma girişimlerine zemin hazırladı. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet

13 TKP tarihinin "büyük kırılma" olarak adlandırılan önemli dönemecinin temel metinleri için bkz. (TÜSTAV, 2007).

İnönü de bu girişimi ilk başta açık ya da örtük olarak desteklediler.¹⁴ Sözü edilen girişim, Ocak 1932-Aralık 1934 arasında 36 sayı yayımlanan *Kadro* dergisi aracılığıyla gerçekleştirildi.¹⁵ Dergiyi çıkaranlardan bazıları TKP’de en üst düzeyde yöneticilik yapmış Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör gibi eski komünistlerdi. Bu kişiler, TKP içindeki Kemalizm tartışmalarının ardından meydana gelen kırılma sonucu partiden ayrılmışlardı. Derginin kurucularından birisi ve sahibi olan kişi ise, sadık bir Kemalist olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu idi. Kadrocuların derdi, dergilerinin kurucularından birisinin dediği gibi “Kemalist Devrimin ideolojisi”ni yapmaktı (Tör, 1980: 14).

Kadro dergisi, Türkiye’de “sol Kemalizm” olarak bilinen akımın öncüsüydü. Kadro Hareketi’nin yeniden kurmak istediği Kemalizmin başına “sol” nitelemesinin getirilişinin iki nedeni olduğu düşünülebilir. Birinci neden, Aziz Nesin’in dikkati çektiği üzere (1970: 11), Kadrocuların, Marksizmi, yaratmak istedikleri Kemalizme bir araç olarak kullanmalarıydı. Kadrocular, ‘inkılâbın ideolojisi’ni yaparken tarihsel maddeciliği yöntem olarak kullanmışlar, en azından öyle yaptıklarını söylemişlerdi (Sezgin, 1978).¹⁶ İkinci neden, Kadrocuların yeniden kurmak istedikleri Kemalist ideolojiyle yaratmak istedikleri toplumun, nihayetinde, sosyalist toplumun temel özellikleriyle paralellikler gösteriyormuş gibi bir izlenim vermesiydi. Şevket Süreyya Aydemir, hedeflerini ‘sınıfsız toplum’ olarak açıklamıştı (Aydemir, 1968: 26, 55); sosyalist toplum da son tahlilde sınıfların ortadan kalkmasına evrilen bir süreç öngörüyordu. Buna karşılık, *Kadro*’nun sınıfsız toplumu ile Marksizmin öngördüğü sınıfsız toplum arasında bir örtüşme bulunduğu söylenemezdi. Türkeş’in belirttiği üzere (1999: 159), Kadrocuların dilindeki sınıfsız toplum, Türkiye özelinde, kapitalist sınıfın gelişip devlet içinde kendi sınıfsal çıkarını koruyacak pozisyona yerleşmesini engellemekten ibaretti. Marksist açıdan sınıfsız topluma ulaşmanın biricik yolu sınıf mücadelesiydi. Kadrocuların öngördüğü sınıfsız toplum ise, sınıf mücadelesinin devlet tarafından bertaraf edilmesine dayanıyordu. Bu farklar, Marksizm ile Kemalizm arasında kurulan eklemlene ilişkisinin her söylem açısından yaratacağı deformasyonların sınırlarını gösteriyordu. Wood’un vurguladığı gibi (1998: 12) Marksizmin cevheri sınıf mücadelesiydi. Kadrocular, Marksizmden yararlanarak Kemalizmi yeniden kurarken onun cevherini çekip çıkarmışlardı.¹⁷

Kadrocuların Kemalizmi yeniden kurma girişimlerinde, onun ilkelerinin Marksizmden yararlanılarak yeniden anlamlandırıldığı görülür. Cumhuriyetçilik ve laiklik, Kemalizmin Kadrocular tarafından yeniden anlamlandırılmaya gerek

14 Konuyla ilgili olarak bkz. (Aydemir, 1976: 443-444).

15 *Kadro* dergisi ile ilgili olarak Türkiye’de en ayrıntılı çalışma İlhan Tekeli ve Selim İlkin tarafından yapılmıştır (2003).

16 Mustafa Türkeş’e göre, *Kadro*, tarihsel maddeciliğin ters çevrilmiş bir biçiminden hareket ediyordu: “*Kadro*, bir üstyapı kurumu olan devletin, bilinçli bir aydın kadro önderliğinde, ulusal ve sınıfsız bir altyapı oluşumunu gerçekleştirebileceğini ileri sürmüştür” (Türkeş, 1999: 216), Kadrocuların tarihsel maddecilikle buluştukları ve ayrıldıkları yolların kendi açılarından bir açıklaması için bkz. (Aydemir, 1968: 41-57).

17 Taner Timur da bu noktaya dikkati çeker (1997: 169).

duyulmayan açık ilkeleriydi. Bu nedenle, bu ilkeler üzerinde bir tartışma açma girişimleri olmadı. Milliyetçilik ilkesi, Kadrocu söylemde, başına “sosyal” tamlaması getirilerek “dışarıya karşı antiemperyalist, içeriye karşı antikapitalist” olmak şeklinde yeniden tanımlandı (Aydemir, 1968: 188-191). Devletçilik, bir yandan uluslar arasındaki iktisadi bağımlılık düzeninin, bir yandan da ulus içindeki sınıf kavgalarının tasfiyesi için devletin planlı bir düzenlemesi olarak içeriklendirildi (Aydemir, 1968: 232). “Milletin siyasî, iktisadî, hukukî istiklâlini ve bu istiklâlâ dayanan müstakil bir devlet yapısını hedef tutarak” “toplumun tam bir yapı değiştirmesi” hedefi, inkılâpçılığın *Kadro* söylemindeki yeni anlamıydı (Aydemir, 1968: 235). Halkçılık, ulusal emeğin belirli bir azınlık lehine sömürülmesine karşı çıkmak, bunun yerine milli geliri halkın genelinin çıkarlarına göre işletmek anlamına geliyordu (Aydemir, 1968: 188).

Kadro Hareketi’nin Marksizmi bir araç olarak kullanarak ilkelerini yeniden kurdukları Kemalizmin genel hedefini, yani ‘çağdaş uygarlık’ hedefini de yeniden tanımladığı görülüyordu. Emin Türk Eliçin’in yerinde saptamasıyla (1996: 73), “Kadrocu Kemalizm”, Türkiye için “kapitalizmi atlayarak Batılılaştırma doktrini” idi. Kadrocular açısından, Kemalizmin ulaşmak üzere önüne hedef koyacağı çağdaş uygarlık, Batı’nın “milletlerin milletlikten çıktığı, yani millet içinde sosyal gelişmelerin, sınıf kavgalarının, milletin millet olarak bekasını tehdit ettiği” bir uygarlık olmazdı. Türkiye’nin uygarlık hedefi, “imtiyazsız, sınıfsız bir varlık halinde istiklal” olabilirdi (Aydemir, 1968: 93).

Kadroculuk, küçük bir aydın grubunun Kemalist iktidarı ve uygulamalarını etkileme, böylece bir tür iktidarı bölüşme girişimiydi. Kadrocular, bunu, Kemalist Hareketin önderlerine CHF programının sunmadığı bir ideolojik konum önererek yapmak istemişlerdi (Tekeli ve İlkin, 2003: 485, 503). Gelgelelim kapitalist sınıfın gelişip devlet içinde kendi sınıfsal çıkarını koruyacak pozisyona yerleşmesini engelleyecek, çağdaş uygarlığa kapitalizm dışı bir yoldan ulaşmayı öngörececek bir program, Kemalizmin sınırlarının dışına taşıyordu. Beri yandan, sınıfsız bir toplum modeline sınıf mücadelesiz ulaşma arzusu da, Kadrocuların Kemalizmi yeniden yorumlarken bir araç olarak kullandıkları Marksizmi hayli deforme etmelerini gerektiriyordu. Nihayetinde Kadrocuların bu girişimi başarısız oldu. Dergileri, Recep Peker gibi sert Kemalistlerin, iş ve ticaret çevrelerinin baskısıyla Mustafa Kemal Atatürk tarafından kapatıldı. Kadrocular, eski yoldaşları olan komünistler tarafından ise “döneklik” ile suçlandılar.¹⁸

1960’larda çatallanan yollar

Türkiye’de 27 Mayıs 1960’ta Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı yapılan askerî darbe, Türkiye Sosyalist Hareketi bakımından çok şey değiştirdi. Marksist bir yazarın belirttiği gibi, sosyalist hareket bu dönemde “take off”unu [uçuşun havalan-

¹⁸ *Kadro*’nun kapanış öyküsü için bkz. (Aydemir, 1976: 44; Karaosmanoğlu, 1984: 124-125)

ması gibi] yaşadı (Çulhaoğlu, 2002: 670). Sosyalist aydınlar, 27 Mayıs 1960'a kadar olan dönemdeki mücadelelerinde fikir ve eylemleri nedeniyle sürekli polis takibi altında tutulmuş, eziyet görmüş, hapis yatmış kişilerdi. On yıl süren DP dönemi de (1950-1960) sosyalist aydınlar açısından aşırı baskıcı bir dönem oldu (Eroğul, 1998: 187-190, 234-240). 27 Mayıs'ın ardından DP döneminde baskı altında tutulan muhalif fikirler ve bunların taşıyıcısı olan aydınlar için görece demokratik bir ortam oluştu. 1946 yılından bugüne kadar Türkiye Sosyalist Hareketi'nin içinde yer almış olan Nihat Sargın "1961/71 arası on yıl, Türkiye'nin, ... Cumhuriyet Türkiye'si'nin bugüne kadar görüp yaşayabileceği görece en demokratik dönemdir ..." derken (2001: 25) sosyalist aydınların bu dönemde nasıl bir yol açılmasına kavuştuğunu özetler.

Sosyalistler, 27 Mayıs sonrası gelen görece özgürlük ortamıyla neredeyse ilk kez fikirlerini yasal biçimlerle kitlelerle buluşturma imkânına kavuştular. Anlattıkları, genellikle Kemalizmin sosyalistçe yorumlanmış bir biçimi oldu. Bunun nedenlerinden biri, sosyalist fikirleri toplumsallaştırabilmek ve devlet katında meşruiyet kazanabilmek için Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün prestijinden yararlanma eğilimiydi. Beri yandan, yukarıda değinildiği gibi, samimi olarak sosyalizmi Kemalizmin bir ileri adımı olarak görüyorlardı.

27 Mayıs sonrası Türkiye Sosyalist Hareketi, iki ana akım tarafından temsil edildi. Birinci akım kendi içinde iki kümeye ayrılıyordu; Birincisi *Yön* dergisi etrafında toplanan ve Kemalizmi sosyalistçe yorumlamayı deneyen aydınların oluşturduğu kümeydi ("Yön Hareketi" diye bilinir). İkincisi Mihri Belli ve Hikmet Kıvılcımlı gibi bazı eski TKP'lilerin kuramsal sözcülüğünü yaptıkları Milli Demokratik Devrim (MDD) kümesiydi. Bu iki küme arasındaki fark; birincisinin fikri liderlerinin Kemalizmin içinden çıkmış olmaları ve Marksizmden yararlanarak Kemalizmi yeniden yapılandırmayı denemeleri, ikinci kümenin fikri liderlerinin ise Marksist kökenden gelmeleri ve Kemalizmi sosyalist projelerine bir araç olarak kullanmaya yönelmeleriydi. Bu iki küme arasında, bu önemli ayrımın dışında, Kemalizm çözümlemelerinde önemli benzerlikler bulunuyordu. İkinci akım ise, bir grup sendikacı tarafından kurulduktan sonra bazı önde gelen sosyalist aydınların katılımıyla sosyalist bir parti haline gelen Türkiye İşçi Partisi (TİP) idi. TİP de Kemalizme sosyalistçe bir yorum getirmişti. Bu iki siyasal akım arasındaki ayrım, iki kümeden oluşan birincisinin Kemalizmden yola çıkarak sosyalizme ulaşmak istemesi, ikincisinin ise doğrudan doğruya sosyalizmden yola çıkmakla birlikte bu hedefe Kemalist mirası sahiplenerek ulaşmak istemesiydi. Bunun ayrımın sonucu şu oldu: *Yön Hareketi* ve MDD'den oluşan birinci akım, önce asker ve sivil Kemalist aydınlar öncülüğünde bir devrimle Kemalizmin sonuna kadar götürülmesini, böylece ülkede ulusal bir kapitalizm geliştikten sonra sosyalist bir devrimin gündeme alınmasını savundu. Yani sosyalizm ancak Kemalizm sonuna kadar götürüldükten sonra mümkün olabilecekti. TİP'in süreç içinde ulaştığı sonuca göre ise,

Türkiye’de işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleştirilecek sosyalist bir devrim, Kemalist Devrim’in tamamlanamadığı işleri de başaracaktı.

Bu dönemin Sosyalist Hareketi’nin önemli aktörleri arasında 1960’lı yıllar Türkiye Sosyalist Hareketi’nde çok aktif rol üstlenen devrimci gençlik önderleri de vardı. Bunlar, önce TİP’te, sonra MDD’de yer aldıktan sonra farklı siyasal gruplar oluşturarak kendi silahlı örgütlerini kurdular. 1970’li yıllarda kitleselleşen sol hareketler, bu örgütlerin mirasçısı olmuşlardı. Bu örgütlerin olumlu anlamlar yükledikleri Kemalizme yaklaşımlarının incelenmesi de ilginç olacaktır.

Şimdi, sırasıyla Yön Hareketi, MDD, TİP ve radikal devrimci örgütlerin Kemalizm algısını görelim.

- Doğan Avcıoğlu ve Yön Hareketi

Türkiye’de 27 Mayıs 1960’ta gerçekleştirilen askeri darbeyi takip eden yıllar, kendilerini hem Kemalist ve hem de sosyalist olarak tanımlayan bazı aydınların Kemalizmin sosyalistçe bir yorumunu gerçekleştirdikleri yıllar oldu. Bu girişimin ilk sözcülüğünü 1961-1967 arasında 222 sayı yayımlanan *Yön* dergisi yaptı.¹⁹ *Yön*’ün fikri lideri Doğan Avcıoğlu idi. Avcıoğlu, Fransa’daki üniversite öğrenimi yıllarında Marksizm ile tanıştı. Kemalist ideallere sıkıca bağlı, Kemalist hedeflerin gerçekleştirilmesinin biricik yolunun sosyalizm olduğuna içtenlikle inanan önemli bir entelektüeldi. Üretkenliği ve eserlerinin etkileyciliğiyle 1960’lı yıllar Türkiye’sinin fikir hayatına damgasını vuran Avcıoğlu, Kemalist ilkelerin gerçekçi bir yorumunun doğal sonucunun sosyalizm olacağını savundu (1962d). Avcıoğlu, bu yorumuyla Türkiye’de sol Kemalizmin en önde gelen isimlerinden birisi oldu. 1960’lı yıllarda, *Yön* dergisi ve Doğan Avcıoğlu’nu Kemalizmi sosyalistçe yorumlamaya yönelten bazı nedenler vardı.

27 Mayıs sonrasında Kemalist gelenekten gelen aydınlar, Kemalizmin toplum katında entelektüel ve moral bir liderlik yaratamadığı kanısı bariz bir biçimde hâkimdi. Bu aydınlar göre, Kemalizm bağımsızlığın kazanılması, Türkiye’nin modern bir topluma özgü siyasal, kültürel, eğitsel, hukuki reformların gerçekleştirilmesi konusunda belirli bir mesafe kat etmişti. Buna karşılık, halkın büyük çoğunluğunun bu reformları benimsemesini sağlayacak olan toplumsal ve iktisadi yapıyı dönüştürme işinde gerekli adımları atamamıştı (Avcıoğlu, 1968: 163-177). Bu nedenle de ülkeyi iktisaden kalkındıramamış, toplumu oluşturan bireylerin gündelik hayatlarını değiştirecek maddi imkânları yükseltememişti. Kısaca, Kemalist Devrim, tamamlanmamış bir devrim olarak yarı yolda kalmıştı. *Yön* dergisi çevresinde toplanan aydınlar göre, Kemalizmin hem toplum katında kaybettiği sınırlı desteği yeniden kazanması, hem yarım kalmış devrimini tamamlaması, hem de ülkeyi kalkındırarak halka somut şeyler verebilmesi ancak toplumsal ve iktisadi

¹⁹ Buradaki çözümleme ve saptamalar, kısmen (Atılın, 2008)’den kaynaklanıyor. Ayrıca (Eroğlu, 2009) ve (Saraçoğlu, 2009)’dan etkililiyor.

yapının devrimci bir dönüşümüyle mümkün olabilirdi. Kemalizm, 1960'lı yıllara kadar bunu başaramamıştı; çünkü toplumu kalkındıracak yöntemi (kapitalizm) ve kalkınmaya öncülük edecek sınıfı (burjuvazi) yanlış seçmişti. Türkiye, zaferle sonuçlandırdığı bağımsızlık savaşıyla dünya halklarına öncülük etmişti; fakat yine de kalkınamadığı için az gelişmiş bir ülke olarak kalmıştı. Öyleyse Atatürk'ün “çağdaş uygarlık” hedefi, açıkça “kalkınma” olarak yeniden tanımlanmalıydı. Nitekim, *Yön* dergisinin yüzlerce tanınmış aydın tarafından imzalanan çıkış bildirgesi, “kalkınma” ana hedefine odaklanıyordu (*Yön*, 1961). Doğan Avcıoğlu da, bir yazısında “çağdaş uygarlık seviyesine erişme ve kalkınma aynı anlamdadır” diye yazıyordu (1962b).

Yön dergisi bakımından, Türkiye'nin kalkınması kapitalist yoldan olamazdı; çünkü az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin izinden giderek onları yakalayamazdı. Bunun berisinde, az gelişmiş ülkelerin merkez kapitalist ülkelerle zorunlu olarak bağımlılık ilişkisine gireceğini ve bu eşitsiz ilişkinin çevre ülkeleri az gelişmişliğe mahkûm edeceğini öngören Bağımlılık Kuramı'ninkine²⁰ benzer tezler yatıyordu. Az gelişmiş ülkeler için kapitalist yoldan kalkınmanın imkânsız olduğunu savunan *Yön* dergisi bakımından sosyalizm, bir kalkınma yöntemi ya da tekniği idi. Doğan Avcıoğlu açıkça “... sosyalizmi bir kalkınma metodu olarak ele alacağız. ... Türkiye'mizde, hürriyet ve sosyal adalet içinde hızlı kalkınmayı sağlayacak tek metod sosyalizmdir” (1962a) diyordu. *Yön*'ün sosyalizm fikri, eşitlik ve özgürlük fikrinin, sınıf çelişkileri ve mücadelesi perspektifinden türetilmiş değildi. Sosyalizm, ülkeyi kalkındırabilecek biricik ekonomik yöntemdi. *Yön* yazarları açısından dönemin dünyasında birçok az gelişmiş ülkenin kapitalist olmayan, sosyalizan kalkınma deneyimleri bunu açıkça göstermişti.

Yön, Türkiye'nin kalkınmasının aşağıdan gelen bir işçi hareketiyle değil, sosyalist bir kalkınma yönteminin en doğru teknik olduğuna ikna edilen asker ve sivil aydınların (kendi deyimleriyle “zinde güçler”in) sistemli müdahalesiyle gerçekleşebileceğini iddia ediyordu. Sonuçta, kalkınma bilimsel planlama işiydi. Bu işi de henüz siyasi bir özne olarak ortaya çıkmaya hazır olmayan emekçi sınıflar değil, yeterli birikim ve donanımlarıyla onlar adına hareket edecek “zinde güçler” başarabilirdi. Sosyalizan yönelişli kalkınma hedefinin önü ise, siyasi bir devrimle açılabilirdi. Bu devrim, geri kalmış ve henüz bilinçli bir işçi sınıfına sahip olmayan bir ülkede ancak “halksız bir devrim” olabilirdi; yani asker ve sivil aydınların yurkarıdan devrimi (Avcıoğlu, 1968: 517-518). O halde, yeni siyasi devrimin öznelere olarak görülen asker ve sivil aydınların öncelikle Kemalizm ile sosyalizm arasında bir çatışma olmadığına, bilakis bir devamlılık olduğuna inandırılması gerekiyordu. Doğan Avcıoğlu, 1960'lı yıllarda, sosyalizmin Kemalist ilkelerin en doğal sonucu olacağını sayısız kere vurguladı. Örneğin, bir makalesinde, “Esasen sosyalizmi halkçılık, devletçilik, devrimcilik, lâiklik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkele-

20 Bağımlılık Kuramı'nın temel tezlerine ilişkin tarihsel maddeci bir çözümleme için bkz. (Larrain, 1989: 175-211).

rine dayanan Atatürkçülüğün en tabii sonucu ve devamı sayıyoruz” diye yazmıştı (Avcıoğlu, 1962c).

Kemalist ilkelerin sosyalizm sonucuna götüreceğini iddia edebilmek için onun yeniden yazılması, her bir ilkesinin sosyalizm ile uyumlu bir şekilde yeniden yorumlanması zorunluydu. *Yön* dergisi ve Doğan Avcıoğlu, bu güç işi şöyle formüle etti: inkılâpçılık; radikal bir iktisadi ve siyasi düzen değişikliğini anlatmak üzere “devrimcilik” olarak kullanıldı. Halkçılık; ‘sınıfsız zümresiz kaynaşmış millet’ yerine işçi ve köylülerden yana, sermayedarlara ve büyük toprak sahiplerine karşı bir iktisadi ve sosyal politikanın doğrultusu olarak anlamlandırıldı. Devletçilik; ülke ekonomisini uluslararası kapitalizmin uydusu olmaktan kurtaracak önlemlerin alınması ve halkçı politikaların uygulanması olarak yeniden kuruldu. Milliyetçilik; emperyalizme karşı mücadelenin ve tam bağımsızlığın dayanağı olarak sunuldu (Avcıoğlu, 1965). Böylece Kemalizmin ilkeleri Türkiye’deki iktidarın sınıf karakterini değiştirecek, Türkiye’nin dünya içindeki emperyalizme bağımlı konumuna son verecek ve tüm politikalarını emekçi sınıflar lehine örgütleyecek bir kalkınma ve sosyalizme geçiş programının yönleri olarak yeniden yazıldı.

Doğan Avcıoğlu’nun Kemalizm ile sosyalizm arasında kurduğu olumlu ilişkinin (buna Kemalizme sosyalizm aşısı da diyebiliriz) bazı güçlükleri vardı. Avcıoğlu, geleneksel Kemalist aydınlar için makul bir sosyalizm projesi üretmek zorundaydı. Bu, bir yandan Marksist sosyalizmin temel ilkelerinden uzakta bir kuramsal konum benimsemeyi, ama bir yandan da Kemalizmin düşünsel sınırlarının dışına çıkmayı gerektiriyordu. *Yön* dergisi, sonuçta, 1960’lı yıllar Türkiye’sinde epeyce aydını kendi fikirlerine kazandı. Buna karşılık bazı Kemalistler tarafından kızıl bir Marksist olmakla, bazı Marksistler tarafından da geleneksel Kemalist olmakla suçlandı. Kadere bakın ki, Doğan Avcıoğlu’nun 1971 yılında örgütlenmesi içinde yer aldığı hükümet darbesi teşebbüsü (9 Mart), Kemalist paşalar tarafından bir karşı darbeye (12 Mart) önlendi. Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları da tutuklanarak cezaevine kondu.

- MDD: Kıvılcımlı ve Belli

Aralarında politik açıdan mesafeli bir yakınlık bulunan Hikmet Kıvılcımlı ve Mihri Belli’nin başlıca sözcüleri olduğu MDD’ciler, savundukları aşamalı devrim stratejisinin ilk aşaması olan milli demokratik devrimde Kemalist asker ve sivil aydınların tayin edici bir rol oynayabileceğine inanıyorlardı. Bu nedenle sosyalizmin koşullarını hazırlayacağını varsaydıkları milli demokratik devrim programını Kemalizmin diliyle anlatmanın makul ve ikna edici olacağını düşündüler.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın, 27 Mayıs Darbesi’nin hemen ardından yayımladığı “anayasa teklifi” bu bakımdan kayda değerdir. Kıvılcımlı, darbeyi gerçekleştiren askerlerin yönetim organı Milli Birlik Komitesi’ne yazdığı mektuplarla eş zamanlı olarak yayımladığı anayasa teklifinde emeğe göre ve ekonomik-sosyal adalet ilke-

lerine göre bir toplum tasavvuru sunuyordu. Bu anayasa teklifinin ikinci maddesi Kemalizmin “altı ok”unu sahiplenir: “Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Devletçi, Milliyetçi, Halkçı, Laik ve Devrimcidir” (Kıvılcımlı, 2008: 13). Buradan çıkan sonuç şudur ki; Kıvılcımlı, Kemalizmin genel amacını emeğe ve adalete göre örgütlenmiş bir toplum olarak tanımlıyor ve onun ilkelerini bu genel amaca göre yeniden tanımlamak istiyordu. Kıvılcımlı, öngördüğü toplum modeliyle Kemalizmin ilkeleri arasında bir çatışma görmüyordu. Bilakis, Türkiye’nin temel sorunun Kemalist ilkelerin yanlış ya da çarpıtılmış algılamalarının yarattığı olumsuz sonuçlar olduğunu düşünüyordu. “27 Mayıs 1960 gecesi iktidara gelen ikinci kuvayi millie inkılapçıları” olarak adlandırdığı (Kıvılcımlı, 2007: 64) komutanlara hitaben yazdığı birinci açık mektupta, Kıvılcımlı, Kemalist ilkelerin bir ipliğe dizilip tespih gibi çekilmekle kendiliğinden hayata geçirileceği yanılsamanın halkı onlardan soğuttuğunu savunuyordu. Kıvılcımlı’ya göre (2007: 66-67) Kemalist dönemde milliyetçilik; Türkiye ekonomisinin temellerinin yabancı firmaların yerli Levanten mümessilleri elinde kalması olarak hayat bulmuştu. İnkılâpçılık; köyde toprak reformu isteyen İnönü’nün taş tutulması, şehirde işsizliği kaldıracak sanayinin kurulamaması anlamına gelmişti. Devletçilik; devlet fabrikalarının kendilerine satılması teklif edilen sanayicilerin bu kuruluşlarda çalışanların üçte ikisini işten çıkarma tehditiyle fiyat artırmada öncü kesilmesi sonucunu doğurmuştu. Halkçılık; her karakola düşen iki kişiden birinin rüşvet vermeye, ötekinin de dayak yemeye katlanması olarak gerçekleşmişti. Cumhuriyetçilik, yukarıdan tayin edilip bezirgân ilanlarıyla reklâmı yapılan listelere topluca oy vermek ve dört yıl kadere boyun bükmekten başka bir anlam ifade etmediği için sözde kalmıştı. Lâiklik ise, bütün partilerin hükümetlerinin ve basının batıl itikat demagojisi yaparak halkı morfinlemesi anlamına gelmişti. Bütün bunların sonucu ise, Kemalist ilkelerle halk arasına demir perde ve batıl itikat perdesi gerilmesi idi.

Besbelli ki, Dr. Kıvılcımlı, Kemalist ilkelerin mevcut anlamlarının tersine çevrilmesinin kendi öngördüğü toplumun yolunu açacağı düşüncesindeydi. Kıvılcımlı, bunun için ilk hamleyi ordudan bekliyordu. Çünkü ona göre, “modern tarihimizde, ne vakit askerler siyasetle uğraşmışlarsa, o vakit bu millet az çok doğru, iyi, güzel bir ileri adım atmış”tı (2007: 99). Burada, 1920’li yıllardaki Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Kemalizm çözümlemesiyle 1960’lardaki Kıvılcımlı’nın Kemalizm çözümlemesi arasındaki radikal farka dikkati çekmek gerekiyor. Kıvılcımlı’nın 1920’lerde Kemalizme yönelik Marksist eleştirilerine yukarıda değinilmişti.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı gibi TKP geleneğinden gelen Mihri Belli, 27 Mayıs’ın ardından milli demokratik devrim tezinin²¹ önde gelen savunucularından biri oldu. Mihri Belli, Mustafa Kemal Atatürk’ün başlattığı devrimin 1942 yılında bir karşıdevrimle durdurulduğunu düşünüyor ve milli demokratik devrimin Kema-

21 Türkiye’de Milli Demokratik Devrim tezinin temelleri ve sosyalist devrim teziyle karşılaştırması için bkz. (Atılğan, 2007: 368- 434)

list Devrim'in durdurulduğu noktadan devamı olduğunu savunuyordu (1970: 101, 217). O da, Dr. Hikmet Kıvılcımlı gibi, asker ve sivil aydın zümrenin Türkiye tarihindeki ilerlemelere damgasını vurduğunu, demokratik açılımlara olumlu anlamda müdahale ettiğini iddia ediyordu (Belli, 1970: 251). Bu zümre, Mihri Belli'nin tasavvurunda milli demokratik devrimin öncü kuvvetlerinden biri olarak görülüyordu (1970: 97). Bu bakımdan Mihri Belli de, öngördüğü devrimin Kemalizme bağlı asker ve sivil aydınlar tarafından kabul edilebilir açıklamalarını yapmaya çalışıyordu. Tezlerinin, tasarımlarının, programının "gerçek Atatürkçülük geleneğine bağlı olduğunu" durmaksızın vurguluyor; milli demokratik devrimin genel amacı ile Kemalizmin genel amacı arasındaki uygunluğu dile getiriyordu: tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye! (Belli, 1970: 176). Buna karşılık, Mihri Belli'nin yazılarında, Kemalizmin ilkelerinin milli demokratik devrim programının ilkeleri olarak yeniden yorumlanması yönünde özel bir çabaya rastlanmaz. Bunun ardında, bu işin ittifak halinde olduğu Yön-Devrim Hareketi tarafından zaten yapıldığına inancı olduğu düşünülebilir (Belli, 1970: 197-198).

Kıvılcımlı ve Belli'nin Kemalizm ile Marksizm arasında kurmak istedikleri olumlu ilişkinin en önemli sonucu, bu efsanevi kişiliklerin, Türkiye Sosyalist Hareketi'nin en canlı döneminde partisiz devrimciler olarak kalmaları oldu. Her ikisi de önce TİP'e girip, bu partinin ana yönünü kendi aşamalı devrim mantıklarına çevirmek istediler. Fakat TİP liderleri, buna izin vermemek için sonuna kadar direndiler ve bu iki ismin partiye girmesini ya da resmen üye olmaksızın partide etken olmasını önlediler.

Bu durumda hem Kıvılcımlı hem de Belli, Kemalist gelenekten gelen asker ve sivil aydınların yapması muhtemel hükümet darbesini kolladılar. Yön Hareketi'nin bazı liderlerinin yaptığı gibi böylesi bir darbenin hazırlıkları içinde yer almamış olsalar bile, amaçları olası darbeye sosyalizan bir yön kazandırmak ve böylelikle açılan yolu sonuna kadar götürebilmek için çabalamaktı. Umdukları sonuç, Kemalist asker ve sivil aydınlarla belirli bir aşamaya kadar ittifak yaptıktan sonra, sonuna kadar götürecekleri devrimin yön vericileri olmaıktı.

Kadere bakın ki, ikisi de 12 Mart 1971'deki askeri müdahalenin ardından ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Kıvılcımlı Türkiye'den ayrıldıktan sonra 11 Ekim 1971'de yurdundan uzakta dramatik bir biçimde öldü. Mihri Belli ise, ancak 12 Mart'ın baskı dönemi gevşedikten sonra Türkiye'ye dönebildi. 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye Emekçi Partisi'ni kurduysa da, bu dönemde eski etki gücünü kaybetti.

- Türkiye İşçi Partisi

13 Şubat 1961'de bazı sendikacılar tarafından kurulan ve 12 Mart 1971'deki askeri darbenin ardından kapatılan TİP, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye Sosyalist Hareketi'nin en çok toplumsallaşabilmiş, parlamentoda grup kurmayı başarabilmiş

yegâne partisiydi. TİP, başlangıçta sosyalist bir parti olarak kurulmadı. Partinin sosyalistleşme süreci kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra Mehmet Ali Aybar adlı şöhretli bir sosyalistin partinin başına getirilmesiyle başladı (Aren, 1993: 33-34; Eroğul, 2002: 201). Aybar, TİP Genel Başkanı olduktan sonra Sadun Aren ve Behice Boran gibi birçok sosyalist aydının partiye katılmasını sağladı. Bu aydınlar, eski TKP geleneğinden tümüyle koparak Türkiye’de yepyeni bir sosyalist akım oluşturmayı hedeflediler. Amaçları SSCB ya da başka bir ülkenin komünist partisine tabi olmadan, Marksist düşüncenin görüş açılarıyla Türkiye’nin kendine özgülüklerini bulmak ve böylelikle ülke gerçeklerine uygun bir sosyalizm modeli yaratmaktır.

Bununla beraber, TİP’in ilk yıllarında geliştirdiği siyasal söylem, Yön Hareketi’ninkinden çok farklı değildi.²² TİP, kapitalist olmayan yoldan kalkınmayı savunan bir programa sahipti ve söyleminin merkezine antiemperyalizmi yerleştirmişti. Bunda, az gelişmiş ülkelerinin çoğundaki sosyalist hareketlerin sosyalizmi emperyalizmden koparak kapitalist olmayan yoldan kalkınma tekniği olarak kavramalarının yarattığı genel havanın da etkisi vardı. Yine de TİP, Türkiye’de kapitalizmin aşılmasının asker ve sivil aydınların değil emekçi sınıfların kendi eseri olabileceğini en başından beri durmaksızın vurguladı. TİP’in önemli kuramcıları, aşamalı bir devrim fikrinin Türkiye için geçerli olmadığını düşünüyorlardı. Bu aydınlar göre, Türkiye’nin gündemindeki devrim, sosyalist bir devrimdi. Türkiye’de gelişen kapitalizm ve işçi sınıfının bunu mümkün kıldığını saptıyorlardı. Devrimin öncüsü olan işçi sınıfı, kendi iktidarı altında demokratik ve sosyalist görevleri kesintisizce yerine getirebilirdi (Boran, 1963). Bununla beraber, TİP liderleri de Kemalizmi sosyalizme eklemekten geri kalmadılar. Çünkü, bir yandan Kemal Atatürk’ün prestijinden yararlanmak ve devlet katında meşruiyet kazanmak istiyorlardı. Bir yandan da onun kurduğu cumhuriyetin çocuklarıydılar ve onu sosyalist bir cumhuriyet yapmayı kendilerine görev biliyorlardı.

TİP’in en önemli liderleri arasında yer alan sosyalistlerin yazılarında Kemalizmin sol düşünce içinde sayılması gerektiği, Kemalist ilkelerin tutarlı bir uygulamasının zorunlu olarak sosyalizme götüreceğine ilişkin fikirler öne sürülmüştü. Örneğin TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının savundukları görüşler ve izledikleri politika bakımından “solcu” olduklarını yazmıştı (1988: 137-138). TİP’in önde gelen kuramcılarından Behice Boran, Kemalist ilkelerin mantıksal ve zorunlu sonucunun sosyalizm olduğunu ileri sürmüş ve Kemalizmin ilkelerini “sosyalizmin habercileri” olarak tanımlamıştı (1962). TİP’in Programı, Büyük Millet Meclisi’nin antiemperyalist ve antikapitalist vurgular içeren 21 Ekim 1920 tarihli beyannamesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın kapitalizme ve emperyalizme karşı halkçılığı savunan sözleriyle başlatılmıştı (TİP, 1964: 9-11). TİP Programı, genel amacını “Türkiye’nin mümkün olan en büyük hızla, demokratik düzen, sosyal adalet ve bağımsızlık içinde gelişip ilerlemesi” olarak tanımla-

²² Bu nokta, TİP’in en önemli kuramcılarından birisi olan Behice Boran tarafından da vurgulanmıştır (1970: 255-256)

miş (TİP, 1964: 19) ve bu genel amaçla Kemalizmin genel amacının bir ve aynı olduğunu savunmuştu.

TİP Programı, bu genel amaca ulaşmanın yollarını da Kemalist ilkelerin yeniden tanımlanmasına dayanarak açıklamıştı. Programa göre devletçilik ilkesi “emekçi halkın yürütümüne doğrudan doğruya katılıp denetlediği emekten yana planlı bir devletçilik” olarak yorumlanmalıydı. Halk kavramı “işçi sınıfından, köylülerden, zanaatkarlardan, küçük esnaftan, memur ve üreticilerden, toplumcu aydınlardan, Atatürkçü gençlerden kurulu” emekçiler olarak tarif edilmeli; halkçılık ilkesi “emekçi halkı toplumun itici, yönetici ve düzenleyici kuvveti olarak tanıyıp toplum düzeninin buna göre kurulmasının imkânlarını hazırlamak” olarak kavranmalıydı. Devrimcilik olarak tanımlanan inkılâpçılık ilkesinin yeni anlamı “geri kalmış bir toplumu ileri bir toplum haline getirmek ve ileri toplumları daha çok ilerletmek için, bilim ışığında, köklü reformlar yapmak”, “bunun için de gerici ve tutucu ekonomik, sosyal ve politik ilişkileri değiştirmek” olmalıydı. Milliyetçilik ilkesi, iki yönden ele alınmalıydı: Birincisi, tüm milletlerin özgürlük ve kardeşçe dayanışma içinde yaşamalarını esas almak. İkincisi, Türkiye Cumhuriyeti’ne yurttaşlık bağı ile bağlı herkesi Türk sayarak yurttaşlar arasında din, dil, ırk, mezhep ayrımı ve eşitsizlik görmemek. Son olarak lâiklik ilkesi gerici ile mücadelenin din ile mücadele olarak görülmecek şekilde düşünülmeliydi. Lâiklik, devleti din temellerine dayanan geri bir toplumun çağdaş uygarlığa ulaşmak için gerekli düşünce ve hukuk sistemine kavuşamayacağı gerçeğinin bilinci anlamına gelmeliydi (TİP, 1964: 70-81).

Burada, TİP ile ilgili bir noktayı vurgulamak, Türkiye’de Kemalizm ile sosyalizm ilişkileri tartışması bakımından anlamlı olacaktır. TİP, 1965 yılının ortalarına kadar antiemperyalizm ve kalkınma vurgularıyla aşamalı devrimi savunan sosyalistler ve sol Kemalistler ile siyaseten çok benzeşiyordu. Bu parti, 1965’te parlamentoya girdikten sonra söylemindeki işçi sınıfı vurgusunu merkeze doğru çekmeye başladı. Antiemperyalist mücadele ile antikapitalist mücadelenin bir ve aynı şey olduğunu savundu. Süreç içinde de bağımsız bir sosyalist program oluşturdu. TİP, Türkiye’yi Marksist bir sınıf perspektifiyle çözümledikçe aşamalı devrim kuramcıları ve sol Kemalistler tarafından şiddetle eleştirildi ve zamanla Kemalizm ile kurduğu olumlu ilişkileri iyice gevşetti. TİP, 1966 yılına kadar dönemin koşulları gereği resmi belgelerinde sosyalizme yer vermemişti. Fakat Kemalizm ya da Atatürkçülük partinin hem belgelerinde hem de liderlerinin söylevlerinde olumlu göndermeler yapılan bir kavram olarak çokça yer alıyordu. 1966’dan sonra durum tersine dönmeye başladı. TİP işçi sınıfı vurgusunu, antiemperyalizm ile antikapitalizmi bir ve aynı olarak kavrama perspektifini geliştirdikçe sosyalizm merkeze doğru ilerledi ve temel kavram oldu; Kemalizm ise giderek söylemin çeperlerine doğru taşındı ve silikleşti. TİP’in 1970’teki aldığı kongre kararları, bu durumu belgeler (*Emek*, 1970).

- *Radikal devrimci örgütler: THKO, THKP-C ve TLKKO*

Kemalizm ile sosyalizm arasında pozitif bir ilişki kurma girişimleri, önce TİP ve MDD içinde yer aldıktan sonra bunlardan bağımsızlaşarak kendi örgütlerini kuran radikal devrimci hareketlerde sürekliliğini korudu.

Bu radikal devrimci hareketlerden biri Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) idi. THKO, önce TİP içinde yer almış, sonra Mihri Belli etrafında toplanmış ve nihayet bunlardan koptuktan sonra gerilla hareketine yönelmiş olan 1968 devrimci gençlik hareketinin bazı önderleri tarafından kurulmuştu. Örgüt, çoğu zaman liderlerinden Deniz Gezmiş'in adıyla anılır. THKO'dan geriye Türkiye üzerine yapılmış çözümlemeler ve kuramsal metinler kalmadı. Çünkü bu örgüt için önemli olan, antiemperyalist silahlı eylemlerle halkı cesaretlendirmek ve onları harekete geçirmektir. THKO'nun temel tezlerini açıklayan en önemli belge, 12 Mart 1971'de yapılan askeri darbenin ardından tutuklanan ve bazıları idam edilen liderlerinin mahkemede yaptığı savunmadır. Bu savunmada öne sürülen görüşlerde, Doğan Avcıoğlu'nun fikirlerinin etkisi yoğun bir biçimde hissedilir.

THKO liderleri, yukarıda üzerinde durduğumuz doğrusal tarih kavrayışının bir sonucu olan iki aşamalı devrim stratejisini benimsemişlerdi. Savunmalarında belirttikleri gibi, onlar için öncelikli olan ABD emperyalizminin yurttan kovulmasıydı. "Türkiye'nin kalkınması için tek ve zorunlu şart ABD'nin yurttan atılmasıdır" diyorlardı (Çelenk, 2008: 549, 553-554). THKO liderleri, zaferle sonuçlandırmak için canlarını verdikleri antiemperyalist devrim ile Mustafa Kemal önderliğindeki milli mücadele arasında bir süreklilik kuruyorlardı. Öyle ki, THKO liderleri, mahkemedeki savunmalarında kendilerini "Atatürk'ün emanetçileri" olarak tanımlıyor ve "Mustafa Kemal'i kendimize silah arkadaşı olarak kabul ediyoruz" diyorlardı (Çelenk, 2008: 346, 359). Görünen oydu ki, THKO açısından sosyalizm, antiemperyalist mücadele kazanıldıktan sonra gündeme gelmesi gereken bir hedefti. Ondan önce Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı devrimi tamamlamak, Türkiye'yi kalkındırmak gerektiğine inanıyorlardı. Bu bakımdan sosyalistlikleri ile Kemalistlikleri arasında kendilerince uygun ve neredeyse doğal bir ilişki kurmuşlardı.

1960'lı yılların radikal devrimci hareketlerinden bir diğeri, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Cephesi (THKP-C) idi. THKP-C'nin liderleri de önce TİP içinde yer aldıktan sonra Mihri Belli'nin yanına geçmiş gençlik önderleriydi. THKP-C'nin adı genellikle en önemli önderi olan Mahir Çayan'ın adıyla anılır. Mahir Çayan'ın yazılarında Kemalizme çokça olumlu gönderme bulunur. Çayan, kendilerinin Kemalizmin gerçek mirasçıları olduğunu yazıyordu. Çünkü ona göre, emperyalizmin tutarlı karşıtları sosyalistlerdi ve Kemalizmin özü de antiemperyalizmdi (Çayan, 1992: 121).

Çayan'ın bu yaklaşımı, THKP-C'nin genel perspektifine yansımıştı. THKP-C, sosyalizmi tarihin zorunlu evrelerinden biri olarak kavriyordu. Bu

nedenle, az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin sosyalizme ulaşabilmesi için önce milli, sonra sosyalist olan iki aşamalı bir devrim öngörmüştü. Birinci aşamanın tarihsel görevleri, antifeodal ve antiemperyalist görevlerdi. Kemalizm bu görevleri yerine getirmek için ilk adımları atan tarihsel bir hareket olduğu için, THKP-C kendisi ile Kemalizm arasında bir devamlılık görüyor, hatta kendisini “gerçek Atatürkçü” bir akım olarak tanımlıyordu. THKP-C'nin temel belgelerinden birinde, bu konuyla ilgili olarak şöyle denmiştir: “Kemalizm, sosyalizmin öngördüğü antiemperyalist ve antifeodal tavır alışı, biziatihi içinde taşımaktadır. Bir başka deyişle antiemperyalist, antifeodal ve antikapitalist bir ideolojidir. Bu nedenle ülkemizde sosyalistler, gerçek anlamda Atatürkçü bir tutum içindedirler” (THKP-C, 2001:131).

Sosyalist solda Kemalizmden ilk radikal kopuş 12 Mart 1971'de yapılan askeri müdahalenin hemen sonrasında gerçekleşti. 1972 yılında Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu'nun (TİKKO) kuruluşuna önderlik eden İbrahim Kaypakkaya, 27 Mayıs sonrasında Kemalizme yapılan ne kadar olumlu gönderme varsa hepsini tersine çevirdi. Bunda, Kemalist asker ve sivil aydınların ilerici ve sosyalizme açık olduğuna ilişkin inancın, 12 Mart Darbesi ile birlikte sarsılmış olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü, 12 Mart Askeri Darbesi'nin başlıca amaçlarından biri, sosyalistlerin önderlik ettiği toplumsal hareketleri durdurmaktı. Kemalist olduğuna ve sosyalizme sempatiyle yaklaştığına inanılan asker ve sivil aydınlar, 12 Mart Askeri Darbesi'nin ardından Türkiye'deki sosyalistlerin çoğunu tutukladılar, büyük bölümüne işkence yaptılar ve bazılarını da idam ettiler.²³ 1974 yılına kadar kaçak bir şekilde dağlarda mücadelesini sürdüren ve sonunda yakalanıp işkence edilerek öldürülen Kaypakkaya, 12 Mart'ın acı tecrübesinin etkisiyle Kemalizme atfedilen ilerici ya da solcu özelliklerin hayli tartışmalı olduğunu gördü ve Kemalizmi aşırı bir tepkiyle eleştirdi. Kaypakkaya'ya göre Kemalizm hiçbir biçimde sosyalist düşünceyle ilişkilendirilemezdi; o “askeri bir faşist diktatörlük” ideolojisiydi (Kaypakkaya, 2004: 212). Kaypakkaya'nın, Kemalizmin tarihsel ve ideolojik düzeylerdeki Marksist temelli kuramsal bir eleştirisi olmaktan ziyade, solun Kemalizmden tümden kıpması için yapılmış şedit bir ilk çağırısı andırıyordu.

23 12 Mart 1971'deki askeri darbe Türkiye Sosyalist Hareketi'nin Kemalizmden bağımsızlaşması için tarihsel bir dönemeçti. Bununla beraber, bazı sosyalistleri Kemalizme daha çok yakınlıştıran bir rolü de oldu. Doğu Perinçek bu konuda ilk akla gelen örnektir. Günümüz Türkiye'sinin ulusalcı sol akımının liderlerinden ve Ergenekon adlı davanın sanıklarından birisi olan Perinçek, 1960'lı yıllar devrimci gençlik hareketine damga vuran Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun başkanlığını yaptı ve bir grup genç Marksist entelektüelle birlikte *Proleter Devrimci Aydınlik* adlı Marksist bir dergi çıkardı. Sonrasında Maoocu görüşleri benimseyen Perinçek, Türkiye İhtilalcı İşçi Köylü Partisi (TİİKP) adlı bir parti kurdu. Perinçek, 1970'li yılların ortalarından itibaren sosyalizmden çok Kemalizme vurgu yaptı ve Atatürk'e aşkın anlamlar yükledi (Perinçek, 1979). Perinçek, günümüzde sosyalist kimliğinden sıyrılmış milliyetçi (ya da ulusalcı) bir Kemalist olarak politik hayatını sürdürmektedir.

Sonuç

1970’li yıllarda toplumsal temelini epeyce genişleten Sosyalist Hareket, özellikle 12 Eylül 1980’de Kemalizm adına yapılan askeri darbeyle ezildikten sonra Kemalizmle kuramsal, tarihsel ve ideolojik düzeylerde yüzleşmeye yöneldi.²⁴ Bu süreç hâlâ tamamlanabilmiş değil. Türkiye’de geçmişte sosyalist bir söylem kullanan bazı akımlar, sosyalizmi bırakarak tamamen Kemalizme yönelmiş durumda. Bunda, reel sosyalizmin 1990’lardaki çöküşünün ve küreselleşme sürecinin etkisi büyük. Bu akımlar, küreselleşme sürecinde ulus devletin savunulması ve bağımsızlığa vurgu yapılması anlamında Kemalizme yakın duruyorlar. Kemalizme, solcu ya da ilerici özellikler atfeden bazı sosyalist akımlar ise kendilerini bir işçi sınıfı hareketi olarak kuramadıkları için Kemalizm ile Marksist bir açıdan tam olarak yüzleşemedi. Türkiye’de İslamcı olarak tanımlanan bir hükümetin iktidarda bulunması, bazı sosyalist akımları açık ya da örtük bir biçimde modern ve seküler bir yaşamın temsilcisi oldukları gerekçesiyle Kemalist güçleri desteklemeye itiyor. Bir kısım eski ve yeni sosyalistler, ulusalcı Kemalist güçlerin oluşturdukları “Ergenekon” adı verilen ve İslamcı olarak tanımlanan hükümeti devirmeye yöneldiği iddia edilen örgütlenmenin içinde yer alabiliyor ya da bu örgütlenmeyi belirli düzeylerde destekleyebiliyor. Buna karşılık günümüzde Kemalist düşünceyle bağlarını tümenden kopararak Türkiye’deki gelişmeleri tamamıyla sınıfsal bir perspektifle çözümleyen sosyalist düşünür ve akımlar da kendilerini açıkça ortaya koyuyor.

Bu makalede Türkiye’de Kemalizm ile sosyalizm arasındaki ilişkilerin ilk yarım yüzyıllık ilişkisini çözümlemeyi denedim. Kemalistler, ancak tarihsel şartların zorunlu kıldığı dönemlerde sosyalizme yakınladılar ya da sempati duydular. Bunun dışında ise sosyalist fikirlerin yayılmasını engelledikleri gibi sosyalist hareketleri de baskı altına aldılar. Kemalizmin yaratmak istediği modernleşme, kalkınma, yüksek bir kültüre erişme gibi ülkelerin gerçek anlamı en nihayetinde devlet desteğiyle bir burjuvazi ve kapitalizm yaratılmasıydı. Kemalistler bu genel amaçlarını iyi biliyor ve buna uygun hareket ediyorlardı. Geliştirmek istedikleri burjuvazi ve kapitalizm ile sınıf çelişkilerini ve mücadelesini esas alan Marksist sosyalizmin bağdaşamaya çağından genellikle emindiler. Bazı zorunlu haller dışında sosyalist harekete karşı geliştirdikleri katı tutum bundandı.

Sosyalistler ise ilginç bir şekilde, Kemalizmin yaratmak istediği yeni Türkiye’nin kendi tarihsel rollerinin mekânı olacağını düşündüler. Kemalizmin antikapitalist olmayan antiemperyalizmine aşkın anlamlar yüklediler. Bu ilişki biçiminin Türkiye Sosyalist Hareketi bakımından bazı önemli sonuçları oldu. Sosyalist Hareket, Kemalizme atfettiği olumlu roller ve anlamlar nedeniyle Kemalizmin tasavvur etti-

24 Türkiye’nin önde gelen sosyalist ve Marksist aydınlarının Kemalizme ilişkin eleştirel çözümlemelerinin toplu olarak bir arada bulunduğu önemli bir kaynak için bkz. (Cinimre ve Çakır, 1991).

ği dünyanın karşısına başka bir toplum seçeneği ile çıkamadı. Sosyalistler, Kemalizmin modern bir Türk devleti kurma amacının gerçekleşmesinin kendi amaçlarına ulaşmada önemli bir merhale olacağını düşündüler. Kendi projelerini Kemalizmin diliyle anlatmayı denediklerinde ise sosyalist düşünceden önemli tavizler verdiler ve kendilerini bağımsız bir düşünce ve hareket olarak ortaya koyamadılar. Kemalist modernleşme projesi karşısında alternatif bir program inşa edemediler. Kendilerini bir sınıf hareketi olarak kuramadıkları için ideolojilerini Kemalizmin içinden türettiler. Sosyalistler, 1971’de Kemalistlerden ağır bir darbe yedikten sonra Kemalizm ile yüzleşmeyi, onun toplum projesine karşı alternatif bir toplum projesi geliştirmeyi düşünebildiler. Bu süreç hayli uzun sürdü. Sosyalistler, ancak yirminci yüzyılın sonlarında Kemalizmi Marksist açıdan çözümleyip yerli yerine oturtmaya başladılar.■

Kaynaklar

Adivar, Halide Edip (1962) *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Çan.

Ahmad, Feroz (1993) *The Making of Modern Turkey*, London and New York: Routledge [*Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 1995, İstanbul: Sarmal].

Ahmad, Feroz (2003) *Turkey: The Quest for Identity*, Oxford: Oneworld.

Ahmad, Feroz (2008) *From Empire to Republic: Essays on The Late Ottoman Empire and Modern Turkey Volume: 1*, İstanbul: Bilgi University Press.

Akal, Emel (2006) *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: TÜSTAV.

Akyol, Taha (2008) *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul: Doğan Kitap.

Aren, Sadun (1993) *TİP Olayı: 1961-1971*, İstanbul: Cem.

Atatürk, Mustafa Kemal (1997) *Söylev ve Demeçler III*, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atay, Fahri Rifki (1966) *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul: Baha.

Atılcan, Gökhan (2000) *Sadun Aren ile Görüşme*, Ankara, 11 Ekim.

Atılcan, Gökhan (2007) “Mihri Belli”, Murat Gültekinil (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 8: Sol*, içinde İstanbul: İletişim, 548-570.

Atılcan, Gökhan (2007) *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi*, Kuramcı, İstanbul: Yordam.

Atılcan, Gökhan (2008) *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*, İstanbul: Yordam.

Avcıoğlu, Doğan (1962a) “Niçin Sosyalizm?”, *Yön*, 7: 3.

Avcıoğlu, Doğan (1962b) “Arayış”, *Yön*, 12: 3.

Avcıoğlu, Doğan (1962c) “Sosyalizm Anlayışımız”, *Yön*, 36: 3.

Avcıoğlu, Doğan (1962d) “Kaynağa Dönüş”, *Yön*, 47: 3.

Avcıoğlu, Doğan (1965) “Azgelişmiş Ülkelerde Antiemperyalist Mücadele... Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu”, *Yön*, 111: 7-8.

Avcıoğlu, Doğan (1968) *Türkiye’nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, Ankara: Bilgi.

Avcıoğlu, Doğan (1976) *Mili Kurtuluş Tarihi: 1838den 1995’e, Cilt: II*, İstanbul: Tekin.

Aybar, Mehmet Ali (1988) *Türkiye İşçi Partisi Tarihi Cilt: I*, İstanbul: BDS.

- Aybar, Mehmet Ali (2002) *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, İstanbul: İletişim.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1968) *İnkılâp ve Kadro*, Ankara: Bilgi.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1976) *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2007) "Aydemir'in Mektubu 2", Sinan Dervişoğlu (ed.), *1926-1927 TKP MK Tutanakları: Büyük Kırılma* içinde, İstanbul: TÜSTAV, 156-160.
- Aziz, Rüstern (2009) *Mustafa Suphi'ler*, İstanbul: Sosyal Tarih.
- Belli, Mihri (1970) *Yazılar*, Ankara: Sol.
- Beriş, Hamit Emrah (2005) "Kemalist-Liberal Sentez Çabası: *Forum Dergisi*" Murat Yılmaz (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 7: Liberalizm* içinde, İstanbul: İletişim, 530-540.
- Berkes, Niyazi (1998) *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst&Company.
- Bora, Tanıl ve Yüksel Taşkın (2001) "Sağ Kemalizm", Ahmet İnsel (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt. 2: Kemalizm* içinde, İstanbul: İletişim, 529-545.
- Boran, Behice (1962) "Atatürkçülere Çağrı", *Vatan*, 29 Ekim.
- Boran, Behice (1963) "Kestirme Yol Yoktur", *Sosyal Adalet*, 11: 3.
- Boran, Behice (1970) *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Tekin.
- Carr, Edward Hallett (1953) *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, London: MacMillan.
- Cinemre, Levent ve Ruşen Çakır (1991) *Sol Kemalizme Bakıyor*, İstanbul: Metis.
- Çayan, Mahir (1992) *Bütün Yazılar*, İstanbul: Atılım.
- Çelenk, Halit (2008) *THKO Davası*, İstanbul: '68'liler Birliği Vakfı Yayınları.
- Çulhaoğlu, Metin (2001) "The History of the Socialist-Communist Movement in Turkey by Four Major Indicators", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (ed.), *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey* içinde, New York: Nova, 171-193.
- Çulhaoğlu, Metin (2002) *Doğruda Durmanın Felsefesi, Seçme Yazılar 1970-2000*, İstanbul: YGS.
- Deymer, Şefik Hüsnü (2007a) "Şefik Hüsnü'nün Şevket Süreyya'ya Cevabı", Sinan Dervişoğlu (ed.) *1926-1927 TKP MK Tutanakları: Büyük Kırılma* içinde, İstanbul: TÜSTAV, 189-198.
- Deymer, Şefik Hüsnü (2007b) "Kemalizmin Tekamülü: Milli İnkılabtan Burjuva Diktatörlüğüne", Sinan Dervişoğlu (ed.), *1926-1927 TKP MK Tutanakları: Büyük Kırılma*, içinde, İstanbul: TÜSTAV, 321-328.
- Dore, Elizabeth (2003) "Understanding Capitalism in the Third World", in Alfredo Saad-Filho (ed.), *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction* içinde, London: Pluto Press, 164-174.
- Emek (1970) "Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongre Kararları", *Emek*, 7: 1-8.
- Eliçin, Emin Türk (1996) *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul: Sarmal.
- Eroğul, Cem (1998) *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge.
- Eroğul, Cem (2002) "TİP Sorunsalı", Ahmet Alpay Dikmen (ed.), *Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme* içinde, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 201-206.
- Eroğul, Cem (2009) "Atatürkçülükle Sosyalizmi Birleştirme Denemesi: Yön-Devrim Hareketi", *Cumhuriyet Kitap*, Sayı 994, 5 Mart: 8.
- Gezmiş, Deniz (1988) "Deniz Gezmiş'in Babasına Mektubu", Ertuğrul Kürkçü (ed.), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi Cilt: 7* içinde, İstanbul: İletişim, 512.
- Gökay, Bülent (2006) *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, İstanbul: Agora.
- Gürkan, Uluç (1998) "Solun Evrensel İlkelerine Bağlıydı", *Cumhuriyet*, 8 Kasım.

- Harris, George S. (1967) *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford: Stanford University Press.
- İleri, Rasih Nuri (1995) *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul: Sarmal.
- Karabekir, Kâzım [1975] *İstiklal Harbimiz*, Cilt: 1, İstanbul: Emre.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1984) *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim.
- Kaypakaya, İbrahim (2004) *Seçme Yazılar*, İstanbul: Umut.
- Kıvılcımlı, Hikmet (1992) *Yol I: Genel Düşünceler, Yakın Tarihten Birkaç Madde, Partide Konaklar ve Konuklar, Parti ve Fraksiyon*, İstanbul: Bibliotek.
- Kıvılcımlı, Hikmet (2007) *Kuvayimilliyeciliğimiz ve İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz*, İstanbul: Sosyal İnsan.
- Kıvılcımlı, Hikmet (2008) *Anayasa (Teklifi)*, İstanbul: Sosyal İnsan.
- Küçük, Yalçın (1997) *Aydın Üzerine Tezler 5*, İstanbul: Tekin.
- Kürkçü, Ertuğrul (1988) "Mustafa Kemal, İmge ve Gerçek", Ertuğrul Kürkçü (ed.), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* Cilt: 6 içinde, İstanbul: İletişim, 1902-1903.
- Kürkçü, Ertuğrul (1998) "16 Kelime", *Radikal İki*, 15 Kasım.
- Larain, Jorge (1989) *Theories of Development*, Cambridge: Polity Press.
- Lenin, V. I. (2000) *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, New Delhi: Left Word.
- Lewis, Bernard (2002) *The Emergence of Modern Turkey*, New York and Oxford: Oxford University Press [*Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, 1999, Ankara, Türk Tarih Kurumu].
- Nesin, Aziz (1970) "Kemalist Devrim İdeolojisi' ve Bu Kuşağın Trajedisi", *Ant*, 171: 10-11.
- Oran, Baskın (1997) *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara: Bilgi.
- Perinçek, Doğu (1979) *Kemalist Devrim*, İstanbul: Aydınlık.
- Samim, Ahmet (1981) "The Tragedy of The Turkish Left", *New Left Review*, 126: 65-85.
- Saraçoğlu, Cenk (2009) "Yön Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Bir Arayış", *Virgöl*, 129: 58-59.
- Sargın, Nihat (2001) *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler 1*, İstanbul: Felis.
- Sezgin, Ömür (1978) "Kadro Hareketi", Cem Alpar (ed.), *Kadro 1932 Cilt: 1* içinde, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 11-20.
- Şemsutdinov, A. ve Y.A. Bagriov (1979) *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, A. Hasanoğlu (çev.), İstanbul: Bilim.
- Şemsutdinov, A. M. (1999) *Mondros'tan Lozan'a: Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Atol Behramoğlu (çev.), İstanbul: Doğan Kitap.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2003) *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- THKP-C (2001) *Savunma*, İstanbul: '68'liler Birliği Vakfı.
- Timur, Taner (1997) *Türk Devrimine Sonrası*, Ankara: İmge.
- Tör, Vedat Nedim (1980) *Kemalizmin Dramı: Yorumlar, Denemeler, Çizgiler*, İstanbul: Çağdaş.
- Tunçay, Mete (1981) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt.
- Tunçay, Mete (2000) *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*, İstanbul: BDS.
- Türkeş, Mustafa (1999) *Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım*, Ankara: İmge.
- Türkiye İşçi Partisi (1964) *Türkiye İşçi Partisi Programı*, İstanbul: Esra
- TÜSTAV (2000) *Vedat Türkali ile Güven Üzerine, Desantralizasyon Belgeleri*, İstanbul: TÜSTAV.

TÜSTAV (2004) *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, İstanbul: TÜSTAV.

TÜSTAV (2007) *1926-1927 TKP MK Tutanakları: Büyük Kırılma*, İstanbul: TÜSTAV.

Wood, Ellen Meiksins (1998) *The Retreat from Class: A New 'True' Socialism*, London and New York: Verso [*Sınıftan Kaçış: Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*, çev. Şükrü Alpagut, 2006, İstanbul, Yordam].

Yavuz, M. Hakan (2005) "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", Yasin Aktay (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Vol. 6* içinde, İstanbul: İletişim, 591-603.

Yön (1961) "Bildiri", *Yön*, 1: 12-13.

Yeğen, Mesut (2002) "Kemalizm ve Hegemonya?", Ahmet İnsel (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2* içinde, İstanbul: İletişim, 56-74.

Zürcher, Erik Jan (1993) *Turkey: A Modern History*, London and New York: I. B. Taurish [*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 1999, İstanbul: İletişim].

Ergenekon Davaları ve Solun Tutumu Üzerine Bazı Gözlem ve Değıniler

Mustafa Bayram Mısır

Giriş

Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetleri döneminde derinleşen burjuva siyasal güçler arasındaki kamplaşma, Ergenekon Davaları’nı da kendine konu edinerek sürüyor. Bir siyasal kamplaşmaya konu olan ve henüz sonuçlanmamış ucu açık bir soruşturma ve ondan doğan davalar dizisini yazı konusu yapmak güç bir iş olsa da, sosyalist solun bu davalar karşısındaki tutumunu görünür kılmaya ihtiyacı ortada duruyordu. *Birikim* dergisinde yayınlanan “Solculuğu İnkâr Suretiyle Feci Şekilde Can Verdi...” (2009) başlıklı yazısında, bu kamplaşmanın sol içindeki taraflarından Ümit Kıvanç’ın, sosyalist sola suç ortaklığı etmediğı suçları da yıkmaya çalıştığını görünce, bu yazıya yanıt vermek değil ama sosyalist solun değerlendirmelerini farklılıkları içinde aktararak bu suçlamaları hak etmediğini görünür kılmak istedim.

AKP’nin yürüttüğü *pasif devrim süreci* üzerine hazırladığı çalışma yıl içinde kitaplaşan Cihan Tuğal (2009), *New Left Review*’de yayınlanan “NATO’nun İslamcıları” adlı makalesinde, “Ordudaki aşırı laik milliyetçi kümelenme ile polis saflarındaki dindar muhafazakâr yapılanma, sivil nüfusun yanı sıra güvenlik güçleri arasında da düşük seviyeli komplo savaşları başlama ihtimalini gösterir” (2007: 121) tespitinde bulunuyordu. Bugünden bakıldığında, sadece “düşük seviyeli” ve “savaş” nitelendirmelerinde yanıldığı söylenebilir; zira süreç, Ergenekon Davaları ile düşük değil yüksek seviyede ve savaş biçiminde değil, “ordudaki aşırı laik milliyetçi kümelenme”nin tasfiyesi biçiminde gelişti ve gelişmeye devam ediyor.

Bu devam eden hengâme içinde, başka deyişle, bitmemiş/tamamlanmamış politik bir süreç üzerine yazılan *politik* bir yazının o sürecin sadece analizi değil parçası olduğu hakikatini geçersiz kıldığını ileri süremem. *BirGün* gazetesinin “Yiyin Birbirinizi” manşeti ile ok yaydan bir kez çıktı ve ben dâhil solda duran herkes bir “pozisyon” aldı. Sosyalist solun Ergenekon Davaları üzerinden yapılan tartışmalarda geliştirdiği tutum, genel olarak bir sınıf mücadelesi analizi üzerinde yükseldiği için yöntemsel olarak ortaklaşsa da, sınıf mücadelesinin özgül okumalarının analizlerde ve taktik yönelimlerde bazı farklılıkları açığa çıkardığı söylenebilir (Erdem, 2008; Güler, 2008; Kürkçü, 2008; Kürkçügil, 2008; Müftüoğlu, 2008a ve 2008b; Savran, 2008; Sayın, 2008; Yurtsever, 2008). Bu yazının esas muradı bu pozisyonları ve farklılaşmaları görünür kılmaktır. Bunu yapabilmek için öncelikle ve sabrınızı zorlayarak Ergenekon Davaları üzerine çoğu bilinen ve kolaylıkla ulaşılabilecek bazı bilgileri aktarmak istiyorum.

Bu yazı, bu nedenle üç ana bölümden oluşuyor: *Ergenekon Davaları, Solda Bölünme ve Ergenekon Davalarına Karşı Sosyalist Tavrı*.

1. Ergenekon Davaları

a. Kısa Tarih

19 Ocak 2007 günü Hrant Dink’in katli toplumda haklı bir infial yaratmakla kalmamış, bu cinayet dışındaki bazı cinayetlerin de kontrgerilla ya da popüler adlandırılmasıyla “derin devlet” tarafından işlendiğine dair yargıyı güçlendirmişti. O günlerde, 2007 Şubat’ında, bugün “savcılık” tutumunu benimsemeyen devrimci gençlerin cenazede attığı “katil devlet, hesap verecek!” sloganını ve bu sloganların atılmasını eleştirmek, özcesi, “kapitalist devleti” akla getirmek yerine kültürel düzeyde “milliyetçilik eleştirisi” yapmak liberal solda modaydı. Liberal sol arasında Hrant Dink cinayeti üzerinden Can Dündar’ın Celal Kazdağlı ile birlikte hazırladığı *Ergenekon* (1997) yayını -yazarları dâhil- hatırlayana pek rastlanmadığı gibi, değerlendirmeleri Hrant Dink cinayetinin popüler adlandırılmasıyla “Ergenekon/derin devlet” tarafından işlendiği üzerine değil, milliyetçilik eleştirileri üzerine odaklanıyordu:

Eğer, Hrant’a sıkılan kurşunun tetiği ve barutu örtünmeye bile gerek duymayan pervasızlıkta bir milliyetçilik idi ise; onun artık yeter dercesine patlattığı şey de o milliyetçiliğin her türüyle ve dört koldan on yıllardır gerek bireysel varoluşlarımızı gerekse toplumsal aidiyet halkalarımızı ezici ve törpüleyici bir mengene gibi sıkıştırmasına gösterilen tahammülün, çekilme ve çekinmenin sınırıdır. (Laçiner, 2007:3)

16 Haziran 2007 günü Ümraniye’de bir gecekondu el bombaları bulunmuş ve bir soruşturma başlamıştı. Bu soruşturma ağır aksak ilerliyor olsa da, emekli general Veli Küçük isminde simgelenebilecek “para-militer” çevreleri kapsamaya

başladığı için merakla izleniyordu. Buna rağmen, Ergenekon'un liberal solun aklına düşmesi tam bir yıl sonra gerçekleşecekti (Düzel, 2008; Laçiner, 2008a).¹

15 Mart 2008 günü Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı AKP'nin kapatılması istemi ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Parti kapatma davası Anayasa Mahkemesi'nde görülmeye başlandı. Genel olarak kamuoyunda bu davanın siyasal rejimin geleceğini şekillendireceği düşünülüyordu.²

AKP'ye yönelik kapatma davası sonrasında savcılık soruşturması yavaş yavaş -ilk iddianame nedeniyle Ergenekon olarak adlandırılan- baskınlar silsilesine dönüşmeye, böylece rejimin niteliğine ve geleceğine dair köklü tartışmalarda kapatma davasının rolünü çalmaya başladı. AKP'nin üçüncü hükümeti, Başbakan şahsında, Ergenekon olarak adlandırılan soruşturmanın "savcısı" olduğunu ilan ettiğinde³ aslında Anayasa Mahkemesi'nde bekleyen kapatılma tehdidine karşı siyaset yapıyordu.

Liberal solun aklına gelmesi bile, "Ergenekon" daha önceden hiç düşünülmemiş değildi. Fethullah Gülen cemaatine yakınlığı ile tanınan *Aksiyon* dergisinin 26 Şubat 2007 günü çıkan "Kimin Derin Devleti?" manşetli nüshasının "Kontrgerilla mı Ergenekon mu, Çeteler mi?" başlıklı kapak haberinde "*Türkiye'deki derin devletin içinde bulunan bir grup özerkleşti ve devletin kontrolü dışına çıktı. Bu grup, Türkiye'nin bölüneceği korkusuyla besleniyor ve düşman saydıkları herkesi öldürmeyi haklı görüyor*" deniyordu (Uğur, 2007, abç.).

Aksiyon dergisinin haberinden bir yıl bir ay sonra, 21 Mart 2008 günü tan ağarmaya yakinken, daha sonra Ergenekon'un beşinci dalgası olarak anılacak olan, İlhan Selçuk, Kemal Alemdaroğlu ve Doğu Perinçek'in de aralarında bulunduğu 12 kişinin gözaltına alınması haberi medyaya yansıdığı anda, karşı karşıya olduğumuz "şey" aşağı yukarı belirginleşmişti (Kürkçügil, 2008: 10). Bu gözaltıların ertesi, 22 Mart 2008 günü *BirGün* gazetesi, "Küresel kapitalizmin 'kendine demokrat' aktörü AKP ile devlette yuvalanmış baskı rejimi yanlılarının didişmesinde, şov niteliğinde gözaltılarla yeni bir aşamaya girilmiş oldu..." spotunu kullanarak "Yiyin Birbirinizi" manşetini attı. Rejimin geleceği, sadece Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile değil, Ergenekon olarak bilinen -o tarihte henüz davalar açılmamış olduğundan- soruşturmanın sonuçlarıyla da ilgiliydi.

1 Gazeteci Nedim Şener'in hakkında dava açılmasına neden olan *Hrant Dink Cinayeti ve Istihbarat Yalanları* adlı kitabı (2009) genel olarak kolluk gücünün, dolayısıyla kapitalist devletin süreçteki rolünü gözler önüne seriyor. Genel olarak devrimci Marksistler, Hrant Dink'in katlinden sonra derinini ya da yüzeydekini değil, bizzat kapitalist devleti işaret etmişlerdi (Evren, 2009). Masis Kürkçügil de şöyle yazıyor: "Bu durumda Ergenekon davasıyla ne 'öldürülen Kürt işadamları', ne Şemdinli (zaten geçmiş olsun) davası ne de akla gelebilecek ciddiye alınabilir bir mesele çözülecektir. Hrant Dink davasının gidişatı karanlıklar dünyasında 'laik'çiler ve 'şariatçılar'ın ilişkilerinin sanıldığı kadar düşmanca olmadığını da göstermektedir." (2008: 10)

2 Sürecin belirsizliğini öne çıkaran değerlendirmeler başta da, AKP'nin kapatılmayacağı öngörüsüyle yazılmış analizler de vardır. Örneğin, bkz. (Çeçen, 2008).

3 15 Temmuz 2008 günlü AKP Meclis Grubu toplantısında Recep Tayyip Erdoğan'ın, "...savcı millet adına vardır, iddia makamı millet adına oradadır, biz de millet adına evet hakkı aramanın hakkı savunmanın gayreti içindeyiz, eğer bu anlamda savcılık ise evet savcıyım." dediği, 16 Temmuz 2008 günlü gazetelerin hemen hepsinde yer aldı.

Anayasa Mahkemesi AKP'yi kapatmama kararı aldığında, ilk iddianame henüz açıklanmakla birlikte soruşturma çoktan 6. dalgasına, aralarında Şener Ereygur ve Hurşit Tolon gibi Türk Silahlı Kuvvetleri'nde (TSK) üst düzey komutanlık görevlerinde bulunmuş emekli generallere kadar uzanmış bulunuyordu. Bu yazının yazıldığı 2009 Ekim ayı itibarıyla, Ergenekon soruşturmasında dalgalar 13'e, yazılan iddianameler 3'e, ikinci ve üçüncü iddianame birleştirildiği için davalar 2'ye çıkmıştı.

b. İddianameler

Toplam beş bin sayfayı -ekleriyle yüz binlerce sayfayı- bulan iddianamelerde, neredeyse yakın tarihin tüm siyasi cinayetlerine atıf yapılmakta, Sivas Katliamı, Gazi Katliamı başta olmak üzere kitlesel kırımların ve özellikle Kemalist- aydınlanmacı çizgide yer alan aydınlara yönelen cinayetlerle bu soruşturmanın ilgili olabileceği ima edilmekle yetinilmekte; iki ayrı dava ise sürmektedir.⁴ İddianameler içeriğinde yapılacak kısa bir gezinti sonucunda, 424 el bombası, 57 LAW silahı, 175 tabanca ve başkaca mühimmatın açılan davalarla ilişkilendirildiği; Danıştay Üyesi Mustafa Bilgin'in öldürülmesi, *Cumhuriyet* gazetesinin bombalanması başta olmak üzere bazı tedhiş eylemlerinin davalar kapsamına alındığı, ancak bunlar arasına Hrant Dink'in Katli, Rahip Santoro Cinayeti, Malatya Zirve Yayınevi Katliamı gibi tedhiş eylemlerinin dâhil edilmediği, birleştirme taleplerinin ise her seferinde reddedildiği görülmektedir.

Bu binlerce sayfa içinde, her türden telefon görüşmesine ve belgeye rastlanmakla birlikte, 3 Kasım 1996 günü Susurluk'ta gerçekleşen kaza ile ortaya çıkan bazı ilişkilerle görülmekte olan bu davalar arasında bir bağ olup olmadığına, özellikle 1990-1994 yılları arasında yoğunlaşmış ve daha sonraki yıllarda ise azalarak da olsa devam etmiş olan faili meçhul cinayetlere değinilmemektedir. Halen derdest olan Susurluk yani Mehmet Ağar Davası ile faili meçhuller yani Cemal Temizöz ve Arkadaşları Davası da Ergenekon Davalarıyla birleştirilmemektedir. Bunun nedeni, sonraki iddianamelerde de tekrar edilen Birinci İddianame'nin şu tespitidir:

Derin devlet tanımının aksine olarak ERGENEKON terör örgütünün soruşturma kapsamında elde edilen deliller ve belgelerinden devletin çıkar ve menfaatlerinden çok, kendi ideolojik görüşlerinin hakim olması ve devleti demokratik olmayan yollardan baskı, sindirme ve terör yöntemleri kullanılarak yönetmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca örgüt bu yolda etkin olabilmek ve gizli hakim güç konumunu sürdürebilmek için Türkiye Cumhuriyeti devletin ve türk Milletinin göz bebeği olan Türk Silahlı Kuvvetleri, MİT, Yargı, istihbarat birimleri, Emniyet teşkilatından başka siyasi partilere kadar sızmayı amaç edindikleri görülmektedir.⁵

4 Birinci dava 86 [Danıştay Saldırısı ve Cumhuriyet Gazetesine Atılan Bombalar Dosyası ile birleştirmesi sonucunda 94] sanıklı, birleştirilen üçüncü iddianame ile birlikte ikinci dava 108 sanıklıdır.

5 Birinci İddianame'nin 55. sayfasından aynen aktardığımdan, yazım yanlışları ve cümle bozukluğunu olduğu gibi bırak-tım -y.n.

Bu tespitten anlaşıldığına göre, süren davalar Türkiye Cumhuriyeti adli kapitalist devletin rızası hilafına kendi kurumlarına sızmaya çalışan “özel amaçlara sahip” bir “terör örgütü”yle ilgilidir. Savcılık makamınca, soruşturma Fırat’ın ötesine taşındığında bu baştan “yok sayılan” bağlar görünür olabileceksen, soruşturmanın Fırat’ın ötesine taşınmadığı da sıkça yapılan bir tespittir. Bu tespit haklı olmakla ve -aşağıdan mücadeleler geliştikçe- böyle bir olanak bulunmakla birlikte, yukarıda aktardığımız üzere, daha Ümraniye’de bombalar bulunmadan önce, *Aksiyon* dergisinin 26 Şubat 2007 günü çıkan nüshasının kapak haberinde aynı sınırların, savcılık iddianamesinden önce çizildiğini unutmamak gerekir.

İddianamelerin solla ve toplumsal muhalefetle kurduğu ilişki de ilginçtir. İddianamelerin bulaşmadığı hemen hiçbir köktenci rejim muhalifi, ya da ideolojik olarak yeni hegemonyaya sığmayan, başka deyişle AKP karşıtı olan ya da “Türkçü ve İslamcı” olmayan akım, eğilim, toplumsal hareket ve örgüt yok. Bunların içinde PKK’dan Devrimci Karargah’a, DHKP-C’den MLKP’ye kendisini sol- yurtsever çizgide tanımlayan silahlı örgütler de var; Hizbullah’tan Hizb’ut-Tahrir’e Türkiye özelinde “derin devlet”le ilişkileri ayyuka çıkmış -daha doğrusu kapitalist devletin silahlı bürokrasinin operasyonlarında kullanılmış- kendisini İslamcı çizgide tanımlayan örgütler de var. 12. dalgada, Türkan Saylan, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD), Çağdaş Eğitim Vakfı (ÇEV) gibi eğitim dayanışması örgütleyen kişiler ve dernekler de bu kampanyadan nasibini aldı, 1 Mayıs’ı Taksim’de kutlamak isteyen Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu da.

MHP kökenli hiçbir eğilim ise iddianame kapsamına giremiyor; bu eğilim en son Hrant Dink cinayeti zanlılarının gençlik örgütlerine gidip geldiği merhum Muhsin Yazıcıoğlu’nun temsil ettiği olsa bile. Bu durumda Sünni İslam’ın bazı köktenci tarikatlarının -davanın dokunmadığı hiçbir kesim yokken- iddianame kapsamında anılmamış olduğunu eklemem herhalde ilginç değil de sadece davaya eşlik eden ideolojik ve politik kampanyaya uygun bulunacaktır.

İddianamelerde isnat edilen suçlar çeşitlilik arz etmekteyse de -adam öldürme, silahlı örgüt kurma, cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni ortadan kaldırmaya veya görevlerini yapmasını kısmen veya tamamen engellemeye teşebbüs (darbeye teşebbüs) dâhil yaklaşık elli ayrı isnat vardır-, odaklanılan suç TCK 312 yani “cebir ve şiddet kullanarak *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini* ortadan kaldırmaya veya görevlerini yapmasını kısmen veya tamamen engellemeye teşebbüs” suçudur.

c. Davalar

Bu sınırlar içinde, Ergenekon Davaları, İkinci iddianame ile Üçüncü İddianame tek davada birleştirildiğinden, iki ayrı dava halinde sürmektedir. Her ne kadar süren davalar arasında kesin bir ayırmadan ziyade geçişler varsa da sembolik düzeyde iki ayrı davadan söz edebiliriz.

Davanın ilki, Ergenekon “Terör Örgütü” Davası. Bu dava, para-militer çeteye dönüştükleri görülen bazıları Susurluk Davasında da yargılanarak ceza almış sanıkların da içinde yer aldığı davadır. Bu para-militer çetelerin soruşturmaya konu edilen her türden terör ve tehdit eyleminin cezalandırılması, tarihsel olarak ezilenlerin ve emekçilerin çıkarıdır. Bu dava, Fırat’ın öte yanına taşındığında daha da ileri götürebilecek olan gerçek bir ceza davasıdır. Bu çeteye üyelikle suçlanan sanıkların bir kısmının bazı kamu görevleri ifa etmiş askeri şahıslar olması ve bazı dalgalarda ele geçen mühimmat, bu birinci davanın derinleştirilebileceğine dair iyimser yorumlara, haklı bir gerekçe oluşturuyor.⁶

İkinci dava, Ergenekon “Darbe Teşebbüsü” Davası. Bu dava, 2003-2004 yıllarında bazı kuvvet komutanlarının AKP hükümetine karşı darbe organize etmeye çalışmalarıyla ilgili olup, buna kısaca “T.C. Hükümetine karşı darbe teşebbüsü” davası denilebilir. Teşebbüs içinde olma ihtimali olan bazı kuvvet komutanı şüphelilerle ilgili olarak dosyanın tefrik edildiği hatırd tutulduğunda, bu darbe davasında yargılanan darbe mi yoksa “zihniyetler” mi olduğu kamuoyunda tartışma konusudur. Hatta Ergenekon Davalarında sorgusuz sualsiz bir destekleyici tutumu benimseyerek savunan liberal sol çevreden Ahmet İnsel de, 12. dalga olarak adlandırılan Türkan Saylan, ÇYDD ve ÇEV baskınları sonrası, davaya dair “zihniyet polisliği” eleştirisi yaptı (2009: 3-7). Bu darbe davasının mahiyetinden uzaklaşarak “yasal” Cumhuriyet Mitinglerine katılan bireylere kadar uzatılma istidadı taşıyan bir siyasi ve ideolojik dava hüviyeti kazandığı, özellikle ulusal sol çevrelerde yaygın bir eleştiridir.

Davalarla ilgili, bana göre, gözle görülür başka bir somut durum ise ceza soruşturma usullerinin hak ve özgürlükleri daraltacak şekilde yeniden yorumlanmakta ve uygulanmakta olduğudur.⁷ Davanın “savcısı olma” mertebesinde yandaşları ve onların destekçisi liberal solcular, örneğin Murat Belge, yapılanın, zaten devam edegelen mutlak uygulamaların dava sanıklarına da teşmil edilmesinden ibaret olduğunu ileri sürerek, bu durumu görmezden gelmeyi tercih ediyor.⁸ Görünen gerçek, -dava sanıklarının “darbeci, otoriter, hak ve özgürlüklere kayıtsız vd.” olmalarından bağımsız olarak- bu uygulamalar toplamında dava kapsamında hukuken tarif edilmemiş bir “*olağanüstü hal*” yaratıldığı ve bu uygulamaların tüm soruştur-

6 Ancak, yöre halkının ısrarlı takibi sonucunda zaten süren başka bir Jitem davası kapsamında Binbaşı Cemal Temizöz tutulmuş ve bazı kuyular açılmışsa da hem bu dava hem de Mehmet Açar Davası ile Ergenekon “Terör Örgütü” Davası birleştirilmiyor. Dolayısıyla, geline aşamada ne “bin operasyon” ne de “faili meçhuller” bu Ergenekon “Terör Örgütü” Davasına konu edilmiştir. Mehmet Açar, Susurluk Kazası ile ortaya çıkan “kirliliğe örgütlenmesini”, “bin operasyon yaptık” diyerek savunmuştu.

7 Bu konuda, Ankara Barosu ve İstanbul Barosu onlarca basın açıklaması gerçekleştirmiş, Türkiye Barolar Birliği bağlı Baroların ve Ceza Hukuku profesörlerinin imzaları ile gazetelere tam sayfa ilanlar vererek soruşturma usullerini hatırlatmıştır. Bkz. www.barobirlik.org.tr; www.ankarabarusu.org.tr; www.istanbulbarosu.org.tr.

8 Murat Belge, Taraf Gazetesi’ndeki “Türk Polisi Yakalar” (17.01.2009), “Polis Devleti” (25.04.2009) benzeri bir dizi yazısında bu konuyu özellikle işledi ve AKP Hükümetlerini ve polis uygulamalarını savundu. Buna göre, Ergenekon davasında “*süregelen uygulamaların darbecilere de teşmil edilmesinden öte bir*” hukuksuzluk olmadığı gibi, olanları da genel olarak dava demokratikleşmeye hizmet ettiğinden affedilebilir nitelik taşımaktadır.

malara teşmil edilmeye başlandıdır. Hukuk disiplini bakımından olağanüstü hal, sıkıyönetim benzeri anayasal bir kurum olup, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, başka deyişle pozitif hukukta düzenlemiştir. Bu bakımdan “olağanüstü hal”e yaptığım vurgu pozitif hukuk bakımından analitik değil analogik değer taşır. Ancak, Schmitt'in ya da Benjamin'in kast ettiği anlamda karşı karşıya olduğumuz şey bir “olağanüstü hal”dir (Agamben, 2005; Schmitt, 2005).

Avukatların savundukları sanıklar nedeniyle delil etme amacıyla aranması gibi 12 Eylül döneminde bile rastlanmayanları dâhil, Ergenekon soruşturmasının hukuk tarihimize hediye ettiği yeni usuller, bütün soruşturmalarda uygulanır hale gelmiştir. Bunlardan kişi haklarını en fazla ihlal edeni ise adaletin yazılı ve görsel basında, “ortam dinlemelerinde” ve bunların yansıtıldığı genel ağda -internette-, özellikle de liberal köşelerde “dağıtılır” hale gelmesidir. Elbette bu “yeni” değildir, “yıkıcı” ve “bölücü” sola karşı, vaktiyle davanın sanıkları ve savcılar tarafından ittifak içinde, medyanın da yardımıyla fazlasıyla icra edilmişti ve hâlâ ediliyor.

Davaların olgusal durumunu aşağı yukarı böylece özetleyebiliriz: Ergenekon Davalarında, bir yanda “para-militer çete” ve “darbe teşebbüsü” suçları kovuşturulmakla birlikte, öte yanda bu davalar vesilesiyle, siyasal ve toplumsal yeniden düzenleme sürecinin parçası olarak bir tür “*olağanüstü hal*” soruşturma ve kovuşturma kapsamını aşarak AKP muhaliflerinin tümüne teşmil olacak şekilde yayılmaktadır. Ancak bu görünenlerin hiçbiri, tek başına, sünerek süren bütün bu süreci tarihsel ve mantıksal olarak açıklamaya ve anlamlandırmaya yetmez.

ç. Derin Devlet ve Darbe

Türkiye'nin NATO üyesi olmasından bu yana TSK bünyesinde çeşitli adlarla -Seferberlik Tetkik Dairesi, Özel Harp Dairesi, Psikolojik Harp Daire Başkanlığı- özel operasyon ve psikolojik savaş yürütecek merkezlerin bulunduğu, kırılğan bir hegemonya üzerinde duran Türkiye Cumhuriyeti'nin MAH-MİT-Emniyet İstihbaratı-JİTEM gibi istihbarat ve operasyon birimlerinin sık sık hukuk dışına çıkarak sürekli bir iç savaş yürüttüğü, 1960'lı yılların sonundan bu yana yapılan yayınlarda ileri sürülmektedir (Parlar, 1997; Dündar ve Kazdağlı, 1997; Turhan, 1995).

Derin devlet kavramı ile çoğu operasyon kapasitesine sahip bu çeşitli devlet birimlerinin hukuk dışı faaliyetleri kast ediliyor ise, bu anlamda bir derin devlet elbette vardır. Ancak yukarıda içeriğini özetlediğimiz Ergenekon Davaları sürecinde bu anlamdaki derin devletin tasfiye edildiğini ileri sürmek güçtür; aksine, Ergenekon Davaları'nın bu anlamdaki derin devletin bir müdahalesi olduğu bile söylenebilir. Bu müdahale ile Cihan Tuğal'ın adlandırmasıyla “ordudaki aşırı laik milliyetçi kümelenme” (2007: 121) “oyun sahası dışına” sürülmektedir.

Ancak, “derin devlet” kavramı ile kapitalist devlete paralel ve onun dışında, san-ki kapitalist devlet her zaman ve koşulda hukukla ve hukuka kayıtlıymış gibi onun

“hukuk devleti” niteliğini paralize eden bir iç/gizli devlet kast ediliyorsa, bu anlamda bir derin devletten söz etmek, bizzat kapitalist devletin kendisini gizlemekle eş-değer bir tutum halini alır. Bu anlamda bir derin devletten söz etmek yerine, bizzat devletin ordu polis gibi silahlı birimlerinin yürüttüğü operasyonlardan söz etmek, gerçeğe daha uygundur. Ergenekon tartışmaları içinde sosyalistler genel olarak bu perspektifi benimseseler de, buna özel vurguyu, belki de hukukçu olmasının sağladığı görüşle Emek Partisi Genel Başkanı Levent Tüzel gerçekleştirdi:

Partimiz kontrgerillayı devletin dışında yozlaşmış bir çete olarak görmüyor. Elbette bu örgüt içinde de yozlaşmış unsurlar var ama uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, mafyayı yönetmek gibi işler zaten kontrgerilla örgütü çalışmasının asli işleri arasındadır. Devlet izin vermeden, büyük çaplı uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, büyük çaplı mafya örgütlenmeleri mümkün değildir. Burjuva devletin her zaman kendini yasalarla sınırlamayan bir yanı ve gizli örgütleri vardır. Öncesini bir tarafa bırakırsak; Teşkilat-ı Mahsusa’dan bu yana gizli, yasadışı, çoğu zaman kirli işlerin yaptırıldığı örgütler devlet tarafından kurulmuş, dağıtılmış, yenileri kurulmuş, ama hep var olmuştur (2008: 125).

Bu perspektiften bakıldığında ilk olarak, kapitalist devletin silahlı bürokrasisinin dönemin özelliklerine göre yürüteceği operasyonlar için özel örgütler kurmaya meyyal olduğu ancak bunların birbirini izleyen değil, dönemin özelliklerine göre şekillendirilen organizasyonlar oldukları, ikinci olarak da, “darbe yapma”nın Teşkilat-ı Mahsusa’ya bırakılamayacak kadar önemli bir iş olduğu anlaşılır; o yüzden genellikle “bu iş” Genelkurmay tarafından icra edilir.

Türkiye’de askeri darbeler biçimsel olarak şöyle gerçekleşmiştir: Türkiye Cumhuriyeti’nde parlamenter siyasal rejim Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından iki kez, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980’de parlamentolar feshedilerek askıya alınmıştır. 12 Mart 1971’de ordunun yayınladığı muhtıra sonrasında, parlamento feshedilmeden mevcut parlamentodan, üzerindeki askeri vesayete dayanarak alınan güvenoyu ile bir ara rejim hükümeti kurulmuştur. 28 Şubat 1997’de ise, hepsinden farklı olarak, kabul edilen Milli Güvenlik Kurulu kararları ile hükümet edebilme düzeyine yükselmiş siyasal İslam’ın geriletilmesi öncelikli amacına yönelik bir siyasal -ideolojik- kültürel yeniden düzenleme dönemi açılmıştır ve bu düzenlemeler dönemin hükümetleri ile anayasal kurumların işbirliğinde medyanın desteğiyle yürütülmüştür.

Bu biçimsel tablo, kabaca, darbelerin kapitalist devlete paralel ve onun hukuk devleti niteliğini paralize eden derin devlet tarafından değil, hukuk dışına çıkmış bazı operasyonları da açıkça yürütmekten çekinmeyen silahlı bürokrasi tarafından, sınıf mücadelesinin gereklerine göre, genel olarak sermaye sınıfının da rızası alınarak ve emperyalist merkezlerin gizli ya da açık desteği ile gerçekleştiği bilgisiyse analitik bir çerçeveye kavuşturulabilir. Örneğin 12 Eylül 1980’de askeri darbenin

ABD yönlendirmesi ve desteğinde gerçekleştiği, “Our boys have done it”⁹ cümlesinde sembolize edildi. Sermayenin TİSK, MESS, TÜSİAD gibi örgütlerinin askeri darbeyi çağıran talepleri darbe öncesinde gazete ilanlarına yansımış; TÜSİAD, darbeden sonra ayrıca darbecilere destek mektubu da yazmıştı.¹⁰ Kısaca özetlersek, “Türkiye’de son elli yıllık yakın siyasi tarihimize damga vuran bütün askeri darbelerin, büyük sermaye güçlerinin istemleri ve çıkarları doğrultusunda ABD emperyalizminin doğrudan içinde olduğu şekilde gerçekleştirilmiş darbeler olduğunu bilmeyen yoktur” (Müftüoğlu, 2008a).

Silahlı bürokrasinin kendisinin de bağlı olduğu hukuk düzenine rağmen, onu ihlal ederek bazı operasyonlar gerçekleştirdiği bir gerçektir. Fakat bu, kapitalist devlete paralel bir iç/gizli devlet yapılanmasının varlığı ile ilgili olmaktan çok, kapitalist devletin silahlı bürokrasisinin temsil ettiğini düşündüğü devlet iktidarının yerleşik mantığı ile ve bu mantık doğrultusunda hareket etmesine müsaade eden, onay veren, bunu kurumsallaştırarak özel ve gizli bütçe kalemleri ayıran hükümetlerle ilgilidir. Soğuk savaş döneminde, sadece Türkiye Cumhuriyeti değil, NATO üyesi bütün kapitalist devletler içinde silahlı bürokrasinin bu operasyonları tanınmış ve bu amaçla gerçekleştirilen kurumsal yapılanmalar yasal düzenlemelere ve ayrıcalıklara konu edilmiştir. Murat Belge’nin “bugün JİTEM’dir” (Düzel, 2008) diyerek indirgediğinden daha kapsamlı, kapitalist devletin tarihsel biçimlenişine içkin bir olgu söz konusudur ve bu bakımdan kapitalist devlet ortadan kalkmadan, silahlı bürokrasinin hukuk dışı operasyonlarının ortadan kalkacağı ya da kalkabileceği, tarihsel olarak ileri sürülemez.

Elbette bunun, Türkiye Cumhuriyeti gibi, özellikle Kürt Sorunu bağlamında gelişen gerilla savaşına karşı gayri-nizami harp taktikleri ile yanıt vermeye çalışan bir kapitalist devlette daha özgül biçimler aldığı, ordu ve polisin, yani silahlı bürokrasinin bu savaşta başarı elde etmek amacı ile psikolojik savaş yanında sivillere yönelen kirli savaş taktiklerine başvurduğu, polis içinde “Terörle Mücadele Daire Başkanlığı”, “Özel Harekat Daire Başkanlığı”, ordu içinde “Jandarma İstihbarat Daire Başkanlığı” ve buna bağlı “Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele” gibi birimler oluşturulduğu; bu birimler içinde de, bazı kamu görevlilerine, kontrgerilla operasyonları için özel yetkiler, mühimmat ve maddi olanaklar sağlandığı, T.C. Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanarak, Başkan Kutlu Savaş imzası ile sunulmuş olan Susurluk Raporu ile teyit edildiği gibi, bu bilgiler, birden çok kitapta ileri sürülmüştür (Yalçın, 1994; Kalkan, 2006; Kılıç, 2009).

Silahlı bürokrasinin bu tür hukuk dışı operasyonları kolaylıkla gerçekleştirebilmesini, bunlara katılacak onlarca kamu görevlisi yanında sivil kişiler bulabilmesini

9 12 Eylül 1980 darbesi, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Türkiye Masası sorumlusu Paul Henze tarafından o dönemin Başkanı Jimmy Carter’e, “Mr. President, our boys have done it” yani “Sayın Başkan, bizim çocuklar işi bitirdi” cümlesi ile duyurulmuştu. Bu cümle 12 Eylül 1980 darbesinin, Amerikan istihbarat servisi CIA tarafından örgütlenip, yürütüldüğünün ispatcümlesi oldu. Telefon görüşmesinin detayı Mehmet Ali Birand’ın *12 Eylül 04.00* adlı kitabındayear almıştır (1984).

10 12 Eylül 1980 Darbesi öncesi ve sonrasının bir değerlendirmesi için bkz. Akınsoy (2003); ayrıca bkz. Müftüoğlu (2000).

sağlayan ideolojik ortam, devletin ideolojik aygıtları yanında, bizzat hükümetlerin sağladığı teşvikler, Hrant Dink davasında gözler önüne serildiği gibi (Şener, 2009) özellikle kolluğun (jandarma ve polis) ve yargının sağladığı ayrıcalıklar ile medya tarafından birlikte inşa edilmektedir. Burada söz konusu olan -siyaset biliminde maddeciliği tartışmalı yaklaşımlara ait kavramlarla ifade edersek- bir “derin devlet aklı” değildir, bizzat sermayenin çıkarları ile telif edilmiş olan “devlet aklı”dır; *Raison d’Etat* ya da hikmet-i hükümet. Bu nedenle, kirli savaş derinleştğinde, dönemin başbakanı Tansu Çiller “devlet için kurşun yiyen de kurşun atan da şerefli” sözünü sarf etmiş, bu söz çerçevesinde, bütün devlet kurumları ile medya “gereken duyarlılığı” göstermişti.

Genel olarak gayri-nizami harp taktiklerinin hepsi uygulanmış¹¹ olmasına rağmen, Kürt Sorunu üzerinden gelişen gerilla savaşının yenilgiye uğratılamaması, 2003 yılında ABD ve İngiltere’nin Irak’ı işgal etmesi sonunda yeniden yapılandırılan Irak’ta, Kuzey Irak Kürt Federe Devleti’nin kurulması, genel olarak sermaye çevrelerinin ve ABD’nin Türkiye yönelimlerinde değişikliklere yol açınca, Türkiye Cumhuriyeti’nin 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında tümüyle neo-liberal politikalar ekseninde şekillenen *Raison d’Etat*’ının, neo-liberal politikalar bakımından değil ama Kürt Sorunu’nda dönüşüm baskısı altına girdiği söylenebilir.

Sağ/muhafazakâr ve bu kökten gelen liberal akademisyen ve yazarlar, Türk egemenliğinin bir “hikmet-i hükümeti”, bir “devlet aklı” olduğu tezini genelde benimser ve bütün bir siyasi tarihi değerlendirirken yaptıkları gibi hükümet edenlerin siyasi tercih ve eylemlerini de bu çerçevede anlamlandırır. Bu görüşe göre, kadim Osmanlı Devleti’nden beri süregelen bir devlet aklı/mantığı söz konusudur; tarihsel dönüşümler de bu devlet aklıyla yakından ilgilidir (Türköne, 2003). Önceki dönemde başbakan Tansu Çiller’in danışmanlığını yapan ve eserlerinde hikmet-i hükümeti Osmanlı’dan beri süregelen bir devlet aklı olarak değerlendiren Mümtaz’er Türköne, 2001 yılında siyasal rejimde “bir temsil krizi” olduğunu tespit etmiş ve siyasal rejimdeki dönüşüm ihtiyacını Recep Tayyip Erdoğan şahsında şöyle gözlemişti:

Kör topal ilerleyen demokrasimiz esaslı bir temsil krizi yaşamaktadır. Halk bu krizi kendince bulduğu bir yöntemle, bir karizma yaratarak çözmeye çalışmaktadır... Genlerinde devlete isyan fikri olmayan halk umutsuzluk içinde bitap düşüyor ve zalim Bolu Beyi’ne haddini bildirecek bir Köroğlu arıyor. Elbette Tayyip Erdoğan Köroğlu değil, sadece kaderin önüne koyduğu fırsatı siyasi başarıya dönüştürmek isteyen bir siyaset adamı. Eşkiyadan hükümdar olmayacağını bildiği için ikbalini sandıkta arıyor. Karşı tarafta duran da zorba Bolu Beyi değil: hikmet-i hükümet sanatının inceliklerini bilecek kudrete ve tecrübeye sahip olduğu düşünülen Türkiye Cumhuriyeti Devleti. Halkı nezdinde, hükümeti eliyle itibar kaybına uğramış, bir güven

11 CNN Türk’ten Göksel Göksu’nun haberine göre Meclis Araştırma Komisyonu’nun yaptığı araştırma sonucunda çıkarılan bilançoda 17.547 kişinin faili meçhul cinayete kurban gittiği tespit edilmiştir. Bkz. http://www.aktifhaber.com/news_detail.php?id=235822, indirilme tarihi: 10.10.2009.

krizi yaşayan bir devlet. Eğer Köroğlu arayan bir halk varsa ve kendisine yüklenen bu karizmayı bir siyasetçi kuşanıyorsa ve *dahi yaşadığı meşruiyet krizinin ciddiyetinin farkında olan derinlerde bir devlet mevcutsa, hikâyenin geleceği de belli demektir* (2001, abç.).

Bugün okunduğunda, bu paragraf, siyasal rejimin “devlet aklı”na uygun şekilde -dolayısıyla yine devlet tarafından- yeniden düzenleneceğini açıkça ileri sürmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri, hikmet-i hükümet gereği bu dönüşümü gerçekleştirme işlevini üstlenmişlerdir. Bu analiz vardığı sonuçlar itibarıyla liberal solcu analizlerle neredeyse birebir örtüşür. Liberal solcu açıklama da çok benzer şekilde fakat menfi bir normatif anlam yüklediği “devlet geleneği” varsayımına dayanır (Dinler, 2003; Yalman, 2002). Bu dönüşüm süreci, kadim Osmanlı Devleti’nden beri süregelen bu devlet geleneğinin, küreselleşme sürecinin ve Avrupa Birliği’nin demokratik normları esasında aşılmasına hizmet etmektedir. Açık ki, bu açıklama tarzı da özünde metafiziktir. Bu ideolojik çerçevede söz konusu olan Ergenekon Davaları olduğunda, hikmet-i hükümetin -dolayısıyla, Ergenekon Davaları’nın- sınırını Mümtaz’er Türköne göstermektedir: “Dönüp dönüp hatırlatmalıyız. ‘Ergenekon terör örgütü’, devlet içine yerleşmiş, devletin verdiği yetkileri, imkân ve araçları suç işlemek maksadıyla kullananların örgütü. (...) Bize düşen uyanık kalmak. Suç işleyenlerin kendilerini korumak için zırh gibi kullandıkları Atatürk’ü, Cumhuriyet’i ve laikliği suçluların yol açacağı yozlaşmadan kurtarıp korumak” (2009).

d. Sanıklar

Davanın sanıkları “sol Kemalistler”den “ırkçı faşist çetelere” uzanan her rengeyle ulusalcılar, liberal solun analizlerine, farklı siyasal sonuçlar çıkararak katılırlar. Ulusalcılara göre de, bugün Türkiye Cumhuriyeti, emperyalist aktörlerin elinde kukla olan AKP Hükümetleri tarafından tasfiye edilmekte ve hızla bir “ılımlı İslam devleti” kurulmaktadır. Cumhuriyet “dekadans” içindedir ama bunun müsebbibi cumhuriyet değil, ABD çıkarlarının kuklası olan, “ılımlı İslamcı” hükümettir. AKP Hükümetleri epeyce mesafe katetmiş, cumhuriyetin bütün kaleleri fethedilerek “dekadans”a uğratılmış, nihai amaca varmak için de TSK hedef seçilmiştir. Ergenekon Davaları’nın sanığı olan İlhan Selçuk’a göre,

Ergenekon tertibi, hukuk ve yasadışı bir büyük siyasal operasyonun hayata geçirilmesidir... Amaç nedir?.. İlk iddianamede strateji açıkça ortaya çıkıyor... TSK... PKK... ETÖ (Ergenekon Terör Örgütü)... Hedef TSK’dır (Türk Silahlı Kuvvetleri)... PKK terör örgütü mü?.. Bunun karşısına çıkan TSK’nin de ETÖ ile özdeşleştirilmesi için, (...) bir buçuk yıldan beri sürdürülen soruşturma (...) bir cadı kazanına dönüştürülmüştür... (...) Tertibin stratejisi şudur: ETÖ adıyla belirli güçler tasfiye edilirse, PKK terör örgütünü kapsamına alacak bir uzlaşmayla köşe dönülür; Amerikan BOP’una göre bölgede ‘ılımlı İslam devleti’ modeline yol açılır... (2009)

Bir sanık görüşünü de paylaştıktan sonra, konumları ister liberal ister ulusalcı olsun hâkim eğilimlerin baskısı altında Ergenekon Davaları üzerinden gelişen tartışmanın konusunun, süren somut yargılamalar silsilesi olmaktan daha çok, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal rejiminin dönüşümü olduğunu tespit edebiliriz. Bu nedenle, tıpkı liberallerin bu yargılama sürecindeki hak ihlallerine kayıtsız kalmaları gibi, yukarıda aktardığımız yazıdan açıkça anlaşılacağı üzere ulusalcılar da “kirli savaş suçlarını” görmezden geliyorlar. İlhan Selçuk yukarıda aktardığımız yazısında, JİTEM'in işlediği cinayetleri görmediği gibi, “PKK terör örgütü”ne karşı yapılmış bu ‘iş’lerin elbette haklı ve meşru olduğu ima ediyor. Mahkemeye serbest bırakılmış üç sendikacının kaçırılarak eli kolu bağlanıp infaz edilmesinin soruşturulması ve haber yapılmasını TSK'ye karşı hareket sayıyor. Bu yazıda Selçuk, ayrıca TSK'nin oynayacağı siyasi rolden beklentisinin bitmediğini de “ilan” ediyor. Nasıl Ömer Laçiner solun, “ordu partisi”ne karşı AKP'yi desteklemesi gereğini vurguluyorsa; Selçuk da AKP'ye karşı TSK'nin savunulması gereğini vurguluyor.

Tuncay Özkan, Ergenekon Davası'nda tutuklandıktan sonra TSK'ya dair bu “iyimserliği” terk ederek yazdığı bir yazıda, “Türkiye giderek karşı devrim sürecinin o kaçınılmaz hesaplaşmasına ilerliyor. Bugün görünen tablo Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumları ile yaşanan hesaplaşmanın, kurumların sindirilmesi noktasına ulaştığıdır. Bürokrasi, asker-sivil tarihsel misyonuna uygun olarak havlu attı. Yani; millet dışında güvenilecek, ulus gayrisından yardım alınacak bir yer kalmamıştır” tespitinde bulunuyor ve yandaşlarına düşen görevi şöyle ifade ediyor: “Türkiye Cumhuriyeti'nin, hukukun, laik, sosyal devlet unsurunun, çoğulculuğun ve rejimin yani Atatürkçü, uygar ve çağdaş yapının korunması gerekiyor” (2009).

Cumhuriyet gazetesinin bir gazete olarak değil ama bir fikri mecra olarak temsil ettiği eğilim, solda durduğunu ileri süren bazı kesimlerde de kabul görmektedir. Örneğin, Ergenekon Davalarının Üçüncü İddianame sanığı Merdan Yanardağ'a göre; “AKP iktidarı, Susurluk artığı ırkçı-faşist bir mafya çetesine yönelik operasyonu, toplumu sindirmek, muhalefeti susturmak, *TSK gibi kimi kurumlarda yaygınlaşan ABD ve NATO karşıtı eğilimleri tasfiye etmek için bir araç olarak kullanmaktadır*” (abç, 2009a). Ergenekon soruşturması, Kontrgerilla'nın tasfiye edilmesi, çetelerin dağıtılması, katillerden hesap sorulması gibi bir amaca sahip değildir. Yanardağ'a göre;

Bu soruşturma NATOcu ve Amerikancı bir *ılımlı İslam darbesinin* aracıdır. Derin devletin, NATO'nun küresel tehdit değerlendirmeleri ve ABD'nin bölgesel siyasetleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmasıdır. Aydınlanmanın kazanımlarına karşı bir saldırıdır. Negatif ya da pozitif bir anlam yüklemeyen, sadece bir durum tespiti yapmak bakımından belirtirsek eğer; Cumhuriyet'in başlangıç ilkelerinde bir kırılma yaratma ve dönüştürme operasyonudur. Ve nihayet bu soruşturma, Soğuk Savaş sonrasında egemen sınıflar arasında ortaya çıkan yön ve program farklılaşmasının yarattığı bir iktidar mücadelesi ve çatışmanın dışı vurumudur. Susurluk artığı faşist bir mafyatik çete, bu projenin gerçekleştirilmesi için olanak sağlamıştır o kadar. Soruşturmanın ‘derin’ anlamı budur (abç, 2009b).

Türkiye'nin genel olarak -siyasal, iktisadi ve toplumsal düzeylerde- dönüşüm sürecinden geçtiği, 12 Eylül'le başlayan ve ürünü Özal'la devam eden bu dönüşüm sürecinin temel neo-liberal tercihler yanında, AKP hükümetleri eliyle gerçekleştirilen en geniş anlamıyla kurumsal yeniden düzenlemeleri de -siyasal rejimi de etkileyecek şekilde- içermeye başladığı, bütün bu süreçte küresel kapitalizmle uyumlu hegemonyanın adım adım ama her eşikte kendini ilan etmekten çekinmeyerek görünür olduğu, yazının konusu olan Ergenekon Davaları'nın bu sürecin bir ürünü ve yer yer yürütülmesini kolaylaştırmak bakımından iticisi olduğu, doğru olmakla birlikte; Ergenekon Davaları'nı, sadece bu genel bağlam içinde -bazı durumlarda, emperyalizmin bölgedeki çıkarlarını ve Kürt Sorunu'nu da işaret ederek- anlamlandırmak ve bu anlam üzerinden davaların "savcısı" ya da "avukatı" olmak, burjuva siyasetindeki cephelenmenin izdüşümünde yer almak olacaktır.

2. Solda Bölünme

a. Solda Savrulmalar: Liberal ve Ulusal Sol Tutumlar

Sosyalist solda, solun Ergenekon Davaları üzerinden yaşadığı bölünmenin tarihsel köklerine dair farklı vurgular var. Sungur Savran bu bölünmenin köklerini askerlerin 28 Şubat 1997'de gerçekleşen müdahalesine karşı solun aldığı tutumda bulurken (2008: 63); Haluk Yurtsever, "Sol içindeki başkalaşma ve ayrışma bir nokta operasyonun değil, en azından son otuz yılı içine alan bir oluşum ve olgunlaşma sürecinin ürünüdür" (2008: 203) tespitini yapıyor. Buna göre, Türkiye solunun ortak ilke ve hedeflerle tanımlanabilir en geniş yelpazesi, 12 Eylül 1980'le başlayıp 1991'de SSCB'nin çöküşüyle hızlanan, bugünlere siyasal, örgütsel ve ideolojik çözümler şeklinde yansıyan bir dönüşüm sürecinden geçmiş ve bu süreç sonunda hatırı sayılır sayıda aydın düzen tarafında yerini almıştır.

Ergenekon Davaları üzerinden yürüyen tartışmada sıkça başvuru alan "AKP demokrasi için bir imkân değil" başlıklı mülakatı (Sevimay, 2008) veren Ertuğrul Kürkçü, 2009 Karaburun Kongresi'nde konuşmacı olduğu "12 Eylül Sonrası Sol" başlıklı panelde şöyle bir tablo çiziyor:

Bence "sol" Türkiye'nin sosyal ve siyasi tarihi bakımından gelmiş olabileceği en kötü durumdadır. Bundan daha kötü bir durum ben hatırlamıyorum. 12 Eylül döneminin bile daha kötü olduğunu düşünmüyorum. Şundan ötürü: Bugün Türkiye'de sosyalist hareket, var olan kutuplaşmayı aşmaya çalışan eğilimleri bir kenara bırakacak olursak, esas olarak Ergenekon davasının iki ucundan birindedir. Ya savcının ya sanıkların yanında yer almaktadır. Türkiye'de sol büyük kitlesi itibarıyla buraya iteklenmiştir, bu rolü neredeyse benimsemiş durumdadır. Ve bu solun, bu durumda, Türkiye'nin geleceğini, onun kurtuluşunu onun emekçi kitlelerinin umidini ifade etmesi bence hemen hemen imkânsızdır. O yüzden buradan nasıl çıkacağımıza dair bir meseleyle yüz yüzüz (2009b, Yayınlanmamış Bant Çözümü).

Yarılma, sosyalist solda olduğu varsayılan bazı öbeklerin ulusalcı ya da liberal stratejilerin gölgesinde yürümeyi tercih etmelerinden doğdu. Elbette bunun düzeyleri arasında önemli farklılıklar var. Buna rağmen, bu tercihlerin temel yönlendiricisinin, sosyalist solun bazı eğilimlerinin, sorunu kendi kavramsal düzenekleri içinde anlamlandırma ve tartışmayı bu çerçevede sürdürme ısrarından vazgeçerek, küresel kapitalizmin krizi karşısındaki tarihsel tutumun ve politikleşmiş işçi hareketinin yeniden kuruluş eşiklerinin, özcesi somut sınıf mücadelesinin tetikleyeceği kendi iç dinamikleri tarafından değil, bizzat bu tartışma etrafında ve tarafından bölünmeye, sosyalist solda yükselen üçüncü kutup/üçüncü cephe çağrılarına kulak vermeden rıza göstermesi olduğunu vurgulamalıyım.

Bu çerçeveden bakıldığında örneğin Ergin Yıldızoğlu, “yeni bir ‘trasformismo’ dalgası geliyor. Birinci dalgada liberal entelijansiya siyasal İslam’ı desteklemeye ikna edildi. Liberal entelijansiya güçlü ekonomik ve ideolojik bağlarla sol liberal entelijansiya da bu ilk dalganın bir parçası, adeta ikramiyesi oldu” (2008: 197) tespitini yaparken bir gözlemlerde bulunmakla birlikte, “... sosyalistler açısından esas tehlike siyasal İslam’ın hem kapitalizme hem emperyalizmle işbirliği içinde olan projesidir” (2008: 199) derken, Ergenekon Davaları ile ortalığa serilen kimi suçları ve çete ilişkilerini olduğundan daha fazla küçümsemekte ve “pasif devrim” kavramını kullanırken Merdan Yanardağ (2008) gibi “karşı-devrim” kavramının gölgesine yerleşmektedir.¹²

Bu tercihin diğer ucunda “Darbelere Karşı 70 Milyon Adım” mitinglerine katılanların olduğu biliniyor. Kendisini sosyalist olarak nitelese de, bu eğilimler, en azından Ergenekon Davaları konusunda tümüyle liberal solun görüşlerini paylaşıktıklarından -bunu “askeri vesayetin geriletilmesi” olarak ifade ediyorlar- ayrıca üzerinde durmayacağım.¹³

12 Bağımsız sınıf siyaseti konumunu terk etmeme iddiasını yitirmese de Türkiye Komünist Partisi eski Genel Başkanı Aydemir Güler’in, bana göre Ergenekon Davaları’nın ikili karakterini görmezden gelerek örneğin “milliyetçi solun kriminal ilan edilmesi, solun değerlerini hedeflemektedir ve Ergenekon soruşturmasına konu olan belli çevre ve isimlerin ötesine geçmektedir” (2008: 37) tespitinden çıkarttığı politik tutumda Ergin Yıldızoğlu ve Merdan Yanardağ’ın savunduğu görüşlere yakındır. Zira bu tutum, henüz tarihsel ve mantıksal sonuçların gösterdiği nihai durağa kadar ilerlemese de, Yanardağ’ın “İlimli İslam darbesine karşı mücadele” önerisiyle ortaklaşmaya, “Cumhuriyetin kazanımlarını koruma mücadelesiyle” bütünleşmeye yöneliyor. Bu bütünleşmeyi tamamlayan eğilimlerden biri Halkın Kurtuluş Partisi’dir. Ergenekon Darbe Teşebbüsü Davası’nda generaller tutuklanınca bu parti, “AB-D Emperyalistleri ve yerli işbirlikçi hainlerin Ergenekon maskeli saldırısının amacı, Ulusal, Yurtsever ve Laik güçleri yıldırma, sindirme ve tasfiyedir” minvalinde bir bildiri yayınlarak protesto amaçlı basın açıklaması yapmıştı (Açıklamalara www.kurtuluspartisi.org adresinden erişilebilir).

13 Bu mitingler Hak-İş’in aktif yönlendiriciliğinde sağ/muhafazakâr “sivil toplum örgütleri”nin de katılımıyla Cumhuriyet Mitinglerine karşı, Ergenekon soruşturmasını desteklemek için örgütlenmişti. En kitleseli İstanbul’da 5.000 kişinin katılımıyla gerçekleşen bu eylemlerde imzacı ve katılımcı olarak Kürt Hareketi ve bazı sosyalist eğilimler de bulunuyordu (5000 kişinin yarından çoğu da onlardı). Bu mitinglere katılanların tam dökümünü, örgütlü sosyalist eğilimlerden Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DSİP) dışındakilerin hemen hemen hepsi yakın tarihin bu “kafa karışıklığını” açıkça savunmadıkları için yapmıyorum. DSİP Genel Başkanı Tarkan İstanbul Mitingi ardından şöyle yazmıştı: “Şimdi güçlü bir platformumuz var. Darbeye karşı 70 milyon adım. Görevimiz onu daha da yaymak ve güçlendirmektir” (2009). Kısa bir “genel ağ (internet) gezintisi” yapılırsa, Hak-İş başta olmak üzere sağ/muhafazakâr “sivil toplum örgütleri”nin de “Vakit Gazetesi ile Sosyalist İşçi Gazetesi”nin yan yana fotoğraflandığı bu eylemlerle ilgili bir “hafıza” oluşturmamaya özel gayret sarf ettikleri görülebilir.

Soldaki bu savrulmalar nedeniyle, Ergenekon Davaları solu bırakalım bölmeyi bir dizi yazıya da başlık olan sözcükle “yarmıştır”.¹⁴

aa. Liberal Solcu Müdahiller¹⁵

Aksiyon dergisi 2007 Şubat’ında muştulamış; AKP, 22 Temmuz 2007 seçimleri öncesinde gerçekleşen “Dolmabahçe Mutabakatı” sonrasında elde ettiği zaferle darbe tehditlerini savuşturmuş; nihayet *Taraf* gazetesi “eski rejime karşı kökten- ci bir mecra” olarak 15 Kasım 2007’de yayın hayatına başlamıştı. Murat Belge, 28-29 Ocak 2008 günlerinde Neşe Düzel’e bir mülakat vererek, liberal solun Ergenekon Davaları’na karşı tutumunu tarihsel gerekçeleriyle açıkladı. Derin devlet, Türkiye’nin modernizasyonunun ortaya çıkardığı bir fenomendi ve orta sınıfı olmayan bir toplumda, modernizasyonun ordu eliyle yapılıyor olmasının ve ordu içinde de kliklerin oluşmasının yarattığı bir olguydu. “Derin devlet, Osmanlı’nın son döneminden bugüne kadar çeşitli dönüşümler geçirerek” geldi, “Teşkilat-ı Mahsusa’dan başlayıp JİTEM’e dönüştü”.¹⁶ Belge’ye göre, ilginç olan Türkiye Cumhuriyeti’nin,

...kuruluşundan itibaren bir yeraltı teşkilatına ihtiyacının olmasıdır. Bu devletin içinde her zaman ‘derin devlet’ denilen bir yer altı teşkilatlanması var. Yalnız şunu da söylemek gerekir. Derin devletin fonksiyonları sadece askerle yürütülemez. Türkiye denen kemanın yayını asker çeker, derin devlet askerin çaldığı bir kemandır ama... Dışişlerinde, MİT’te, üniversitelerde, sendikalarda ve medyada derin devletin güveneceği kadrolar olmadan derin devlet olunamaz (Düzel, 2008).

Belge, mülakatın devamında, “Ergenekon operasyonunda tutuklananlar da 2009’da darbe yapmayı planlamışlar. Adamın aklına durup dururken 2009 iyi bir sene diye gelmedi herhalde. 2009 insanın aklına bir şeyler getiriyor. Şimdiki genelkurmay başkanı 2009’da emekli oluyor. Darbecilerin dayandığı, güvendiği bir şeyler olmalı ki, böyle bir hesap yapıyorlardı” diyordu.

Bu yaklaşım, AKP ile liberal sol arasındaki var olduğu varsayılan bütün mesafelerin de kapatılmasına zemin oluşturmaktı. Laçiner, 2008 Şubat’ında *Birikim* dergisinde Ergenekon üzerine ilk makaleyi yayınladıktan sonra ilerleyen aylar içinde liberal solcular Ergenekon Davaları üzerinden politik tutumlarını ilan etmeye ve bunun üzerinden o güne dek AKP hükümetlerine karşı “muhafaza” etmeye çalış-

14 Bkz. “Solda Yarılma”, Tarkan (2009); “Soldaki Yarılma Üzerine”, Müftüoğlu (2008b); “Soldaki Yarılmanın Anlamı Üzerine”, Mısır (2008).

15 Hukuk terimi olarak “müdahil”, yargılanan suçtan zarar gördüğünü ileri sürerek savcının yanında davaya katılan demektir.

16 Teşkilat-ı Mahsusa hakkında yaptığı çalışmada Philip H. Stoddard, Eşref Kuşçubaşı’dan aktarır: “Biz hareket adamıydık, filozof ya da idareci değildik.” (2003: 61) “Üstlerimizin, birinin yaptıklarını soruşturmak istemesi ihtimalini göz önüne alarak, herkes hareketlerinin ve kararlarının titiz kayıtlarını tutuyordu, bir yığın resmi evrakı, bütün devlet eşyasını muhafaza ettiğini söylemeye lüzum yok.” (2003: 207) Sonuçta Teşkilat-ı Mahsusa bir dönemin ürünüydü, bugün olan bitenleri ona bağlamak, anakronizmden başka bir şey değil...

tıkları eleştirel mesafeyi kapatmaya; AKP hükümetlerine karşı eleştirel mesafelerini kapattıkça da, kendi dışlarındaki sol mesafelerini açmaya başladılar.

Liberal solcuların tezi basitti, "... 2008, 19. yüzyıl sonlarından itibaren başlamış bir dönemin sona erdiği yıl olacaktı" (Laçiner, 2008a: 8). Çünkü cumhuriyet "dekadans", çözülüş, ahlaki ve kültürel çöküş sürecine girmişti. Eski rejim siyasal ifadesini ve savunusunu, bütün bir yüzyıl boyunca bir siyasal parti gibi davranan ordu buluyordu. AKP'ye yönelik 2003-2004 yıllarındaki darbe planlarının, 2009 yılında kanlı bir darbe planlayan çeteye birlikte açığa çıkarılması göstermişti ki ordu yüksek kademesi buna karar vermediyse bile "partiye dönüşmüş olma" pozisyonunda idi ve muhalifi olan "ordu partisi"ne karşı AKP demokratik bir faildi (Laçiner, 2008b).¹⁷ Sol, bu noktada ekonomik indirgemeci bir siyasal programa sıkışıp kalarak neo-liberal AKP'ye muhalif olmak yerine, sivil haklar temelinde başka bir siyasal programın da izini sürerek tutum geliştirmeli;

Bu bakımdan, halen Türkiye'de, "yönetenler katında" hüküm süren AKP ve Ordu odaklı mücadele/kutuplaşmada, sosyalist sıfatını ciddiye alan herkes, hiçbir komplekse kapılmaksızın ve kendi ilke ve değerleri adına hareket ettiğinin bilinç ve donanımı ile "demokrasi" vurgusuyla tavır alırken; AKP ile olan mesafesini sadece onun muhafazakâr demokrat olarak kısıtlılık ve çelişkilerini göstererek değil, asıl olarak kendi, doğrudanlık perspektifli demokrasi anlayışının nitel farkını ve ufuk zenginliğini açmıyarak sunabilmelidir (2008b: 7).

Cumhuriyetin yaşadığı dekadansı aşacak sol bir siyaset bu aralıkta filizlenebilecekti. Murat Belge, *Taraf* gazetesine transfer olduktan sonra yazdığı yazılarda, aynı sorunu "başka ülkelerde tarih vardır, bizde ise silahlı kuvvetler" diye basitleştirerek formüle etti. Bu eksende, "Türkiye bugün tarihinin en belirleyici demokrasi mücadelesini veriyor"du. Sorunu sermaye hükümanlığından, bir üretim tarzı içindeki iktidar ilişkilerinden bağımsızlaştırıp buraya kadar daralttığına objektif olarak karikatürize de etmiş olduğunu bilerek. Gerçi Can Yücel'e nazireyle "başka ülkelerde kuvvetler ayrılığı vardır; bizde bu ayrılık, kara, deniz ve hava kuvvetleridir" diye espri yaptığına gülmemek elde değildir ve bu, bir tür doğruluk payı da içerir. Ama bu "doğruluk payı"ndan liberallerin büyük ekseriyeti ile aynı biçimde "liberal sol", "silahlı kuvvetler"e karşı bir "karşı-darbeci" aralık düşlediği ve bu düşe inanarak bütün ideolojik ve politik zırhını kuşandığında bu karikatür sadece gülümseme-

17 AKP'nin demokratik bir fail olmadığına dair bkz. Tuğal (2006, 2007 ve 2009). Bu önemli bir konu, zira Ergenekon "Darbe" Davası üzerinden süren siyasi ve ideolojik kampanyaya bile isteye ve bütün güçleriyle katılan liberal solcuların temel iddiası, Ergenekon Davaları sonunda "demokrasinin güçleneceği"dir. Somut durum ise soruşturma odaklı özgül bir olağanüstü hal rejiminin yerleşmesinden ibarettir. Mevcut teknolojik imkânlar, ABD'de de soruşturma odaklı olarak başarıyla uygulanan bu olağanüstü hal biçimini, Türkiye için de daha geniş oranda ve suç ve suçlu odaklı değil (ki böyle olsa bile ağır hak ihlalleri söz konusu olur) siyasal soruşturma odaklı olarak da uygulanabilir kılyor. Fakat böyle olunca da açığa çıkan şey bir Goebbels şovu ve bu şova mesela Murat Belge'nin katılması, bu şovun bir parçası olarak 1 Mayıs Taksim eylemcileri aleyhine yazılar yazması; mevzunun önemini, temel hak savunucuları artık Helsinki Yurttaşlar Derneği kurucusuna karşı da hak savunuculuğu yapmak zorunda kalmış olacağından, başlı başına gösteriyor (Belge, 2009) (*Taraf*, 02 Mayıs 2009).

mize kaynaklık etmekle kalmaz, ideolojik ve politik bir muarızın kampanyasına katılmış bir silueti de görünür kılar: Bu erkek ve kadınlara göre, AKP hükümetleri ve askerler arasında bir gerilim vardır ve asker karşısında AKP hükümetleri güçlendikçe askeri vesayet ortadan kalkmakta, sivil güçlerin iktidardaki ağırlığı artmakta ve demokrasi de gelişmektedir.

Bu görüşlerin, “Türkiye burjuvazisinin DP-AP-ANAP evrelerinden geçen asırlık iktidar mücadelesinin son aşamasını temsil eden” AKP’nin, seçim sandığından muzaffer çıktığı 2007 seçimleri ertesinde, “temsil ettiği sınıfa siyasal hegemonyasını “tam” olarak inşa edebilmesinin kapısını ardına kadar açtığı”, “...asker-sivil bürokrasi çekirdekli geleneksel elitlerin iktidar ortağı/alternatifi olabildikleri dönem artık kapanmış, geride kalmış sayılabileceği”, böylece Türkiye’de “burjuva demokratik dönüşüm” yaşandığı önermesiyle birlikte değerlendirilmesi gerekir (Laçiner, 2007a).

Bu burjuva demokratik dönüşümün en önemli unsurlarından biri, “askeri vesayetin aşılması” yani “ordu partisi”ne karşı sivil siyasi güç AKP’nin hegemonyasının tesisidir. Diğeri ise, bu aynı çerçevede Ergenekon Davaları ile “derin devlet”in tasfiyesidir. Bunların gerçekleştiğine inanan liberal sol, AKP’nin ve dolayısıyla Ergenekon Davaları’nın ülkede demokrasinin gelişmesine vesile olduğu temel varsayımına ulaştı. Bu varsayım son derece militan bir liberal solcu profili açığa çıkardı ve bu “liberal solcu”, dava üzerinden AKP’nin avenesi olmaktan çekinmediği gibi, bunu açıkça savundu ve kendi yanında olmayan solu, “darbeci, Kemalist, din düşmanı, halka yabancılaşmış, siyasi olarak ahlaki düşkünlük içinde vb.” ilan etti ve -bir kez bile aynaya bakma cüretini göstermeden- etmeye devam ediyor.

ab. Ulus-devlet Savunucuları

Bu sorundaki ulusalcı tutum, liberal tutum gibi, eski ama bitmemiş bir tartışmada görünür olan küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisine dair metafizik temellendirmelere dayanır. İçinde, 1974 yılı gibi eskice bir tarihte devlete dair “toplumun ortak çıkarlarını yine devlet korur” şeklinde nötr görüşlere varan sol eğilimli Cem Eroğul (1974: 113) gibi yazarların bulunduğu bir eğilim, bu sözcüklerle ifade etmese de küresel kapitalizmin işçi sınıfını tümüyle savunmasız ve silahsız hale getirdiğini, bu yeni koşullarda işçi sınıfının küresel kapitalizme ancak kendi ulus-devleti aracılığıyla direnebileceğini ve bu nedenle *demokratik* bir ulus-devletin savunulmasının işçi sınıfının tarihsel çıkarlarına uyduğunu ileri sürüyordu. Bunun karşısında ise piyasayı ve aynı anlama gelmek üzere kapitalizmi sorgulamadan küreselleşmenin baskıcı ulus-devletleri gerileterek demokratik gelişme olanakları yaratabileceğine dair liberal görüş vardı. Çeşitli renkleriyle devrimci Marksistler, o dönemde de, biri tümüyle metafizik, diğeri tarihsel bakımdan Marksizm kökenli sol içinde sayılamayacak fikirlere ve siyasi eğilimlere karşı, ulus-devletin mücadele ölçeği ola-

rak varlığını sürdürdüğünü tespit etmekle birlikte, politik işçi hareketinin yeniden kuruluş ufkunun ulus-devleti savunmak olamayacağını ilan etmişlerdi.¹⁸

Bir akım olarak ulusalcılık, küreselleşme karşısında ulus-devletlerin çözüldüğü varsayımına dayanarak buna karşı çıkma üzerinden kendisini ifade etti (Çeçen, 1997). Bu karşı çıkış, anti-emperyalist bir nitelik taşımaktan çok, milliyetçiliğe/darbeci militarist geleneğe ideolojik olarak kan verdi. Sungur Savran'ın "ironik" özetile, Kürt sorunu Türkiye'yi bölmek için kışkırtılmaktaydı, demokratik haklar adı altında ileri sürülen liberalizm bunun kılıfıydı, ABD AKP aracılığıyla ılımlı İslam'ı Türkiye Cumhuriyeti'ne bir model olarak biçmişti ve bugüne kadar sadece kurulduğu zaman değil bugün de insanlığın başına gelmiş en ilerici şey olan bu Cumhuriyeti korumak her ilericinin boynunun borcu, başka siyasal güçler bu yetekte olmadığından Cumhuriyeti "korumak ve kollamakla" görevli TSK'yı desteklemek de görevdi (Savran, 2008: 64).¹⁹ Fakat sorun sadece ideolojik düzlemde değil; özellikle 1990'lı yıllarda, TSK içinde ulusalcı/militarist bir eğilim iyice güçlendi ve bu eğilim, başta Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) üzere, kimi siyasal aktörleri (İşçi Partisi vb.) belirledi, yer yer de yönlendirdi.

ABD'nin bu çizgiye karşı eleştirel tutumu 2003 Irak işgalinden sonra iyice belirginleşti ve bu çizgi ABD tarafından da bir tehdit olarak algılanarak, tasfiyesi uygun görüldü. Her ne kadar ulusalcılar anti-emperyalist olduklarını ileri sürseler de *Cumhuriyet* gazetesinin seçimleri kazanan Obama'nın göreve başlaması üzerine yayınladığı "bu denli bir güce sahip Amerika'nın Türkiye üzerindeki etkisini küçümsemek büyük yanılgıdır" tespitini içeren ve: "Yarın göreve başlayacak olan Başkan Obama'nın Ortadoğu'da kendinden önce düzenlenmiş koşullara temelden karşı çıkacak bir lüksü yoktur. Ama yeni Başkan'ın yeni bir döneme başlarken, Bush döneminde yürürlüğe konmuş model, tasarım ve stratejilerin üzerinde yeniden durup düşüneceği konusundaki umudumuz eksik değil" diye devam eden başyazı (19.01.2009), bu konudaki iddiayı açıkça çürütür.

Böylece, ulusalcılarla liberallerin yalnızca bütün süreci TSK-AKP karşıtlığı üzerinden anlamlandırmaya dayanan yöntemsel konumları bakımından değil, ABD karşısındaki tutumları bakımından da ortaklaştıkları, kimi nüansları dışlamamak koşuluyla söylenebilir.

18 Sungur Savran (1996a ve 1996b) "Globalizm, yeni-liberalizm ve özelleştirme, elbette başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de gerek işçi hareketi içerisinde, gerekse aydınlar nezdinde tepkiler uyandırıyor. Tepkiler çeşitli. Marksistler soruna bütünsel bakarak globalizmde uluslararası burjuvazinin, genel krizini çözüme ulaştırmak amacıyla işçi sınıfına ve emperyalizme bağlı halklara bir saldırısını görürken, globalizmin bir de milliyetçi tahili ve buna bağlı olarak globalizme karşı milliyetçi bir politika geliyor. Bu yaklaşım'en açık ifadesini, önce *Cumhuriyet* gazetesinde dizi olarak yayınlanan, Dalia sııra da kitap haline getirilen *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme* başlıklı görüşmeler dizisinde fikirlerini açıklayan bazı yazarlarda (en belirgin biçimde de Cem Eroğul'da) buluyor." eleştirisini getirince Cem Eroğul aynı dergide bu eleştiriye yanıt vermiş, bu yanıtta da "işçi sınıfının küreselleşmeye karşı silahı olarak demokratik ulus-devlet" düşüncesini iyice kristalize etmişti. 1990'lı yıllar boyunca bu tartışmalar, başka bağlamlarda da uzun süre solun gündemini işgal etmiştir.

19 *Hürriyet* gazetesinde köşeyazan Özdemir İnce, yazmaya başladığından itibaren dönüp dönüp bu fikirleri savunmaktadır. Eşini dostunu anmaya hasretmediği herhangi bir yazısında bu görüşler bulunabilir.

b. Sosyalist Solda Tartışmalar

Savruanları dışında sosyalist sol, çeşitli nüanslarıyla birlikte Ergenekon Davaları bakımından benzer bir taktik yönelimi savunmayı başarsa da, bu taktiklerin aynı analizlerden ya da stratejik yaklaşımlardan doğmadığı söylenebilir. Genel olarak bu aynı taktiğin içinde kalanlar arasında da küçümsenemeyecek analiz farklılıkları vardır. Bir yaklaşım, “burjuvazinin iç savaşı” teorisidir (Savran, 2008). Diğeri ise, rejim içi çatışmaları gözardı etmemekle birlikte “Dolmabahçe mutabakatı” ya da “AKP tek parti iktidarı” kavramları ile de ifade edilen, süreci sermayenin uzun sürecek bir hegemonya projesi olarak kavrayan yaklaşımdır (Kürkçü, 2008). Belki, bir üçüncüsünden, “ABD operasyonu/dizaynı” tezinden, Haluk Gerger ana eksen olarak ABD’nin Türkiye içinde kazandığı Bonapartist role özel vurgu yaptığı için söz edilebilir (2008). Aralarındaki farkların analitik değeri ayrı bir değerlendirmenin konusu olmakla birlikte, bu pozisyonları karşılaştırmalı olarak, tek tek inceleyeceğiz.

ba. Burjuvazinin İç Savaşı

Sungur Savran, “Türkiye solunun ulusalcılık ve sol liberalizm dışında kalan ya da kaldığını iddia eden parti ve örgütleri Marksizmin yöntemini kullanma konusundaki içsel sınırları dolayısıyla gıdalarını büyük ölçüde bu iki düşünsel ve siyasi akımdan alıyor” (2008: 71) eleştirisini geliştiriyor. Bu eleştirinin dayanağı, “burjuvazinin iç savaşı” tezi konusunda sosyalist solun tutumudur. Sungur Savran’a göre, “Ergenekon, Türkiye burjuvazisinin iç savaşıdır” (2008: 65). Türkiye burjuvazisi derin bir yarılma yaşamış, bunun sonucunda ortaya çıkan pislğe Ergenekon denilmiştir. Türkiye’nin burjuvazisi ve bu sınıfın siyasi ve askeri temsilcileri, bugün keskin biçimde bölünmüştür, deyim yerindeyse siyasi bir iç savaşa tutuşmuştur (2008: 65). İç savaşın taraflarından biri, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ülkenin kaderini emperyalist Batı ile bütünleşmeye bağlamış Batıcı-laik kamp; diğeri ise, 2000’li yılların başında emperyalizmle ilişkilerini gözden geçirmiş olan İslamcı kamp. Savran, burjuvazinin iç savaşı tezinin diğeri analizlerden ayrılma nedenlerini de şöyle sıralıyor:

Bu mücadele ne “ilericilik-gericilik” mücadelesidir, ne de “demokrasi” ile “bürokratik oligarşi” arasında bir savaş. Bu mücadele burjuvazinin iki kanadının arasında, kapitalist sömürden büyük payı kimin alacağı mücadelesidir. Batıcı-laik kampın ardında TÜSİAD burjuvazisi ve müttefikleri vardır; İslamcı kampın ardında önce Anadolu kentlerinde palazlanan ama sonra kendisi de holdingleşerek tekelci sermaye haline gelmiş olan bir MÜSİAD burjuvazisi. İlkini vurucu gücü, devletin kurulu düzeni ve en başta Türk Silahlı Kuvvetleri’dir (TSK), ikincisinin AKP (2008: 66).

Sungur Savran, iç savaş teorisinde TSK ve AKP arasındaki cepheleşmenin temel değil sonuç olduğunu, burjuvazinin tam ortasından ikiye bölünmüş olduğunu,

TSK-CHP vb. güçlerin burjuvazinin bir kanadının siyasal alanda özgül biçimler alan bir ifadesi olduğunu da ekliyor (2008: 72).

Burjuvazinin iç savaşı tezinin eleştirisine geçmeden önce, Savran'ın diğer sosyalist soldan ileri sürdüğü gibi tümüyle ayrılmış bir analiz geliştirmediğine dair gözlemimi paylaşmak isterim. Savran'ın tezinin özgüllüğü, analizinin burjuvazi arasındaki kamplaşmayı temel alması ya da AKP ve TSK arasındaki siyasi gerilimi neden değil sonuç olarak göstermesi değildir. Örneğin, *Kızıl Bayrak* gazetesi yazarı H. Fırat'ın "rejim krizi" temel analizine dayandırdığı yaklaşım da, nihai olarak Savran'ın yaklaşımına benzer. H. Fırat'a göre de, "Önümüzdeki çatışma işbirlikçi büyük burjuvazinin iki kliği arasında geçmektedir" (2009). Diğer analizlerde de TSK-AKP gerilimi ve en azından geçmiş yıllar içinde aralarında cereyan eden görünür mücadeleler, aşağı yukarı aynı yaklaşımla "oligarşinin" (Sayın, 2008) ya da "egemen burjuvazinin" (Erdem, 2008) "kanatları arasında" mücadele olarak değerlendirilir. Mahir Sayın, oligarşi içi mücadele ile sermayenin iç kavgasını kast ettiğini açıkça yazar (2008: 90 vd.). Mahir Sayın'a göre de, "oligarşi" içinde birbiriyle kavgaya eden iki kanat oluşmuştur, her iki kanat da işbirlikçidir; sermayenin iç kavgası -işbirlikçilerin iktidar kavgaları- sonucunda "oligarşi" yeniden şekillenmekte, AKP kendi militarizmini yaratmakta, Ergenekon Davaları'yla da bu süreçte geçmişe dönük bir bağışak temizleme operasyonu yapılmaktadır (2008:90-95 vd.).

Sungur Savran'ın tezinin özgüllüğü diğerlerinin burjuvazinin iç savaşından söz etmemesinden çok; Savran'ın Ergenekon Davaları sürecinde ABD'nin rolünü neredeyse hiç anmamasıdır.

Ben bu "iç savaş" teorisine, sadece ABD'nin süreçteki rolünü görünmez kıldığı için değil, yöntemsel ve analitik olarak da katılmıyorum. TÜSİAD ve MÜSİAD arasında, artık gazete söyleşilerine²⁰ bile yansıyan bir çelişki ve mücadele olduğu doğrudur. Ancak bu mücadelenin bugün yaşandığı gibi siyasal rejimin dönüşümünü belirlediğini ileri sürmek, sermayenin bir bütün olarak AKP ile gündeme gelen uzun erimli hegemonya olanağına oynadığını görünmez kılar. Kapitalist devletin işlevlerinden biri sermaye sınıfını başka deyişle burjuvaları, aralarındaki rekabeti, gerekirse iç çatışmalarını da yatıştırarak -ki bu çatışmalar kapitalist üretim tarzından doğarlar ve kaçınılmazdır- hükümler sınıfı olarak örgütlemektir. Bu, Poulantzas'ın erken döneminde formüle ettiği "devletin üçüncü işlevinin" başka deyişle "egemen sınıfları ve çeşitli fraksiyonlarını, hegemonyacı fraksiyon altında egemen sınıf olarak örgütleme" işlevinin bir sonucudur (1968/1976: 356).

Carl Offe, yapısalci ve araçsalci Marksist devlet teorilerini "devletin sınıf karakterini garantileyen içsel mekanizmalar" hakkında suskun olmakla itham etmişti

20 MÜSİAD Başkanı Erol Yazar, 20 Temmuz 2009 tarihli *Star* gazetesinde "Türkiye'nin gerçek burjuvaları biziz" başlığıyla yayınlanan söyleşisinde, "TÜSİAD'dan farkınız ne?" sorusuna "Devletten nemalanmamak"; "Alemin kralı TÜSİAD mı MÜSİAD mı?" sorusuna "Sayısal çoğunluk MÜSİAD'da, parasal çoğunluk TÜSİAD'da. Onlarda 40 yıllık sermaye birikimi var ama aradaki fark çok azaldı. TÜSİAD geçmiş MÜSİAD gelecek demek" yanıtını veriyor. (Bkz. <http://www.stargazete.com/roportaj/yazar/fadime-ozkan/turkiye-nin-gercek-burjuva-sinifi-biziz-haber-202247.htm>, indirilme tarihi: 10.10.2009.)

(Yılmaz, 2002: 116). Bu cümle, “devletin üçüncü işlevi” yanında, şu anda içinde bulunduğumuz AKP’nin tek parti iktidarının kurumsallaşması sorununu anlamak için son derece basit bir anahtar. Bugün, metropol sermaye merkezli, ABD-AKP-TSK ekseninde -kimi içsel çelişkilerine rağmen- bağımlı sınıfları da kendi hegemonyasına bir ölçüde katmayı becerebilmiş, buna rağmen kırılabilirliği devam eden bir tarihsel bloğun oluşmakta olduğunu gözlemliyoruz. AKP’nin tek parti iktidarı, sermaye için de, Türkiye kapitalizminin (sık sık yoklayarak) süregelenleşmiş krizinden -yapısal olarak değil ama “devrimci krizi engelleyecek kadar” kısmilikte de olsa- çıkışı için gerekli, devletin sınıf karakterini garantileyen mekanizmaları politik, ekonomik ve toplumsal olarak işletebilecek tek çözümdür. Tuğal’ın kullandığı anlamda “pasif devrim”i başka deyişle kapitalizme meydan okuyan İslam’ın soğurulmasını (2009), hükümetin neo-liberal saldırganlığına rağmen emek piyasasının kontrol edilebilmesini, üretim araçlarının özel kullanımı ile, dolayısıyla kapitalizmle çelişecek sosyal politikaları elemek için yapısal bir seçme -olumsuz seçme- mekanizması olarak dışarıda bırakmayı (sosyal güvenlik ve genel sağlık sigortası, tarım, ormanların yağmalanması, ekolojik -yer üstü ve yer altı- zenginliğin piyasaya açılması konularında, AKP’nin attığı adımları özetlememe bile gerek yok), AKP Hükümetleri olmaksızın sermayenin gerçekleştirilmesi oldukça güç olurdu. Sözü edilen mekanizmalar, durağan yapısal yerler değildir, küresel kapitalizme tümüyle bağımlı süreçler/ilişkilerdir.

Kaldı ki, tıkr tıkr işleyen sırasal süzme mekanizmasının²¹ “iç savaş” olarak nitelendirilmesinde de hata vardır: Hükümetlerin her politikası, devlet içinde bir “sırasal süzme”ye tabidir. Bu süzme, yapısal ve ideolojik nitelikler taşıdığı gibi, süreceldir ve son aşamada baskı ile biçimlenir. Özel mülkiyetin anayasal garantisi -yapısal-, Türkiye için üniter Türk milli devleti -ideolojik- buna örnek verilebilir. Bunlar kapitalizm karşıtı politikaların devlet gündemine girmesini -olası bazı siyasal tercihlerin gerçekleşmesini- engellerler. Burada karar verme süreci kuralları, belirli çıkarılara zaman içerisinde öncelik ve daha elverişli koşullar veya belirli güç kaynaklarını kullanma fırsatı tanıyarak avantaj sağlar (Yılmaz, 2002:124). Elbette, krizle belirli eşiklerde iktisadi ve Kürt Sorunu dolayısıyla siyasi olarak yüzleşen Devlet (derin değil, sadece Devlet), devlet elitlerinin çabalarına rağmen sermaye birikimini sürdürmekte uğradığı başarısızlıklarla ve tabi hoşnutsuz sınıfların (en azından Kürtlerin) sisteme bağlılıklarını sağlamada karşıladığı güçlükler sonunda sıralı süzmeyi, 28 Şubat ve 14-27 Nisan süreci içinde gerçekleştirmiş; nihayet baskı aygıtı da, sıralı süzme sonunda Devletin kapitalist devlet olarak kalması için gerekli içsel garanti mekanizmalarını çalıştırabilen AKP’nin tek parti iktidarına katılmıştır. Bazıları, *razı olmuş* da diyebilir.

Tüm bunlar, aynı anda Devlet’in çelişkili yapısını gösterir. Politik toplum içinde AKP’de cisimleşen hegemonya mutlak olmadığı gibi, oldukça kırılabilir. Ama

²¹ Sırasal süzme, Ofte tarafından “olumsuz seçme” olarak adlandırılan yapısal, ideolojik, prosedürel ve baskı mekanizmalarının işleyiş sistemidir. Bkz. (Yılmaz, 2002: 122 vd.).

bu sonucu değiştirmiyor; karşı karşıya olduğumuz şey, işçi sınıfının, bağlaşığı halk kesimlerinin, tüm ezilenlerin ve özel olarak Kürtlerin karşı karşıya olduğu şey, kırılğanlığını sürdürse bile, bağımlı sınıflardan da onay alarak devletin sınıf devleti olarak kalmasını sağlayacak içsel garanti mekanizmalarını çok daha kolay çalıştıracak sermayenin uzun sürecek bir hegemonya rüyasını suretinde gördüğü AKP tek parti iktidarır.

bb. Ergenekon Davalarında ABD'nin Rolü

Ergenekon Davaları'nda ABD'nin şu ya da bu şekilde bir rol üstlendiği, hemen hemen bütün sosyalistler tarafından kabul edilmektedir. Örneğin "iç savaş" teorisine yakın görüşler taşıyan Mahir Sayın'a göre, süreç ABD'nin balans ayarırır (2008: 81).

"Bugünkü atışma, tekelci burjuvazinin Batıcı-laik kanadı ile İşlamcı Anadolu burjuvazisi arasında yürüyen bir 'iç savaş' değildir" (2008: 218) diyen Yurtsever'e göre de, Türkiye'nin içinde bulunduğu türden bir yeniden yapılanma sürecinde, sarsıntılar, çatışmalar, ciddi i mücadeleler olmakla birlikte; en fazla bu burjuva fraksiyonlar arasında konjonktüre ve dengelere bağlı olarak farklı tutumlar alabilecekleri unutulmadan çatışma/uzlaşma geriliminde bir iktidar mücadelesinden söz edilebilir; gerçekte, başta ABD ve AB emperyalizmleleriyle bütünleşme olmak üzere, sürecin genel eğilimleri bakımından burjuva sınıfı içinde esaslı bir çatışma olmadığı gibi, görünürdeki mevcut çatışma, tüm sınıfları bölen ideolojik-siyasal cepheleşmeyi yumuşatarak yansıtmaktadır (2008: 218-219).

Yurtsever, "Ergenekon" davasında kimi emekli kuvvet komutanlarının sanık sandalyesine oturtulmasıyla sonuçlanan gelişmelerin başlangıç noktasının TSK içindeki 'yeni strateji' 'yeni doktrin' arayışları" olduğunu, bu arayışların yarattığı AKP ve TSK arasındaki gerilimin 5 Kasım 2007'de başbakanın ve genelkurmay ikinci başkanının katıldığı toplantılar sonunda "şimdilik" kaydıyla çözüldüğünü, Türkiye'nin Kürt sorununda kimi ödünler alarak ABD ile bağlaşıklığını yenilediğini ve bunun sonucunda TSK'si ve AKP'siyle Türkiye'yi yönetenlerin "Türkiye'nin önünde bir alternatif olarak şanghay İşbirliği rgt ile bağlaşıklığında bulunduğunu savunan 'Avrasyacı' görüşleri ve temsilcilerini pskrttikleri"ni yazıyor (2008: 220-221).

Haluk Gerger ise, Yurtsever'den farklı olarak sadece Avrasyacıların tasfiyesinden değil AKP ve TSK arasındaki "bütüncül iktidar" mücadelesinden söz ediyor. Gerger'e göre, "Türkiye'de, düzenin bunalımı koşullarında, egemen yapı içindeki klikler arasında yıkıcı bir 'bütüncül iktidar' mücadelesi yaşanmaktadır. Bu mücadelenin bir tarafında CHP'siyle, Kızıl Elma'sıyla, MHP'siyle, Genelkurmay etrafında kümelenmiş Kemalistler, ulusalcılar-milliyetçiler bulunuyor. Karşılarında da, AKP'den vahşı kapitalizmin irili ufaklı sermaye glerine, IMF liberallerinden piyasacı bürokratlara, gericiile, yaygın tüccar-esnaf kuşağına uzanan 'hükümet

çevresi' var" (2008). Gerger, taraflar arasındaki iktidar mücadelesinin "bütüncül" olma nedenini, taraflar arasındaki "ikili iktidar"a bağlıyor. Mücadele eden taraflar arasındaki bu "ikili iktidar" durumu, "şeytan üçgeni"nin üçüncü ayağını oluşturan ABD emperyalizmine "Bonapartist" güç niteliği kazandırmıştır ve iktidar kavgasındaki ana aktör Bonapart ABD'dir. Kısaca Ergenekon'la, şimdi ABD terbiye etmektedir (2008).

Sungur Savran'dan sermaye güçlerini bir bütün olarak AKP'nin yanına dizerek, Haluk Yurtsever'den ise taraflar arasındaki "ikili iktidar" mücadelesinin sürdüğünü ileri sürerek ayrıışan Gerger'in yaklaşımı bana göre analitik değil, eklektiktir. Bu yüzden, ABD'nin terbiye sürecinin kimin lehinde sonuçlanacağına dair "genel geçer" bir sonuca varabiliyor:

Her iki taraf için nihai terbiye aracı ve konumu artık bellidir. Birinciler için, darbe, emperyalist tetikçiliğin günümüzdeki son aşaması olacaktır. Gerici-liberal koalisyon içinse, kapatma davası ve 'başarılı' Ergenekon hamlesi sonundaki yeni iktidarı, en saf haliyle sömürge teslimiyetçiliği ve işbirlikçiliğinin doruğu olacaktır. Sonucu şimdiden kestirmek zordur ama bilinen o ki, sonunda kazanan, TÜSİAD ile ABD'siyle AB'siyle emperyalizm olacaktır. (2008)

Bu eklektik yaklaşım, Türkiye'nin bir rejim krizi içinden geçtiğini tespit eden *Teoride Doğrultu* yazarı Haluk Erdem tarafından da paylaşıyor. Farklı olarak Erdem, "ikili iktidar" kavramını değil, "devlet yarılması", "devlet bütünlüğü"nün kaybolması gibi kavramları tercih ediyor. Erdem'e göre, rejim krizi sonucunda "devlet bütünlüğü"nün kaybolması, "devlet yarılması", bütün devlet kurumları gibi kontrgerilla ve orduda da kendini hissettirmiş; Genelkurmay cephesi 2007'nin sonbaharına kadar süren iç yalpalamadan sonra bir karar vermeye ABD tarafından zorlanmış, Ergenekon davası kontrgerillanın tasfiyesi amacıyla değil, ABD eksenine dışına savrulmuş kesimlerin tasfiye edilmesine yönelik olarak açılmıştır (2008).

Süreçte ABD'nin önemlice bir rol üstlendiği, AKP'nin neo-liberal politikalarla tam uyum içinde küresel kapitalizmin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği doğru olmakla birlikte, sınıf mücadelesinin iç dinamiklerini Türkiye'nin "Bonapartist" gücü ABD'ye neredeyse tümüyle tâbi kılan analiz gerçeği tam olarak yansıtamaz. Tarihsel bir perspektiften Türkiye'deki sınıf mücadelesini, hegemonya ilişkilerini, emperyalist bir aktör olarak ABD'nin Bonapartist rolüne kadar daralttığınızda, sınıf analizinden de epeyce uzaklaşmış oluyorsunuz.

Örneğin Erdem'e göre, Ergenekon dava dosyasında kurumsal bir yapı olarak kontrgerilla sanık sandalyesine oturtulmamakta, dahası iddianamede Ergenekon'la TSK, MİT ve emniyet arasında organik bir ilişkinin tespit edilmediği ileri sürülmekte ise de bunun gerçeği yansıtmadığı dava dosyasına konan onlarca gizli devlet belgesiyle yine aynı iddia sahipleri tarafından gözler önüne serilmektedir. Çünkü 2007'nin sonbaharına kadar, ordu bir darbeye yönetime el koyamamış, 2007 se-

çimlerinde MHP-CHP koalisyon taktiği de tutmamış, bu kez ordunun isteği doğrultusunda yargı harekete geçirilmiş ve AKP hakkında kapatma davası açılmıştır (2008). Bu çerçevede, “Ergenekon davası ordunun boynuna atılmış bir kementtir. Yalnızca emekliler değil görev başındaki üst düzey komutanlar da suçlamalara her an muhatap olabilirler” (2008). Zira hizadan çıkanın ipi her an çekilebilir. Öte yandan AKP’nin durumu da iç açıcı değildir. Anayasa Mahkemesi’nden kapatma kararı çıkmasa da mahkeme onu “laiklik karşıtı odak” ilan ettiğine göre, bu da AKP’nin boynundaki kementtir. Sonuçta, Erdem’e göre;

Cumhuriyet arabasına koşulan bu iki at[ın] ipleri de sıkı sıkıya arabacı ABD’nin elindedir. Sermaye oligarşisi elbette şimdilik durumdan memnundur. Çünkü bu yeni durum hem AKP’yi “aşırılıklar”dan caydıracak hem de ordu[nun] belirli adımlar atılırken fazla gürültü çıkarmamasına neden olacaktır. (2008)

Haluk Erdem, Ergenekon Davaları karşısındaki tutum konusunda, “...egemen burjuvazinin bu sahte, aldatıcı ‘demokrasi’ bayrağını onun elinden çekip almak, ‘demokrasiyi’ asıl sahiplerine teslim etmek için yegâne yol politik özgürlük mücadelesini yükseltmektir. (...) Ergenekon davası tam da bu mücadelenin bugünkü odak noktasıdır. Ona tavırsız kalmak burjuva planlara tavırsız kalmak, milyonların burjuvazinin peşine takılmasına tavırsız kalmak; politik özgürlük mücadelesinin dışına düşmek, apolitikleşmek, stratejiden yoksunluk kadar taktikten de yoksun olmak demektir.” (2008) görüşüne sahiptir.

Ne ilginçtir ki, Ergenekon Davaları karşısında neredeyse zıt bir tutum takınan Türkiye Komünist Partisi eski Genel Başkanı Aydemir Güler de süreci benzer şekilde analiz etmektedir. Güler’e göre, Türkiye bir dönüşüme sokulmuştur ve bu süreç “düzenin kimi kesimlerini, kadrolarını, yapılarını budamayı, ıskartaya çıkarmayı” gerektirmiştir. Öte yandan Ergenekon operasyonu ile kapatma davası söz konusu dönüşümü birlikte sırtlanmış taşımaktadır ve Anayasa Mahkemesi’nin AB, TÜSİAD ve diğerlerini izleyerek bir uzlaşma çağrısını karar altına almasını, Ergenekon soruşturmasının da en pespaye ıskartalık unsurların üstüne yıkılarak sınırlandırılması izleyecektir. Bu, dinci partinin şeriatçılığını ve Kemalist kanatların darbeciliğini eşzamanlı budayan akliselimin zaferidir (2008: 33). Sanırım analizlerdeki neredeyse birebir aynılık ilgi çekicidir. ABD kısmını da aktaralım:

Kuşkusuz, emperyalist, yani bir numaralı dünya gücü ABD’nin adına yazdığımız “uzlaşma” Türkiye içi bir düzenleme olamaz. ... söz konusu olan, herhangi bir yerel güç, bölgesel özerklik, karşı-ağırlıklarla dengelenmemiş bir Amerikan barışının, dünyanın merkezi sayılan Ortadoğu’ya egemen kılınmasıdır. Ortadoğu, Amerikan barışının elinde bir sürekli savaş bölgesi ilan edilmiştir. Amerikan barışının bir fonksiyonu olarak Türkiye’de sağlanacak bir büyük uzlaşmanın, militarizmden uzaklaşması ise konu dışıdır (2008: 34).

Ergenekon Davaları'ndaki siyasal tutum hakkında vardıkları taktik sonuçlar birbirine zıt olsa da mevcut yöntemsel ve analitik yakınlık belirgindir. Buna rağmen taktik farklılıkların sosyalistleri birbirlerine karşı bu denli hırçınlaştırması-
nın²² ardında, Kürkçü'nün Karaburun konuşmasında vurguladığı, "ya savcının ya sanıkların yanında yer alma" basıncının olup olmadığı sorusunu sadece sormakla yetiniyorum.

Bana göre, iç ilişkileri kimi kırılğanlıklar taşısa da *gelenen bu aşamada* TSK ve AKP arasında tarihselleştirilerek emekçiler ve ezilenler lehine olanak haline dönüştürülebilecek bir farklılık/çatışma yoktur. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın açtığı dava, elbette rejimin iç kırılğanlığının göstergelerinden biridir, ama sonuçta "kapatmama kararı"nın gördüğü işlev yukarıda sözünü ettiğim sıralı süzme sürecinin son halkası olmaktan ötesi değildir (Evren, 2008).

Kaldı ki, çatışma tezini kabul etsek bile H. Fırat'ın vurguladığı üzere, "Taraflar aynı ölçüde emeğe ve özgürlüğe düşmandırlar, aynı ölçüde emperyalizmin ve siyozizmin hizmetindedirler, aynı ölçüde devrimin ve sosyalizmin yeminli düşmanıdırlar. Tüm kanatlarıyla burjuva gericiliği bu çatışmanın en sert anlarında bile işçi sınıfına, emekçilere ve Kürt halkına yönelik saldırılarını kesintisiz olarak sürdürmekte, dahası iç çatışmanın tozu dumanına rağmen bu konuda açıktan ya da örtülü olarak dayanışma içinde hareket etmektedirler. Devrimci tutum bu çatışmanın üstünde ve tam karşısında olmak, çatışmadan devrimci amaçlarla yararlanmak, ama bunu hiçbir biçimde çatışan taraflardan birinden birine karşı en ufak bir zayıflık ya da hayırhah tutum sergilemeden yapabilmektir" (2009).

bc. 'Dolmabahçe Mutabakatı': Sermaye Hegemonyası Tezi

Bir başka yaklaşımdan daha söz edebiliriz. Bu yaklaşım da kendi içinde türdeş değil ancak özünde süreci, sermayenin uzun süreli bir hegemonya projesi olarak değerlendiriyor. Bu yaklaşımın temsilcilerinden biri Ertuğrul Kürkçü'dür. Kürkçü, bu süreci ezilenler ve emekçiler cephesinden okuyarak, 2004 yılında, "...Türkiye'nin klasik ve kurulu sol/sağ denklemi de çöküyor. Otoriter sağ ile kaynaşan 'sosyal demokrasi' ve büyük sermaye ile eklemlenen siyasi İslam arasındaki karşıtlaşmanın demokratik ve halkçı bir dinamik yaratmasının olanaksızlığı nesnel olarak kendini gösteriyor. Emekten ve özgürlükten yana bir 'üçüncü kutup' ihtiyacı kendisini bütün gücüyle toplumun ezilen, sömürülen, dışlanan, susturulan kesimlerine dayattığı" (2004) tespitinde bulunmuştu.

Ergenekon Davaları başladığında, Kürkçü de, diğer sosyalistler gibi gözle görünen "çatışma"yı betimledi. Savran'ın eğer çatışma burjuvazinin iç savaşı değilse analiz liberal sol esinlidir minvalindeki eleştirisini yukarıda anmıştım; bu eleştiri-

22 Taktik tutumunu bakımından ulusalcı sola yaklaştığı -daha doğrusu o boşluğu bağımsız sınıf siyaseti ile doldurma talihsiz arzusunun kapıldığı- sıklıkla ileri sürülen Türkiye Komünist partisi için örneğin Mahir Sayın şöyle yazabilmektedir: "Bunlarla bizleri karıştırmamak gerekir. Bunların hepsinin kendiadları var; adları 'solcular' değil, İP, TKP, filan gibi şeyler." (2008: 107).

sinin Kürkçü'yü de kapsadığı sır değil. Kürkçü, "iç savaş" tezinden farklı olarak, çatışmanın taraflarını betimlerken "burjuvazinin/oligarşinin kanatlarından ya da egemen yapı içindeki kliklerden" söz etmiyor, sermayeyi iç çelişkilerine rağmen tümüyle AKP'nin yanına koyuyor: "Bir yanda, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistem yeniden dizilirken küresel piyasada rekabet avantajını Avrupa Birliği ile bütünleşmekte gören büyük sermayeyle 'Anadolu Kaplanları'nın AKP ekseninde oluşturdukları, bir gözü Orta Doğu'da bölgesel nüfuz peşinde çelişkili ittifak var." Karşısında, devletin görelî özerkliğinin yarattığı güç ile iktisadi, politik ve toplumsal düzeylerde nemalananlarla, sair AKP muhalifleri karmaşık bir ağ içinde bir araya gelmiştir: "Öte yanda gücünü üretimdeki yeri ve rolünden çok, devletin görelî özerkliğinin kendilerine tanıdığı hareket kabiliyetinden ve askerin politik nüfuzunu çekip çevirmekten alan, Türkiye'nin geleceğini 'Avrasya'nın yeniden şekillenışı içerisinde konumlandırmaya çalışan karmaşık bir başka ağ." Kürkçü, Ergenekon'un bu ağın bir görünümü olduğunu söylemektedir: "Bugün kısaca 'Ergenekon' denilen bu yapının ufkunda politikleşmiş-askeri manipölasyonlarla iktisadi, toplumsal yapıları denetim altına alarak Türkiye'yi Çin ve Rusya arasında şekilleneceği varsayılan 'Avrasya'ya yönlendirmek var(dı)." Bu nedenle, araya savcılarının, yargıçlarının girmesi şaşırtmalıdır, bu 'başka araçlarla süren' bir iktidar çatışmasıdır (2008). Böyle olduğundan ötürü, bütün bu "Ergenekon" çemberi kendi üstüne kapanırken, milletçe "askeri vesayet" rejimimize yeniden kavuşuyoruz:

Tanrının hakkı tarıkata, Tayyip'in hakkı Tayyip'e, ordunun hakkı orduya. Militarist hotzotçuluğun, iktidar savaşında kendini "galip" sayanların diline neden bu kadar hızla sirayet ettiğini anlamak daha kolay olabilir şimdi.

Askeri vesayetin ihyası hamlelerine sırtını yaslayarak, askeri darbe bastırıyorum havasına kapılmak, eksantrik bir suç örgütü derekesine düşmüş olan "Ergenekon"un adli kovuşturmayla uğramasını şiddetlenen bir "iç savaş" ve hükümetin "ordumuza laf ettirmeyiz" beyanlarını Ankara kapılarına asılmış bir "No Pasaran" pankartı olarak okuyabilmek epeyce yetenek ve hayal gücü istiyor gerçekten (Kürkçü, 2008).

Bu yaklaşım, AKP Hükümetleri ile sermaye arasındaki ilişkiyi, sermaye fraksiyonları arasında bir çatışmaya indirgemediği, *sürecin içsel çelişkilerini dışlamadan uzun vadeye oynayan bir sermaye hegemonyasının tesisi olarak* anladığı, ABD'nin ve AKP'nin süreçteki özgül rollerini tanıdığı için diğerlerinden ayrılır. Cihan Tuğal'ın belirttiği üzere,

Türk egemen bloku uzun zamandır devam eden pasif devrimlerden sonra, iç politikada hegemonyasını yeniden hissettirmeye başladı: üzerlerindeki kontrolünü kaybetmeyerek taşra burjuvazisi ile dinsel cemaatleri bir araya getirdi ve demobilize etti. İlk kapsamlı çoğunluğunu elde ettiğinde iki yaşından küçük olan yeni kurulmuş AKP, bu 'devrim-restorasyon'un ana temsilcisi oldu. Parti liderleri 1980'lerin radikal İslamcı başkaldırılarından veçhelerini

özümsemişler ve bunun üstüne, dev şirketleri, Pentagon'u ve Yeni Dünya dindarlığını öne çıkaran güçlü bir anlayış eklemiştir (2007: 125).

Tuğal, buradaki pasif devrim kavramını, Gramsci'nin verdiği iki anlama, "bir ülkedeki kitle mobilizasyonu etkisiz hale getirildikten sonra, onun taleplerinin bir kısmının varolan sistem tarafından karşılanması; bu süreçte mobilize olan kadro ve sınıfların varolan sistemin iktidar blokuna katılması" ve "başka bir ülkede veya ülkelerde olan devrimlerin yayılmasını engellemek amacıyla, bu devrim ya da devrimlerin bazı söylem, simge ve yapısal dönüşümlerinin, devrim ihtimalini ortadan kaldırmak isteyen ülkelerde egemenler tarafından yürürlüğe konulması"na dayandırdığını ileri sürüyor (2006: 26). Tuğal'a göre, "bu el koyma, ancak bu simgelerin devrimci anlamının boşaltılmasıyla mümkün olabilmekte" ve "her iki süreçte de, kökten dönüşümler engellenmiş olmakla birlikte, toplum *moleküler* olarak derin değişimlere maruz kalmakta, egemen sınıflar egemenliklerini koru"makla birlikte, "sistemin bazı yapı taşları değiş"mektedir (2006: 26). Başka deyişle, burada sözü edilen "pasif devrim"in, ne Laçiner'in savunduğu manada burjuva demokratik dönüşümü karşılayan "muhafazakâr devrim"le, ne de sol Kemalistler'in "karşı devrim" kavramıyla ilgisi vardır.

Karşı karşıya olduğumuz şey, "siyasal İslamcı AKP'nin, gene küresel sermaye güçlerinin ve ABD'nin desteği altında küresel kapitalizmin bugünkü hâkim yönelimleri doğrultusunda Türkiye'nin kaderini tek başına belirleyecek bir iktidar konumuna" (Müftüoğlu, 2008a) yükselmesinden ibaret. Bunu sağlayan ise, daha ilk yıllarında tespit edildiği üzere, AKP hükümetleri döneminde sermaye hegemonyasının güçlenmesi: "Diyebiliriz ki, geçtiğimiz üç buçuk yılda belirleyici olan süreç Türkiye'de kapitalizmin 'doğallaşması' oldu. Bu doğallaşmanın ana motoru ise AKP'dir" (Tuğal, 2006: 26).

22 Temmuz 2007 erken seçim sonuçları ile sonu görünen ama işaretleri dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ile Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın "Dolmabahçe Görüşmesi"nde verilen büyük uzlaşma öncesi ve sonrasını bu "aynı sürecin" bir parçası olarak okumak hem doğru, hem de yanlıştır. Doğrudur, çünkü sermayenin eğilimleri zaten ortadaydı ve AKP karşısında gelişen ve örgütlenen statükocu öfke değil, AKP bu eğilimleri temsil ediyordu. Yanlıştır, çünkü TSK'nin süreçteki rolü ve konumu Dolmabahçe öncesi ile sonrasında değişmişti, "Arada geçen dönemde AKP hükümeti iktidar olanaklarını, özellikle dış politika alanında ısrarlı bir biçimde kullanarak, 'Kürt Sorunu'na ilişkin yaklaşımını Washington arabuluculuğuyla Genelkurmay'a benimsetmeyi başardı. Yeni bir denge oluşuncaya kadar Silahlı Kuvvetler ile hükümet artık el ele yürüyecekler"di (Kürkçü, 2008a).

Bu sonuç, Kürkçü'nün sözleriyle özetlenirse, "ordunun gücüyle paranın ve dinin gücünün halkın tepesinde birleşmesi", "bütün çatlakların ta en aşağıdan muhtarlıklar düzeyinden başlayarak siyasal İslam'ın gökkuşağı koalisyonunun oluşturduğu dokuyla tıkanacağı, sivanacağı bir yeni süreç", "bir kez daha 1930-1945 ve 1950-

1960 arasındaki statükoya farklı koşullarda iade olmamız”, “tepemizde bir *tek parti devleti* kurulması” demektir:

Cumhurbaşkanlığı, hükümet, emniyet, bürokrasi, üniversite, diyanet, yerel yönetimler, medya, sermaye tek bir politik gücün yekpare iktidarı altında, dinsel coşkunun cezbesinde birbirinin içinde eritiliyor. Başbakanın milliyetçi-mukaddesatçı safsata cephaneliğinden her gün yeni bir inci yumurtlaması bundan; artık yukarıdan tutulamayacağını hissediyor, adı gibi biliyor: *Dolmabahçe Protokolü yürüyor* (Kürkçü, 2008a, abç.).

3. Ergenekon Davalarına Karşı Sosyalistlerin Tavrı Üzerine

İktidar çatışması karşısındaki politik tutum ile somut Ergenekon Davaları karşısındaki politik tutum hem birbirine bağlıdır hem de ayrıştırılabilir. Daha açık ifade edersem, Tuğal’ın sözünü ettiği anlamda bir “pasif devrim” aktörü olarak AKP, neo-liberal hegemonyacı bir güçtür ve AKP’nin Ergenekon Davaları üzerinden yürüttüğü siyasal kampanyaya katılmak bizzat bu hegemonyaya yazılmak anlamına gelir. Ama aynı şekilde, Ergenekon Davaları ile ortaya serilen suçlara gözlerini yummak, sadece yargı önüne çıkarılanların değil, bir darbe ile iktidarı ele geçirmekten, Türkiye’yi ‘anti-emperyalizm’ palavraları eşliğinde askeri bir diktatörlükle yönetilen bir devlet haline getirerek Orta-Doğu’daki güç kavgalarının içine bodoslama dalmaktan başka bir ufku olmayan asıl sorumluların -kapitalist devletin silahlı bürokrasisinin- mahkeme önüne çıkarılmasını, onların yıllardan beri sürdürdükleri yer altı faaliyetleri, cinayet sabotaj ve suikastlarda işbirliği içinde olanların bu soruşturmalar kapsamında ortaya çıkartılmasını, mazlumların haklarının iade edilmesini, kurbanların yakınlarına tazminat ödenmesini, kısacası adil bir yargılama ile adaletin yerini bulmasını istemekten kaçınmak da sosyalist solun tutumu olamaz (Savran, 2008; Sayın, 2008; Kürkçü, 2009).

Yazının başında vurgulandığı gibi, henüz Ergenekon Davaları kapsamında yargı önüne getirilen, bizzat mahkemelerde yargılama konusu haline gelmiş kontrgerilla operasyonları²³ son derece sınırlıdır. Yargı önüne çıkarılmış olanlar arasında iki emekli orgeneral dışında bir darbe için elinde güç bulundurmuş halen görevi başında olan hiç kimse yoktur ve kanıt olarak sadece onların boş konuşmalarından oluşan milyonlarca sayfalık telefon dinlemesi çözümü var. Bunlarla AIHM ölçütlerinde inandırıcı bir hüküm kurulması olasılığından söz etmek çok güçtür (Kürkçü, 2009).

23 Çağdaş Hukukçular Derneği Genel Merkezi’nin yaptığı tasnife göre, kontrgerillayı tasfiye ettiği varsayılan Ergenekon Davaları’nda kapsanan, bizzat mevcut hukuk sistemi içinde dava konusu olmuş kontrgerilla operasyonları ve davalarının en bilinenleri şunlar: “1 Mayıs 1977 Katliamı (1 Mayıs Davası), DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler’in Öldürülmesi (Türkler Davası), Gazeteci Abdi İpekçi’nin Öldürülmesi (İpekçi Davası), 7 TİP’linin Öldürülmesi (Bahçelievler Katliamı Davası), Uğur Mumcu’nun Öldürülmesi (Mumcu Davası), 12 Mart 1995 Gazi Mahallesi Katliamı (Gazi Davası), Susurluk Davası, Mehmet Aşar Davası, Yüksekova Davası, Rahip Santoro Davası, Malatya Katliamı (Zirve Yayınevi Davası), Hrant Dink’in Öldürülmesi, Şemdinli Umut Kitabevi’nin Bombalanması (Şemdinli Davası), Cizre Faili Meçhuller (Albay Temizöz davası) vd. [onlarcası daha vardır].”

Kaldı ki, yazının başından beri vurgulamaya çalıştığım üzere, Ergenekon Davaları'nın kontrgerilla operasyonlarını cezalandırmak gibi bir amaç güttüğü ileri sürülemez. İkinci İddianame'de açıkça vurgulandığı üzere "...Türkiye Cumhuriyeti, bölünmez Ülkesi ve yıkılmaz Devleti ile, bölücü ve yıkıcı terör olarak adlandırılan iki ana terör koluna karşı kararlı ve başarılı bir mücadele vermektedir. Aynı mücadeleyi Ergenekon terör örgütüne yönelik olarak, büyük bir kararlılıkla sürdürmüş, bundan sonra da sürdürmeye devam edecektir..." Açık ki, söz konusu olan, bölünmez Ülkesi ve yıkılmaz Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sermayenin suretinde uzun süreli bir hegemonya rüyası gördüğü AKP tek parti iktidarı doğrultusunda yürüttüğü "operasyonlardan" biridir.

Sosyalist sol içi bir tartışmayı görünür kılan Sungur Savran, *BirGün* gazetesinin "Yiyin Birbirinizi" manşetini şöyle eleştiriyor: "Ergenekon'un burjuvazinin iki kampı arasındaki büyük mücadelenin bir ürünü olduğundan hareketle tarafsız kalmayı savunan ve solun çok geniş alanına yayılan bir tavır var. Bu tavır daha ziyade BirGün yazarlarının adıyla anıldı" (2008: 70). Bu tarafsızlık eleştirisine *BirGün* gazetesi yazarı Oğuzhan Müftüoğlu'nun verdiği yanıt "tarafsızlık ithamını" çürütür niteliktedir:

Ergenekon davası yeniden ortaya çıktığı zaman yöneltilen bir soruya karşılık ben de, AKP'nin kapatılması ve Ergenekon davaları için "bu bir filler çatışmasıdır" demiş ve bunlardan birinin kuyruğuna yapışarak doğru bir siyaset yapılmasının mümkün olmayacağını söylemişim. Galiba Sungur (Savran) bu tutumu tuhaf bir şekilde ortalıktaki kavgaya "seyirci kalma" şeklinde değerlendirmiş. Tuhaf diyorum, çünkü egemen sınıflar içindeki bir çatışmada bir tarafın arkasında durmamayı öngören bizim tutumumuz sanıldığı gibi tarafsızlık veya seyircilik değil, tam tersine ikisine de karşıtlık ifade eden bir üçüncü taraf siyasetinin savunusundan ibarettir. Fillerin ayakları altında ezilen çimenler adına, gücümüz yettiği kadar fillerin ikisini de tepelemeye çalışmayı ve ikisini de tepeleyecek güce ulaşmak için mücadele etmeyi ifade eden bir tutumdur (2008b).

Ümit Kıvanç ise, *Taraf* gazetesindeki köşesinden üç ayrı yazısında "Bazen, acaba, diyorum, Ergenekon meselesinde bazılarımızın sonradan çok ama çok utanacakları tavrılara kapılmasının temelinde, kurallar dışına çıkıp her türlü rizikoyu göze almış silahlı birilerine duyulan itiraf edilmemiş bir sempati mi var?", "Bir kısım sosyalistin Ergenekon davasındaki tavrının Necmettin Erbakan'ın Susurluk zamanındaki ünlü 'fasa fiso'sundan farkı kalmadı. Pek yakında, kendine devrimci diyen birilerince Ergenekon'un gizlisi saklısı kalmasın diye çırpınmanın adı 'gulu gulu dansı' konursa ona da şaşmayacağız herhalde.", "Bir sol hareket lideriysen, senin kifayetsizliğini meydana çıkarabilecek şeyler söyleyen solcular için 'bunlar

liberal' diye atar tutar, sen harbi devrimci olursun"²⁴ dediğinde noktası virgölüne kadar şu yanıtı tastamam hak eder:

Bizi darbecilere karşı tarafsız durmakla eleştirenlerin havasına bakarsanız, ellerindeki sopalarla sokakta darbeci kovalamakta olduklarını sanırsınız. Oysa ortada ne darbe kalmış ne darbeci. Zaten ortada gerçekten bir darbe olsa, her zaman kazananın yanında olma alışkanlığında olan bu arkadaşların nerede olacağını bilmek de zor değildir. Çünkü bizim darbelerimiz her zaman "NATO"ya bağlıdır ve "NATO" şimdi zaten "açık toplum" demokrasilerinden yana en darbe karşıtı güç olarak "bizimkilerin" arkasındadır! (Müftüoğlu, 2008b).

Sosyalist solun bazı kesimleri arasında, Ergenekon Davaları somutunda üçüncü kutup/cephe siyasetinden yana olanlar dışında tutumlar yoktur demiyorum, elbette vardır. Ancak Kıvanç (2009) gibilerin, *Taraf* gazetesinden ya da *Birikim* dergisinden sosyalist sola yönelik gerçekleştirdikleri salvolar, eleştiri nitelemesini hak etmeyecek hakaretler, başka bir hakikatle ilgilidir: "İnsanlar hem 'sol'da yer tutmak hem de yeni iktidar bloğu içinde bir yer edinmek, politik geleceklerini bu yeni muhafazakâr-liberal hegemonya alanında inşa etmek, önümüzdeki seçimlerde AKP dalgası üstünde yükselmeye devam etmek uğruna" kendi "fantezileri[ni] teori katına yükseltebilirler. Ne yazık ki, bu kurmaca teori emekçilerin ve ezilenlerin acil talepleriyle ilişkilendirilmek için ne zaman 'biber gazı'yla test edilse fos çıkıyor" (Kürkçü, 2008).

Bu fantezi, yazı boyunca tartıştığımız AKP'nin demokratik bir fail, içinde bulunduğumuz sürecin burjuva demokratik dönüşüm süreci olduğuna dairdir. Kürkçü, "AKP demokrasiye gitmek için bir imkân değildir" diyor (Sevimay, 2008); Savran da bu bağı kuranları sert bir biçimde eleştiriyor: "AKP ülkeye demokrasi getiriyor' gerekçesiyle her vesileyle ve en son SSGSS ve 1 Mayıs deneyimlerinde işçi düşmanı olduğunu kanıtlamış, emperyalizme 'beni deliğe süpürme' diye yalvaran hükümet partisine destek olmak da işçi, emekçi ve ezilenlerin çıkarlarına bütünüyle aykırıdır" (2008: 67). Katılıyorum, sosyalistlerin yapmaması gereken şey, asla ve asla AKP hükümetleri ile demokratikleşme arasında şu ya da bu düzeyde bağ kurmaktır.

Bu sorunun bir yanı, diğer yanında ise laiklik mücadelesi ile "darbecileri" ayırmayı beceremeyenlerin trajik konumu var. Trajedi sadece bazılarının "Ergenekon sanığı" olması değil, aynı zamanda bu yazı kapsamında bütün boyutlarıyla tartışma olanağı bulamadığım "milli sosyalizm" fikirlerinin "cumhuriyetin kazanımlarına karşı saldırıyı püskürtme" hedefi içinden yeniden dirilmesidir. Bütün bu hengâme içinde, hiçbir şekilde "para-militer darbeci çete"nin uzantısı olmadığını bildiğimiz bazı yazarlar ve devrimci örgütler bile, kendilerini ulusalcı akımın etki-

24 *Taraf*, " 'Sosyalistlik' bu kadar tehlikede olmamıştı" 12.07.2008; "Ergenekon'a sempati?" 23.07.2008; "Peki, DTP'lilere ne diyeceksiniz?", 23.08.2008.

sine bile isteye sokarak, sosyalizmin önceki tarihsel dönemi içinde sınıadığımız ve yenilen “milli sosyalizm” fikirlerini yeniden diriltmeye kadar varabilmişlerdir. Neo-liberalizme karşı emekçilerin ve ezilenlerin devrimci üçüncü kutbunu inşa yerine, bütün örgütsel ve politik varlığını salt AKP karşıtlığı olarak gündelik siyasete tercüme etmeye çalışan bu oldukça -tamamen ilgisiz ve bağlamsız biçimde Castro’dan ya da Chavez’den esinlendiğini sanan- tuhaf siyaset de sosyalistlere ne yapmamaları gerektiğine dair gerçek bir kerteriz sunuyor.

Gerçekten de, “cumhuriyetin kazanımlarına karşı” bir saldırı varsayımıyla, hepı topu bazı geleneksel iktidar güçlerinin -üstelik bazı cinayet şebekeleriyle birlikte- tek parti devleti tarafından tasfiye edilmesine karşı geliştirdikleri tepkiye yedeklenerek bütün siyasi varlığını, bu yolla işçi sınıfının gözünü boyamaya yönelten bir siyaset, elbette “sol” olamaz. Bu bugün, toplumda “en dar manada bile” gerçek bir laiklik yanlısı mücadelenin gerekliliğini dışlamak anlamına gelmiyor; aksine, güzümzün önünde para-militer bir darbeci çeteye evrildiğini hep birlikte seyrettiğimiz kesimlerle “en dar manada bile” laiklik mücadelesinin ilgisinin olmadığını anlatma görevinin, AKP’ye karşı verilecek devrimci mücadelenin temel halkalarından biri haline dönüştüğünü gösteriyor.

Bir “üçüncü kutup/ceph” siyasetini savunanlar açısından, Ergenekon Davaları konusunda bağımsız bir siyasi hattın “henüz” geliştirilemediği söylenebilir. “Son bakışta” öne çıkan görüntünün üçüncü kutup siyasetinden çok liberal ya da ulusal sol hegemonyanın birine katılmak olduğunu kabul etmeliyiz.

Ergenekon “Terör Örgütü” Davası’nın bu yönde az da olsa olanak barındırma bile, *kendi başına* kontrgerillanın tasfiyesine yönelik bir dava haline dönüşmeyeceği bilinen bir gerçek. Bunun için kararlı bir siyasi irade yanında, daha fazla bunu talep eden toplumsal güçlerin tümünün davanın kontrgerillanın tasfiyesine yönelmesini isteyen geniş bir kamuoyu desteğini açığa çıkarması gerekir. Bu konuda siyasi irade elbette öncelikle hükümetten gelmek zorundadır ya, yazık ki hükümetten gelen siyasi desteğin sınırları, sermaye hegemonyasının gerekleri ile belirlenmiştir. Böyle olunca “askeri vesayeti gerileteceği” varsayılan AKP hükümeti, bunun yerine kendi siyasi hegemonyasını güçlendirecek şekilde davanın “darbe teşebbüsü” kısmının bir büyük Goebbels şovuna dönüşmesine ama sadece buna siyasi destek vermektedir. Böylece, Ergenekon “Darbe Teşebbüsü” Davası, bu yönde çok daha fazla olanak içermesine rağmen epeydir, darbecilerin değil her türden AKP ve resmi ideoloji karşıtlığının yargılandığı siyasi ve ideolojik bir kampanyaya dönüşmüştür.

Fakat bu iki olgu da hiçbir şekilde, liberal ve ulusal sol tutumları, sosyalist solun üçüncü cephe/kutup arayışları karşısında daha meşru kılmaz. Kapitalizme karşı iseniz yapmanız gereken basittir; ezilenlerin ve emekçilerin üçüncü kutbunu biri zaten sönmölenmekle yüzleşen iki burjuva siyasetini tarihsel olarak aşacak içerikle kurmak...

4. Sonuç Yerine

Sosyalist solun bazı kesimlerinde, Ergenekon Davalarını sınıf mücadelesi süreçleri içinde değerlendirip, genel olarak 12 Eylül 1980'den bu yana rejimin yeniden yapılandırılmasını da içeren bir sürecin özel bir evresindeki bu özel operasyonu görel olarak abartmamak gerektiği (Yurtsever, 2008: 227), süreçte ABD'nin ve emperyalizmin kurucu rolünü de vurgulayarak ileri sürüldüğü gibi; bu davalar yoluyla kontrgerillanın tasfiye edilmediği ve zaten edilemeyeceği, bunu ancak bir devrimin ya da işçi hükümetinin gerçekleştirebileceği de ileri sürülmektedir (Tüzel, 2008).²⁵

Ergenekon Davaları üzerinde, bu kesimler de dâhil olmak üzere, indirgeme yapma pahasına, sosyalist solun "üçüncü kutup/üçünce cephe" taktik tutumunda çeşitli nüanslarla uzlaştığı söylenebilir. Genel olarak sosyalist sol eğilim, "para-militer çetelerin cezalandırılması", "darbecilerin yargılanması", "başta Kürt coğrafyasında yakın zamanda gerçekleşenler olmak üzere tüm kontrgerilla operasyonlarının aydınlatılarak faillerinin bulunması" taleplerini dışlamadan "üçüncü kutup/üçüncü cephe" olarak neo-liberal AKP eliyle inşa edilmeye çalışılan uzun erimli sermaye hegemonyasına karşı mücadele politikasını savunmaktadır.

Yazı kapsamında açıklandığı üzere; liberal sol, AKP'nin seçim zaferinin "muhafazakâr bir devrim" olduğunu ileri sürmekte, AKP hükümetlerinin genel doğrultusunu Avrupa Birliği üyeliği ve demokratikleşmenin belirlediğini ileri sürerek, askeri vesayete karşı AKP hükümetlerini desteklemekte, Ergenekon Davaları'nın demokratikleşme sürecinin bir parçası olduğunu düşünmekte ve Ergenekon savcılarının yanında yer almaktadır. Ulusal sol ise, AKP hükümetlerinin genel doğrultusunu ABD'nin bölgedeki çıkarları ve ılımlı İslam devleti projesinin belirlediğini, AKP hükümetlerine karşı TSK'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik başta olmak üzere demokratik kazanımlarının güvencesi olduğunu, bu nedenle TSK yıpratılmadan AKP hükümetlerine karşı mücadele edilmesi gerektiğini ileri sürmekte, Ergenekon Davaları'nın TSK'ye ve cumhuriyetçi zinde güçlere karşı yok etme saldırısı olduğunu düşünmekte ve Ergenekon sanıklarının avukatlığına soyunmaktadır.

Sosyalist sola göre, her iki yaklaşımda sınıf mücadelesi analizinden uzak olduğu gibi emekçiler ve ezilenler lehine politik sonuçlar doğurma olanağı taşımazlar. Bundan önceki dönemde olduğu gibi bundan sonra da emekçilerin ve ezilenlerin karşısında kapitalist devlet vardır ve onu alaşağı etmenin yegâne yolu, sınıf mücadelesi içinde işçi sınıfının her düzeyde kendi iktidarı için hazırlanmasıdır. Sosyalist solda, AKP aracılığıyla girilen kimi reform benzeri düzenlemelerin, ezilenler, işçi hareketi, sosyalistler ve Kürt Özgürlük Hareketi için mümbit bir siyasal ve toplumsal olanaklar bütünü yaratmayacağı yargısı başat görünmektedir.

25 Ayrıca bkz. "Kontrgerilla Ancak Devrimle Dağıtılır!" başlıklı bildiri: "Bir kez daha görülecektir ki, tüm bu sansasyona, kuru gürültüye rağmen, kontrgerilla devam edecektir. (...) "Türkiye bağırıklarını temizliyor", "artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" tespitlerinin arkası nasıl derin bir hayal kırıklığı olduysa, bugün Şahin gibi birkaç kontra şefinin tutuklanmasıyla aynı hayalleri görmeye başlayanlar da aynı hayal kırıklığına uğrayacaktır. Bütün bu gelişmeler bir kez daha "Susurluk devlettir!" tespitinin doğrulanmasıyla sonuçlanacaktır. Susurluk devlettir ve elbet, Susurluk devletini tasfiye edebilecek tek güç de devrimdir." (www.ozgurluk.org)

Bana göre de, AKP tek parti iktidarı, bir tesadüf değil, sermayenin uzun erimli hegemonya projesinin ürünüdür; kontrgerillanın tasfiyesi, halka karşı işlenmiş suçlara bulaşanların cezalandırılması elbette istenmelidir ama karşı karşıya olduğumuz şey bu değildir. Hangi kapitalist devlet, bizzat kendi kendisini tasfiye eder? Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşmaları*'nda, "düzen partisi kendi özel servetini vatanın yolunda kurban mı edecekti" diye sorduğunda, cevaben "pas si bête" diyordu, "o kadar budala değiliz!" (1996: 116). Ergenekon Davaları sürecinde yer yer liberallerin ve ulusalcıların basıncı altında ezilse, bazı genişçe öbekleri ile yer yer bu eğilimlerin gölgesine sığınsa da, en azından bir kesimiyle sosyalist sol, kendisine "AKP'nin yürüttüğü demokratik devrim desteklenmeli" diyenlere de, "AKP'nin yürüttüğü, cumhuriyetin temel kazanımlarını ortadan kaldıran karşı-devrime karşı çıkılmalı" diyenlere de tümüyle teslim olmayarak "pas si bête", tercih edeceğim Türkçe'siyle "kühahıma anlat" diyebilmiştir. Şimdi atılması gereken ileri adım ise, Ergenekon'a bakarken bizzat kapitalist devleti, tüm çeşitliliği içinde onun operasyonlarını görme cesareti ve hünerinde gizlidir. ■

Kaynaklar

- Agamben, G. (2008) *Olağanüstü Hal*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Varlık.
- Akinsoy, A. (2003) "23. Yılında 12 Eylül: Sınıf Mücadelesinde Kırılma", *Marksist Tutum*, http://www.marksist.com/akin_erensoy/23_yilinda_12_eyul_sinif_mucadelesinde_kirilma.htm, indirilme tarihi: 10.10.2009.
- Birand, M. A. (1986) *12 Eylül Saat: 04.00*, İstanbul: Karacan.
- Belge, M. (2009) "1 Mayıs ama Taksim'de", *Taraf*, 02.05.2009.
- Çeçen, A. (1997) *Ulusal Sol*, İstanbul: Çağdaş.
- Çeçen, M. (2008) "Gerçek ve Görev" *Sosyalist Emek*, (Nisan 2008): 12-13.
- Dinler, D. (2003) "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Bir Eleştirisi" *Praksis* (9): 17-54.
- Düzal, N. (2008) Murat Belge ile Söyleşi: "2009'da Kıyamet Gibi Kan Akacaktı!" *Taraf*, 28-29 Ocak 2008, <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=1&ArsivAnalD=43479>, indirilme tarihi: 06.10.2009
- Dündar, C. ve C. Kazdağlı (1997) *Ergenekon*, Ankara: İmge.
- Eroğul, C. (1974) "Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:29 (1): 113-123.
- Evren, S. (2007) "Kırmızı Cuma'nın Faili 17 Yaşında mıdır?" *Siyasi Gazete*, (Şubat 2007): 17-18.
- Evren, S. (2008) "Herkes Yerli Yerinde: Savcı Hariç (1) ve (2)", www.bianet.org, indirilme tarihleri: 22.03.2008 ve 29.03.2008
- Fırat, H. (2009) "Burjuva Gericiliğinin İç Dalaşması ve Devrimci Sınıf Çizgisi: Rejim Krizinde Yeni Safha", http://www.kizilbayrak.net/makaleler-yazarlar/haber/arsiv/2008/04/01/browse/10/artikel/1777/rejim-krizinde.html?tx_ttnews%5Bsword%5D=Sol%20hareket%2C%20Parti%20ve%20yeni%20d%F6nem&clash=294a52494d, indirilme tarihi: 10.10.2009.
- Gerger, H. (2008) "ABD Terbiye Ediyor" *Mavi Defter*, genel ağ dergisi, 08.08.2008, http://www.mavidefter.org/index.php?option=com_content&view=article&id=99:abd-terbiye-ediyor&catid=51:halukgerger&Itemid=89, indirilme tarihi: 10.10.2009.
- Güler, A. (2008) "Amerikan Barışına Doğru: Sarsıla Sarsıla", *Ergenekon ve Sosyalistler* (der: Merdan Yanardağ) içinde ss. 15-38, İstanbul: Siyah-Beyaz.

- Insel, A. (2009) "Ergenekon Davaları Üzerinden Zihniyet Polisiği Yapmak" *Birikim*, (241): 3-7.
- Kalkan, E. (2006) *Katille Buluşma Bir Jitem Dosyası: Musa Anter Cinayeti*, İstanbul: Güncel.
- Kılıç, E. (2009) *JITEM*, İstanbul: Timaş.
- Kürkçü, E. (2004) "Üçüncü Bir Kutup Gerek" *Siyasi Gazete*, (Ocak 2004): 3-4.
- Kürkçü, E. (2008) "Üçüncü Bir Kutup Var" *Radikal İki*, 27.07.2008.
- Kürkçü, E. (2009) "Ergenekon Solda Savaşmanın Bağlamı Değil Yansıması" *Radikal*, 04.05.2009.
- Kürkçü, E. (2009b) "12 Eylül'den Sonra Sol" 2009 Karaburun Bilim Kongresi'nde yapılan panelin yayınlanmış bant çözümü.
- Kürkçügil, M. (2008) "Kafkaesk Durumdan Çıkmak" *YeniYol*, (29): 5-13.
- Kıvanç, Ümit (2009) "Solculuğu İnkâr Suretiyle Feci Şekilde Can Verdi..." *Birikim*, (244-245): 22-38.
- Laçiner, Ö. (2007) "Hrant Dink'in Katledilmesi: Bir Milat Olmalıdır..." *Birikim*, (214): 3-7.
- Laçiner, Ö. (2008a) "Ergenekon Operasyonu: Muhafazakarlar İttifakı" *Birikim*, (226): 3-8.
- Laçiner, Ö. (2008b) "Bir Parti Olarak Ordu" *Birikim*, (230-231): 3-7.
- Marx, K. (1996) *Fransa'da Sınıf Savaşmaları*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol.
- Mısıf, M.B. (2008) "Soldaki Yarılmanın Anlamı Üzerine" *Radikal İki*, 24.08.2008.
- Müftüoğlu, O. (2000) *12 Eylül ve Türkiye Gerçeği: Devrimci Yol Savunması*, İstanbul: Bireşim.
- Müftüoğlu, O. (2008a) "Liberal Değişim Sürecine Karşı Sol Politikanın Açmazları" *BirGün*, 10.02.2008.
- Müftüoğlu, O. (2008b) "Soldaki Yarılma Üzerine" *BirGün*, 10.08.2008.
- Özkan, T. (2009) "Acil Sorunumuz", <http://www.tuncayozkan.com/haber.php?hid=17334>, indirilme tarihi: 10.10.2009.
- Parlar, S. (1997) *Kontgerilla Kışkacında Türkiye*, İstanbul: Bibliotek.
- Poulantzas, N. (1976) *Political Power and Social Classes*, trans. Timothy O'Hagan, London: NLB.
- Savran, S. (2008) "Solda Ergenekon Tartışması: Bir Bilanço", *Ergenekon ve Sosyalistler* (der: Merdan Yanardağ) içinde ss. 59-80, İstanbul: Siyah-Beyaz.
- Sayın, M. (2008) "ABD'nin Balans Ayarı", *Ergenekon ve Sosyalistler* (der: Merdan Yanardağ) içinde ss.81-114, İstanbul: Siyah-Beyaz.
- Schmitt, C. (2005) *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost.
- Selçuk, İ. (2009) "Ergenekon", *Cumhuriyet*, 12.02.2009.
- Stoddard, P. H. (2003) *Teşkilât-ı Mahsusa*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: Arma.
- Şener, N. (2009) *Hrant Dink Cinayeti ve İstihbarat Yalanları*, İstanbul: Güncel.
- Sevimay, D. (2008) Ertuğrul Kürkçü ile Söyleşi: "AKP Demokrasiye Gitmek İçin Bir İmkan Değildir" *Milliyet*, 18.08.2008.
- Turhan, T. (1995) *Özel Savaş, Terör ve Kontgerilla*, İstanbul: Tüm Zamanlar.
- Tarkan, D. (2009) "Solda Yarılma", <http://www.dsip.org.tr/content/solda-yarilma-dogan-tarkan>, indirilme tarihi: 10.10.2009.
- Tuğal, C. (2006) "AKP İktidarı: Sermayenin Pasif Devrimi" *Birikim* (204): 26-30.
- Tuğal, C. (2007) "NATO'nun İslamcıları" *New Left Review Türkiye Seçkisi 2007* içinde ss. 95-125 Çev. Emine Duygu Dölek, İstanbul: Agora.
- Tuğal, C. (2009) *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*, Palo Alto: Stanford University.

- Türküne, M. (1993) *Modernleşme, Laiklik, Demokrasi*, Ankara: Ark.
- Türküne, M. (2001) "Karizmayı Kuşanmak", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=8516>, indirilme tarihi: 10.10.2009.
- Türküne, M. (2009) "Laikliği ve Demokrasiyi Ergenekon'a Karşı Savunmak" *Zaman*, 09.01.2009.
- Tüzel, L. (2008) "Ergenekon Kontrgerillanın Tasfiyesi mi?", *Ergenekon ve Sosyalistler* (der: Merdan Yanardağ) içinde ss. 115-132, İstanbul: Siyah-Beyaz.
- Uğur, F. (2007) "Kontrgerilla mı Ergenekon mu, Çeteler mi?" *Aksiyon Haftalık Haber Dergisi*, 26.02.2007, sayı:638, <http://www.aksiyon.com.tr/detaylar.do?load=detay&link=18789>, indirilme tarihi: 06.10.2009
- Yalçın, S. (1994) *Binbaşı Ersever'in İtirafı*, İstanbul: Kaynak.
- Yalman, G.L. (2002) "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı, Hegemonya Stratejisi mi?" *Praksis*, (5): 7-23.
- Yanardağ, M. (2008) "Ergenekon, İlimli İslam Darbesi, Sosyalistler ve Liberal Şirretlik", *Ergenekon ve Sosyalistler* (der: Merdan Yanardağ) içinde ss. 133-190, İstanbul: Siyah-Beyaz.
- Yanardağ, M. (2009a) "Ergenekon ve Liberalizmin Sefaleti" www.sol.org.tr/yazarlar/merdan-yanardag/ergenekon-ve-liberalizmin-sefaleti-1614, indirilme tarihi: 22.01.2009
- Yanardağ, M. (2009b) "Neden Kitle Desteği Yok" www.sol.org.tr/yazarlar/merdan-yanardag/neden-kitle-destegi-yok-1634, indirilme tarihi: 30.01.2009
- Yılmaz, A. (2002) *Kapitalist Devleti Anlamak*, İstanbul: Aykırı.
- Yurtsever, H. (2008) "Soldaki Başkalaşma ve Ergenekon", *Ergenekon ve Sosyalistler* (der: Merdan Yanardağ) içinde ss. 201-235, İstanbul: Siyah-Beyaz.

29 Mart 2009 Seçimleri ve AKP: Türkiye'nin Siyasal Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme

Ali Ekber Doğan*

Her ne kadar Kasım 2002 seçimleriyle¹ eşdeğerde çok boyutlu ve derin sonuçlar doğurmadiysa da 29 Mart 2009 yerel seçimleri, ortaya koyduğu gözle görünür iki sonuçla üzerinde durulan bir süreç oldu. Bunlar, kurumsal siyasette kendi siyasal geleneklerinin en güçlü temsilcileri olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP)'yle ilgili sonuçlardır. İslamcı AKP açısından ortaya çıkan sonuç, ileride bir kırılma noktası olarak değerlendirilmesi muhtemel bir gerilemenin yaşanması iken, sol eğilimli "Kürt partisi" DTP için çıkan sonuç ise AKP'yle girdiği seçim yarışında kendisi açısından ciddi bir başarı kazanarak, en azından bölgesel ölçekte bir Türkiye gerçeği olduğunu gözardı edilemez biçimde ortaya koymasıydı. Bunlar nedeniyle bile olsa, 29 Mart seçimlerinin Türkiye'nin seçimler tarihinde özel bir yere sahip olması güçlü bir olasılıktır. Bu makalede seçimlerin ortaya çıkardığı siyasal ve sosyo-mekânsal sonuçları dört temel sorunsal çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

1. Seçim sonuçları onu bir referanduma dönüştüren hükümet partisi AKP açısından nasıl değerlendirilebilir?
2. AKP oyları gerilerken sonuçlar mecliste grubu bulunan CHP, MHP, DTP açısından nasıl değerlendirilebilir? Muhalefet partileri arasından hangilerinin ön plana çıktığı veyahut seçmenlerin hükümet partisine alternatif olarak görebileceği bir odağın belirginleşip belirginleşmediği sorusuna da yanıt aranacaktır.

1 3 Kasım 2002 seçimleri, sonuçlarıyla 1950, 1983 seçimleri gibi Türkiye siyasetinde yeniden dizilişler yaratan önemli seçimlerden biridir. Bu seçimin en önemli iki sonucu; merkez sağın geleneksel partileri kabul edilen Anavatan Partisi (ANAP) ve Doğru Yol Partisi'nin (DYP) küçük partiler ligine düşmesi, onların beraberce kapladığı yeri 28 Şubat süreciyle egemenlerce "balans ayarı çekilen" İslamcı gelenekten gelen bir partinin tek başına doldurmasıyla siyasal merkezin yeniden şekillenmesidir. Rejim açısından İslamcılar kadar önemli bir diğer kriz dinamiği olan Kürt sorunu odaklı HEP-DEP çizgisinden gelen Demokratik Halk Partisi'nin yüzde 6,2 gibi yüksek bir oy oranına ulaşması, DSP-MHP-ANAP'tan oluşan "Millî Mutabakat Hükümeti"ni oluşturan partilerin büyük bir bozguna uğraması da bu seçimlerin diğer dikkat çekici sonuçlarıydı.

* Dr. Mersin Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

3. Seçim sonuçlarının ortaya nasıl bir Türkiye haritası çıkardığı ve bunun Türkiye'nin siyasal coğrafyasının Kasım 2002'den beri şekillenen parçalı yapısının gelişimi açısından ne anlama geldiği de çalışmamızın ele aldığı bir diğer sorudur. Bu haritayı tartışırken partilerin birbirleriyle ilişkisel mesafesi ve hangilerinin siyasal merkeze yakın veya uzak olduğu da karşılıklık çözümlemesi (*correspondence analysis*) yöntemiyle değerlendirilecektir.
4. Seçimden 5 ay önce patlak veren ekonomik krizin (ve işsizlik, iş yerlerinin kapanması, yoksullaşma gibi faktörlerin) AKP oylarına etkisi ve bu etkinin Türkiye'nin eşitsiz gelişmiş coğrafyasında yansımalarının hangi sosyo-mekânsal farklılaşmalarla kendisini ortaya koyduğu ise ele alınacak dördüncü sorudur.

İlk iki sorunun yanıtları aranırken aynı zamanda, muhalefet partilerinin 2008'in son çeyreğinden beri yaşanan krizi hükümete karşı etkili bir silaha dönüştürüp dönüştüremedikleri ve AKP'nin seçim sürecinde Kürt meselesiyle ilgili söylem ve uygulamalarına karşı sergiledikleri tavrın seçmenlerde nasıl yankı bulduğu konuları da muhtemel belirleyenler olarak tartışılacaktır.

Sorulara yanıt aranırken ayrıca, AKP'nin propaganda faaliyetlerinde belediyeçiliğe ilişkin olarak neleri öne çıkarttığı, Lefebvreci anlamda nasıl bir mekân temsiline sahip olduğu, 2004'ten bu yana yerel yönetimler alanında yaptığı belli başlı düzenlemeler (ve bunların arkasındaki yaklaşım), son dönemlerde kentsel siyasetin önemli bir gündem maddesi haline gelen kentsel dönüşüm projeleri gibi konular da ele alınacaktır. Çalışmada analizlerimizi seçim sonuçlarının genel hatlarıyla siyasal partiler düzleminde tartışılmasıyla başlatacak, ardından bu sonuçları sosyal ve mekânsal etmenlerin diyalektik etkileşimi çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

Yerel seçimlerin siyasal iktidarın halk nezdindeki meşruiyetinin ölçüldüğü bir referandum gibi algılanması genelde muhalefet partilerince istenen durumdur. Fakat kimi zaman hükümetlerin iktidarlarının önündeki engelleri temizleme kaygısıyla yerel seçimleri bir referanduma dönüştürdüğü de görülmüştür. AKP lideri ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da Mart 2009 yerel seçimleri öncesinde böylesi bir hamlede bulundu. Onu böylesi bir hamleye iten esas neden, AKP'nin Temmuz 2007 seçimlerinin ardından geçen bir buçuk yıllık süreçte zeminlerini döşediği yeni bir "Tarihsel Blok" önerisinde bulunmasıydı. Daha farklı bir yazının konusu olan bu tarihsel blok önerisini dipnottaki kadar belirtmeyi yeterli buluyorum.²

2 Dini ve yerel otantik tonu ön planda olan bir muhafazakârlığı düzenin yeni ideolojisi yapmayı öneren AKP'nin tarihsel bloğu sınıfsal anlamda MÜSİAD, TUSKON başta olmak üzere İslami eğilimli, ayırt edici olarak daha fazla sayıda Anadolu kökenli girişimciyi barındıran sermayedarlarla, İstanbul, İzmir ve Ankara'da yoğunlaşan büyük sermayenin ittifakıdır. Bu ittifak, Cumhuriyet rejiminin 28 Şubat'la son bir toparlanma hamlesi yapan kadim tarihsel ittifakının (ordu, bürokrasi, yeni oluşan "millî" burjuvazi ve aydınlardan oluşmaktadır) tarihsel işlevini yitirmişliği koşullarında böyle bir blok önerisiyle çıkmaktadır. Yeni tarihsel bloğun Gramsci'nin söylediği anlamda maddi temelinin, günümüz Türkiye'sinde sermaye çevreleri, siyasal elitler, medya ve bürokrasinin üzerinde mutabık olduğu neoliberal/küreselleşme ekonomisi politikaları oluşturmaktadır. Bu tarihsel blok aynı zamanda Türkiye siyasetini içsel biçimde etkileyen enternasyonal olgular olan Avrupa Birliği'yle (AB) bütünleşme hedefine ve ABD emperyalizminin bölgesel çıkar ve yaklaşımlarına da uygun sosyal yeniden üretim dizgesini oluşturacaktır. Böylece de kendisiyle yakın ilişkili yeni burjuvazinin dahil olacağı bu sınıfsal ittifakla sermaye egemenliği Türkiye'de bir takım yeni kurumlar, sosyal ilişkiler ve düşünceler bağı yoluyla daha sağlam bir siyasal, sosyal ve ekonomik temel üzerine oturtulmuş olacaktır.

Böylesi bir çalışmanın sözünü vererek, seçim değerlendirmesine AKP'nin 29 Mart yerel seçimlerine verdiği önemin İslamcı siyaset açısından özgül diyebileceğimiz bir nedeni üzerinde durarak başlamak istiyorum.

İslamcı Siyaset Açısından Belediyeler

1990'lardan bu yana belediyeleri/kent yönetimlerini elinde bulundurmak, İslamcı siyaset ve ondan daha büyük bir şey olan İslamcı sosyo-politik hareket açısından ulusal çapta iktidara yükselmek ve toplumda moral-entelektüel üstünlük veya hegemonik bir söylem kurmak bakımından stratejik önemde bir konu olmuştur. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere büyük ve orta ölçeklerdeki kentlerde sahip olduğu yönetim gücü,

- Özellikle yoksullara dönük olarak geliştirdiği dayanışmacı ilişkilerle ve çok çeşitli sosyal-kültürel etkinliklerle kentlerde gündelik hayatı ve sosyal ilişkileri muhafazakâr bir içerikle yeniden şekillendirmek,
- Yerelden başlayarak, Türkiye toplumsal formasyonuna yön veren sermaye ve güç çevreleriyle ilişkilerini geliştirip derinleştirmek,
- Kendileriyle içsel ilişki içinde bulunan, Anadolu Kaplanları diye bilinen ve MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), TUSKON (Türkiye Sanayici ve İşadamları Konfederasyonu)³ gibi kuruluşlarda örgütlü yeni sermaye çevrelerinin palazlanmasına katkıda bulunmak açılarından önemli işlevler görmüştür.
- Bütün bunlar ayrıca, 28 Şubat sonrasında bir değişim sürecine girmiş bulunan ve AKP şahsında rejim açısından bir kriz dinamiği olmaktan çıkan İslamcılarının⁴ Türkiye siyasetinde ve yerel siyasette sahip olduğu hegemonya kapasitesini genişleten işlevlerdir. Bir başka deyişle, belediyeler düzle-

3 TUSKON Fethullah Gülen cemaatine yakın sermayedarlar ve girişimcilerin kurdukları İŞHAD ve HÜRSİAD gibi dernekleri bir araya getiren bir çatı örgütüdür.

4 Kurulduğundan beri kendisini muhafazakâr demokrat diye tanımlayan AKP'ye İslamcı denilmesi yadırganabilir. Marx'ın "bir kişi hakkında tüm değerlendirmemizi, bu kişinin kendisi hakkındaki fikirlerine, sözlerine dayanak yapamayız" sözünden hareket ederek, AKP'nin, içinden geldiği hareket, temsil ettiği veya kadrolarının geldiği sosyal katmanların talepleri ve toplum tahayyülleri, kitlelerle kurduğu ilişkinin dili ve simgeleri, uluslararası güçler, entelijansiya tarafından nasıl algılandığı gibi kriterleri göz önünde bulundurarak İslamcı diye adlandırılması gerektiğini düşünüyorum. Bununla birlikte, "siyasal İslam" doğuşu ve gelişimi açısından siyasal düzlemde İslami bir dönüşümü hedefleyen radikal sayılabilecek hareketlerin ismi kabul edilmektedir. İlmî İslam adlandırması ise İslamcı hareket içinde siyasal bir dönüşüm perspektifinden uzaklaşp sosyal ve kültürel düzlemde bir pasif devrimci tavra gönderme yapıyor gibi gözükse de ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi / Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi gibi projeler içinde anlam kazandığı için bu coğrafyada emperyalist kurgunun parçası biçiminde algılanan bir tanımlama niteliğindedir. Oliver Roy (2003: 44) ve Asef Bayat'ın (2009: 54) adlandırması olan post-İslamcılığın AKP'nin durumunu daha iyi karşıladığı söylenebilir. Söz konusu yazarlar, AKP'yi, SP'yi hatta Fethullah Gülen Cemaatini de kastederek bu adlandırmayı kullanmaktadır. Bunlar laik devletle uzlaşmakla birlikte, gündelik yaşamda ve sosyal ilişkiler düzeninde dini ahlak kurallarını öne çıkaran hareket veya siyasal aktörlerdir. Post-İslam, İslamcı dilin, onun sorunları içinden konuşsa da şeriat amacı güden, devleti ve ekonomik altyapıyı dini ideoloji doğrultusunda dönüştürecek İslami bir gündemi bulunan, anti-emperyalizme kayan bir otantiklik peşinde olan siyasal İslam'dan kopmuştur. Bu iki yazarın, İslamcı hareketler içindeki farklılaşmaları göz önünde bulundurarak kullandığı kavramlaştırmanın AKP'yi ne kadar yansıttığı tartışmalıdır. Çünkü AKP'nin içinden geldiği çizginin de Türkiye'deki İslami gruplar ve hareketlerin ana gövdesinin de Ortadoğu'daki siyasal İslamcılar gibi var olan düzeni aşmaya dönük radikal bir programa hiçbir zaman sahip olmadıkları söylenebilir. Şu anki izledikleri hat post-İslamcılıkla birçok noktada benzeşiyor olsa da onlara sadece İslamcı demenin daha doğru olduğunu düşünüyorum.

minde kentlere bakarken, sosyal ve fiziksel dokusunu yeniden şekillendirirken, kaynaklarını kullanırken, harcarken, bölüştürürken sergiledikleri performans, RP'den AKP'ye İslamcı siyaset açısından Türkiye kapitalist formasyonunun günümüz koşullarında yeniden üretiminin genel çerçevesi olabilecek İslami motifli, neoliberal bir altın ortayı (Aristo'nun diliyle *aurea mediocritas*'ı) yakalamak anlamına geliyordu.

Kentsel gelişmenin ekonomik boyutunu sosyal boyutunun fazlasıyla önüne geçiren, belediyeyi personel ve mal-hizmet üretimi açılarından olabildiğince küçülten İslamcı kent yönetimleri, kent mekânına değişim değeri gözüyle bakan sermaye yanlısı bir profil çizdi. Bunların kentsel politika üretimi sürecinin diğer ucunda, işçi, emekçi ve diğer kentsel alt sınıflara artan yoksulluk yardımlarıyla sürekli ve yakın ilişkiler kurmak, geleneksel-kültürel ilişki ağlarının (hemşerilik grupları, cemaat ve tarikatların) etkinliklerini desteklemek, geleneksel kültürel değerlerle seslenmek yer almaktaydı. İslamcıların 1994'te iktidara geldikleri kentlerin büyük bölümünü (araya giren 28 Şubat muhtırasına rağmen) bir daha kaybetmemelerini getiren hegemonya kapasitesindeki genişleme de işte bu çok yönlü *aurea mediocritas* sayesinde mümkün olmuştur. Bütün bu sıralananlar nedeniyle, AKP'nin 29 Mart yerel seçimlerinde cırayı yükselten hedeflerinden biri de 2004 yerel seçimlerinde CHP ve DTP'nin elinde kalan az sayıdaki kent merkezinin ele geçirilmesi idi.⁵

Neoliberal İslamcıların yerel iktidarı ele geçirdikleri kentlerde toplumsal ilişkilere, halkın gündelik yaşamına ve kentsellik kavrayışına yeni bir şekil verdikleri görülür. Yerelliğe ait olduğu iddia edilebilecek geleneksel-kültürel bağları ve değerleri İslami kodlarla bütünleştiren söz konusu kent yönetimleri, halihazırda güçsüz olan ancak 1990'lardan başlayarak yaşanan göreceli sanayileşme, kapitalistleşme ve işçileşme sürecinde potansiyel olarak gelişebilecek demokratik değerler ve hak arama bilincinin önünü kesen, yeni bir toplumsal yeniden üretim dizgesi geliştirdiler. Frankfurt Okulu'nun yaşayan önemli temsilcilerinden Claus Offe'nin anladığı anlamda "sosyal aktörlerin piyasa-dışı amaç ve biçimlerde eşgüdüm ve işbirliği içinde olduğu" (aktaran, Gough, 2002) bir sosyalizasyon dizgesi de diyebileceğimiz dini ve kültürel değerlerin, geleneksel ilişki ağlarının ön plana çıkarıldığı bu yeniden üretim dizgesi içinde emekçilere ve küçük burjuva kesimlere taşra muhafazakârlığını sürdürür gözükürken, küreselleşmenin gereklerini yerine getiren bir kapitalist aklılaştırmeyi benimsediler.

Kentsel dönüşüm projelerine kadar söz konusu çelişkili hallerin birbirleriyle uzlaşmaz noktalara bir nitelik taşınmadan yönetilebildiği görüldü. Bu da İslamcıların hem zenginlerin hem de en yoksulların yaşadığı mahallelerde yüksek oranlarda oylar almasını sağlıyordu. Bu durumun 29 Mart seçimlerinde belli ölçüde aşındığı ve AKP'nin en alttakiler ve en üsttekilerin yaşadıkları mahallelerden aldıkları oy des-

5 Bu hedef 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinin hemen ardından, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı kentlerde AKP'nin DTP'yi geriletmesinin etkisiyle Recep Tayyip Erdoğan tarafından konulmuştu.

teğinde belli bir gerilemenin başladığı görüldü. En üsttekiler arasındaki gerileme Ankara, İstanbul ve İzmir gibi metropol kentlerde 2007 seçimlerinde görülmeye başlamıştı. Mart 2009 yerel seçim sonuçları bu gerileme eğiliminin artarak sürdüğünü, bunlara kentsel dönüşüme maruz kalanlar başta olmak üzere çok sayıda yoksul mahallenin eklendiğini gösterdi. Şimdi o sonuçlara AKP ve diğer partiler açısından genelden başlayıp özele doğru giderek bakalım.

AKP Açısından Seçim Sonuçlarının Siyasal ve Sosyo-Mekânsal Çözümlemesi

Tayyip Erdoğan'ın önerdiği tarihsel blok, devasa bir dönüşüm projesi olarak önerildiği için olsa gerek, AKP 2008 yazından itibaren, başta Demokratik Toplum Partisi (DTP) olmak üzere rakiplerine restler çekti. Erdoğan, her seçimde kişisel karizmasına karizma, partisinin oyuna oy katan gerilim siyasetini yine yürüttü. Ne var ki, bu sefer bu siyasetin çok kritik bir unsurundan yoksundu. AKP ve temsil ettiği sermaye fraksiyonları eskisi gibi "hegemonik ama muhalif" değildi⁶ ve bir mağduriyet edebiyatı yapamadığı gibi, söylemi de baskı altındaymış gibi gözüktüğü zamanlardaki gibi muğlak olmamak, açık olmak durumundaydı. Eleştiri ve vaatleri örtük, müphem olamazdı ve icracı makam olarak hükümetiyle belediye yönetimlerinin politika ve uygulamalarını savunmak zorundaydı.

Tablo 1: Partilerin Son Üç Seçimde Aldıkları Oyların Oranı

Partiler	II Genel Meclisi		Genel Seçim
	2004	2009	2007
AKP	41,7	38,4	46,6
CHP	18,2	23,2	20,9*
MHP	10,5	16,1	14,3
SHP-DTP	5,2	5,7	5,3
SP	4,0	5,3	2,3
DP	10,0	3,7	5,4

* 28 Mart 2004'te "Demokratik Güçbirliği" diye adlandırdıkları seçim ittifakının bileşeni olarak SHP adı altında seçimlere giren HADEP-DEHAP-DTP çizgisi 2007 seçimlerine Bağımsız adaylarla katılmıştır. Buradaki 5,3'lük oy oranı da bağımsızların seçimlerde binde 2,3 oy aldığı varsayılırsa çok büyük ölçüde söz konusu çizginin oyudur.

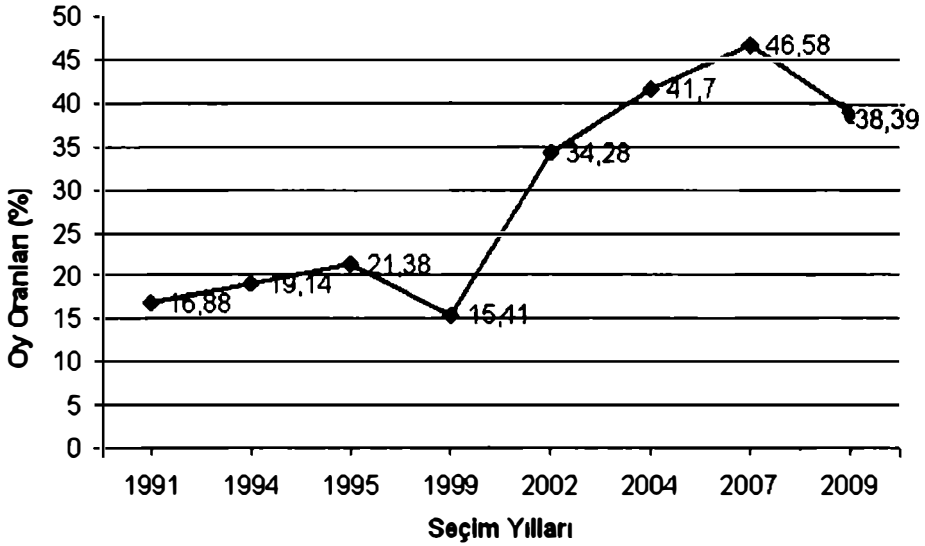
Tablo 1'den de görüleceği üzere, seçimden %38,4'le Türkiye'nin açık ara birinci partisi olarak çıkmış olsa da ortaya çıkan, 29 Mart 2009'u bir referandum haline getiren AKP ve Erdoğan'ın hiç de hesap etmediği bir sonuçtu. Seçmenlerin yüzde 8,2'lik bir kısmının oy desteğini kaybeden AKP açısından asıl olumsuzluğun, önceki üç seçim olan, Kasım 2002'de %34,3'le başlayıp, 2004'de %41,7'ye, 2007'de

6 Bu adlandırma Galip Yalman'ın devlet-toplum ilişkisinin 1980 sonrasında gelişen biçiminin liberal söylemde nasıl kurduğuna ilişkin olarak kullandığı "muhalif ama hegemonik" kavramından türetilmiştir (Yalman, 2002: 7-8).

7 Asef Bayat'tan (2009) bu muğlaklık olgusunun post-İslamcılığın da önemli bir özelliği olduğunu öğreniyoruz.

%46,6'ya ulaşarak düzenli biçimde artış gösteren ivmenin kırılması olduğu söylenebilir. RP-FP-AKP çizgisinin 1991'den beri gerileme gösterdiği tek seçim 28 Şubat süreci sonrasına denk gelen 1999 seçimleriydi. Mart 2009'da ortaya çıkan durumu bu açıdan değerlendirmek önemlidir.

Grafik 1. RP-FP-AKP Çizgisinin 1991'den 2009'a Oy Grafiği

Seçim sonuçları, AKP'nin elinde bulundurduğu belediyelerin güç, yetki ve olanaklarını aktif biçimde kullanarak ve tarikat ve cemaatlerle bakışım içinde ilerleyen ve sosyal ilişkilerle gündelik hayatı muhafazakâr bir içerikte yeniden şekillendiren siyaset tarzının kapsayıcılığındaki genişlemenin ilânihaye sürmeyeceğinin göstergesiydi.⁸ Bu bağlamda, AKP'nin, toplumu İslami motifli muhafazakârlaştırma projesinin kapsayıcılık bakımından sosyal, ekonomik, politik sınırları olduğu da görüldü.

Sınırlılığı yaratan faktörlerden birinin, "Mahalle Baskısı" tartışmasının da ortaya koyduğu üzere, kadroları ve simbiyotik ilişki içinde bulunduğu söylenebilecek İslamcı çevrelerle birlikte değerlendirildiğinde AKP'nin, seçmenlere Türk sağının "ana toprağı" olan milliyetçi-muhafazakârlığın güç alanından (*domain*) sesleniyor gözükmekten kurtulamaması olduğu söylenebilir. Bundan daha açık olan şey, AKP'nin neoliberal gündemi muhafazakâr bir dil-söylem ve sosyal ilişkiler dolayımından yaşama geçiren modelinin Türkiye toplumun kültürel, erkîk ve sosyal çoğulculuğuna çarptığıdır. İstanbul, Antalya, Adana gibi kimi metro-

B 29 Mart 2009 yerel seçimlerde AKP'nin oy oranının gerilemesi ve Manisa, Adana, Antalya, Van, Siirt gibi elinde bulunan bazı önemli kentleri kaybetmiş olmasının nasıl bir öneme sahip olduğunu, Radikal Gazetesi başyazarı İsmet Berkan'ın seçimden sonraki günkü yazısına başlık olarak seçtiği "Stalingrad" metaforu pek güzel anlatmaktadır (Berkan, 2009).

pollerdeki kent yönetimi örneklerinde kendince daha liberal ve çoğulcu görüntü çizse de AKP'nin modeli Alevileri, Romanları, Hristiyanları ve diğer etnik-dini azınlık gruplarını kapsayamamıştır. Sözü ettiğimiz sosyo-kültürel çeşitliliğin yanı sıra laikliğe, modern yaşam tarzlarına ve yurttaşlığa ilişkin değerlerin toplumda eksikli de olsa bir karşılığının bulunmasının özellikle belediye seçimlerinin mekânı olan kent merkezlerinde AKP'nin uğradığı kayıpların nedeni olduğu görülmektedir.

Sınırlılığı yaratan bir diğer önemli faktör, ekonomik krizdir. Krizin etkisi, yol açtığı işsizlik, yoksulluk gibi sosyal sonuçlardan ziyade, AKP'nin ekonomiyi iyi yöneten, Türkiye'yi AB çapasına bağlayacak aktör imajının bozulmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, söz konusu olanın sosyo-psikolojik bir etki olduğunu belirtmek gerekir. Yani, AKP'nin 2007'deki "Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam" başlıklı seçim bildirgesinde 24. sayfasını kaplayan "Ekonomi alanında elde ettiğimiz tarihi başarıların en önemli sebebi ülkemizde oluşturduğumuz güven ortamıdır" (AKP, 2007: 24) sözündeki, "güven ortamı oluşturma" halesinin ekonomik krizle birlikte kaybolmasıdır. Buna ilave olarak, AB'ye katılım hedefinin iki taraflı olarak imkansız bir aşka dönüşmüş olması AKP'nin egemen çevrelerin en muteber partisi olma konumunda bir aşınmaya yol açarken, hükümet politikalarına yön veren neoliberal globalleşme politikalarına duyulan güvensizliğin artması ve kentsel burjuva-küçük burjuva katmanların geleceğinden daha da kaygı duyar hale gelmesinin de onun kentsel siyasetteki hegemonyasını sarstığı söylenebilir.

AKP'nin özellikle Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinin kent merkezlerinde belediye başkanlığı düzlemindeki uğradığı oy kayıpları bu açılardan değerlendirilebilir. Burada dikkat çekici bir nokta, AKP'nin, söz konusu bölgelerin tümünde kent merkezlerinin hemen tamamında yaşadığı oy kayıplarının kırsal kesime (köyler ve beldelere) göre daha yüksek oranlarda olmasıdır. Yani, buraların kırsalında da oy kaybına uğramakla birlikte kent merkezlerindeki kadar gerilemediği görülmektedir.⁹

AKP oylarında en büyük düşüş ise Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde söz konusu olmuştur. Kentlerinde daha düşük düzeyde kalan gerilemenin bu bölgelerin köy ve kasabalarında çok daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde böylesi bir sonucun ortaya çıkmasına yol açan faktörlere gelince, seçim sürecinde "Kürt sorunu" konusunda DTP'yle rekabet içinde yaptığı liberal çıkışlar, TRT-Şeş, üniversitelerde Kürtçe konusunda araştırma yapacak enstitüler kurma gibi noktalardaki kültürel açılımlarla, dış politikada Irak'taki

9 Kent merkezlerinde böyle bir sonucun çıkmış olmasında, bahsettiğimiz sosyal karşılığın sözünün/kayıplarının bu sefer "1930-45 Arası Kemalist Altın Çağa Dönülsün" diye değil de "AKP Tek Parti, Erdoğan Diktatör Olmasın" diye yankılanmasının payının ne kadar olduğunu da ileride yapılacak çalışmalar gösterecektir. A&G Araştırma Şirketi'nin Milliyet Gazetesi için seçim sonrası yaptığı anket çalışmasına göre, CHP, MHP, DTP, SP'ye oy verdiğini belirten seçmenlerin önemli bir kısmının "AKP kazanmasın diye" o partiyi tercih ettiği belirtilmektedir (Milliyet, 2009a).

“Bölgesel Kürt Yönetimi”nin devletleşme çabalarına müsamahakâr tavrın, Kıbrıs, Ermeni meselelerine ilişkin olarak gösterdiği -devletin mevcut kırmızı çizgilerinden uzaklaşma anlamında yorumlanabilecek- yaklaşımların, özellikle Türk milliyetçiliğinin güçlü olduğu Orta Anadolu’nun köy ve kasabalarında AKP oylarında ciddi düşüşler yarattığı söylenebilir. Böylesi “milli” meselelerdeki tepkiler tek başına değil de kriz çarpanıyla birlikte böylesi bir sonuç yaratmış olsa gerektir. Çünkü buranın kırları, Türkiye’de krizin olumsuz etkilerine daha fazla açık olan küçük köylülüğün ve yoksulluğun en yoğun olduğu alanlardır. AKP’nin Türkiye’deki gerileme ortalaması olan yüzde 7,9’un¹⁰ üstünde oy kaybettiği yerlerin çoğu bu bölgede bulunmaktadır.

Bunlara ek olarak, AKP’nin bu bölgelerde 2004 ve 2007 seçimlerinin tartışma evreninde ön plana çıkan “türban meselesi, Cumhurbaşkanı seçimi” gibi sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle Türkiye ortalamasının çok üzerinde oy almış olduğunun hatırdan tutulması gerekir. Yani, Mart 2009 seçimlerinin tartışma evreninin Kürt meselesi, Ergenekon Davası gibi milliyetçi refleksleri uyandıran, ekonomik kriz gibi sosyal-sınıfsal sıkıntı ve çıkarları ön plana getiren olgularla şekillendiği için önceki seçimlerde AKP’ye giden bu oyların hatırı sayılır bölümünün geri çekildiği görülmektedir. Yani, her kesime farklı söylem ve vaatlerle seslenen, bunları İslami değer ve motiflerle birbirine eklemlemeye çalışan pragmatist bir parti olarak AKP açısından yine ancak bu kez başka bir takım nedenlerle sahip olduğu, kapsayıcılık kapasitesinin sınırlarına çekilme durumu söz konusu olmuş gibi gözükmemektedir.

Bütün bunların AKP özelinde sosyo-mekânsal ve coğrafi açıdan ortaya çıkardığı sonuçları kısaca tartışacak olursak şunları söyleyebiliriz: Batı’da daha çok kentlerde gerileyen AKP’nin geleneksel olarak güçlü olduğu Orta ve Doğu Anadolu’da ise daha çok kırsal kesimde oy kaybettiği görülmektedir.¹¹ Yani AKP söz konusu bölgelerin kentlerinde oylarını büyük ölçüde korurken, köy ve kasabalarda büyük oy düşüşleriyle karşılaşmıştır. Buralarda AKP’den kopan oyların genelde MHP ve SP’ye kaydığı, Sivas, Maraş ve Erzincan civarındaki kimi ilçe ve kasabalarda ise ek olarak BBP’ye gittiği görülmektedir.

AKP’nin Ege’nin iç kesimleri (Manisa, Burdur, Isparta, Denizli, Uşak, Kütahya, Balıkesir) ve Doğu Marmara’nın (Kocaeli, Sakarya, Bilecik) kırsal alanlarındaki kayıplarının diğer bölgelerdeki kadar yüksek olmadığını belirtmiştik. Tablo 2’den

10 Türkiye genelinde 2004’ten 2009’a AKP oylarındaki yüzde 3,3’lük düşüş 2004’teki yüzde 41,7’lik orana vurulursa (3,3x100: 41,7) söz konusu partinin gerilemesinin yüzdelik karşılığının 7,9 olduğu görülecektir. Yani, AKP 2009’da 2004’te aldığı oyların bu kadarını kaybetmiştir.

11 AKP’nin oylarında bunlardan daha yüksek düşüşlerin yaşandığı üç yeri (Bitlis, Bingöl ve Sivas) de anmak gerekiyor. Büyük Birlik Partisi (BBP’nin birinci parti çıktığı Sivas’taki sonucu yorumlamanın, söz konusu partinin Sivaslı liderinin seçim öncesinde helikopter kazasında ölmesinden kaynaklı olarak biraz daha karmaşılaştığı görülmektedir. Bitlis ve Bingöl’deki düşüşler de yine önceki seçimlerin tartışma evreninden kaynaklı biçimde aldığı yüksek orandaki oyların bir kısmının AKP’nin genel olarak bu bölgede yaşadığı gerilemeye yol açan faktörlerle alakalı olarak en yakın rakibi DTP’ye yönelmesiyle yaşanmıştır.

görülebileceği gibi bunun, bu bölgelerde 2004 ve 2007 seçimlerinde yüzde 20-25 arasında oy almış Demokrat Parti (DP), Genç Parti (GP) veya Anavatan Partisi (ANAP)'nin neredeyse silinmiş olmasıyla yakın bir ilişkisi vardır. Dolayısıyla, AKP'nin önceki seçimlerde merkez sağ partilere oy vermiş seçmenlerin –ki büyük bölümü MHP'ye kaymıştır- bir kısmından aldığı oylarla, kaybettiklerini az da olsa telafi ettiği söylenebilir.

Tablo 2: Batı, Orta ve Doğu Anadolu Bölgelerinin Bazı İllerindeki AKP Oylarında İl Merkezi ve Kır Farklılaşması* (%)

İller	İl Merkezi (2004)	İl Merkezi (2009)	Değişim	AKP Oyları İçinde Değ.	Kır (2004)	Kır (2009)	Değişim	AKP Oyları İçinde Değ.
Manisa	43,2	35,6	-7,6	-17,6	37,1	35,6	-1,5	-4,0
Denizli	48,7	36,4	-12,3	-25,3	38,3	35,9	-2,4	-6,3
Aydın	43,2	26,7	-16,5	-38,2	33,3	25,8	-7,5	-22,5
Burdur	46,1	36,0	-9,9	-21,5	42,4	37,5	-4,9	-11,6
Isparta	50,6	34,2	-16,4	-32,4	42,1	37,4	-4,7	-11,2
Konya	64,3	66,0	+1,7	+2,6	46,5	43,5	-3,0	-6,5
Kırıkkale	38,7	34,8	-3,9	-10,1	43,4	36,5	-6,9	-15,9
Yozgat	58,9	52,3	-6,6	-11,2	44,9	35,3	-9,6	-21,4
Çankırı	56,4	48,2	-8,2	-14,5	47,7	42,0	-5,7	-11,9
Erzurum	59,7	57,5	-2,2	-3,7	43,4	38,7	-4,7	-10,8
K.Maraş	60,9	63,3	+3,4	+5,6	40,4	39,4	-1,0	-2,5
Malatya	54,6	58,0	+3,4	+6,2	41,8	39,5	-2,3	-5,5

Kaynak: İHA (İhlas Haber Ajansı) internet sayfası, <http://secim.ih.com.tr>, ziyaret tarihi, 09.12.2009

Tablo 2'nin sosyo-mekânsal açıdan ortaya koyduğu en belirgin sonuç, AKP'nin, yoksul-küçük üreticiliğin yaygın, milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin baskın olduğu Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinin kırlarından aldığı oyun, Batı bölgelerinin ekonomik açıdan daha müreffeh denilebilecek köy ve kasabalarına göre çok daha fazla düşmüş olmasıdır. Temmuz 2007 seçiminde aldığı oylarla karşılaştırıldığında, AKP'nin Kırıkkale'de yüzde 22,3 Erzurum'da yüzde 20,2, Bayburt'ta yüzde 18,5, Kahramanmaraş'ta yüzde 17,7, Malatya'da yüzde 16,5 Çankırı'da yüzde 16,0, Kayseri'de yüzde 13,6, Yozgat'ta yüzde 13,2, Erzincan yüzde 12,8, Aksaray'da yüzde 10,3, Konya'da yüzde 10,2, Kütahya'da yüzde 10, Çorum, Tokat, Nevşehir ve Niğde'de yaklaşık yüzde 9 oranında oy kaybettiği görülmektedir. Bu sonuçlar beraberce değerlendirildiğinde, Orta ve Doğu Anadolu'nun milliyetçi-dindar seçmenlerinin AKP'nin globalleşmeci, liberal politikalarına, Kürt meselesi ve Kıbrıs konularındaki statükocu olmayan yaklaşımlarına tepkisiyle ve ekonomik krizin bu bölgelerde yarattığı sıkıntılarla ilişkilendirmek mümkündür.

Tablo 2'den ayrıca söz konusu bölgelerin kentlerinde kırlarına göre asimetrik bir

* Tablodaki Genel Meclisi düzeyinde verilen oylar baz alınmıştır.

durum olduğu görülmektedir. Seçim sonuçları buralardaki bazı kentlerde (2004 seçimlerine göre) 5-10 puan arası oy kayıpları yaşanmakla birlikte, AKP'nin/İslamcılarının yine de hegemonyasını koruduğunu, oy oranlarının yüzde 50'ler civarında seyrettiğini göstermektedir. Bu durum, AKP'nin Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinin yerel sermayesiyle, özelde de "Anadolu Kaplanları" diye bilinen, büyük bölümü MÜSİAD ve TUSKON gibi işadamı örgütlerinin üyesi olan KOBİ sahipleriyle yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Açmak gerekirse, 28 Şubat sonrasında gerek kadro bileşimi gerekse de "muhafazakar demokrat" kimlikli yeni çizgisiyle içinden geldiği "Milli Görüş" geleneğinden ayrıldığını ilan eden AKP'nin arkasındaki sermaye kesimleri, 1990'larda organize sanayi bölgelerinde alt sözleşme ilişkileri içinde büyük ölçüde ulusal ve uluslar arası sermayeye parça başı veya fason üretim yaparak büyüyen KOBİ sahipleri ve 1990'ların ortasından beri İstanbul, Ankara başta olmak üzere pek çok kentte belediye olanaklarını, dini cemaat ilişki ağlarını etkin biçimde değerlendirerek perakende ticaret ve inşaat-konut gibi kentsel tüketim ve rant alanlarında faaliyet yürütenlerdi.¹² Dolayısıyla, Orta ve Doğu Anadolu kentlerinde yerel sermayenin en önemli bileşenleri konumunda olan bu kesimlerle kurduğu söz konusu ittifakın güçlü olduğu Konya, Maraş, Malatya gibi kimi kentlerde AKP oylarının bir miktar daha arttığı görülmektedir.

Tablo 3 Partilerin Son İki Seçimde Büyükşehir Düzeyinde Oyları

Partiler	2004	2009
AKP	46,1	42,1
CHP	24,5	32,3
MHP	5,1	12,4
SHP-DTP	7,3	4,4
SP	4,0	3,7
DP	5,4	1,0

Kırlar ve kentlerin dışında bir diğer sosyo-mekânsal birim olan büyükşehirlere bakıldığında, AKP oylarının 2004 yerel seçimlerine göre gerilediği görülmektedir. Adana ve Antalya'da kaybetmesi nedeniyle büyükşehir ölçeğinde eskiden 12 olan başkanlık sayısı 10'a inen AKP'nin oy kaybı ise yüzde 4'tür (yüzde 46,1'den 42,1'e). Bu düşüşle söz konusu yerleşim yerlerinde oylarını 2004'e göre CHP'nin yüzde 8, MHP'nin yüzde 7 arttırmış olması bir arada değerlendirildiğinde, AKP'nin toplumu İslami motifli muhafazakârlaştırma projesine ve tarihsel blok önerisine karşı şehirli orta ve üst sınıfların buna en fazla muhalefet eden iki büyük partide birleştikleri ortaya çıkar. Fakat AKP açısından bu düşüşün Türkiye genelindeki gerilemeye göre

¹² Tersinden söylenirse, 28 Şubat sonrasında gerginlik ve çatışma yerine milliyetçi-muhafazakarlığın güvenli limanına çekilmek gibi bir tercihte bulunan bu kesimlerin neoliberalizmden, globalleşmeden yana, ABD ve AB'yle uyumlu yaklaşımları AKP'yi vücuda getiren sürecin en belirleyici faktörlerinden biridir (Doğan, 2009).

daha düşük düzeyde kalmasının da özel bir anlamı vardır. O da AKP şahsında -yerel siyasette neoliberal gündemi hegemonik kılan kentsel toplumsal ittifaklar kuran ve kent mekânındaki derin eşitsizlikleri yönetilebilir bir düzeyde tutmaya dönük bir yardım dizgesi kuran- İslami çizginin, metropollerin “varoşları” diye tanımlanan yoksul emekçi mahallelerinde 1994’ten beri sahip olduğu gücü koruduğudur.

Bütün bunları akılda tutarak, seçimin gözle görülür sonucunu belirterek bitirelim. Bu sonuç, AKP’nin oylarının 2004’teki 41,7, 2007’deki yüzde 46,6 düzeyinden, yüzde 38,4’e düştüğü ve çok sayıda ilin belediye başkanlığını kaybettiğidir. Bu kaybın yansıması ise, elindeki il merkezi belediye başkanlığı sayısının 58’den 45’e düşmesi oldu. AKP, belediye yönetimiyle eşanlamli olan başkanlık makamını Adana, Osmaniye, Uşak, Manisa, Balıkesir, Isparta ve Karabük’te MHP’ye kaptırırken, Antalya, Aydın, Tekirdağ, ve Giresun’da CHP’ye, Van ve Siirt’te DTP’ye, Sivas’ta BBP’ye, Yalova’da DP’ye ve Şanlıurfa’da bağımsız adaya terk etmiştir.

Muhalefet Partileri Açısından Seçimlerin Sosyo-Mekânsal Çözümlemesi

Seçimler öncesinde, AKP’li adayların pek çok kentte büyük ölçüde rakipsiz olacakları, bir o kadar yerde de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve DTP’lilerle teke tek yarışacakları bir tablo çıkıyordu. AKP’nin belediye başkanlığı düzeyinde ilk iki partiden biri olamadığı Mersin, Muğla, Aydın, Tunceli gibi istisnai kent merkezleri dışında bu öngörü doğrulandı.

Parlamentoda grubu bulunan iki büyük muhalefet partisi CHP ve MHP yerel seçim yarışına 2004 ve 2007’nin acı tecrübelerinden kaynaklı olarak gayet temkinli başladılar. Seçim mitinglerine geç başlayan bu iki partinin yaptıkları başkanlı miting sayısı da buna paralel olarak AKP’nin oldukça gerisinde kaldı. Tayyip Erdoğan’ın mitinglerde çokça tekrarladığı gibi Fırat’ın doğusuna da geçmediler. Parlamentoda grubu bulunan DTP’ninse çok daha farklı bir durumu vardı.

CHP’nin derdi İzmir, Mersin, Muğla, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Sinop, Çankaya, Kadıköy, Beşiktaş gibi yerlerdeki mevcut başkanlıkları ve 2007’deki oylarını korumak ve mümkünse arttırmak; İstanbul, Ankara, Gaziantep, Antalya gibi yerlerde ise etrafında diğer partilerden seçmenlerin de uzlaşabileceği adaylarla AKP’li mevcut belediye yönetimlerini yenilgiye uğratmaktı. Bunun dolaylı sonucu ise her seçimden oylarını arttırarak çıkan AKP’yi bu kez durduran ve gerileyen siyasal aktör olarak ana muhalefet partisi konumunu korumak olacaktı. Seçimler, CHP’nin iddialı olduğu Ankara, İstanbul, Gaziantep, Antakya ve elinde bulundurduğu Trabzon’da AKP lehine sonuçlansa ve Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu bölgelerinin önemlice bir kısmında¹³ yüzde 10’un altında oy alsa da CHP bu seçimden elindeki belediye sayısını ve oy oranını arttırarak çıktı. AKP kadar miting

13 CHP’nin yüzde 10’un altında oy aldığı 26 il bulunmaktadır. Bunların 2’si (Isparta ve Kütahya) dışındakiler söz konusu bölgelerde yer almaktadır.

yapmasa, etkili bir seçim kampanyası yürütmese de CHP yüzde 23,2'yle 1990'lar-
dan beri en yüksek oy oranına ulaştı. Bu “başarı”nın arkasında büyükşehirlerde
oylarının yüzde 32,3'e ulaşması yatmaktadır.

Vurguyu dikkat çekici biçimde milliyetçilikten ziyade, sosyal politikalara ve iş-
sizlik sorununa yapan MHP'ninse çatışmacı bir parti görüntüsü vermekten özenle
kaçındığı, bir merkez kitle partisi gibi davrandığı söylenebilir. Temel derdi AKP'nin
seçmen desteğini az ya da çok gerileterek, onun sağ/milliyetçi muhafazakâr çevre-
lerdeki alternatifi haline gelmekti. Bu çerçevede, belirgin bir alternatif konumuna
gelemese de MHP'nin seçimlerden oylarını Temmuz 2007'ye göre 2 puan arttırı-
rak çıktığı görülmektedir. Oylarının 2004'e göre yüzde 6 oranında artmış olması
da MHP'yi AKP karşısında sağda alternatif adres olarak güçlendirmiştir. Seçim
sonuçları bunun özellikle AKP'nin az ya da çok gerileme yaşadığı Orta ve Doğu
Anadolu kırlarında ve büyükşehirlerde (oylarını yüzde 5,1'den yüzde 12,4'e çıkart-
tı) belirginlik kazanan bir eğilim olduğunu göstermektedir. Ancak, gerek bir kadro
partisi olduğu, gerek kendisini Türkiye siyasetinde işlevsel biçimde konumlandırı-
ğı Kürt meselesiyle ilgili iç ve dış dengeler, gerekse de 1999–2002 koalisyon ortağı
olduğu dönemdeki sermaye ve Batı dünyası tarafından “olumsuz bulunan” sicili
nedeniyle AKP'ye alternatif arayışlarının genellikle MHP'siz kurgulandığı söyle-
nebilir.

CHP ve MHP'nin seçim pratiğine ilişkin altı çizilmesi gereken bir önemli konu,
AKP'nin referandumunu boşa çıkartmak adına birbirleri aleyhinde çok fazla söz
söylememeleri, birbirleriyle polemige girmekten özenle kaçınmış olmalarıdır. Bu
durumun aralarından birinin bu seçimlerde muhalefet içinde diğerine göre daha
fazla sivrilmesini, geleceğin iktidar adayı olarak belirmesini önlediği söylenebilir.
Zaten başta belirttiğimiz gibi söz konusu partiler bu seçimlere ürkek adımlarla,
temkinli biçimde girmişlerdi.

DTP'nin seçimlerdeki taktiğini ise AKP'nin referandum kurgusuna, seçimi
“kimliksel” düzlemde referanduma çevirerek yanıt vermek diye özetlemek müm-
kündür. Aslında DTP'nin devamcısı olduğu siyasal gelenek böylesi referandum-
lar konusunda deneyimliydi.¹⁴ DTP'nin bu tersinden referandumdan muradı esas
olarak, AKP lideri Erdoğan'ın 22 Temmuz (2007) seçimleri ertesinde dillendirdiği
“kale düşürme” hedefini boşa çıkarmak ve elindeki belediye sayısını arttırarak bir
süredir yüzyüze bulunduğu siyasal tasfiye sürecini atlatabilmektir. Seçim öncesine
denk gelen kitlesel “21 Mart” gösterileriyle yükselen kitle seferberliğinden aldığı
güç ve başbakanın 2008 yazında bölge gezisinde sarf ettiği “ya sev ya terk et” cüm-
lesi DTP'nin seçimlerde kendisi açısından anlamlı bir başarı yakalamasını getirdi.

14 Örneğin DEHAP 3 Kasım 2002 seçimlerine tek başına girerken, soldaki kadim mütteliklerine seçimleri özellikle Avrupa
Birliği (AB) ve ABD'ye gücünü göstermek maksadıyla bir referandum biçiminde değerlendirdiğinin mesajlarını ver-
mişti. Bu seçimde DTP'yle sosyalist çevreler arasında “Biz Varız” başlıklı bir ortak deklarasyon etrafında seçim ittifakı
kurulmuşsa da DTP'liler seçimi bir referandum olarak gördüklerini o yüzden de ortak zemin olarak kendi partisine oy
verilmesini istediklerini ifade etti. İzmir, Bursa gibi birkaç Batı şehrinde ise DTP “Biz Varız” deklarasyonuna imza koyan
çevrelerle birlikte bağımsız adayları destekledi.

Temmuz 2007'de AKP'ye kaptırdığı bölgenin birinci partisi olma konumunu geri kazandı. Sahip olduğu il merkezi düzeyindeki belediye başkanlığı sayısını 5'ten 8'e, il-ilçe düzeyinde kazandığı belediye başkanlığı sayısını da 35'ten 58'e çıkarttı. Fakat yine de DTP'nin, özellikle İstanbul, İzmir, Aydın, Antalya, Ankara, Gaziantep, Şanlıurfa gibi pek çok büyük kentte DEHAP'ın Kasım 2002 seçimlerinde aldığı oyların gerisinde kaldığını belirtmek gerekir. DTP, Türkiye genelinde alınan oylar açısından da DEHAP'ın 2002'deki yüzde 6,2'lik oy oranının gerisinde kaldı (yüzde 5,7). DTP'yle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir nokta da kadınların yerel yönetimler düzeyinde temsili açısından gösterdiği performanstır. AKP'nin 3, CHP'nin 2, DP'nin 1 kadın belediye başkanına sahip olduğu düşünülecek olursa, Türkiye'nin az gelişmiş yörelerinde DTP'li 12 kadın adayın belediye başkanlığı koltuğunu kazanması, Türkiye modernleşmesinin gelişmişlikle kadının toplumdaki konumu ve bu soruna duyarlılık arasında doğrusal ilişki kuran tahayyül ve varsayımlarını gözden geçirmeyi gerektiren bir sonuçtur.

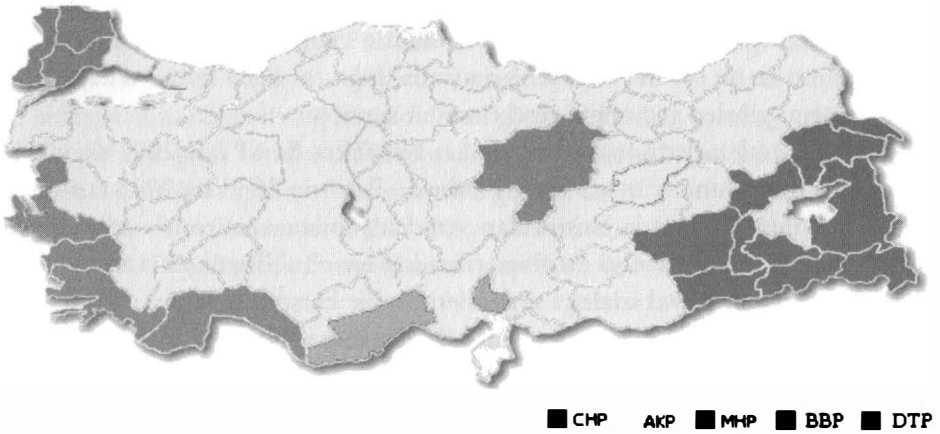
Seçim çözümlemelerinde dikkat çekilen bir nokta da SP'nin 2007'de yüzde 2'lerde olan oy oranının yüzde 5'lere çıkmasıydı. Partinin 26 Ekim 2008 tarihinde yapılan kongresi sonrasında oluşturulan yeniden yapılanma süreciyle adaylarının olumlu imajı ve daha önemlisi ön plana çıkardığı İstanbul Büyükşehir adayı Mehmet Bekaroğlu'nun sosyal adaletçi söylemlerinin bir karşılık bulduğu söylenebilir. Dolayısıyla, 2004 yerel seçimlerine göre oyları sadece yüzde 1 artmış gözükse de seçim süreci ve sonuçları SP'nin popüleritesini arttırmıştır. Bu durumun AKP'yi krizin derinleşmesi beklenen önümüzdeki süreçte en fazla zorlayacak gelişmelerden biri olacağı söylenebilir.¹⁵ Bu durumda, ileride yapılacak ve AKP'nin bir miktar daha oy kaybı yaşayacağı bir genel seçimden bir AKP-SP koalisyon hükümetinin çıkma olasılığının yükseldiğini, bunun Türkiye siyasetinde yeni tartışmalar, gerilimler üretmeye aday bir konu olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Seçim Sonuçlarının Çıkardığı Siyasal Harita ve Partilerin İlişkisel Mesafesi

Akdeniz, Batı Ege, Trakya, Batı Karadeniz bölgelerinin büyük bir kısmında CHP; Orta Anadolu, İç Ege ve Akdeniz Bölgesi'nin kimi kentlerinde MHP; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bölümünde DTP, AKP'yle yarıştı. AKP bu teke tek yarışlardan başarısızlıkla çıktığı için belediye başkanlıkları tablosunda Türkiye coğrafyası parti renklerine göre bölünmüş bir görüntü sergiledi. İl genel meclisi oyları üzerinden bir harita yapıldığında ise milliyetçi ve laik çevrelerin içini karartan bir tablo ortaya çıktı.

¹⁵ Nitekim bunu gören Necmettin Erbakan -ki kendisi beş yıl önceki seçim kampanyasına tekerlekli sandalyeyle katılmıştı- hemen kendisine yeni bir kadro ihdas edip SP'nin Yüksek İstişare Kurulu Başkanı oldu. Bir hafta sonra da "Milli Görüş" çevresine "Biz asıl İslami partiyiz" mesajını güncelleştirircesine İran gezisine çıktı. Henüz erken olsa da bu geziyi çoktandır Türkiye meselelerine ilgi göstermeyen Avrupa Millî Görüş Teşkilatı'nın yüzünü yeniden buradaki siyasal mücadelede döndürmesinin ve bir para toplama kampanyasının izleyeceğini söyleyebiliriz.

Türkiye'nin siyasi coğrafyasına ilişkin ilk söylenebilecek şey, MHP'nin Doğu Akdeniz'deki 2 (Mersin ve Osmaniye), BBP'nin 1 (Sivas) yerde oluşturdukları lekeler dışarıda tutulursa, Türkiye coğrafyasının 3 bölgeye ayrılmış olmasıdır. Batı Ege'nin büyük bölümü ve Trakya (CHP), Doğu ve Güneydoğu'nun 10 ilinin oluşturduğu bütünleşik bir bölümü DTP, iki "uç" arasında geriye kalan her yer (61 il) ise AKP. En doğu ve en batı arasındaki bu siyasi tercih ve tavır farklılaşması yeni bir olgu değildir; bu durum özellikle 2002 seçimlerinden bu yana daha net bir biçimde karşımıza çıkmakla birlikte (Güvenç, 2007: 107), 1950 seçimlerinden beri Güneydoğu Anadolu'nun kendisini "Bağımsız" adaylara en fazla destek veren bölge olmasıyla dışa vurmaktadır (Güvenç ve Kirmanoğlu, 2009: 124-125).¹⁶

2009 Yerel Seçim Sonuçlarının Ortaya Çıkardığı Siyasi Harita

Yukarıda yer alan İl Genel Meclisi düzeyinde illerdeki birinci partilerin gösterildiği harita EK 1'de yer alan 2002, 2004 ve 2007 haritalarıyla yan yana konulduğunda, iktidar partisi AKP'nin günümüz Türkiye'sinde siyasal sistem içindeki merkezi konumu açık biçimde ortaya çıkmaktadır. İl genel meclisi için kullanılan oylar üzerinden değerlendirdiğimizde AKP, Kuzey Ege'de kazandığı Çanakkale-Balıkesir, Trakya'da İstanbul, Doğu'da Bitlis ile Türkiye'nin bölünmüş siyasal coğrafyasını birbirine bağlayan veyahut teğelleleyen siyasal aktör olduğunu göstermiştir. Bu durum üç bölgeden doğudakiyle batıdaki arasındaki farklılık ve çelişkinin, batıdakiyle başka bir çelişki yaşayan orta bölgenin tercihi tarafından yönetilebilir düzeyde tutulduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu bölünmüşlük, yaşam tarzına ilişkin tartışmalarla Kürt meselesine farklı yaklaşımlardan türemektedir. Yani Cumhuriyetin kuruluş felsefesini korumak isteyenlerle sosyal ilişkilerin İslamcı tonlara sahip muhafazakâr bir içerikle değiştirilmesini önerenler arasındaki; "Kürt" diye bir sosyal entitenin varlığına ve onların taleplerine reddiyeci ve askeri temelde

¹⁶ Ağalık, aşiretler üzerinde yükselen feodal yapının varlığını sürdürüyor olması ve Kürt kimliğinin belirginliği bu durumun iki temel belirleyicisidir.

çözümlerle yaklaşanlarla onlara az ya da çok sosyal, kültürel, siyasal haklar tanıyarak barışçı bir çözümü savunanlar arasındaki çelişkiler karşımıza böylesi bir siyasal coğrafyayı çıkarmıştır.¹⁷

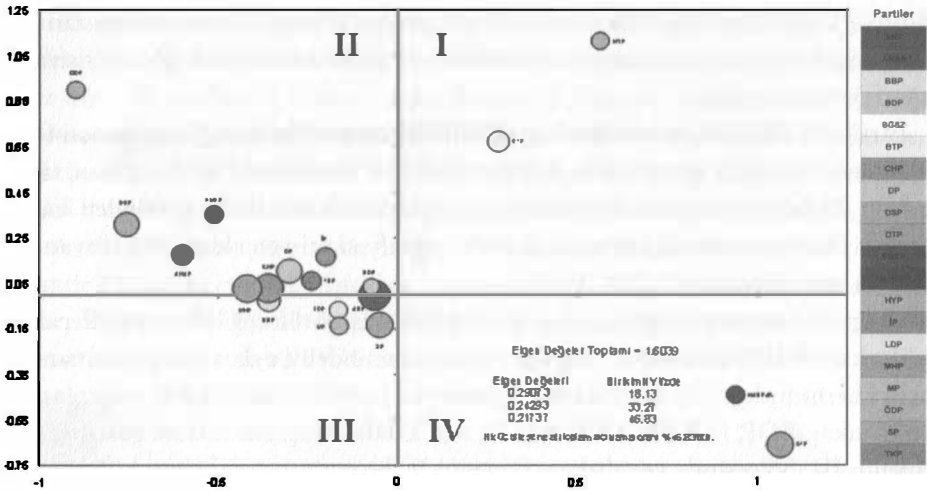
Partilerin 2009 seçimlerindeki oy örüntülerinin karşılıklılık çözümlemesi (*correspondence analysis*) yöntemiyle değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan tablo da hem Türkiye siyasetindeki çelişkilerin seçmenlerin tercihleri üzerinden hangi partileri birbirine yakınlıktırdığını hem de coğrafyadaki parçalılığı doğrulayan bir görüntü vermektedir.

Aşağıdaki eşleşme çizgesinden (*biplot*) rahatlıkla görüleceği üzere partiler dört farklı eksende kümelenmiştir. 1. Bölgeyi yalnızca bindelik oylara sahip bulunan iki partiyi barındırdığı için dışarıda tuttuğumuzda, partilerin üç bölgede yoğunlaştığı ortaya çıkar. BDP, MP, SP, AKP ve LDP, aralarındaki ilişkisel mesafe bakımından çizgenin III. bölgesinde yer alırken, çizgenin II. bölgesinde ise iki ayrı kümelenme söz konusudur. ÖDP, DSP ve EMEP, ANAP'la birlikte ayrı bir küme oluştururken (yüzde 3'ün altındaki partilerden oluşan bu kümeyi de tabloyu kafada sadeleştirirken bir kenarda tutmak gerekir), CHP, MHP, DP, TKP, İP ve BBP'nin aynı bölgenin başka bir yerinde toplandığı görülmektedir. IV. bölgede ise yalnızca en çok oyu Güneydoğu bölgelerinden alan DTP ile HAK-PAR'ın yer aldığı görülmektedir.

Buna göre, aynı kümeler içinde yer alan partiler arasındaki ilişkisel mesafenin, farklı kümelerde yer alan siyasi partiler arasındaki ilişkisel mesafeden daha az olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, her bir küme, ilçeler bazında partilerin seçimlerde aldığı oylar sonucu ortaya çıkan oy dağılım kalıplarını temsil etmektedir. Bunun, daha önce tartışılan Türkiye toplumu ve siyasetinin son 10-15 yılına damgasını vuran çelişkiler, siyasal yarıлма eksenleri içinde partilerin tuttukları konumlar ve aldıkları tavırlarla bakışım içinde olduğu görülmektedir.

Tüm dağılıma en çok hükmeden parti ise eksenlerin kesişim (0,0) noktasına en yakın olan AKP'dir. Diğer bir deyişle il düzeyinde alındığında, Türkiye'nin her yerinde birinci ya da ikinci partisi olmasıyla, AKP merkezdeki siyasi partiyi temsil etmektedir. Türkiye genelinde birbirine yakın etkinlik düzeyine sahip olma anlamını da içinde barındıran, merkeze yakınlık bakımından AKP'yi bir diğer İslamcı parti olan SP'nin izlemesi de dikkat çekicidir. Bu iki partinin merkeze en yakın partiler olma durumu da Güvenç ve Kirmanoğlu'nun 2009 Seçimleri'nin İl Genel Meclisi düzeyi sonuçlarından hareketle çıkardıkları Eşleşme Çizgesiyle (2009: 122) paralellik göstermektedir.

¹⁷ Elbette doğuyla batının Adana, Mersin, İzmir gibi karşılaşma, rastlaşma noktaları da vardır. Buralarda gündelik hayatta etnik ayrımcı, dışlayıcı-içe kapanmacı eğilimlerin varlığı inkar edilemez düzeydedir. Alışveriş yaparken, işe eleman alırken, konut, arsa, işyeri kiralar veya satarken, kamusal-sosyal alanları kullanırken karşılaşılan bu gerilim, kimi zaman mahalli düzeyde sosyal çatışmalara yol açsa, bir takım kıskırtmalara zemin oluştursa da şu ana kadar bu durumun öyle büyük patlamalara dönüşmediğini de belirtmek gerekir.

Karşıkkkkk Çözömmemesi Eşleşme Çizgesi: 2009 Yerel Seçimlerinde İlçelerde Belediye Başkan Adaylarına Verilen Oylara Göre Siyasal Partilerin Birbirine İlişkilisel Mesafesi

*Kaynak: Bu eşleşme çizgesi Burak Beyhan tarafından hazırlanan “2009 Yerel Seçimleri, Karşılıklılık Çözümlemesi ve İlçeler Bazında Konu Haritaları” başlıklı yayımlanmamış rapordan (Beyhan, 2009) alınmıştır. Tablonun il genel meclisi oylarından değil, ilçe merkezleri bazında belediye başkanlığı seçimlerinde partilerin aldığı oy miktarları üzerinden siyasi parti kategorisi ile ilçe merkezleri kategorisi arasında yapılan karşılıklılık çözümlemesinin işlenmesi sonucu üretildiğini de belirtmek gerekir.*¹⁸

Eşleşme çizgesinin, ilçe düzeyindeki rakamlardan hareketle oluşturulmuş olmasından kaynaklı olarak CHP ve MHP arasındaki ilişkisel mesafeyi tam anlamıyla yansıtmadığını belirtmek gerekir. Çizgenin doğru olarak gösterdiği yerler CHP'nin en yüksek oy aldığı Akdeniz, Ege, Marmara'nın bir kısmı ve Batı ve Orta Karadeniz'in önemlice bir kısmıdır. Buralarda MHP de kendi yüzde 16'lık genel oranından yüksek oy almıştır. Buna karşın, MHP'nin AKP'yle yarıştığı Orta ve Doğu bölgelerin önemli bir kısmında CHP oyları kendi yüzde 23'lük oranının çok gerisinde kalmıştır. Bu rakamların bize verdiği en temel bilgi, MHP'nin CHP'nin öteden beri güç alanında yer alan bölgelerin seçmenleri, laiklik ve yaşam tarzlarının korunmasını kriter alan şehirli orta ve üst sınıflar arasında güç kazanmasına karşın, CHP'nin MHP'nin (AKP'yle paylaştığı) güç alanı olan milliyetçi-muhafazakâr coğrafyaya halen girememiş olmasıdır. MHP'nin il merkezleri düzeyindeki oyları, Batı Ege ve Akdeniz kentlerindeki oyları da (oyunu daha düşük düzeyde artırdığı İzmir ve Mersin dışarıda tutulursa) yüzde 50-100 arası büyük artışlar göstermiştir.

18 Tablodaki dairelerin büyüklükleri temsil ettikleri siyasi partinin belediye başkanlığı seçimlerinde aldığı toplam oyun altıncı dereceden kökünü göstermektedir. Mutlak değerlerin temel alınması durumunda çizgenin okunması mümkün olamayacağından, alınan oy büyüklüklerinin temsiliinde böylesi bir yöntem tercih edilmiştir. Hangi dairenin hangi siyasi partiyi temsil ettiği ise hem dairelerin üzerlerine yerleştirilen isimler ile hem de tablonun yanında yer alan gösterim çizelgesi ile belirtilmiştir.

Partilerin gerçek anlamda etkinlik alanlarının sınırlarını çizmek için, onların birinci oldukları yerler dışında ikinci ve üçüncü parti olarak çıktıkları yerleri de ekleyerek konuşmak gerekir. Fakat Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu kentlerinin büyük bir bölümünde seçimler uzunca bir süredir iki partiye oyların blok halinde verildiği bir yarış şeklinde geçtiği için bunun doğru sonuç vermesi güçleşir. Bunu aşmak için hem ilk üçe girilen yerler, hem de buralarda üçüncü partilerin aldıkları oyların en az belediye başkanlığı için yarışmak için gerekli yüzde 15'i aşması/ilçe ölçeğinde güçlü olduğu yerlerin de dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Bunlar yapıldığında Türkiye'nin siyasal tablosu veya haritasının daha doğru biçimde çizmek mümkün olacaktır. İl genel meclisi oylarına bu açıdan bakıldığında AKP'nin Türkiye'nin tamamında ilk ikiye girdiği görülür. AKP aynı zamanda en düşük oy aldığı ilde bile yüzde 20'nin üzerine çıkmıştır. Diğer partilerin nerelerde siyasi olarak anlamlı bir varlık gösterdiğine geçmeden önce, bu kriterler üzerinden bir kez daha elden geçirdiğimizde bunun üç parçalı Türkiye tablosunu değiştirmediğini belirtmek gerekmektedir.

Üç bölgenin farklı siyasal tercihlerinin dışa vurduğu en önemli iki sonuçtan biri, Türkiye'nin birbiriyle oldukça çelişen sosyo-mekânsal gerçekliklerini uyum içinde tutamasa da birbirine teğellemesi AKP'yi ülkenin en merkez partisi haline getirmektedir. Bu yüzden de oyları gerilemiş olmakla birlikte hiçbir yorumcu ya da siyasetçi siyasal iktidarın meşruiyet sorunu olduğunu iddia etmemiştir. İl genel meclisi düzeyinde gerek birinci veya en azından ikinci parti olması gerekse ortası başta olmak üzere Türkiye coğrafyasının büyük bölümünü kendi rengine boyaması nedeniyle AKP'nin ülke siyasetindeki güçlü konumu sorgulanmamıştır.

AKP'nin üç seçimdir devam eden yükseliş ivmesi kırılmış olsa da onun gibi Türkiye coğrafyasının her köşesine nüfuz edebilmiş başka bir parti bulunmadığı bu seçimde bir kez daha teyit edilmiş oldu. Trabzon'u CHP'den, Niğde'yi de MHP'den alan AKP'nin 45 ilin kent merkezini elinde bulundurduğu, sahip olduğu oy oranı ve kaybettiği yerlerde dahi çok büyük ölçüde (4 il merkezi dışında) ikinci parti olduğu gerçeğinin altını çizmek gerekir. AKP'nin birinci olmadığı 20 ilin 10'unda -2002'den beri belirginleşen kendine özgü bölgesel bir eğilimin sonucu olarak- birinci partinin DTP olması diğer yerlerdeki güç dengesizliği hakkında daha iyi bilgi vermektedir.

Kriz, AKP ve Sosyal Sınıflar veya AKP Neden Daha Fazla Gerilemedi?

Yaşanan iktisadi krizin seçim sonuçlarına etkisi bulunduğu da seçim ertesinde çokça dile getirilen bir tespit oldu. Bu etkinin ne düzeyde etkili olduğuna ilişkin elimizde yalnızca seçim sonrasında A&G Araştırma şirketinin alan araştırması bulunuyor. Bu araştırmanın ortaya koyduğu üzere, krizle işsizliğin seçmenlerin tercihlerini etkilediğini düşünenlerin oranı yüzde 85'ler düzeyindedir. CHP, MHP ve

SP'ye oy verdiğini söyleyen seçmenlerin bu partilere oy verme gerekçeleri arasında AKP'nin ekonomiyi iyi yönetememesinin ilk üçe girmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir (*Milliyet*, 2009a).

Ekonominin altı aydır daralmaya başlamış olmasına, fabrikaların kapanmasına, işten atmalara ve TÜİK verilerine göre işsizlik oranının yüzde 15,5 (kentsel işsizlik oranı ise 17,2 seviyesindedir) gibi rekor bir düzeye çıkmasına (TÜİK, 2009)¹⁹ tepkinin düşük düzeyde kalmasına etkide bulunan bir faktör, büyük ölçüde muhalefetin siyasi anlamda alternatif oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, her ne kadar CHP'nin Ankara ve İstanbul belediye başkan adayları sosyal belediyecilik vaadinde bulunmuş olsa, yurttaşlık geliri vereceğini söylese; ve MHP de sosyal politikalara vurgu yaparak, işsizliği çözeceğini savlasa da hükümetin uyguladığı neoliberal ekonomi politikalarının ciddi biçimde sorgulanmamış olması önemlidir. Bundan dolayı AKP lideri Erdoğan Mardin mitinginde muhalefet liderlerine “işsizliğe çaren varsa açıkla, yapamazsam siyaseti bırakırım” diye rest çekip, halktan coşkulu alkışlar alabilmiştir (*Cumhuriyet*, 2009).

A&G Araştırma Şirketi'nin sahibi Adil Gür'ün (aynı araştırmanın sonuçlarından hareketle), AKP oylarındaki gerilemede krizi en belirleyici faktörlerden biri olarak açıklaması da dikkat çekicidir (*Milliyet*, 2009a). Bu noktada seçimden bir hafta sonra yapılmış anket çalışmalarından, sonuçlar üzerine sarf edilen sözlerin yönlendirici olacağı, sandık başı anketler üzerinden yapılacak değerlendirmelerin daha sağlıklı sonuçlar sunacağı söylenebilir. Bunlardan yoksun olduğunda, seçim sonuçlarından hareketle, partilerin kazandığı ve kaybettiği il, ilçe ve mahallelerin yapısını da göz önünde bulundurarak, iktisadi krizin hangi kesimlerin tercihlerini ne yönde etkilediği üzerine yorumlar yapılabilir. Bu çalışmanın bu kapsamda herhangi bir iddiası bulunmadığını, yalnızca il ve büyükşehir ilçelerinde öne çıkan partiler üzerinden bir değerlendirme yapmakla yetindiğimizi belirtmek gerekiyor.

İzmir, Eskişehir, Zonguldak gibi öteden beri çok etkili olmadığı belli sanayi kentlerini kaybetse de İstanbul, Bursa, Kocaeli, Ankara, Kayseri, Denizli, Gaziantep, Konya, Çorum, Kırıkkale gibi sanayinin gelişkin olduğu, işçi sınıfının yoğun yaşadığı kentlerde AKP'nin açık ara farkla önde olduğu görülmektedir. Kriz ve en elle tutulur sonucu olan yoğun işten atmalar nedeniyle bu kentlerde önceki seçimlere göre oylarında düşüş olsa da AKP'nin açık ara üstünlüğü konusu belki de üzerinde en fazla durulması gereken noktadır. Yoksul emekçi kesimleri kurduğu taban ilişkileriyle ideolojik ve iktisadi anlamda kendisine eklemleyebilen AKP'nin, daha genel olarak da İslamcı çevrelerin işgücünün yeniden üretimi açısından ne denli işlevsel bir konumda bulunduğunu Mart 2009 seçimleri bir kez daha göstermiştir.

AKP'nin ve İslamcı çevrelerin kurduğu ilişkiler, neoliberalizmin emekçi-yoksul kesimler içinde sosyalizasyonu işlevini görmeye devam etmektedir. Bu yüzden,

19 Resmi rakamların gerçeği ne kadar yansıttığının her daim özellikle sendikalar tarafından tartışma konusu edildiğini de belirtmek gerekiyor. Örneğin TÜİK rakamları açıklandığında Türk-İş, 2 milyon 294 bin kişilik umutsuzlarla 290 bin kişilik mevsimlik çalışanlar dahil edildiğinde gerçek işsizliğin yüzde 26,9'a ulaştığını açıkladı (*Milliyet*, 2009b).

Türkiye'nin 1980'ler ve daha açık biçimde 1990'ların ikinci yarısından beri içine girdiği muhafazakârlaşma cenderesinden çıkmasının o kadar da kolay olmayacağı anlaşılmaktadır. Gerilemesinin arkasında işsizleşme ve yoksullaşmanın payının ne ölçüde olduğuna ilişkin elimizde yeterli veri olmasa da AKP'nin yoksul mahallelerde ve sanayi/işçi havzalarında elde ettiği yüksek oylar, bunun işçi-emekçi kesimlerden yükselen tepkilerden kaynaklanmadığını gösteriyor.

İstanbul, İzmir, Ankara gibi metropollerin sonuçlarından yola çıkarak, orta ve üst sınıflar için ekonomik istikrarın temsilcisi olma konumunun, “devletle itişmekten kaçınan tavrın” (Laçiner, 2004: 20) Temmuz 2007 öncesi ve sonrası süreçte yaşanan gerilimler ve kriz süreciyle birlikte ciddi bir aşınmaya uğramış olmasının AKP'nin gerilemesinde daha büyük paya sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun dışında, sonuçların sosyo-mekânsal çözümlemesi, AKP oylarındaki gerilemede Orta Anadolu ve Marmara bölgelerinin kır yoksullarıyla, kentsel dönüşüme maruz kalan mahallelerin halkının,²⁰ Güneydoğu Anadolu'da kimlik talebiyle sokaklara dökülenlerin tepkilerinin pay sahibi olduğunu da göstermektedir.

AKP ayrıca, AB ve ABD'yle ilişkileri, Ortadoğu coğrafyasında sahip olduğu popülarite ve ilişkiler, neoliberal politikalarda, özelleştirme uygulamalarında yalpalamayan sermaye yanlısı tavrı, Güneydoğu'da DTP'yle yarışan gücü gibi pek çok kritik konuda Türkiye'de sermaye düzeninin en has, dolayısıyla da en merkez partisi konumundadır. Ulusal ve uluslararası sermayenin gündemini Türkiye'nin her yerindeki yerel sermaye ve çıkar çevreleriyle buluşturma konusunda, onun kadar güçlü ve yetenekli bir siyasal aktör bulunmuyor. Siyasal partiler düzlemindeki alternatifsizliğine rağmen krizle birlikte bu tabloda değişiklikler yaşandığı görülmektedir. AKP'nin, kimi sermaye kesimleri, orta sınıflar, küçük burjuva kesimler ve (Orta ve Doğu Anadolu'nun) kır yoksulları nezdindeki hegemonik parti konumunu yitirmeye başlaması, seçimlerin belki de en kayda değer sonucu olarak kaydedilmelidir.

Sonuç

Devletçi, merkeziyetçi ve milliyetçi nitelikleri haiz mevcut muhafazakârlığın yerine, dini ve yerel boyutu ön planda olan, iktisadi liberalizmle (dolayısıyla da globalleşme ve neoliberalizmle de) uyumlu yeni bir muhafazakârlığı düzenin yeni ideolojisi yapmayı öneren AKP, Temmuz 2007'den beri yeni bir tarihsel bloğu inşa girişimiydi. Fakat, Mart 2009 seçimleri AKP'nin 1,5 yıldır kurmaya yöneldiği yeni muhafazakâr rejim ve tarihsel blok açısından başarısızlıkla sonuçlandı. Önceki üç seçimde istikrarlı biçimde artan oylarının düşüşü, AKP'nin belediyeleri aktif biçimde kullanarak ve tarikat ve cemaatlerle bakışım içinde ilerleyen siyaset tarzının kapsayıcılığındaki genişlemenin durabileceğinin de göstergesi oldu. Bunun ya-

20 İstanbul, Ankara, Mersin ve Malatya'da dönüşüm mahallelerindeki seçmen davranışına ilişkin olarak İktisat Dergisi'nin Ocak 2010'da çıkacak 506. sayısında yayımlanacak olan makalemden de görülebileceği üzere, bu mahallelerin büyük bölümünde AKP, Türkiye veyakent ölçeğinde yaşadığından daha yüksek oranda bir oy kaybına uğramıştır.

nında, sonuçları AKP'nin toplumu İslami motifli muhafazakârlaştırma projesinin kapsayıcılık bakımından sosyal, ekonomik, politik sınırları olduğunun görülmesi biçiminde yorumlamak da mümkündür.

Krizin seçimlere etkisi farklı bölgelerde farklı biçimde yansımıştır. Batı bölgelerinde AKP'nin orta ve üst sınıflara yaydığı ekonomiyi istikrarlı biçimde büyüten, AB'yle uyumlu, globalleşmeyi savunan parti imgesinin yıpranması nedeniyle hayırhah bakılan muhafazakârlaştırma girişimleri kriz ortamında hükümet partisiyle bu kesimler arasında bir mesafelenme yaratırken, Orta ve Doğu bölgelerin köy ve kasabalarında krizin yoksullaştırıcı etkisi milliyetçi duyarlılıklarla birleşerek AKP'yi geriletmiştir. Ancak AKP'nin kentlerde yoksula yardım ağları, dini cemaatlerle ilişkileri, Anadolu'nun 1990'lardan beri güçlenen yerel sermayesiyle süren ittifakı, kadın örgütlülüğü başta olmak üzere parti teşkilatının sahip olduğu bütün rakiplerine göre gelişkin olan taban faaliyetleri gibi emniyet şubaları yine de bulunmaktadır. Bunların kriz koşullarında AKP'nin daha fazla gerilemesini engellediği görülmektedir.

Mart 2009 seçimleri Türkiye'nin siyasal coğrafyasının Kasım 2002'den beri şekillenen parçalı yapısını belirginleştirdi. Bu seçimler, CHP'nin birinci olduğu en batı, DTP'nin birinci olduğu en doğu ve AKP'nin egemen olduğu bu iki uç arasındaki en büyük parçadan oluşan parçalı bir haritayı önümüze koydu.

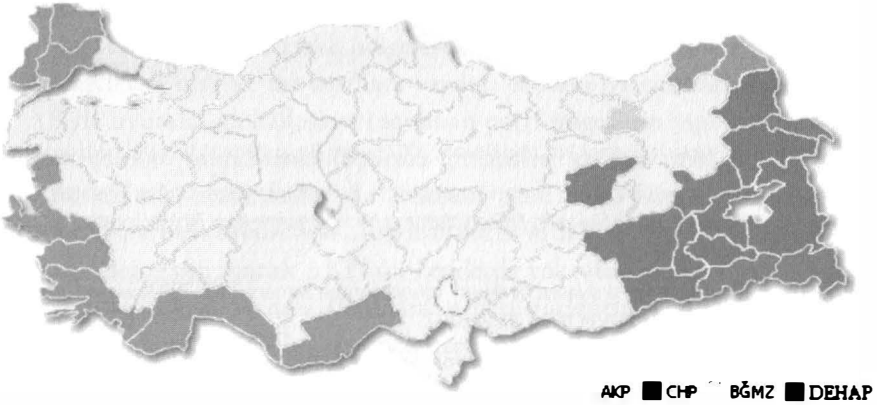
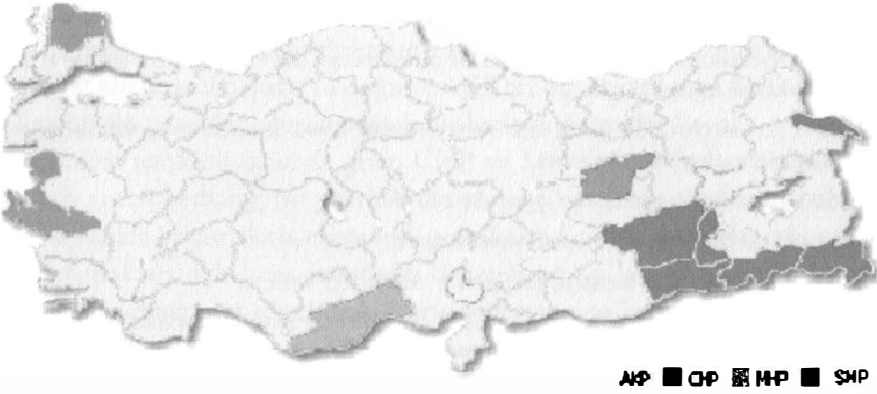
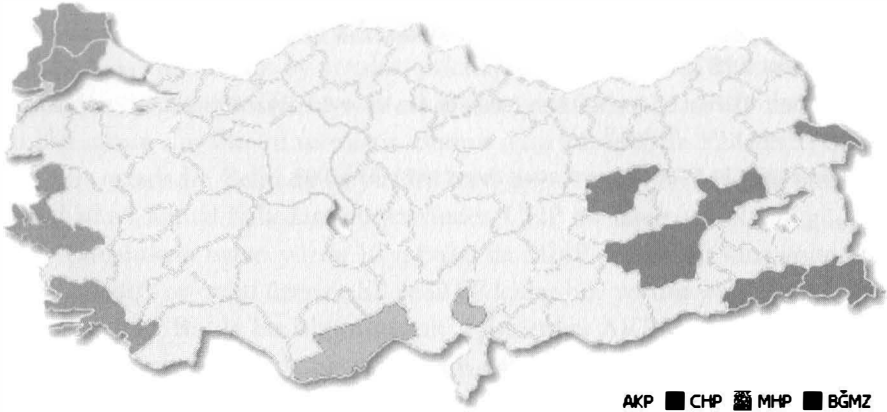
Seçimlere temkinli biçimde giren CHP ve MHP'nin farklı açılardan başarılı oldukları ancak herhangi bir partinin ön plana çıkmasının söz konusu olmadığı görüldü. Bunda bu partilerin ekonomik politikalar, krize karşı önlemler konusunda AKP'den farklı olduğunu inandırıcı biçimde ortaya koyamaması kadar, onun yeniden yapılanma ve tarihsel blok önerisine mevcudun korunması dışında bir alternatifle çıkmamasının ve AKP'nin referandum hamlesini boşa çıkartmak adına birbirleri aleyhinde konuşmaktan kaçınmalarının rolü büyüktür.

CHP oy oranı açısından ana muhalefet partisi konumunu tahkim etmiş olsa da coğrafi etki alanının sınırlılığı gibi ciddi bir handikapı yaşamaya devam etmektedir. MHP ise bu seçimde Ege ve Akdeniz'de CHP ve DYP-DP'nin geleneksel etki alanındaki yerlerde büyük oy artışları yakalayarak, coğrafi etki alanının genişliği bakımından ileride -tüm Türkiye'de etkili olan- AKP'nin alternatifi olabilecek tek parti olacağının sinyallerini vermiştir. Bunun nasıl kutuplaştırıcı sorunlar doğurabileceği ise ortadadır. Belki de bu yüzden medyanın önemli bir bölümü tarafından İstanbul adayı Kemal Kılıçdaroğlu üzerinden CHP bir alternatif olarak güçlendirilmeye çalışılırken, oyları yüzde 16'yı bulsa da MHP'ye dair bir kurgunun olmaması, yakaladığı oy oranı üzerine SP ve DTP kadar bile yorum yapılmamış olması dikkat çekicidir. Bu da bir bütün olarak seçimlerden AKP karşısında CHP veya MHP'den birinin veya herhangi bir sistem partisinin ön plana çıkmamış olması sonucunu çıkartmıştır. Eğer dar bir İslamcılık veya milliyetçilik karşıtlığıyla malul değilssek, bu sonucun o kadar da kederlenecek bir durum olmadığı görülebilecektir.

Söz konusu durum, eskinin yürümemesi, yeninin de ortaya çıkamaması anlamında ekonomik krizin siyasal bir krize dönüşmeye başladığı biçiminde de yorumlanabilir. Bu da ortaya gerçek anlamda bir “yeni”nin çıkması noktasında umutlanacak bir durumdur.■

Kaynakça

- AKP (2007) *Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam*, 2007 Seçim Beyannamesi, www.akparti.org.tr.
- Bayat, A. (2009) “İslamcılık ve İmparatorluk: İslamcı Emperyalizm Karşıtlığının Aykırı Doğası”, Panitch, L. ve Leys, C. (der.), 51-65, *Küresel Parlama Noktaları: Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler* içinde (çev. Tuncay Öncel), İstanbul: Yordam Kitap.
- Cumhuriyet (2009) “İşsizliğe çare varsa siyaseti bırakırım” (güncellenme zamanı 23.02.2009), www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&hn=39070, ziyaret tarihi 20.04.2009.
- Beyhan, B. (2009) *2009 Yerel Seçimleri, Karşılıklılık Çözümlemesi ve İlçeler Bazında Konu Haritaları*, yayımlanmamış rapor.
- Berkan, İ. (2009) “Stalingrad”, *Radikal*, 30 Mart 2009 tarihli nüsha.
- Doğan, A. E. (2009). “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, Uzgel, İ. ve Duru, B. (der.) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, 283-306, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gough, J. (2002) “Neoliberalism and socialisation in the contemporary city: Opposites, complements and instabilities,” *Antipode*, 34 (3): 405-426.
- Güvenç, M. ve H. Kirmanoğlu (2009) *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009: Türkiye Seçimlerinde Süreklilik ve Değişim*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güvenç, M. (2007) “Elektrikli Seçmen Haller”, *İstanbul*, 60: 104-107.
- İHA (İhlas Haber Ajansı) (2009) *Seçim Sonuçları*, www.ihha.com.tr.
- Laçiner, Ö. (2004) “Biten Seçimden Başlangıç İçin Derslere”, *Birikim*, 180: 19-24.
- Milliyet (2009a) “AKP İşsizlik, Kriz ve Üsluptan Kaybetti”, (güncellenme zamanı 13.04.2009), www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1082266, ziyaret tarihi 20.04.2008.
- Milliyet (2009b) “Bir Ayda 376 Bin Yeni İşsiz”, (güncellenme zamanı 16.04.2009), www.milliyet.com.tr/News-Detail.aspx?NewsID=1083709 - 12k, ziyaret tarihi 20.04.2009.
- Roy, O. (2003) *Küreselleşen İslam*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis.
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu (2009) “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Ocak Dönemi Sonuçları (Aralık 2008, Ocak, Şubat 2009)”, *Haber Bülteni*, 64.
- Yalman, G. L. (2002) “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?”, *Praksis*, 5: 7-23.
- YSK (Yüksek Seçim Kurulu) (2009) www.ysk.gov.tr, ziyaret tarihi 18.04.2009.

EK 1:**2002, 2004 ve 2007 Seçimlerinde İllerde Birinci Partileri Gösterir Haritalar****2002 Genel Seçim Sonuçlarının Ortaya Çıkardığı Siyasi Harita****Harita 2: 2004 Yerel Seçim Sonuçlarının Ortaya Çıkardığı Siyasi Harita****2007 Genel Seçim Sonuçlarının Ortaya Çıkardığı Siyasi Harita**

Yeni Bölgeselcilik ve Denizli: Yerel Endüstriyel Gelişimi ve Dönüşümü Yeniden Düşünmek*

Mehmet Penbecioğlu

1. Giriş: Yerel Kalkınma ve Rekabetçilik Ekseninde Değişen Dinamikler ve Kuramsal Yaklaşımlar

Neo-liberalizmin dünya çapındaki yükselişiyle yerel kalkınma ve rekabetçiliğe ilişkin dinamiklerin ve düzenleyici mekanizmaların farklılaştığı gözlenmektedir. Son 20 yıllık süreçte hakim olan siyasal düzen kalkınmayı ulus-altı bölge ölçeğinde inşa edilmesi gereken bir süreç olarak kavramlaştırmaktadır. Bu yeni anlayış çerçevesinde; yerelliklerin kalkınmasında devletin doğrudan sorumlu olduğu bir düzenlemeden, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla devletin ortaklaşa sorumlu olduğu bir düzenlemeye geçiş yaşanmaktadır. Devletin yeni düzenleyici rolleri bir yandan küresel, ulusal ve yerel boyutlarıyla çok ölçekli ilişkiler çerçevesinde şekillenirken diğer yandan yerelliklerde ekonomik ve siyasal olarak güçlü aktörleri ön plana çıkarmaktadır. Neo-liberalizmin yükselişiyle şekillenen son 20 yıllık süreçte; yerel kalkınma ve rekabetçilik gibi kavramların kentsel ve bölgesel gelişmenin merkezine yerleştiği ve bu çerçevede önemli değişimleri beraberlerinde getirdiği gözlenmektedir. Giriş bölümünde bu değişim sürecini yönlendiren dinamikler farklı kuramsal yaklaşımlarla beraber tartışılacaktır.

1970’li yıllarda ortaya çıkan ancak 1980’li yıllarda daha yoğun olarak yaşanan düzey ayrışma, endüstriyel aktivitelerin belirli kent ve bölgelerde mekânsal yığılma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçle birlikte endüstriyel aktivitelerin yeni örgütlenmesinde rol alan kent ve bölgelerin “Yeni Sanayi Odakları” olarak yorumlanmaya başlandığı gözlemlenmiştir (Scott ve Storper, 1986: 12; Scott, 1988: 172). 1980’li yıllara damgasını vuran Yeni Sanayi Odakları yazını yeni dönemdeki endüstriyel

* Bu çalışmaya katkılarından dolayı *Praksis* dergisinin tartışmacıları ve hakemine teşekkür ederim. Olası kusurlar tümüyle bana aittir.

gelişmelerin neden bazı yerelliklerde yaşanmakta olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Yeni Sanayi Odakları haline gelen yerelliklerdeki geçmiş küçük sanayi birikimlerinin, sosyal ve kültürel özelliklerin, sosyal ilişkilerin özgün niteliklerinin önemi vurgulanmıştır (Brusco, 1986: 188; Amin, 1989: 18; Eraydın, 2002: 82). Özellikle İtalya'daki gelişmelere odaklanan Yeni Sanayi Odakları yazını, zanaata dayalı geleneksel faaliyetlerin ve bu faaliyetlerle kurulmuş beraber çalışma, işbirliği ve güven ilişkilerinin önemine vurgu yapmaktadır. Yeni Sanayi Odakları yazını çerçevesinde; tekstil, giyim ve mobilya gibi geleneksel sektörlerin kalkınmaya öncülük edebileceğini savunmaktadır (Piore ve Sabel, 1984: 222; Pyke ve Senberger, 1992: 24). Denizli'nin de 1980'li yıllardan başlayarak yaşadığı endüstriyel gelişim, kentin yeni bir sanayi odağı olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Erendil, 1998: 190; Pınarcıoğlu, 2000: 222; Eraydın, 2002: 62).

Köse ve Öncü'ye göre (1998: 136) 1980 sonrası sanayileşme sürecinde itici rol oynayan Anadolu kentleri arasında yer alan Denizli, neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin "kazanani" olarak nitelendirilmiştir. Ancak yeni sanayi odaklarının küresel üretim ağlarına eklemlenmede gösterdikleri başarının arkasında, bu kentlerde Türkiye ortalamasının altındaki ücret düzeylerinin, düşük sendikalaşma oranlarının ve benzer ürünler üreten çok sayıda firmanın fiyat kırarak rekabet etmeye çalışması gerçeğinin bulunduğu da çeşitli çalışmalarda vurgulanmıştır (Köse ve Öncü, 1998: 142; Konukman, 1999: 374; Erendil-Türkün, 2000: 112 Bedirhanoglu ve Yalman, 2009: 248).

Küresel üretim ağlarında güçlü bir konum elde etmek isteyen firmalar için rekabet önce nesnel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmakta ve zamanla öznel olarak içselleştirilmiş bir kader biçimini almaktadır (Ergüder ve Ercan, 2008: 87). Rekabetin zorlayıcı ve içselleştirilen koşulları sadece firmaları değil küresel ekonomik sistemin dışında kalmak istemeyen tüm yerellikleri içine almaktadır (Harvey, 2006: 97; Şengül, 2001: 156). Yeni ürünleri araştırmak ve tasarlamak, ara malları daha ucuza üreten tedarikçileri kullanmak, üretimi ücretlerin daha düşük olduğu bölgelere kaydırmak ya da önceden hiç girilmemiş pazarlara girmek gibi stratejiler aracılığı ile rekabet gücü artırılmaya çalışılır. Firmalar için yer seçimi piyasada tutunabilmek ve rekabet gücünü arttırabilmek için büyük önem taşıyan bir strateji haline gelir. Bu çerçevede rekabet üstünlüğünü sağlayan mekânsal yığılmaların ve kümeleşmelerin önemi vurgulanmış ve aynı bölgede yer almanın sağladığı avantajlar ortaya konmuştur (Porter, 1990; 1998).

Rekabetçilik kavramı bir yandan piyasanın yarışmacı dinamiklerini belirlerken diğer yandan önemli eleştirel yaklaşımlarla da karşılaşmaktadır. Rekabet gücünü arttırmak için yarışan yerelliklerin bir bölümü süreçten kazançlı çıkarken daha büyük bir bölümü ise kaybetmekte ve küresel ekonomik sistemden dışlanmaktadır (Şengül, 2001: 158). Kazanan kentlerin ve bölgelerin başarı öykülerine odaklanılmakta ve bu deneyimler kalkınma modelleri olarak ortaya konmaktadır. Ancak ba-

şarı öykülerinin dışında kalan yerellikler de sıfır toplamı bir oyunun kaybedenleri olmaktadır. Kaybetmelerinin nedenleri ve sonuçları dikkate alınmamaktadır ve dolayısıyla bu rekabetçiliğin ülkedeki bölgesel eşitsizlik sorununa yönelik bir çözüm oluşturup oluşturmayacağı oldukça tartışmalı hale gelmektedir. Diğer yandan, birçok araştırmacı yerelliklerin küresel üretim ağlarına eklenmek için birbirleriyle kıyasıya rekabete zorlandığı bu sürecin, üretimde enformelleşmenin artması, ücret ve çalışma koşullarının esnekleştirilmesi ve sendikal örgütlenme düzeylerinin daha da düşmesi gibi sonuçlara yol açtığını belirtmektedir (Köse ve Öncü, 1998; Konukman, 1999; Karaçay-Çakmak ve Erden, 2005). Bedirhanoglu ve Yalman'a göre ise, görece düşük teknoloji ve emek yoğun ürünlerin ihracatına dayalı bu yerel endüstriyel örgütlenmelerin kırılganlığı kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır ve düzenli istihdam artışları sağlanamadığı gibi sermayenin yeniden üretimini sağlamak için bedelini büyük ölçüde emeğin ödediği ayakta kalma stratejilerine tanık olunmaktadır (2009: 248).

Son 20 yıllık süreçte yaygın bir şekilde, yerelliklerin küresel ekonomik sistemin dışında kalmaması ve artan zenginleşmeye ortak olabilmesi için yukarıda tartışılan farklı rekabetçilik dinamiklerini harekete geçirmeleri gerektiği iddia edilmektedir. Bu yaklaşım, kentsel ve bölgesel gelişme yazınında "Yeni Bölgeselcilik" (New Regionalism) kavramı çerçevesinde ortaya konmaktadır. Yeni Bölgeselcilik temel olarak; kentlerin ve bölgelerin ekonomik kalkınmanın itici gücü olduğu ve siyasa-yapım sürecinin de odağında yer almaları gerektiği temelinde kurgulanmaktadır (Keating, 1998; Scott, 1998).

Ancak eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında; Yeni Bölgeselciliğin neo-liberalizmin dünya çapındaki yükselişiyle paralel olarak gelişerek, kentleri ve bölgeleri siyasal, ekonomik ve mekânsal boyutlar içeren bir yeniden yapılanma gündemi içerisine aldığı belirtilebilir (Brenner ve Theodore, 2002). Bu nedenle kentlerin ve bölgelerin bu yeniden yapılanma sürecine nasıl eklemlendiğinin araştırılması, Yeni Bölgeselciliğe yönelik temel eleştirel yaklaşımların da özetle ortaya konması gerekmektedir. Yukarıda gerçekleştirilen tartışmalar ışığında, Yeni Bölgeselcilik yaklaşımına karşı üç eleştirel yaklaşımı özetlemek mümkündür¹.

İlk eleştirel yaklaşım yerele özgü başarı öykülerinin dünyanın her bölgesine uygulanabilecek genel geçer yerel kalkınma modelleri haline getirilmesine yöneliktir. Yeni Sanayi Odakları yazınının ortaya koyduğu başarı öykülerinde; öğrenmeyi, yenilikçiliği sağlayan, sosyal sermayeyi geliştiren dinamikler yerelliklerin kendilerine özgü özelliklerine bağlıdır. Yani başarı bağlam bağımlı, yerele özgü niteliklerden kaynaklanmaktadır. Yeni Bölgeselcilik bu bağlam bağımlı faktörleri genel geçer bir düzeye soyutlar ve bu soyutlamalar ile dünyanın farklı bölgelerine uygulanabilecek kalkınma ya da mekânsal örgütlenme modelleri (öğrenen bölgeler, bölgesel yenilik

1 Yeni Bölgeselciliğe yönelik güçlü eleştirel yaklaşımların detaylı incelenmesi için bkz: Lovering, 1999; Macleod, 2001. Ayrıca mekânsal ölçek sorunu çerçevesinde yapılan Yeni Bölgeselciliğe eleştirileri için bkz: Macleod ve Goodwin, 1999; Bayırbağ, 2006; 2007

sistemleri, kümeleşme... vb) oluşturur (Lovering, 1999: 382). Ancak bu modellerin farklı yerelliklere uygulanabilir olduğu tartışmalıdır. Ayrıca “başarı öyküleri” olarak tanımlanan yerel deneyimlerde; “sosyal sermaye”, “işbirliği” ve “güven” gibi ilişkilendirme biçimlerinin toplumsal güçler ve sınıflar arası mücadeleleri gizleyemez olduğu ortaya konmaktadır (Hudson, 1999; Hadjimichalis, 2006). Yerel kalkınmanın, mekansal olanakların sermaye birikimi bağlamında değerlendirilmesi amacına ve güçlü toplumsal-sınıfsal kesimlerin işbirliğine dayanan, politik olarak inşa edilen bir proje olduğu gözler önündedir.

İkinci olarak Neo-Marksist çerçevede bir eleştirel yaklaşımın geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Yeni Bölgeselci kalkınma dinamikleri sanayi kümeleşmeleri, öğrenen bölgeler, bölgesel yenilik sistemleri gibi sosyo-mekânsal yapılanmaları gerektirmektedir. Yeni Bölgeselci kalkınma vizyonu da bu çerçevede belirtilen sosyo-mekânsal yapılanmalara ulaşmak olarak tanımlanmaktadır. Ancak Neo-Marksist eleştiri bu sosyo-mekânsal yapılanmaların varlığını devam ettirebilmesi için iki ön koşulun gerektiğini ortaya koyar. Yeni sanayi odakları, sanayi kümeleşmeleri gibi sosyo-mekânsal yapılanmalar (1) küresel yarışma ortamında rekabetçi kalabildikleri ve (2) içsel dinamiklerini koruyabildikleri ölçüde varlıklarını devam ettirirler (Harvey, 2006: 95). Özellikle Güneydoğu Asya’da düşük maliyete üretim yapabilen endüstriyel bölgeler ortaya çıktıkça rekabetçiliğin haritası değişmekte ve birçok yerellik küresel yarışma ortamındaki rekabet gücünü yitirebilmektedir. Ayrıca artan rekabet ve kriz koşullarında birçok kent ve bölgenin gelişmesine katkıda bulunan güven, işbirliği ve sosyal sermaye gibi içsel dinamikler de çözülmekte, büyük ve küçük firmalar arasındaki çıkar çatışmaları, işçi ve işverenler arasındaki sınıfsal gerimler su yüzüne çıkmaktadır. Dolayısıyla, belirtilen iki koşulun devam ettirilemediği durumlar gözlenmektedir. Neo-Marksist eleştiri bu noktada sosyo-mekânsal yapılanmaların geçici karakterine vurgu yapar. Bu süreçte kalıcı olan kent ve bölgelerin ekonomik ve siyasal olarak güçlü aktörlerinden oluşan yerel büyüme koalisyonlarının (local growth coalitions) hayata geçirdiği hegemonik sermaye birikim stratejileridir (Jessop, 1997: 58). Bu tür stratejilerin çalışan sınıfların güç kaybetmesine yol açmayacak, uzun vadeli bir kalkınmayı ve toplumsal refahı sağlayacağı oldukça tartışmalıdır.

Üçüncü olarak Yeni Bölgeselci dinamikler çerçevesinde gelişme gösteren yerelliklerin deneyimlerinin araştırılmasında sorgulayıcı bir siyasal ve sosyolojik perspektifin gerekliliği vurgulanmaktadır (Lovering, 1999: 391). Bu eleştiri özellikle bölgesel kalkınmaya ilişkin vizyonların oluşturulduğu ve planların üretildiği yerel siyasa-yapım süreçlerini kontrol eden, bu süreçlere hakim olanlar ile bu süreçlerden dışlananlar arasındaki çelişkiye ve gerilime vurgu yapar (Harvey, 1989: 366; Gough, 2003, 27). Yeni Bölgeselci gelişme politikaları, hangi sınıfların yerel siyasa-yapımı sürecinden dışlanması ve artan zenginliklerden payını alamaması pahasına üretilmekte ve uygulanmaktadır? Ayrıca araştırılan yerelliklerde cinsiyet rolleri ve

aile şirketlerinin gelişimi yerel ekonomik yapıyı nasıl etkilemekte ve dönüştürmektedir? Yeni Bölgeselci yaklaşımda bu soruları içeren bir araştırma çerçevesi bulunmamaktadır (Hudson, 2007: 1158). Bu tür soruları yanıtlama çabasında olunması, yerel gelişme ve değişim dinamiklerinin daha derinlemesine ve doğru olarak ortaya konabilmesine olanak tanıyacaktır.

Neo-liberal küreselleşmenin kentsel ve bölgesel gelişmenin merkezine taşıdığı ve Yeni Bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde kuramsallaştırılan yerel kalkınma ve rekabetçilik dinamikleri yukarıda tartışılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Yeni Bölgeselci yerel ekonomik gelişme ve rekabetçilik dinamikleri, Denizli'deki endüstriyel gelişim ve dönüşüm bağlamında tartışılacaktır. Denizli'de yerel endüstriyel yapının gelişimine ilişkin önceki çalışmaların eleştirel bir değerlendirmesi ve temel nicel değişkenlerin sunulmasının yanı sıra makalede esas olarak 2008 yılında derinlemesine görüşmelerle gerçekleştirilen niteliksel saha araştırması yöntemi temel alınmaktadır. Araştırma kapsamında, firma-içi ve firmalar-arası ilişkiler, yerel iş toplulukları ve sendikaların karşıt söylemleri üzerinden Denizli'deki sınıfsal gerilime ilişkin temel bazı çıkarsamalarda bulunmaktadır.

2. Denizli'deki Endüstriyel Gelişimin Geçmiş Dinamikleri ve "Başarı Öyküsü" Mitinin Oluşumu

Denizli'de sanayinin gelişimi üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır². Bu çalışmalar kentin tekstil ve hazır giyim sanayisine odaklı olarak yaşadığı yerel endüstriyel gelişme ve dönüşümün dinamiklerini ortaya koymaktadır. Bu bölümde Denizli üzerine gerçekleştirilmiş araştırmaların oluşturduğu yazında ortaya konan dinamikler eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Denizli'de sanayinin gelişimini sağlayan dinamikleri iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. İlk olarak 1980 öncesine ait bir değerlendirme yapılacaktır. İkinci olarak, 1980'den sonra tekstil ve hazır giyim sektöründe yaşanan ihracat odaklı büyüme süreci ve bu süreçte rekabetçiliği sağlayan dinamikler tartışılacaktır.

Denizli'de tekstil üretimi yaklaşık 2000 yıl önceye uzanan bir geleneğe dayanmaktadır. Babadağ ve Buldan gibi bazı ilçelerin tarımsal üretime uygun bir coğrafi konumda bulunmayışı, 19. yüzyıl boyunca bu yerleşmelerde tekstilin zanaate dayalı geleneksel bir faaliyet olarak varlığını devam ettirmesine ve gelişmesine neden olmuştur (Mutluer, 1995: 12). Tekstil ve hazır giyim sanayisinin gelişimindeki bir diğer önemli dinamiğin ise kökenleri 1930'lu yıllara kadar gitmektedir. Bu yıllarda çoğunluğu Babadağlı ve Buldanlılardan oluşan küçük tekstil üreticileri devletin desteğiyle kooperatifler kurmuşlardır. Kurulan kooperatifler, tekstil üreticilerinin pamuk ipliğini daha ucuza temin edebilmelerini ve ayrıca mallarını tüccar aracılı-

2 Denizli'de sanayinin gelişimine yönelik yapılan araştırmaların oluşturduğu yazında ön plana çıkan çalışmalar için bkz. Mutluer, 1995; Pınarcıoğlu, 2000; Erencil, 1998; Eraydin, 2002; Varol, 2002; Özelci, 2002.

giyla satmak yerine doğrudan alıcılara satabilmelerini sağlamıştır. Böylece küçük aile şirketlerinden oluşan tekstil üreticilerinin kârları artmış ve işbirliği içerisinde faaliyetlerini geliştirebilme imkânı bulmuşlardır (Pınarcıoğlu, 2000: 213). 1930-40 döneminde kooperatifler, küçük aile şirketlerinin üretimde ve pazarlamada birlikte çalışmalarına neden olmuş, işbirliğine dayalı bir çalışma ortamının yerleşmesine katkıda bulunmuştur (Beyhan ve Armatlı-Köroğlu, 2002: 7).

Yeni Bölgeselci yaklaşımlar çerçevesinde; 1980 öncesinde Denizli’de aile şirketlerinin tekstil ve hazır giyim üretiminin farklı aşamalarında uzmanlaştığı, işbirliği içerisinde çalışabilen ve esnek üretim yapabilen bir sanayi yapısını oluşturdukları belirtilmektedir (bkz. Mutluer, 1995; Pınarcıoğlu, 2000; Eraydın, 2002; Varol, 2002; Özeltçi, 2002). Bu sanayi yapılanmasında aile şirketlerinin gösterdiği mekânsal yığılma vurgulanmakta ve Denizli’de sanayinin kümeleşme eğilimi 1980’lerin öncesine uzanan bir sürece dayandırılmaktadır.

Denizli’deki endüstriyel gelişimin 1980 öncesindeki yerel toplumsal kökenleri yorumlanırken, “işbirliği” “güven” ve “birlikte çalışma” gibi dinamiklere yapılan vurgular gözden kaçmamaktadır. Eşitsiz gelişmeyi, sınıfsal gerilimleri ve kapitalizmin Denizli yerelinde ortaya çıkardığı yapısal çelişkileri büyük ölçüde ihmal eden bu yaklaşım yerel kalkınmanın toplumun her kesimi için olumlu sonuçlar yarattığı varsayımına dayanmaktadır. Başka bir deyişle, Yeni Bölgeselci kalkınma anlayışı homojen ve çıkarları ortak bir toplum tasavvuruna dayanmakta ve endüstriyel örgütlenmede işbirliği ve güven temelli ilişkileri yerel endüstriyel gelişmenin merkezine yerleştirmektedir.

1980 sonrasında ise ülke genelinde ithal ikameci politikanın bırakılarak yerine ihracat odaklı bir büyüme politikasının yaygınlaşması Denizli’yi etkileyen sonuçlar yaratmıştır. 1980’li yılların başlarından itibaren sermaye birikimini arttıran bazı aile şirketleri Avrupa’daki dış pazarlara yönelik olarak havlu ve bornoz üretmeye başlamıştır (Erendil, 1998: 191; Pınarcıoğlu, 2000: 229). Yeni Bölgeselci yaklaşımlar bu çerçevede, ihracat gerçekleştiren firmaların geçmişte kazanılmış güven ve beraber çalışma deneyimleri sayesinde küçük ve orta büyüklükte firmalarla³ (KOBİ) işbirliği yaptığını ve tedarikçiliğe dayalı bir endüstriyel örgütlenme geliştirdiklerini vurgulamaktadır. Bu süreçte ihracatçı firmalar, Avrupalı alıcıların siparişlerine göre KOBİ’lerden ürün tedarik etme yoluna gitmiş ve esnek bir üretim düzeni oturtulabilmiştir.

Yeni Bölgeselci yaklaşımlar; 1980’li yıllarda ve 1990’lı yılların ilk yarısında yaşanan gelişmelerin, istihdamı ve refahı arttırdığını, küçük ve büyük firmalar arasında dengeli bir güç dağılımına neden olduğunu iddia etmektedir (Pınarcıoğlu, 2000). Bu görüşlerde firma sayısı ve istihdam verilerindeki değişimler temel alınmaktadır. 1980 ve 1996 yılları arasında çoğunluğu tekstil ve hazır giyim

3 Bu çalışma kapsamında, 0-50 işçi çalıştıran firmalar “küçük”, 50-250 işçi çalıştıran firmalar “orta”, 250 kişinin üzerinde işçi çalıştıran firmalar “büyük” ölçekli olarak sınıflandırılmaktadır. KOBİ’lerin tanım, nitelik ve sınıflandırılmalarında kullanılan çerçeve için bkz: http://www.tobb.org/organizasyon/sanayi/kobi/kobi_tanimi_yonetmelik.doc

sektöründe faaliyet gösteren sanayi firması sayısı 117'den 419'a çıkmıştır. Endüstriyel üretimin artış gösterdiği bu yıllar arasında sanayideki istihdam artışına paralel olarak tekstil sektöründe çalışan sayısı da 3865'den 26892'ye yükselerek yaklaşık 6 kat artış göstermiştir. Ayrıca çoğunluğunu mikro ve küçük ölçekli işletmelerin oluşturduğu KOBİ sayısı da 1980 ve 1997 yılları arasında 29'dan 247'ye yükselmiştir (Beyhan ve Armatlı-Koroğlu, 2002: 9). Bu yıllar arasındaki endüstriyel gelişim Yeni Bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde, yerel kalkınma adına emsal gösterilen bir deneyim olarak ortaya konmuştur (bknz; Pınarcıoğlu, 2000; Eraydın, 2002; Tekeli, 2009).

Tablo 1: Denizli'de Sanayinin Gelişimi, 1980-1996

Yıllar	Firma Sayısı	İstihdam (bin kişi)
1980	117	7.3
1985	115	8.4
1992	168	12.1
1996	419	27.9

Not: 10 kişiden fazla çalışanı olan firmalar dahildir. Kaynak: Temel vd. 2002

Ancak, 1990'lı yıllarda tekstil ve hazır giyim sektöründe artan küresel rekabet Avrupalı alıcıların kalite beklentilerini arttırmış, bu durum karşısında Denizli'deki ihracatçı firmalar, yüksek kalitede üretim yapamayan küçük firmaları tedarikçi olarak kullanmak yerine dikey bütünleşme eğilimine girmişlerdir (Erendil, 1998: 217). 1990'lı yılların ikinci yarısında hakim olan dikey bütünleşme eğilimi tekstil ve hazır giyim KOBİ'lerinin sayısında azalma yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca 1998 yılında yaşanan krizin de etkisiyle birlikte 1997 yılında sayıları 396'ya ulaşan tekstil ve hazır giyim KOBİ'leri hızla kapanmaya başlamış ve sadece 2 yıl içerisinde %19 oranında bir azalma ile sayıları 322'ye düşmüştür. Aynı dönemde tekstil ve hazır giyim KOBİ'lerinde çalışan kişi sayısı da %13 oranında azalmıştır (Beyhan ve Armatlı-Koroğlu, 2002: 9).

Dikey ayrışma dinamiklerinin ortadan kalkmasıyla rekabet ortamı keskinleşmiş ve firmalar arasında asimetric güç ilişkileri su yüzüne çıkmıştır. Başka bir deyişle, Denizli'nin tekstil sektöründe küresel üretim ağlarına eklenmede gösterdiği "başarı" anlatısının arkasındaki düşük ücret düzeyi, düşük sendikalaşma oranı ve benzer ürünler üreten çok sayıda firmanın fiyat kırarak rekabet etmeye çalışması gerçeği gözler önündedir. 2000'li yıllar sanayinin gelişimine ve yeniden yapılanmasına ilişkin hangi yeni dinamikleri ve süreçleri gündeme taşımaktadır? Sonraki bölümde bu soru üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

3. Denizli’de Endüstriyel Rekabetçiliğin Değişen Yüzü ve “Başarı Öyküsü” Mitinin Sonu

2000’li yıllardan itibaren daha yoğun olarak yaşanmaya başlanan ve tekstil ve hazır giyim sektöründeki üretim coğrafyasını yeniden şekillendiren küresel rekabet ortamına Denizli’nin eklemelenmesi; istihdamdan ihracata, üretimin mekânsal organizasyonundan yerel sanayi politikalarına birçok alanda önemli değişimleri beraberinde getirmektedir. Yerel endüstriyel yapılanmanın değiştiği bu süreçte, tekstil sektöründeki büyük sermaye ve yerel iş toplulukları ön plana çıkmakta ve yerel ekonomiyi Yeni Bölgeselci rekabetçilik ve kalkınma dinamikleri ekseninde dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Bir tür yerel büyüme koalisyonu⁴ (local growth coalition) olarak tanımlanabilecek, girişimcilik ve kamu-özel sektör işbirliğiyle gelişen bu yerel koalisyon kentin endüstriyel yeniden yapılanma stratejilerini hayata geçirmektedir. Bu bölümde, endüstriyel yeniden yapılanma sürecine ilişkin stratejilerin nasıl hayata geçirildiği ve bu süreçlerde farklı toplumsal-sınıfsal kesimlerin rolleri ve konumları üzerine eleştirel bir değerlendirme ortaya konacaktır. Bu amaçla, yerel ekonomik gelişime yön veren hegemonik firmalar, küçük ve orta ölçekli firmalar, Denizli Sanayi Odası ve Denizli Ticaret Odası gibi güçlü yerel iş toplulukları, yerel yönetimler, sendikalar ve işçileri de kapsayan oldukça geniş çevreden yerel toplumsal-sınıfsal kesimlerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylelikle sermayenin küresel ticaret politikalarıyla keskinleşen rekabete eklemelenme stratejilerine, firma-içi ve firmalar-arası ilişkilerin değişime, istihdam ve çalışma koşullarındaki süreklilik ve değişimlere, yerel sanayi politikalarının oluşumuna ve tüm bu süreçlerde neo-liberal hegemonyanın Denizli’de nasıl inşa edildiğine ve yol açtığı sınıfsal gerilimlere ışık tutulması hedeflenmiştir.

3.1 Yerel Rekabetçilik ve Endüstriyel Değişimin Çok Ölçekli Dinamikleri

2000’li yılların başlangıcından itibaren Denizli’nin tekstil ve hazır giyim sektöründeki rekabet gücünün neden gerilediğinin anlaşılması için iki önemli sürecin aydınlatılarak tartışılması gerekmektedir. İlk olarak WTO’nun (Dünya Ticaret Örgütü) 2005 yılında tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ticaretine ilişkin olarak getirdiği dünya çapındaki serbesti belirtilmelidir. Neo-liberal küresel ticaret politikalarının bir gereği olan bu düzenlemeyle WTO’ya üye tüm ülkeler, tekstil ve hazır giyim ürünlerinin alımını ve satımını kota sınırlamalarına takılmadan gerçekleştirebilecektir. Küresel rekabeti keskinleştiren bu düzenlemeye karşı 2008 yılı sonuna kadar geçerli olan geçici süreli kotalar konmuşsa da, bu

4 Denizli’nin yerel büyüme koalisyonu olarak tanımlanan, girişimci ve kamu-özel sektör işbirliğine dayanan yerel siyasal yapılanmanın, kentin endüstriyel yeniden yapılanma stratejilerini belirlediği belirtilebilir. Yerel büyüme koalisyonu olarak tanımlanan yapılanmay; Denizli Sanayi Odası (DSO), Denizli Ticaret Odası (DTO), Denizli Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği (DETKİB), Denizli Belediyesi ve Pamukkale Üniversitesi’nin oluşturduğu gözlenmektedir. Bu beş aktör yerel ekonomik gelişme sürecine ilişkin neo-liberal çizgide politikalar belirleyerek, bu politikaların yaşama geçirilmesine yönelik her türlü işbirliği, ortak çalışma ve proje geliştirme faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

düzenlemeyle ülkelerin tekstil ve hazır giyim sektöründeki rekabet güçlerinin farklılaşacağı belirtilebilir (Nordas, 2004) . Bu çerçevede özellikle Çin'in 2001 yılında WTO'ya üye oluşu ve Türkiye'de dahil olmak üzere tekstil ve hazır giyim sanayisinin yoğun olduğu birçok ülkeye kıyasla bu sanayide çok daha düşük maliyetlere üretim yapabilmesi fiyat rekabetini oldukça keskinleştirmektedir (Stroiz, 2005). Tekstil ve hazır giyimde düşük maliyetlere üretim yapabilen yalnızca Çin değildir. Saatlik işgücü maliyeti 1 doların altında olan Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Endonezya, Vietnam, Tayland gibi birçok Güneydoğu Asya ülkesinin WTO'ya üye oluşu ve bu sektörde giderek artan bir etkinliğe sahip olmaları tekstil ve hazır giyim sektöründeki üretim coğrafyasını yeniden şekillendiren sonuçlar yaratmaktadır (OECD, 2004). Bu durumdan Türkiye gibi 1980'li yıllarda büyük dış pazarlara düşük fiyatlarla üretim yapmayı öğrenmiş ülkeler olumsuz etkilenmektedir. Türkiye gibi ülkelerde tekstil ve hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren birçok işveren için fiyata dayalı bir rekabet yapmak giderek güçleşmekte ve kar oranları gün geçtikçe azalmaktadır.

Artan küresel rekabet çalışan kesimler açısından ise çok daha yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye gibi tekstil ve hazır giyim endüstrisinde rekabet gücünü yitiren ülkelerde işsizlik, kayıt dışı istihdam, ücretlerde düşüş ve çalışma koşullarında ağırlaşma gözlenmektedir. Denizli de bu durumdan payını almaktadır. Tekstil ve hazır giyim sektöründe neo-liberal ticaret politikalarının etkisiyle keskinleşen küresel ölçekteki rekabet, Denizli gibi bu sektörün baskın olduğu yerel ekonomilerdeki çalışan sınıfların yaşam koşullarının gün geçtikçe ağırlaşmasına neden olan sonuçlar oluşturmaktadır.

Denizli'nin tekstil ve hazır giyim sektöründeki rekabet gücünün gerilemesine neden olan ikinci önemli süreç 2001 iktisadi krizi ve bu krizin Denizli'de ortaya çıkardığı endüstriyel yapılanma eğilimi ile ilgilidir. Küresel finansal dinamiklere sahip 2001 krizi ile Türkiye'de döviz kurları büyük bir artış göstermiş ve ihracat odaklı yerel ekonomilere sahip kentler ve bölgeler beklemedikleri oranda gelirlere ulaşmışlardır. Tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ihracatına dayanan bir yerel ekonomik yapıya sahip olan Denizli'de, 2001 yılındaki kriz sonrasında ihracattan elde edilen gelir %18 artış göstermiştir. Üretim sürecine yönelik herhangi bir verimlilik ya da yenilik getirmeden elde edilen bu gelir artışı, Denizli'nin yerel büyüme koalisyonu tarafından düşük katma değerli ve emek yoğun endüstriyel kapasitenin büyütülmesi yönünde kullanılmıştır. Sanayicilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin de ortaya koyduğu gibi, 2001, 2003 ve 2004 yıllarında tekstil ve hazır giyim sektöründeki teşvik belgeli yatırım miktarının toplam teşvik belgeli yatırım miktarı içerisindeki payının yüksek oluşunu bu çerçevede yorumlamak mümkündür. 2001-2004 yılları arasında teşvik belgeli yatırımların öngördüğü istihdam içerisinde tekstil ve hazır giyim sektörünün önemli bir payı bulunmaktadır.

Tablo 2: Denizli tekstil ve hazır giyim ihracatı

Yıllar	İhracat geliri (USD)	İhracatın Yıllık Büyüme Hızı
2000	201.444.998	
2001	439.055.170	%118
2002	593.518.162	%35
2003	756.184.080	%27
2004	819.955.855	%8
2005	1.007.843.463	%23
2006	1.055.572.446	%5
2007	1.221.913.586	%16
2008	1.143.839.134	%-6

Kaynak: DETKİB, 2008

Tablo 3: Denizli’de teşvik belgeli yatırımlar

Yıllar	Toplam teşvik belgesi sayısı	Tekstil ve hazır giyim sektöründeki teşvik belgesi sayısının toplam teşvik belgesi sayısındaki payı	Toplam teşvik belgeli yatırım miktarı (TL)	Tekstil ve hazır giyim sektöründeki teşvik belgeli yatırım miktarının toplam teşvik belgeli yatırım miktarı içerisindeki payı	Öngörülen toplam istihdam (kişi)	Tekstil ve hazır giyim sektöründe öngörülen istihdamın toplam öngörülen istihdam içerisindeki payı
2001	59	%61	95.171.637	%67	2.807	%71
2002	102	%61	440.481.621	%35	4.468	%69
2003	141	%71	353.913.808	%70	6.130	%80
2004	116	%61	233.283.700	%61	3.393	%67
2005	85	%33	226.361.915	%34	1.939	%43
2006	79	%29	305.551.842	%10	1.733	%25
2007	74	%20	337.891.678	%9	2.152	%18
2008	47	%28	131.957.771	%13	932	%10

Kaynak: DSO, 2008

Ancak tekstil ve hazır giyim sektöründeki küresel rekabetin de artış gösterdiği 2000’li yıllarda, Türkiye için olduğu gibi Denizli için de fiyata dayalı bir rekabet yapmak giderek güçleşmiştir. 2000’li yılların başlangıcında yerel büyüme koalisyonunun öncülüğünde yapılan fiyat rekabeti temelli yatırımlar takip eden yıllarda hayal kırıklıkları yaratmıştır. 2005-2008 yılları arasında tekstil ve hazır giyim sektöründeki teşvik belgeli yatırım miktarının toplam teşvik belgeli yatırım miktarı içerisindeki payındaki azalma bu çerçevede yorumlanabilir. Denizli’nin yerel büyüme koalisyonu giderek artan küresel rekabet koşullarına sahip bir sanayide emek yoğun ve düşük katma değerli ürünler üreterek yerel ekonomik büyümeyi sürdüremeyeceğini anlamıştır.

“2001 krizi Denizli’ye biraz farklı yansıdı. İnanılmaz bir döviz kuru avantajı elde edildi. Beklenmeyen bir bonustu adeta. Bu durum yanlış bir sinyal oluşturdu Denizli’de. Bir sürü hatalı kararlar verdiler. 2001 krizi sonrasında elde edilen bonuslar sanayici tarafından eski usulde bir sanayi üretimine yatırım olarak değerlendirildi. Çok yüksek istihdam ve ihracat değerleri öngörülüyordu. Ama başarısız olundu. 2001 krizi ve sonrasında Denizli’de tekstilci zamanın değişen ruhunu anlayamadı. Dünya başka bir yöne gidiyordu. Oysa burada bir şok yaşanmış ve yanlış bir sinyal üzerine hatalı bir şey yapmışlardı.” (Bilgi veren, B. U., Denizli Sanayi Odası)

Denizli’nin azalan endüstriyel rekabet gücü yukarıda tartışılan yerel ve küresel süreçleri içeren çok ölçekli dinamikler çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. 1980’li yıllarda dış pazarlara düşük fiyatla üretim yapabilen Denizli bu konumunu 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren yitirmeye başlamıştır. 2000’li yıllardan itibaren tekstil ve hazır giyim sektöründeki keskinleşen küresel rekabet, yerel endüstriyel gelişim sürecinin arkasındaki düşük ücret düzeyi, kayıt dışı istihdam ve düşük sendikalaşma oranını gözler önüne sermekte, bedelini çalışanların ödediği bir sürecin arkasındaki gerim ve çelişkileri su yüzüne çıkarmaktadır.

3.2 İstihdam ve Çalışma Koşullarının Değişimi

2000’li yıllarda Denizli’de tekstil ve hazır giyim sektöründe istihdamın azaldığı gözlenmektedir. Özellikle 2003 yılından itibaren oldukça belirgin olan bu azalma sektördeki istihdamın toplam imalat sanayi istihdamı içerisindeki payını %16 oranında azaltmıştır. Denizli’deki istihdamın genel olarak artışına rağmen tekstil ve hazır giyim sektöründeki istihdamın azalışı aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 4: Tekstil ve hazır giyim sektörü ve imalat sanayisindeki toplam işçi sayıları

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tekstil ve hazır giyim sektöründeki işçi sayısı	49929	55492	55238	54745	53485	50610	44048
İmalat sanayisindeki toplam işçi sayısı	108382	121094	128627	135755	151926	149217	144877
Tekstil ve hazır giyim sektöründeki istihdamın imalat sanayisi toplam istihdamındaki payı	%46	%45	%42	%40	%35	%33	%30

Not: Tekstil ve hazır giyim sektörü istihdamı, NACE ISIC Rev.4, iki kodlu sektör sınıflandırmasındaki Tekstil İmalatı ve Hazır Giyim İmalatı alt sektörlerine ilişkin istihdam verileri toplanarak elde edilmiştir.

Kaynak: DSO, 2008

2000’li yılların başlangıcından itibaren tekstil ve hazır giyim ihracatında ve üretiminde önemli bir düşüş olmadığı ve yine aynı süreçte işgücü verimliliğini arttıran büyük teknolojik yeniliklerin gerçekleşmediği gözlenmektedir. Dolayısıyla sadece nicel verileri değerlendirerek sektördeki faal işgücünün azalmış olduğu açıklamasına ulaşmak tatmin edici değildir. Saha araştırmasında yapılan görüşmeler de işte tam bu noktada istihdamın kayıt dışında tutulması eğiliminin altını çizmemize yardımcı olmaktadır.

“Bugün Denizli’de 50000 tekstil işçisi asgari ücrete çalışmakta ve çoğununda sigortası bulunmamaktadır.” (Bilgi veren, H. Ç., TEKSTİL-SEN Sendikası Denizli Şubesi)

“Kayıt dışı çalıştırma çok var. Bu insanların sağlık güvencesi yok. İleride emeklilik hakları ne olacak... İşveren diyor ki ben devlete 200-250 lira işçi başına prim, vergi vereceğime işçinin eline fazladan 50 lira veririm kayıt dışı çalıştırırım diyor. Yani durum bu anlayacağınız. Alan razı satan razı... Ve herkes yapıyor bunu fasoncusundan ihracatçısına herkes. Belki ön planda ve yapmayan 3-5 büyük firma vardır. Ama onlarda kesin kayıt dışı çalıştıran fasoncuları tedarikçileri olarak kullanıyorlardır. Yani ne farkı var ki anlıyor musunuz?” (Bilgi veren, M.Ç., tekstil ve hazır giyim sektöründe küçük firma sahibi)

İstihdamdaki enformelleşmeyle ilgili olarak kayıt dışı işçi çalıştırma dışında bir diğer eğilim daha gözlenmektedir. Denizlili tekstil ve hazır giyim sanayicilerinin önemli bir kısmı enformel olarak işçilerin çalışma sürelerini arttırmaktadır. Saha araştırmasında yapılan görüşmelerde büyük ihracatçı firmalardan küçük fason üretim yapan firmalara, sendikalardan işçilere birçok farklı kesimden bu yönde görüşler alınmıştır.

“Neredeyse tüm işverenler 8 saatin üzerinde çalıştırır Denizli’de. 12, 14 bazen 16 saat çalıştıran işverenler vardır. İşgücü maliyetleri ve rekabet baskısı arttıkça bu fazla çalıştırma durumu daha da artıyor. Özellikle sipariş usulü çalışan fasoncular siparişlerin yoğunlaştığı yaz dönemlerinde fazla mesai yaptırırlar. 16 saat çalıştırdıklarına ek ücret verirler. Ama 12 saate asla vermezler. Aslında iş yasalarına göre vermek zorundalar. Ve hiçbir işçiye de sorulmaz fazla mesai istiyor musun istemiyor musun diye.” (Bilgi veren, A.K., tekstil ve hazır giyim sektöründe işçi)

“Biraz önce bir işçi ile konuştum. Çocuğunu sanki cezaevindeymiş gibi göremediğini söylüyor. Diyor ki çalıştığım zamanlar öyle denk geliyor ki eve geldiğimde uyumuş oluyor. Ben çocuğumu 20 gündür göremiyorum 20 gündür konuşamıyorum çocuğumla onu öpemiyorum diyor. Şimdi düşünsenize böyle bir durumdaki insan ne üretecek. Şu çalışma koşullarını bir düşünün. İnsanlara sözde özgür yaşarken bir cezaevi hayatı yaşıyor adeta.” (Bilgi veren, H. Ç., TEKSTİL-SEN Sendikası Denizli şubesi)

Neo-liberal ticaret politikalarının etkisiyle tekstil ve hazır giyim üretim coğrafyası yeniden şekillenmekte ve sonuç olarak rekabet küresel düzeyde bir artış göstermektedir. Artan küresel rekabet koşullarında Denizli gibi ekonomisi tekstil ve hazır giyime bağımlı kentlerde; istihdamın kayıt dışı tutulması, kayıt dışı fazla mesai ve ücretlerde düşüş gibi çalışma koşullarını ağırlaştıran durumları gözlemlemek mümkündür. 1980’li yıllar boyunca da hakim olan bu eğilimlerin süreklilik gösterdiği anlaşılmakta ve keskinleşen küresel rekabet koşulları ile su yüzüne çıkan yerel sınıfsal gerilimler, firmalar-arası asimetrik güç ilişkileri, işveren ve çalışanlar arasındaki gerilimler ve karşıt söylemler üzerinden gözlemlenebilmektedir.

3.3 Yerel Sanayi Politikaları ve Seçici Yeniden Yapılanma Stratejileri

Türkiye’nin tekstil ve hazır giyim sektöründeki yeniden yapılanma politikalarının oluşturulmasında WTO ve OECD’nin karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen bir konuma ulaştığı belirtilebilir. WTO sektördeki ticari faaliyetlere dünya çapında bir serbesti getirmektedir. OECD ise neo-liberal ticaret politikaları sonucunda rekabet gücü düşen Türkiye gibi ülkelere yönelik endüstriyel yeniden yapılanmayla ilgili bir politika paketi önermektedir (bkz; OECD, 2004). Bu ulus-üstü düzenleyici mekanizmalarla, Türkiye’nin tekstil ve hazır giyim sektöründeki küresel değer üretim zincirlerine “yenilikçi” ve “bilgi yoğun” yollarla nasıl adapte olabileceğine dair politika ve stratejiler sunulmaktadır.

Türkiye, tekstil ve hazır giyim sektöründeki bu ulus-üstü yeniden yapılanma ajandalarını politika transferi yoluyla benimsemektedir. Bunun en açık göstergesi “Avrupa Birliği Yolunda Türk Sanayi Politikası” (DPT, 2003), “UFUK 2015 Türk Hazır Giyim Sektörü Yol Haritası” (TGSD, 2007), ve “Dokuzuncu Kalkınma Planı” (DPT, 2006) gibi ulusal belgelerde yer alan sanayi politikalarıdır. Tekstil ve hazır giyim sektöründeki yeniden yapılanma stratejilerini ortaya koyan bu belgelerde WTO ve OECD gibi kurumların öneri ve değerlendirmelerinin benimsendiği görülmektedir. Denizli’nin yerel büyüme koalisyonunun da kentte tekstil ve hazır giyim sektörünün yeniden yapılanmasına ilişkin stratejileri belirlerken, belirtilen ulusal belgelerdeki endüstriyel gelişim politikalarını temel aldığı gözlenmektedir. Dolayısıyla Denizli’de sanayi politikalarının oluşturulmasında neo-liberal küresel ekonomik politikaların önemli bir etkinliğe sahip olduğu belirtilebilir.

Benimsenen politikalar dahilinde yerel büyüme koalisyonu tarafından “teknik tekstillerin üretimine geçiş” ve “tekstilde araştırma ve geliştirmenin (Ar&Ge) artan önemi” gibi konular gündeme getirilmektedir.⁵ Yerel ekonominin en önemli önce-

5 Teknik tekstiller estetik özelliklerinden çok teknik ve fonksiyonel özellikleri için üretilen katma değeri yüksek ürünlerdir. Kimyasallara, mikro organizmalara dayanlı, yüksek dayanıklılık ve yanmazlık gibi özelliklere sahip bu ürünlerin üretimi araştırma ve geliştirmede uzmanlaşmış nitelikli bir işgücüne gereksinim duymaktadır. Bu çerçevede, teknik tekstillerin üretimine geçiş ve tekstilde araştırma ve geliştirmenin yaygınlaştırılması gibi stratejiler açısından arz yönlü neo-liberal politikalar büyük önem taşımakta ve tekstil sektöründeki büyük sermaye tarafından savunulmaktadır.

liği olarak tanımlanan bu stratejiler, sermaye birikiminin devamlılığını sağlayacak olan “yaratıcı yıkım” dinamikleri olarak yorumlanabilir.

“Denizli’de bu sektör dönüştüremedi kendini. Herkes sorunu da çıkış yoluna biliyor. Hiç akıla ihtiyaçları yoktur bu konularda. Ama bu çıkış yolunda nasıl hareket etmeleri gerektiğini bilemezler... Biz sanayi odası olarak bunun farkındayız ve onlara kılavuzluk etmeye çalışıyoruz. Kümeleşme eğitimleri yaptık. Uluslararası tekstil zirvesi düzenleyeceğiz. Buradaki üreticilerimizin karşısına bazı dönüşüm ve başarı öyküleri getiriyoruz dünyanın dört bir yanından. Başarıyla yeniden yapılanmanın, teknik tekstile geçmenin yapılabilir bir şey olduğunu onlara inandırmaya çalışıyoruz.” (Bilgi veren, B. U., Denizli Sanayi Odası)

“Tekstilde başarılı bir geçmişimiz olmasına rağmen eksikliklerimiz de oldu. Bunlardan biri Ar&Ge konusu. Yeni ürün geliştirmeye, teknoloji geliştirmeye yönelmedik. Ama artık deniz bitti galiba. Biz bunu keşke böyle bir zorlama ile görmek zorunda kalmasaydık. Ancak gördük ve bugün mutlaka Ar&Ge konusuna ağırlık vermeliyiz. Varlığımızı bu sektörlerde 20 yıl önce başardığımız gibi bugün gerçekleştirmemiz zor.” (Bilgi veren, H.K., Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi)

Yerel ekonominin öncelikli gündemi haline getirilen teknik tekstillere geçiş ve teknopark kurma girişimi gibi “yenilikçi” ve “bilgi yoğun” endüstriyel dönüşüm senaryoları seçici yeniden yapılanma stratejileridir. Bu yeniden yapılanma stratejilerinin seçici karakteri, bu stratejilerin yerel ekonomide varolan rekabet gücü sınırlı ve emek-yoğun üretim yapan yüzlerce küçük firmayı ve sektörde çalışan düşük vasıflı işgücüne sahip onbinlerce çalışanı dışlayan Yeni Bölgeselci yerel ekonomik kalkınma perspektifinden kaynaklanmaktadır. Bir yandan sermaye birikiminin devamlılığı için arz yönlü neo-liberal politikalar vurgulanmakta (teknolojik yenilik, insan sermayesi ve yenilikçilik) diğer yandan düşük vasıflı işgücüne sahip onbinlerce çalışan ve emek-yoğun üretim yapan yüzlerce küçük firma kaderine terkedilmektedir. Yerel endüstriyel dönüşüme ilişkin bu “yaratıcı yıkım” siyasetinin emek-yoğun üretim yapan mikro ve küçük ölçekli firmalar ve düşük vasıflı işgücüne sahip çalışanlar üzerinde oluşturacağı yıkıcı sonuçlar firmalar-arası güç ilişkilerindeki değişim ve yerel iş toplulukları ve sendikaların karşıt söylemleri üzerinden çözümlenebilmektedir. Yerel büyüme koalisyonunun amacı Denizli’de geniş toplumsal-sınıfsal kesimlerin yaşam koşullarını iyileştirecek bir yerel kalkınma süreci tasarlamaktan çok, yerel ekonomik büyümeyi hızlandırarak kâr oranlarını arttıracak bir sermaye birikim stratejisine geçiş yaşamaktadır.

3.4 Firma Tipolojileri: Kazananlar ve Kaybedenler

Neo-liberal ekonomik politikaların dünya ölçeğindeki etkinliğiyle tekstil ve hazır giyim sektöründe küresel rekabet keskinleşirken, Denizli’de bu süreç yerel büyüme koalisyonu tarafından şekillendirilen yeniden yapılanma stratejileriyle kar-

şılanmaktadır. Tekstil sektöründe keskinleşen küresel rekabet koşullarında güçlü yerel sermaye fraksiyonlarının ortak hareket edebilmesini sağlayan yerel büyüme koalisyonunun eylemlerine odaklanılmasının arkasındaki amaç kapitalist hegemonyanın Denizli’de 2000 sonrasındaki seyrine ışık tutmaktır.

Güçlü yerel sermayeye ilişkin sınıfsal ittifakın yerel siyaset alanındaki bir tezahürü olarak da incelenebilecek bu koalisyonun 2000 yılından itibaren Denizli’de yaşama geçirmeye çalıştığı yerel endüstriyel yapılanma farklı toplumsal-sınıfsal kesimler için farklı sonuçlar oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, yerel büyüme koalisyonu tarafından yaşama geçirilen yeniden yapılanma stratejileri koalisyonun içindeki ve koalisyonun dışındaki firmalar için farklı anlamlar taşıyan sonuçlar yaratmaktadır. Yerel büyüme koalisyonu içerisinde yer alan firmalar hayata geçirdikleri seçici yeniden yapılanma stratejileri (ürün ve süreç yenilikleri gibi) ve yeni sektörlerle yatırım faaliyetleriyle “neo-liberal politikaların hakim olduğu dönemin kazananları” olma yolunda proaktif bir tutum içerisindeyler. Bu proaktif tutum, teknopark oluşturma girişimi, markalaşma yolundaki çabalar ve uluslararası tekstil zirvesi düzenleyerek bilgi yoğun tekstil üretimine geçiş hedefleri çerçevesinde gözlenmektedir. Yerel büyüme koalisyonunun çekirdeğini oluşturan güçlü firmalar, DSO’nun öncülüğünde, bilgi yoğun tekstil üretimine sahip ve yenilikçi bir yerel endüstriyel yapılanmayı hedefleyen hegemonik projelerin ve stratejilerin sahibi, ve yerel ekonomik gelişme politikalarının oluşturulmasında gündemin belirleyicisi konumdadır. Neo-liberal ekonomik politikaların Denizli yerelinde ortaya çıkardığı bu “kazanan” tipolojisi, yerel ekonomik gelişme politikalarının belirlenmesinde, rekabet gücü sınırlı küçük firmaların ve çalışan sınıfların önceliklerini gölgeleyerek sınıfsal gerilimleri bastıran hegemonik bir güce sahiptir.

“Yerel büyüme koalisyonunun dışında kalan, büyük ve orta büyüklükte tedarikçi firmalar”, olarak tanımlayabileceğimiz şirketler ise, 1990’lı yılların gelişiyi artan küresel rekabet karşısında zayıflamaya başlamıştır. Yeni Bölgeselci yaklaşımlar tarafından geçmişte yaşanan yerel endüstriyel gelişmenin merkezinde tanımlanan bu firmalar, 2000 sonrası dönemde dış pazarlardaki alıcıların siparişlerine kilitlenmiş bir konumda piyasada tutunmaya çalışmaktadırlar. Firmaların verimliliği arttıran herhangi bir faaliyet gerçekleştirememesi, sürekli azalan kar oranları ve rekabet arttıkça istihdamda enformelleşme eğilimlerinin güç kazanması, bu firmaların kilitlenmiş konumunu gözler önüne sermektedir. Artan küresel rekabet bu firmalar için kar oranlarının sürekli azalması anlamına gelmekte ve bu durum karşısında firma sahipleri, kayıt dışı istihdam, ücretlerin azaltılması ve çalışma sürelerinin artırılması gibi küresel rekabetin maliyetini çalışan sınıflara ödeten birçok stratejiyi uygulama eğilimine girmektedir.

“Küçük ve orta büyüklükte taşeron firmalar” ise kendi ayakta kalma stratejilerini uygulamaktadırlar. Birçok küçük firma ile yapılan görüşmelerde, artan küresel

rekabet koşullarında ayakta kalabilmek için, istihdamı kayıt dışına çıkararak işçilerin çalışma sürelerini arttırmak ve ücretleri düşürmek eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. 1980'li yıllar boyunca da hakim olan bu eğilimlerin süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Tekstil sektöründe artan küresel rekabet koşullarında Denizli'de su yüzüne çıkan yerel sınıfsal gerilimler, firmalar-arası ilişkileri, işveren ve çalışanlar arasındaki gerilimler ve karşıt söylemler üzerinden gözlemlenebilmektedir.

Tablo 5: Endüstriyel Yeniden Yapılanma Sürecindeki Firma Tipolojileri ve Stratejileri ⁶

-Firma tipolojileri-	-Yeniden yapılanma sürecindeki stratejiler ve konumlar-
Büyük, Güçlü ve Yenilikçi Lider Firmalar -İhracat odaklı -İstihdam > 250 -Yıllık satış hacmi > 50 trilyon -Dikey entegre -Kendi markasıyla üretim yapıyor -Ev tekstilleri, teknik tekstiller ve hazır giyim üretiyor -Üretimin her aşaması Denizli'de gerçekleştiriliyor (Görüşülen 32 firmanın 2 tanesi)	Yerel büyüme koalisyonunun proaktif liderleri -Ürün ve süreç yenilikleri (Teknik tekstiller, Markalaşma, Ar&Ge) -Yeni sektörlere yatırım (Doğal taşa dayalı sanayi, gıda sanayi ve tarih-kültür turizmi) -Yerel sermaye birikim stratejilerini belirleyen, siyasal ve ekonomik güçleriyle yerel ekonomik gelişimi yönlendiren firmalar
Büyük ve Orta Büyüklükte Tedarikçi Firmalar -İhracat odaklı -İstihdam: 100-1000 -Yıllık satış hacmi: 10-30 trilyon -Dikey entegre ve yatay entegre -Alıcıların markasıyla üretim yapıyor -Havlu ve bornoz üretiyor -Üretimin her aşaması Denizli'de gerçekleştiriliyor (Görüşülen 32 firmanın 8 tanesi)	Yerel büyüme koalisyonunun dışında kalan, büyük ve orta büyüklükte tedarikçi firmalar -Dış pazarlardaki alıcıların siparişlerine kilitlenmiş endüstriyel yapılanma (ürün ve süreç yenilikleri yok) -Mevsimsel kayıt dışı istihdam ve fazla mesai -Geçmiş dönemde yerel endüstriyel gelişmenin merkezinde yeralan, yeni dönemde rekabet gücünü yitiren firmalar
Küçük ve Orta Büyüklükte Taşeron Firmalar -İhracatçılara yönelik fason üretim -İstihdam < 100 -Yıllık satış hacmi: 200-700 milyar -Alıcıların siparişlerine bağımlı küçük parti üretim -Dokunmuş ve tamamlanmış ev tekstili, havlu ve bornoz üretiyor -Üretimi Denizli'de gerçekleştiriyor (Görüşülen 32 firmanın 22 tanesi)	Ayakta kalmaya çalışan küçük uydu firmalar -İhracatçı firmalara yönelik düşük katma değerli ve emek yoğun üretim (ürün ve süreç yenilikleri yok) -Sürekli kayıt dışı istihdam, fazla mesai ve azalan ücretler -Rekabetin en derin etkilediği ve yerel ekonomide yaşamda kalma mücadelesi veren firmalar

⁶ Tablo Denizli'de tekstil ve hazır giyim sektöründeki 32 firma ile yapılan derinlemesine görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler çerçevesinde hazırlanmıştır. Derinlemesine görüşmedeşifreleriyle elde edilen bilgiler tablo çerçevesinde derlenerek özetlenmiştir.

4. Sonuç: Yeni Bölgeselcilik, Denizli ve Yerel Kalkınmayı Yeniden Düşünmek

1980’li yıllar ve 1990’lı yıllarda Denizli’deki endüstriyel gelişmeler; siyasetçiler, sermaye ve bazı akademik çevreler tarafından bir “başarı öyküsü” olarak lanse edilmiştir. Bu dönemde, Denizli’deki sınıfsal gerilimler ve kapitalizme ilişkin yapısal çelişkilerin “işbirliği”, “güven”, “birlikte çalışma” ve “sosyal sermaye” gibi Yeni Bölgeselci mottolar altında saklanmaya ve bastırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca bedelini çalışan sınıfların ödediği “yerel kalkınma” mitinin arkasındaki düşük ücret düzeyi, kayıt dışı istihdam ve düşük sendikalaşma oranı 2000’li yıllarda da süreklilik göstermektedir. Bedelini emeğin ödediği bu sürecin arkasındaki sınıfsal gerilim ve çelişkiler 2000 sonrasında gözlemlenen firma-içi ve firmalar-arası ilişkiler, güçlü yerel iş toplulukları ve sendikalar arasındaki gerilimler ve karşıt söylemler üzerinden incelenebilmekte, toplumsal-sınıfsal gerilimler su yüzüne çıkmaktadır. Tekstil sektöründe keskinleşen rekabetin ve kriz koşullarının sınıfsal gerilimlerin su yüzüne çıkmasında rolü büyüktür. Bir yandan sermaye birikiminin devamlılığı için arz yönlü neo-liberal politikalar vurgulanmakta (teknolojik yenilik, insan sermayesi ve yenilikçilik) diğer yandan düşük vasıflı işgücüne sahip onbinlerce çalışan ve emek-yoğun üretim yapan yüzlerce küçük firma kaderine terk edilmektedir.

Neo-liberal politikalar, küreselden yerele uzanan farklı mekânsal ölçeklerdeki toplumsal ve ekonomik ilişki biçimlerini dönüştürmektedir. Bu dönüşüm Denizli’de çok ölçekli dinamiklere sahip bir endüstriyel yeniden yapılanma süreci ile ortaya çıkmaktadır. Yerel rekabetçilik ve yarışmacılık ekseninde herkesi küresel ekonominin kazananı olmaya davet eden bu ikiyüzlü süreç, temel dinamizmini ucuz işgücünden alan bir endüstriyel yapılanmaya dayanmaktadır. Tekstil sektöründe neo-liberal ticaret politikalarının etkisiyle ve ucuz işgücüne dayalı olarak ortaya çıkan endüstriyel yapılanma, Denizli’de çalışan sınıfların yaşam koşullarının gün geçtikçe ağırlaşmasına neden olan sonuçlar yaratmaktadır. Bu bağlamda Denizli’de 2000’li yıllarda da istihdamın kayıt dışı tutulması, kayıt dışı fazla mesai ve ücretlerde düşüş gibi çalışma koşullarını ağırlaştıran durumların süreklilik gösterdiğini gözlemlemek mümkündür. Ücretleri düşürülen, çalışma saatleri arttırılan kesimlerin özellikle kayıt dışı çalışanlar arasında yaygın olması, ağırlaşan çalışma koşullarının nicel veriler üzerinden tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bu çalışmada “derinlemesine görüşme” ve “katılımcı gözlem” gibi araştırma yöntemleriyle elde edilen nitel verilerle, artan rekabet karşısında kayıt dışı çalışanların rekabetin temel dayanağı haline getirilmesi eğilimi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Denizli’deki yerel ekonominin dönüşümüyle ilgili olarak ön plana çıkan bir diğer önemli konu, kapitalist devletin yeniden ölçeklenmesi ve bu süreçte Denizli’de oluşan yerel büyüme koalisyonu ile ilgilidir. Tekstil sektöründe küresel rekabet ko-

şullarının keskinleştiği 2000 sonrasında Denizli'deki güçlü yerel sermaye fraksiyonlarının ortak hareket edebilmesini sağlayan yerel büyüme koalisyonu “yenilikçi” ve “bilgi yoğun” endüstriyel yapılanma yönündeki hegemonik stratejilerle, sınıfsal gerilimleri ve çelişkileri bastırmaya çalışmaktadır. “Yenilikçilik” ve “bilgi yoğun endüstriyel yapıya geçiş” gibi söylemlerle ortaya konan bu yeniden yapılanma stratejileri, neo-liberal politikalar altında kaybeden küçük firmaları ve düşük vasıflı işgücüne sahip onbinlerce çalışanı dışlayan bir yerel ekonomik gelişme perspektifi geliştirmek ve hakim kılmaktadır. Böylesi bir perspektifin çalışan sınıfların güç kaybetmesine yol açacağı açıktır. Yerel büyüme koalisyonunun tercihlerini ve stratejilerini, rekabet gücü sınırlı küçük firmalar ve çalışan sınıfların tercihleri ve yaşamsal gereksinmelerinin üzerinde tutan bu neo-liberal anlayış; kapitalizm içerisinde güçsüz ve ayakta kalmaya çalışanlar üzerinde devlet-özel sektör birikteliğiyle hegemonya kurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; yerel kalkınmaya ilişkin vizyonların ve politikaların oluşturulduğu yerel süreçleri kontrol eden, bu süreçlere hakim olanlar ile bu süreçlerden dışlananlar arasındaki sınıfsal gerilim su yüzüne çıkmaktadır.

Neo-liberalizmin dünya çapındaki yükselişiyle birlikte çok ölçekli dinamiklere sahip yeni bir siyasal düzen gelişmekte ve bu düzen kalkınmayı, yerel/bölgesel ölçekte inşa edilmesi gereken bir süreç olarak ortaya koymaktadır. Yeni Bölgeselcilik yaklaşımıyla kentlerin ve bölgelerin yeniden yapılanma gündemine sokulan bu kalkınma anlayışı, bir yandan küresel sermayenin ulusal ve yerel ittifaklarla güçlenmesini sağlarken diğer yandan öngördüğü ucuz işgücüne dayalı ekonomik yapılanma ile yıkıcı bir rekabet ortamı oluşturmaktadır. Bu sürece eklemelenme kaygısı en çarpıcı biçimde emek üzerinde kendini göstermekte ve ucuz işgücüne dayalı rekabet söz konusu olduğu oranda çalışan sınıflar üzerindeki baskı ve sömürü artmaktadır. Bu durum karşısında yapılması gereken; ekonomik büyümenin bedelini toplumun geniş kesimlerini oluşturan çalışanlara, yoksullara ve rekabet gücü sınırlı küçük firmalara ödetmeyen, bu kesimleri yerel politika yapımı sürecinden dışlamayan, toplumsal hakları esas alan ve karar alma süreçlerinin sınıfsal temelini genişletecek bir karşı-politikayı kitlelerin kolektif gücüyle inşa etmektir. Böylesi bir anlayışın inşası; neo-liberal politikalara dayalı bir Yeni Bölgeselcilik perspektifini benimsemek yerine, yerelden küresele uzanan toplumcu bir siyasal inisiyatif geliştirebilmeyi gerekli kılmaktadır.■

Kaynakça

- Amin, A. (1989) “Flexible Specialization and Small Firms in Italy”, *Antipode*, 21 (1): 13-34.
- Bayırbağ, M. (2006) “Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine”, *Praksis*, 15: 49-71.
- Bayırbağ, M. (2007) *Local Entrepreneurialism, State Re-scaling and Scalar Strategies of Representation: The Case of The City of Gaziantep Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, Ottawa: Carleton University.
- Bedirhanoğlu, P. ve G. Yalman (2009) “Neo-liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Sermaye”, *Praksis*, 19: 241-267.

- Beyhan, B. ve B. Armatlı-Köroğlu (2002) "Collaborative Relations as the Basis of Economic Development: The Tale of Denizli", 6. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresinde sunulan bildiri, Ankara.
- Brenner, N. ve N. Theodore (2002) "Cities and the Geographies of Actually Existing Neo-liberalism", *Antipode*, 34 (3).
- Brusco, S. (1986) *Small firms and industrial districts: The experience of Italy*, Keeble, D. ve E. Wever (der.), *New Firms and Regional Development in Europe* içinde, Londra: Croom Helm: 184-202.
- DETKİB, (2008) *Denizli Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği İstatistikleri* (<http://www.detkib.org.tr/turkce/ihracattabloları>) Erişim Tarihi: 22.12.2008.
- DPT, (2003) *Avrupa Birliği Yolunda Türk Sanayi Politikası*, (<http://www.ekutup.dpt.gov.tr/sanayi/tr2003ab.pdf>) Erişim Tarihi: 12.02.2008.
- DPT, (2006) *Dokuzuncu Kalkınma Planı*, DPT Ankara. (<http://www.ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>) Erişim Tarihi: 10.02.2008.
- DSO (2008) *Denizli Sanayi Odası İstatistikleri* (http://www.dso.org.tr/index.php?option=com_docman) Erişim Tarihi: 22.12.2008.
- Eraydın, A. (2002) *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Eraydın, A. (2004) "Bölgesel Kalkınma, Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler", Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt: I, 126-146, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli.
- Ergüder, B. ve F. Ercan (2008) "İstanbul Üzerine Düşünürken Hissederken", *İktisat Dergisi*, 500: 83-97.
- Erendil, A. (1998) *Using Critical Realist Approach in Geographical Research: An Attempt to Analyze the Transforming Nature of Production and Reproduction in Denizli*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Erendil, A. (2000) "Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli: Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı" *Toplum ve Bilim*, 86: 91-117.
- Gough, J. (2003) "The Genesis and Tensions of English Regional Development Agencies: Class Relations and Scale", *European Urban and Regional Studies*, 10 (1): 23-38.
- Hadjirnichalis, C. (2006) "The End of Third Italy as We Knew It", *Antipode*, 38 (1): 82-106.
- Harvey, D. (1989), "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism," *Geografiska Annaler B*, 71: 3-17.
- Harvey, D. (2006) *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*, Verso Publications.
- Hudson, R. (1999) "The learning economy, the learning firm and the learning region: A sympathetic critique of the limits to learning", *European Urban and Regional Studies*, 6(1): 59-72.
- Hudson, R. (2007) "Regions and Regional Uneven Development Forever: Some Reflective Comments upon Theory and Practice", *Regional Studies*, 41 (9): 1149-1160.
- Jessop, B. (1997) "A Neo-Gramscian Approach to the Regulation of Urban Regimes, Accumulation Strategies, Hegemonic Projects and Governance", Lauria M. (der) *Reconstructing Urban Regime Theory* içinde, Sage Publications, London.
- Karaçay-Çakmak, H. ve L. Erden (2005) "Yeni Sanayi Odakları ve Sanayinin Yeni Mekân Arayışları: Denizli ve Gaziantep Örneği", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1): 111-129.
- Keating, M. (1998) *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*, Edward Elgar Publications, UK.

- Konukman, A. (1999) "Esnek Üretim Tekniklerinin Türkiye'nin Sanayileşme Stratejisi Açısından Geçerliliği", Türk-İş 1999 yılılığı, Cilt: 2, 363-382.
- Köse, A. H. ve A. Öncü (1998) "Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayi: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz?", *Toplum ve Bilim*, 77.
- Lovering, J. (1999) "Theory led by policy: the inadequacies of the New Regionalism", *International Journal of Urban and Regional Research*, 23 (2): 379-395.
- Macleod, G. ve M. Goodwin (1999) "Space, scale and state strategy: rethinking urban and regional governance", *Progress in Human Geography*, vol: 23 (4): 503-527.
- Macleod, G. (2001) "New Regionalism Reconsidered: Globalization and the Remaking of Political Economic Space", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24 (5).
- Mutluer, M. (1995) *Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayi*, Denizli Sanayi Odası Yayınları.
- Nordas, H. K. (2004) "The Global Textile and Clothing Industry Post the Agreement on Textiles and Clothing", WTO Discussion Papers No.5, Geneva.
- OECD (2004) *A New World Map in Textiles and Clothing: Adjusting to Change*, OECD Publications, France.
- Özelçi, T. (2002) *Institutional Aspects of Regional/Local Economic Development*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Penbecioğlu, M. (2008) A Critical Interpretation on Industrial Restructuring of The Region: The Case of Denizli, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Pınarcıoğlu, M. (2000) *Development of Industry and Local Change*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Piore, M. ve C. Sabel (1984) *The Second Industrial Divide*, New York: Basic Books.
- Porter, M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*, Londra: Macmillan.
- Porter, M. (1998) "Clusters and the Economics of Competition", *Harvard Business Review*, 76 (6): 77-91.
- Pyke, F. ve Senberger, W. (1992) *Industrial Districts and Local Economic Generation*, International Institute of Labor studies: Geneva.
- Scott, A. J. (1988) "Flexible production systems and regional development, the rise of industrial spaces in North America and Western Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, 12 (2): 171-186.
- Scott, A. J. (1998) *Regions and the World Economy: The Coming Shape of Global Production, Competition and Political Order*, Oxford University Press.
- Storper, M. ve A. J. Scott (1986) *Production, work and territory: contemporary realities and theoretical tasks*, Scott, A. J. ve M. Storper (der.), *Production, Work and Territory* içinde, Londra: Allen Unwin.
- Stroiz, H. (2005) "Kota Sonrası Dönemde Tekstilde Rekabet Gücü: Yeni Durum Değerlendirmesi", *Tekstil İşveren Dergisi*, Tekstil İşverenleri Sendikası Yayınları, İstanbul.
- Şengül, H. T. (2001) *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Üzerine Yazılar*, WALD Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Temel, A., S. Özeren, R. Ulu ve E. Boyar (2002) *Denizli ve Gaziantep İlleri İmalat Sanayinin Yapısı*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Tekeli, İ. (2009) *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TGSD, (2007) *UFUK 2015 Türk Hazır Giyim Sektörü Yol Haritası*, TGSD Yayınları, İstanbul.
- Varol, Ç. (2002) *Entrepreneurial Networks in Local Industrial Development: A Comparative Analysis of Denizli and Gaziantep Cases*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

A B S T R A C T S

Implications of the International Crisis (The Opening Lecture of Ankara University for the year 2009/10)

Korkut Boratav

In this short article, Boratav presents a multifaceted analysis of the economic crisis that broke out in 2008. The author, first, points out the nexus between the actual crisis and some structural tendencies that have been present in the economy of the United States of America, qualified as a "dangerous state of senility" by the author. In the following sections of the article, Boratav puts the emphasis on the fact that any system of economic relations that is based on financial capital is prone, by the very nature of this system, to produce a crisis. Moreover, according to Boratav, crisis tendencies that appeared in the metropolitan (centre) countries will affect several countries (Latin America, Turkey, some countries of Eastern Europe, and Russia, among others), and will exert a negative effect on the take-off process they have recently entered. The author criticizes the insensitiveness of the policy-makers, and questions to what extent this insensitivity is a result of unawareness. If crisis remedies are merely concerned with a change in the nature of those actors/institutions that are supposed to regulate economy (including a re-configuration of global power balance) not a single change in the socio-economic system or a shift in the type of policy instruments to intervene with/regulate the economy seem possible, argues the author.

Middle Class Perception of Kurds in İzmir: Space, Class and Urban Life

Cenk Saraçoğlu

This article aims to investigate the social origins of recently increasing anti-Kurdish sentiments among middle class citizens living in İzmir. Based on a field study and 90 in-depth interviews conducted in this city in 2007, this article argues that the middle-class perception of Kurds can be conceptualized as "exclusive recognition" (*taniyarak dışlama*). Exclusive recognition implies that in middle class discourse Kurds are recognized as a separate and homogenous ethnic group; however this recognition necessarily includes a discursive exclusion, as middle class citizens construct what it means to be a Kurd through pejorative stereotypes such as "ignorant", "separatist", "invaders", "living by ill-gotten gain" and "disrupters of urban life". These stereotypes have been long used in Turkish society for different purposes and in different contexts; but what is distinctive in exclusive recognition is the ethnicization of these stereotypes, that is, the deployment of these stereotypes to identify and construct what it means to be a Kurd. As the logic of exclusive recognition is at odds with the mainstream assimilationist discourses of the state and nationalist political parties, it cannot be seen as a typical extension of Turkish nationalism in society. Nor is it a sporadic reaction to the recent political developments in Turkey. A close examination of the narratives collected through the in-depth interviews indicate that such perception carries the traces of the social and spatial relationships between the Kurdish migrants that flooded into İzmir since the mid 1980s and middle-class citizens that live in this

city for a longer period. This does not mean that urban social life in Izmir is the cause of exclusive recognition; it is rather the locus of these anti-Kurdish sentiments, that is, the context on which they take their particular form. Therefore, a comprehensive investigation of these sentiments should include an endeavour to unravel the processes and mechanisms through which such a context has been historically formed. In view of this, this article turns its attention to forced migration of Kurds and neo-liberal transformation of urban economy as the structural factors that help us to explain the formation of the urban context of exclusive recognition. The article claims that the specific middle class experience of this transformed urban context is embedded in their prejudices against Kurdish migrants. While establishing such linkages between macro and micro level of analysis, the article examines, one by one, how middle class interviewees justify identifying the Kurds with "ignorance", "living by ill-gotten gain", "separatism", "invasion" and "disruption of urban life".

Positive Perspectives on Kemalism from the Socialist Left (1920 - 1971): Reasons, Possibilities, Periods and Consequences

Gökhan Atılğan

The aim of this article is to analyze the relation between the Turkish Socialist Movement and Kemalism and to establish its political outcomes. The period that is taken into consideration starts with the year 1920, when the Communist Party of Turkey was born, and ends with the 1971 military coup, organized by some Kemalists and targeted the working class movement and socialists. The main problematic of the article is how the socialist movement looks positively to Kemalism, despite the fact that Kemalists, aside exceptional periods, adopted a harsh attitude against the workers' and socialist movements, assuming that these would bring nothing but division to the nation, while Kemalism itself aimed the creation of a national bourgeoisie and capitalism through the hands of the state. The article analyses the reasons behind this contradiction, looking at both the reasons emanating from the special features of Turkish Socialist Movement and also the characteristics of Kemalism that allowed such a positive outlook. The analysis, on the one hand, is conducted at a discourse level. At this level, it discusses the conditions of possibility of the articulation between socialist thought and Kemalism. At another level, it studies how the positive relations between Kemalism and socialism were shaped under various historical and political conditions. The article also deals with the outcomes for the Turkish Socialist Movement of lending positive connotations to Kemalism, supporting it politically in some periods and expressing itself through the language of Kemalism.

Some Observations and Considerations on Ergenekon Trials and Left Wing Approaches

Mustafa Bayram Mısır

Polarisation between Turkish bourgeois political forces that has deepened during the time of Justice and Development Party (AKP) governments is continuing with rendering Ergenekon trials as its subject. This article will provide a concise overview of the judicial process and assess various left wing stances that tend to side with respective parties of the procedure, and in

particular, will analyse the socialist left's independent position with its pretexts. By a factual view, it can be observed that 'paramilitary gangs' and 'coup attempts' are prosecuted in the course of this unfinished process of investigations and trials. Nevertheless, it becomes obvious that the process goes beyond prosecution, in order to form a sort of 'martial law' and target all opponents of AKP as part of a process of political and social reconstruction. Liberal left that views AKP's electoral victory as a 'conservative revolution' deems AKP governments' main goal as weakening the military mandate through prospects of European Union membership and democratisation and consider Ergenekon trials as a part of these prospects. Nationalist left, on the other hand, is arguing that AKP governments' major direction is determined by regional interests of the USA and the project of a moderate Islamic state, considering the Turkish Armed Forces (TSK) as the guarantor of the Republic's democratic achievements, secularism in particular, against AKP governments' moves to deteriorate them, therefore, reaching the conclusion that TSK should be kept exempt from criticism. The proponents of this current view Ergenekon trials as an assault to destroy TSK and republican forces. According to the socialist left, both approaches lack an analysis of class struggles and do not harbour the potential to give way to political consequences on behalf of workers and the oppressed. Although socialist left's approach, based on a generalised analysis of class struggle, methodologically underlines a common and tactical 'third party' policy, particularist readings of class struggle bear the potential to contemplate different analyses such as viewing the process as an internal conflict of the bourgeoisie or perceiving AKP governments as a long-term hegemonic project of the capitalist class.

March 2009 Elections and the JDP: An Evaluation on the Political Geography of Turkey

Ali Ekber Doğan

This article addresses political and socio-spatial consequences of the local elections in the framework of four main questions: How can election results be evaluated in terms of the party in power, the JDP (Justice and Development Party), which turned the election into a sort of referendum for its policies? Given that the election results indicate a downward trend in the electoral support for the JDP, how could the election results be interpreted as long as we are concerned with the policy positions of three major opposition parties (the Republican People's Party, the Nationalist Movement Party, and the Party of Democratic Society) in the parliament? Other key questions covered in this article are as follows: Among the opposition parties, which one came to the fore and had an upper hand (And, in that regard, how to interpret the political map of Turkey drawn after the elections?); Was there any relationship between the dropping JDP votes and the social effects of the economic crisis that broke out 5 months before the election?

New Regionalism and Denizli: Rethinking Local Industrial Development and Transformation

Mehmet Penbecioğlu

In the last two decades it has been widely argued that local/regional scale has become a strategic site for local competitiveness and economic development within the capitalist

global economy. Such New Regionalist accounts neglect the role of class relations and tensions, uneven development and political conflicts in the construction of competitive local industrial structures. This study develops a critical political-economic perspective to challenge arguments and assumptions of the New Regionalism approach. Drawing on the local industrial development and transformation processes of Denizli, this article attempts to shed some light on the tensions and political conflicts between different classes by investigating intra-firm and inter-firm relations, conflicts and tensions between different discourses of powerful local business communities and industrial unions. Within the context of this article, investigated aspects of local industrial restructuring are; different mechanisms in articulation to increasing global competition, industrial performance, employment, working conditions and local industrial policies in the post-2000 period. The qualitative survey method, which had been made through in-depth interviews with different firms, local governments, local business associations and industrial unions, is taken as the basis of inquiry in the study. This article suggests that New Regionalist accounts have neglected and obscured tensions and political conflicts between different classes. Such class tensions and conflicts could be analyzed through investigating the hegemonic activities of local capital, changing power relations in inter-firm relations and survival strategies of uncompetitive small firms and working classes.

Geçmiş Sayılar*

20. Sayı (2009) Maddeci Feminizm

Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Cinsiyetin Toplumsal İlişkileri **Daniële Kergoat** Türkiye’de Sosyalist Feminizme *Kaktüs*’ten Bakmak **Hülya Osmanağaoğlu** Fransa’da Sosyalist Kadın Hareketinin Temelleri ve Flora Tristan **Ateş Uslu** Toplumsal Yeniden Üretim ve Cinsiyetlendirilmiş Bir Politik Ekonominin İnşası **Isabella Bakker** Kadın Emegi Nasıl Değersizleştirir? **Reyhan Atasü Topcuoğlu** Ataerkillik ve Enformel Emek: Konfeksiyon Atölyelerinde Ücretsiz Aile İşçileri **Saniye Dedeoğlu** Tarihsel Süreçte Üretimde Kullanılan Teknoloji ile Ücretli Kadın Emegi İlişkisi **Ece Kocabıçak** İş Hukukunun Ekonomi Politikası İçin Teorik Bir Geri Plan Denemesi **Ali Murat Özdemir** Eşitlikçi Toplamlar Üzerine **Özgür Mutlu Ulus**

19. Sayı (2009) Türkiye’de Sermaye: 1990’lardan Bugüne Temel Eğilimler ve Stratejiler

Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler **Fuat Ercan** 1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler **Melda Yaman-Öztürk / Fuat Ercan** Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma **Derya Gültekin-Karakaş** Banka Sermayesi Üzerinden Sınıf-içi Çatışmaları Anlamak **Nuray Ergüneş** İnşaat Sanayiinde Uluslararasılaşma ve Sermayeler Arası İlişkiler **Elvan Gülöksüz** Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu **M. Gürsan Şenalp / Örsan Şenalp** Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir’den İzlenimler **Pınar Bedirhanoğlu / Galip L. Yalman** Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme **İbrahim Gündoğdu** Birikim Sürecinde TOBB’un Tarihsel Gelişim Uğrakları **Ş. Gürçağ Tuna** Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding **Özgür Öztürk** 1980 Sonrasında Türkiye’de Düşünce Fabrikalarının Yapısal Değişimi: TEPAV Örneği **Özlem Tezcek** ‘Yoksulluk’ Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek **A. Haşim Köse / Serdal Bahçe**

18. Sayı (Güz 2008) Tarih Yazımı 2

Ellen Meiksins Wood ile Söyleşi **Şebnem Oğuz, Aylin Topal** Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih yazımında “Kayıp” Zamanın İzinde **Sinan Yıldırım** Macaristan, 1918-1919: Burjuva Devriminden Proletarya Diktatörlüğüne Geçiş ve Kont Mihály Károlyi **Ateş Uslu** Totaliteryen Paradigma’dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler **Yiğit Akın** Marksist Tarih Kuramında Ne Yaşar Ne Yaşamaz? **Vivek Chibber** Marksizmde Siyasal Strateji Sorunu: Marx’tan Komintern’e **Mustafa Şener** Immanuel Wallerstein ve Marksizm **Güllistan Yarkin** Önce Söz (mü?) Vardı: Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Tarih **Mustafa Kemal Coşkun** Modernliğin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács **Kubilay Hoşgör** Devletçilik, Yeni Kurumsalcılık ve Marksizm **Paul Cammack** Kapitalizmin Psikanalitik Tedavisi Mümkün mü? **Ebru Alp** Karl Marx: Tamamlanmamış Çalışmanın Bütünsel Tilsimi **Marcello Musto**

* Praksis’in eski sayıları Ankara’da Dipnot Kitabevinden (0312 4192532, dipnotkitabevi@yahoo.com) edinilebilir.

17. Sayı (Kış 2007) Tarih Yazımı 1

Kır, Kent ve Kapitalizme Geçiş: Bursa Örneği **Sevilay Kaygalak** Maddecî Tarih Yazımında Temel Tartışmalar **Şebnem Oğuz** Türk Dış Politikasının Tarih Yazımında Soğuk Savaş ve Türkiye-SSCB İlişkileri **Cenk Saraçoğlu** Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri **Vefa Saygın Öğütle** İki Tartışmanın Işığında Macaristan'da Tarihyazımı (1945-1956) **Ateş Uslu** Tarihin Bir Ögesi Olarak Tarihyazımı: Ev-Eksenli Çalışma Örneğinde Bazı Değİnİmeler **Dilek Hattatoğlu** Tarihsel Bilginin Özgüllükleri: Zaman ve Patıkaya Bağımlılık **Ferdan Ergut** Benjamin, Tarih (Felsefesi) Üzerine Tezler ve Tarih Yazımı **B. Erdağı/M. Evren Dinçer** Marx ve Özgürlük **Terry Eagleton** Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Evrim (Michael Palaret) **E. Attila Aytekin** Bir Süreklilik ve Kopuş Tartışması: Emperyal Tahakküm Biçimleri ve Modernleşme İdeolojisi **İlker Cörüt**

16. Sayı (Güz 2007) Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri

Hrant Dink'in Ardından, **Tolga Tören** Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Bir Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi, **Sungur Savran/E. Ahmet Tonak** Lukács'ın Ontoloji'sinde Emek ve Gündelik Yaşam, **Ateş Uslu** Arzuları Sömürgeleştirmek: Arzu Endüstrilerindeki Satılık Bedenler, Sömürü ve Güvencesizlik, **Anna M. Agathangelou** Mekan Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri'den Bakmak, **Ali Ekber Doğan** İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: "Bursa Örneği", **Işın Ulaş Ertuğrul** Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği, **Nevra Akdemir** Türkiye'de 1988-2004 İstihdam Eğİlİmlerine Genel Bakış, **Hakan Koçak** Ekmeğin Yokluğunu Bilirim, Kıtılığı Gördüm: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kentsel Alanlarda Emekçiler, **Can Nacar** Donald Quataert ile Söyleşi-Osmanlı-Türkiye Emek Tarihi Çalışmaları Üzerine, **Can Nacar-Gülhan Balsoy** Sermaye ve Yöntem, **Christopher J. Arthur** Niçin Bir Marksistim?, **Karl Korsch** Marksizmi Aşarken Ne Neye Hizmet Eder?, **E. Ahmet Tonak** Dönüştüreceğini Bilmek: Tarihsel Materyalizm Konferansı Üzerine Kısa Değİnİmeler, **Fuat Ercan** Sınıfla Toplumsal Cinsiyetin Keşİşim Noktası: Ücretli Ev Emegi, **Melda Y. Öztürk-Nuray Ergüneş** Merhaba Fabrika, **Sinan Alçın**

15. Sayı (Yaz 2006) Marksizm ve Ölçek Sorunu

Jamie Gough ile Söyleşi Ölçek Yaklaşımının Kentler ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkısı Üzerine **Mustafa Kemal Bayırbağ**, Realist Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler **John Michael Roberts**, Değİşİn Sınıf İlişkileri, Değİşİn Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşİtlilik ve Çelişki **Jamie Gough**, Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar **Neil Smith**, Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası **Fuat Ercan-Şebnem Oğuz**, Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek **Koray R. Yılmaz**, Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi? **Sungur Savran**, Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğru Avrupa **Ateş Uslu**, Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşma-

şı **Özgür Öztürk**, Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler **Neil Brenner**, Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'a Bir Yanıt **Sallie A. Marston ve Neil Smith**, Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru **Mark Purcell**, Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma **Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız**, Franco Moretti'nin "Büyübozumu" **Nurçin İleri**

14. Sayı (Kış-Bahar 2006) **Çağdaş Marksist Akımlar**

Çiğdem Çıdamlı Ezilenler ve Siyaset: Yeni Bir Tarihin Başlangıcında, **Steve Ellner** Solun Hedefleri ve Latin Amerika'da Neoliberalizme Karşı Strateji Tartışması, **Greg Albo** Beklenmedik Devrim: Venezüella Neoliberalizme Karşı Çıkıyor, **Fuat Ercan** Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler, **Jonah Gindin** Venezüella Malı: Venezüella İşçisini Yeniden Keşfetme Çabası, **Sungur Savran** Brezilya'da Lula Faciası, **Aylin Topal** Meksika'nın Neoliberalleşme ve Demokratikleşme Süreçlerinin Kesişim Kümesi: Yerelleşme Reformları, **Gastón J. Beltrán** Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri, **Emilia Castorina** Demos'un Politikaları ve Politikacıların Politikaları: Arjantin'den Alınan Dersler, **Michael Löwy** Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri, **José Carlos Mariátegui** Enternasyonalizm ve Milliyetçilik, **Cenk Saraçoğlu** Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi, **Kemal İnal** Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi, **Yasemin Özgün-Çakar** IV. Uluslararası Kültür ve Kalkınma Kongresi: Ortak Bir Direniş Hattı Olarak Kültür, **Demet Özmen-Koray Yılmaz** Merdiven mi Duvar mı? H. J. Chang ve I. Grabel'in Yaklaşımlarının Bir Eleştirisi, **Stephanie J. Smith** Latin Amerika Tarihinde Cinsellik ve Cinsiyet Politikası, **David Leaman** Latin Amerika'da Popülizmin Değişen Yüzleri: Maskeler, Makyajlar ve Süregelen Özellikler

13. Sayı (Kış 2005) **Çağdaş Marksist Akımlar**

Alex Callinicos Anglo Sakson Marksizm Marksizmin Ana Hatları, **Bülent Batuman** Batı Marksizminin Sınırları ve Ötesi: Debord ve İdeoloji Sorunsalı, **Galip Yalman-Metin Çulhaoğlu-Sungur Savran** Batı Marksizmi Üzerine, **Michael Lebovitz** Sosyalizm Nedir?, **Michael Löwy** Alternatif Küreselleşme Hareketinin Reddiyesi ve Ütopyası, **Joel Kovel** Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler **Aijaz Ahmed** ile Röportaj, **Doğan Göçmen** Wolfgang Fritz Haug'un 'Çoğulcu Marksizm' Önermesi veys Kuramın ve Siyasetin Mistikleştirilmesi, **Ateş Uslu** Macaristan'da Marksizm ve Yeni Sol, **E.Atilla Aytekin - Emre Arslan** Derdini Söylemeyen Teori Bulamaz: Dört Marksist Eserin Öğrettikleri **Vefa Saygın Ögüt**le Pozitivist Marksizm Felsefi-Politik İçerimleri **Paul Sweezy** ile Görüşme, **Daniel Bensaid** Direniş Tezleri, **Stephan Tumino** Ortodoks Marksizm Nedir ve Bugün Niçin Daha Önce Hiç Olmadığı Kadar Önemlidir, **Ali Rıza Güngen** Özdeşliğe Saldırı Olarak Eleştiri, **Harry D. Harootyan** Kaplanının İniinde: Mao Sonrası Çin'de Sosyalist Gündeliklik Kısa Bir İnternet Kaynakçası, **Güçlü Ateşoğlu** Selahtin Hilav'ın Güzel Anısına: Kendi Yolunda Yalnız İlerlemek Filozof Olmanın Özüdür

12. Sayı (Güz 2004) Türkiye’de Siyasi Partiler

Nazım Güveloğlu Demokrasinin Neo-liberal Çağda Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri, **Mert Angılı** Genç Parti:ideolojisi, Yükselişi ve Çöküşü, Duygu Türk Adaletin ve Kalkınmanın Üçüncü Yolu, **Burak Gürel** 1970’ler Türkiye’sinde İslamcı ve Faşist Siyaset, **Ali Ekber Doğan** Sosyal Demokrat Vaatlerden Neo-Liberal Rövanşçılığa: 1990’lar Ankara’sında Belediyecilik, **Jenny B. White** Sivil Toplum Kimin Hizmetinde?, **Bülent Batuman** Türkiye’de Kentsel Politika Olgusunun Ortaya Çıkışında Toplumsal Aktörler: Meslek Odaları, Sol Partiler ve Ötesi, **Doğan Göçmen** Marx’ın Emek Kuramı ve Çalışma Koşullarının Esnekleştirilmesi, **Faruk Ataay Yarel** Devletin Krizi ve Yerelleşme Projesi Üzerine Bir Tartışma: Tarık Şengül’ün Yazısının Düşündürdükleri, **Tarık Şengül** Ne Devlet Başa Ne Kuzgun Leşe: Ataay’a Bir Yanıt, **Emre Arslan** Merdan Yanardağ: MHP Değişti mi? Ülkücü Hareketin Analitik Bir Tarihi

11. Sayı (Kış-Bahar-Yaz 2004) Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Mücadelesi

Haluk Gerger Amerikan Emperyalizminin Ayırdedici Özellikleri, **David Harvey** ‘Yeni’ Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, **Doğan Göçmen** Rosa Luxemburg’un Eleştirel Gerçekçiliği ve Uluslararası Siyaset Kuramının Temelleri, **Jens Wissel** Canavarı Adlandırmak: Nicos Poulantzas ve İmparatorluk, **Emre Arslan** Almanya’da İmparatorluk Tartışmaları: Bayat Bir Teori Kokteylinden Tadinca, **Graham Taylor- Andy Mathers** Avrupa Bütünleşmesi Üzerinden Politika: İnşa Halinde Bir Avrupa Emek Hareketi?, **Ateş Uslu** Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri, **Hakan Güneş** Ortadoğu’da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail’in Nüfus İkilemi, **Y. Emre Gürbüz** Kazakistan’da Bir Ulus-Devlet Kurmak, **İşaya Üşür** Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?, **Yuvarlak Masa Riccarda Bellofiore-Alan Freeman-Hugo Radice** Küreselleşme ve Güç İlişkileri

10. Sayı (Yaz-Güz 2003) Kapitalizm ve Demokrasi

Metin Özuğurlu Eşitlik Körü Demokratikleşme Programlarının Eleştirisi, **Mehmet Yetiş** Marx ve Sivil Toplum, **Alex Demirovic** Hegemonya ve Sivil Toplum: Kamusal Kavramı Üzerine Eleştiri Ötesi Düşünceler, **Metin Çulhaoğlu** Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme, **Mustafa Bayram Mısırlı** ‘Gerçek Demokrasi’ Olanağı: Paris Komünü, **Richard Wolf** Marksizm ve Demokrasi, **Faruk Ataay** Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, **Gülnur Acar-Savran** Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx’tan Delphy’ye Bir Ufuk Taraması, **İşaya Üşür** Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları, **E.M. Wood** Sermaye İmparatorluğu, **Doğan Göçmen** Karl Marx’ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkisi Üzerine, **John. N. Hazard** Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, **Simon Clarke** Devlet Tartışmaları, **A. Ekber Doğan** Kısmi Bir Kongre Değerlendirmesi: İkinci Salonda Dört Uzun Gün, **Berksoy Bilgin** Devlet ve Küreselleşme Almanya ve Türkiyeden Perspektifler, **Demet Dinler** Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle Gerçekleşen Mülksüzleşme mi?, **Zafer Yılmaz** Ellen Meiksins Wood’un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız, **Ateş Uslu** Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına

Yazarlara

Praksis'te yayımlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde, yani açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlar okuyucunun belirli kavram, tartışma ve kaynaklara aşina olduğunu varsaymamalıdır. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır.

Yazı Prosedürü: *Praksis* hakemli bir dergidir. *Praksis*'e gönderilen yazılar yazarın ismi kapatılarak en az iki yazı kurulu üyesi ve en az bir hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir. Yazarlardan değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazara yazıyı gönderdikleri tarihten en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir.

Yazı Teslim Kuralları: *Praksis*'e gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olduğunu ifade eden, yazarların tümünce imzalanmış bir yazı ekinde yazılar, sayfanın tek tarafının kullanıldığı, en az bir buçuk aralıklı üç kopya olarak "*Praksis*" adresine iletilmelidir. Yazarlar ayrıca kısa bir İngilizce ve Türkçe özet ve yazarın adını, adresini, telefon numarasını, e-posta adresini ve yazarı tanıtan en fazla üç satırlık bir notu içeren bir kapak sayfasını da yazılarına eklemelidirler. Bunlarla birilikte yazının "rich text" formatında kaydedildiği bir disket iletmeli ya da yazı praksisdergi@yahoo.com adresine yine aynı formatta gönderilmelidir.

Kaynak Gösterme Kuralları: Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için dipnot kullanılmalıdır.

Atıf yapılacak yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonraysa yalnızca soyadı kullanılır. Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964), yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapılıyorsa (Marx, 1964: 34), yazarın adı metinde geçiyorsa (1964), iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970), üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992) biçiminde kaynak gösterilir. Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a). Aynı konuyla ilgili değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47).

Kaynakçada yalnızca metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir. Kaynakça yazımıyla ilgili örnekler aşağıdadır.

Kitap İsmi:

Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basic Blackwell.

Çeviri kitap:

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

Dergiden makale:

Abou-el-Haj, R. A. (1982) "The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14 (2): 185-201.

Derleme kitaptan makale:

Mc Nally, D. (1997) "Language, History and Class Struggle", Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *In Defense of History, Marxism and Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review, 26-42.

Yüksek lisans ya da doktora tezi:

Ozan, E. D. (2000) *Towards a Non-Dualistic Understanding of State-Civil Society: Deriving Insights from Gramscian and Realist-Relational Perspective*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet adresinden bir makale:

Ehrbar, H. G. (1998) "Marxism and Critical Realism", <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/marx-pdf> indirilme tarihi: 19 Aralık 2001.

Uluslararası Krizin Düşündürdükleri
Korkut Boratav

İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekân, Sınıf ve Kentsel Yaşam
Cenk Saraçoğlu

Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971):
Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar
Gökhan Atılğan

Ergenekon Davaları ve Solun Tutumu Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler
Mustafa Bayram Mısır

29 Mart 2009 Seçimleri ve AKP: Türkiye'nin Siyasal Coğrafyası
Açısından Bir Değerlendirme
Ali Ekber Doğan

Yeni Bölgeselcilik ve Denizli: Yerel Endüstriyel Gelişimi
ve Dönüşümü Yeniden Düşünmek
Mehmet Penbecioğlu

3990000034089